

Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku



Referati, ki so predstavljeni na Pleteršnikovh dnevih, so objavljeni v znanstvenih monografijah (od leta 2008 naprej v mednarodni knjižni zbirki *Zora* ali mednarodni reviji *Slavia Centralis*) – doslej je izšlo dvanajst knjig:

Jože TOPORIŠIČ (ur.), 1998: *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar*. Zbornik s simpozija '96 v Pišecah. Uredil Jože Toporišič. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1998. 180 str.

Jože TOPORIŠIČ (ur.), 2001: *Simpozij Slovenska lastnoimenskost*. Zbornik s simpozija '99 v Pišecah. Uredil Jože Toporišič. Pišece: Komisija Maks Pleteršnik; Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba. 201 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2004: *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika. Slovenska zemljepisna imena*. Uredil Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Maribor; Pišece: Društvo Pleteršnikova domačija. 271 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2008: *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. (Zora 56). Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 367 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2011: *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. (Zora 75). Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 491 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2014: Slovesnost ob 20-letnici Pleteršnikovega muzeja v Pišecah in okrogla miza Slovensko slovaropisje (Pišece, 2. 10. 2014). Okrogla miza Slovensko slovaropisje, Pišece, 2. 10. 2014. *Slavia Centralis* 7/2, 79–113.

ZORA
160

Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku

Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku

Uredil
Marko Jesenšek

Maribor
2026

ZORA

160

Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku

Mednarodna knjižna zbirka ZORA
International Book Series ZORA

Urednik zbirke / *Editor*
Marko Jesenšek

Mednarodni svetovalni odbor / *Editorial Advisory Board*

Jožica Čeh Steger (Maribor)
Marc L. Greenberg (Lawrence, Kansas)
Alenka Jensterle Doležal (Praha)
István Lukács (Budapest)
Mira Krajnc Ivič (Maribor)
Emil Tokarz (Katowice)

Založnik / *Published by*
Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, Slomškov trg 15,
2000 Maribor, Slovenija, <https://press.um.si>, zalozba@um.si

Odgovorna oseba založnika / *For publisher*
prof. dr. Dean Korošak, rektor Univerze v Mariboru / *Rector of University of Maribor*

Sozaložnik / *Co-published by*
Slavistično društvo Maribor, Koroška cesta 160, Slovenija,
<https://sdmb.si/>, slavisticnodrustvomaribor@gmail.com

Odgovorna oseba sozaložnika / *For co-publisher*
izr. prof. dr. Mira Krajnc Ivič, predsednica Slavističnega društva
Maribor / *President of the Slavic Association of Maribor*

Izdajatelj / *Issued by*
Slavistično društvo Maribor, Koroška cesta 160, 2000 Maribor,
Slovenija, <https://sdmb.si/>, slavisticnodrustvomaribor@gmail.com

Knjiga je izšla s finančno pomočjo Občine Brežice in Društva Pleteršnikova domačija.

Knjiga je nastala v okviru Raziskovalnega programa
P6-0156 *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*.

ZORA

160

Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku

Naslov / *Title*

Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku

*The Excellence of the Slovene Language
a Hundred Years after Pleteršnik*

Recenzenta / *Reviewers*

dopisni član SAZU prof. dr. Emil Tokarz
dopisni član SAZU prof. dr. Ludvik Karničar

Jezikovni pregled / *Language Editor*

Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru) – slovenščina
Klementina Penelope Jurančič (Univerza v Mariboru) – angleščina

Slika na naslovnici / *Photo on Cover*

Matjaž Duh, *Na zahod*, 2017

Oblikovanje in prelom / *Design and typesetting*

Katarina Visočnik

Vrsta publikacije / *Publication type*

E-knjiga

Dostopno na / *Available at*

<https://press.um.si/index.php/ump/sl/catalog/book/1144>
<https://sdmb.si/zalozniska-dejavnost/>

Izdano / *Published*

Maribor, julij 2026



© Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba
University of Maribor, University of Maribor Press

Besedilo / Text © avtorji prispevkov v Jesenšek (ur.), 2026

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna. / *This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.*

Uporabnikom je dovoljeno nekomercialno in komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela. / *This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.*

Vsa gradiva tretjih oseb v tej knjigi so objavljena pod licenco Creative Commons, razen če to ni navedeno drugače. Če želite ponovno uporabiti gradivo tretjih oseb, ki ni zajeto v licenci Creative Commons, boste morali pridobiti dovoljenje neposredno od imetnika avtorskih pravic. / *Any third-party material in this book is published under the book's Creative Commons licence unless indicated otherwise in the credit line to the material. If you would like to reuse any third-party material not covered by the book's Creative Commons licence, you will need to obtain permission directly from the copyright holder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

811.163.6(082)(0.034.2)

IMENITNOST slovenščine sto let po Pleteršniku [Elektronski vir] / uredil Marko Jesenšek. – E-zbornik. – Maribor : Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba ; Maribor : Slavistično društvo, 2026. – (Mednarodna knjižna zbirka Zora = International book series Zora ; 160)

Način dostopa (URL): <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/1144>

ISBN 978-961-299-173-9 (Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)
ISBN 978-961-6320-62-7 (Slavistično društvo Maribor)
COBISS.SI-ID 284878083

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)
ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)
ISBN 978-961-299-174-6 (mehka vezava; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)
ISBN 978-961-6320-63-4 (mehka vezava; Slavistično društvo Maribor)
DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026>

Cena / Price: Brezplačni izvod

Citiranje / Attribution: Marko JESENŠEK (ur.), 2026: *Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku*. (Zora 160). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba; Slavistično društvo Maribor. doi.: [10.18690/um.5.2026](https://doi.org/10.18690/um.5.2026)

Vsebina

MARKO JESENŠEK

- 1 Slovenski jezik in Zakon o visokem šolstvu – želimo ostati Pleteršnikovi ponosni nadaljevalci imenitne slovenščine

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

- 31 Izbrani primeri najdaljših izpridevniških priponskih nizov in njihova zastopnost v Pleteršnikovem slovarju

MIHAELA KOLETNIK

- 52 Trojiško oblačilno izrazje v Pleteršnikovem slovarju

NINA ZVER

- 84 Samostalniške izpeljanke na *-ost* v prekmurskih pridigah in njihova slovarska dokumentiranost v Pleteršnikovem slovarju

NATALIJA ULČNIK

- 105 Raba števnikov v prvem obsežnejšem zgodovinskem delu v slovenščini

MIRA KRAJNC IVIČ

- 126 Tragično-humorni elementi v Backmanovem romanu *Mož z imenom Ove*: jezikovnopragmatična in stilistična analiza

SILVIJA BOROVIK

- 152 Slovenščina in slovenstvo v zgodnjih in zrelejših delih Florjana Lipuša

JOŽICA ČEH STEGER

- 166 Literarna ustvarjalnost Ane Wambrechtsamer v luči slovensko-nemške medkulturnosti

DRAGICA HARAMIJA

- 190 Dežela Oz kot svetovna literarna in kulturna dediščina

BLANKA BOŠNJAK

- 209 Duhovno in mistično delo Terezije Avilske v 19. stoletju na Slovenskem

KARIN POŽIN

- 225 Obravnava hagiografij v slovenski literarni vedi

MELITA ZEMLJAK JONTES

- 243 Možnosti za razvijanje medkulturne zmožnosti pri jezikovnem pouku v osnovni šoli (na primeru izbranega gradiva za 6. razred)

SIMONA PULKO

- 269 Izzivi in priložnosti za razvijanje medkulturne zmožnosti pri pouku jezika v gimnaziji

INES VORŠIČ

- 295 Leksikalna podoba *veselja* v slovenskem jeziku (na primeru gradiva iz Pleteršnikovega slovarja in SSKJ)

- 324 Povzetek

- 325 Abstract

- 326 Zora 1998–2025

Slovenski jezik in Zakon o visokem šolstvu – želimo ostati Pleteršnikovi ponosni nadaljevalci imenitne slovenščine

MARKO JESENŠEK

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, Slovenija;
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
marko.jesensek@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.1>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Pleteršnikov slovensko-nemški slovar je združil najboljše, kar je ponujalo slovensko slovaropisje, temu pa je dodal številne rokopisne zbirke in sistematično zbrano gradivo slovenskega jezika v 19. stoletju; nastal je najboljši slovar slovenskega jezika, ki vsebuje tudi sodobno glasoslovno teorijo in nastavke za slovenski pravo-pis, hkrati pa je pokazal tudi Pleteršnikov odnos do jezika nasploh – zagovarjal je slovenski učni jezik in hkrati učenje in znanje čim več tujih jezikov. Pleteršnikov pogled na materinščino je soočen s prizadevanji za spremembo Zakona o visokem šolstvu in nespametno željo, da postane angleščina učni jezik na slovenskih univerzah.

Ključne besede: Maks Pleteršnik, slovenski jezik, učni jezik, Zakon o visokem šolstvu, 15. člen

Pleteršnik's Slovene-German Dictionary accumulates the best Slovene lexicography could offer, adding also numerous manuscript collections and systematically gathered material from the Slovene language of the 19th century. This resulted in the creation of the best existing dictionary of the Slovene language, containing also a contemporary phonological theory and the foundations for a Slovene handbook of orthography. Indeed, it also demonstrates Pleteršnik's attitude towards language in general – it defends Slovene as the language of instruction and at the same time as a language which by contrast is used for the understanding of numerous foreign languages. Pleteršnik's view of the mother tongue is currently confronted with the effort to amend the Law on Higher Education demonstrated in the senseless desire for English to become the language of instruction at Slovene universities.

Keywords: Maks Pleteršnik, Slovene, language of instruction, Law on Higher Education, Article 15

Uvod¹

Maks Pleteršnik je prvo šolsko izobrazbo dobil v Pišecah (danes OŠ Maksa Pleteršnika, Pišece), gimnazijo je obiskoval v Celju (1851–1859), na Dunaju pa je študiral klasično filologijo in slavistiko ter se slovaropisno izpopolnjeval pri Francu Miklošiču. Služboval je v Mariboru, Celju, Gorici in Trstu, leta 1871 pa se je zaposlil kot profesor na edini slovenski gimnaziji v Ljubljani. Dijake – med njimi je bil zelo spoštovan, ker jih je vzgajal tako, da jim je bil zgled za ljubezen do materinščine in »doslednosti v življenju po veri« – je navduševal za učenje jezikov, slovenščino pa je povezoval z domoljubjem in poštenim (krščanskim) življenjem. Pleteršnik je sinonim za slovenski jezik in kulturo: »Dal narodu je svojemu zaklad, odkril bogastvo mu slovenskega jezika.« Kot slovaropisec (Koletnik 2024) se je proslavil s petimi pomembnimi deli: *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum* – korekture Miklošičevega starocerkvenoslovanskega slovarja (1862–1865); *Latinsko-slovenski slovník za tretji in četrti gimnazijski razred, po latinsko-nemškem J. A. Rožeka – črke C, D, M* (1882); *Wiesthalerjev latinsko-slovenski slovar* (1925, rokopis); *Rokopisna zbirka zemljepisnih imen* (1876–) in *Slovensko-nemški slovar* (1894/95). Napisal je več razprav o slovanski tematiki: *Najstarša dōba slovenske zgodovine, Čitalnica, III* (1863); *Ivan Andrejevič Krylov* (1868); *Slovenci pod Karlom Velikim in naslednikih iz njegove rodovine* (1871); *Slovanstvo* (poglavji *Slovenci*; *Hrvati in Srbi* (1874); *Slavnostni dnevi v zlati slovanski Pragi* (1974); *Vodnik, učitelj lj. gimnazije* (1875) in *Slovenščina na ljubljanskem liceju* (1887). Objavljal je razprave o antični tematiki: *Die Vergleiche im Homer und in den serbischen Volksliedern* (1865); *Prispodobе v Homeru in v srbskih narodnih pesmih* (1873); *Sužnost pri starih Grkih* (1877); *Periklej* (1877); *Prvi dnevi drugega triumvirata* (1880); *Odgoja pri starih Rimljanih* (1875); *Slike iz starogrškega življenja* (Zora 1872); *Gledališče v starih Atenah* (LMS 1872/73) in *Antigona* (1875). Znani so njegovi prevodi: *Slovo o polku Igorjeve* (1866); *Kaliforniske povesti* (1876); *Desno oko poveljnikovo* (1877); *Gospoda Thompsona izgubljeni sin* (1877); *Špijonova usoda* (1916) in *Ali plavaj ali utoni* (1880). Objavil pa je tudi tri članke s področja slovenske jezikovne politike: *Slovenska skupina* (Slovenec, 1866);

¹ Članek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Naša prihodnost (Slovenski narod, 1868) in *Odgovori na »Vedino« anketo o jugoslovanskem vprašanju* (Veda, 1913).

V drugi polovici 19. stoletja se je odpovedal »slepi ulici«, ki je vodila v jezikovno odpadništvo in nadomeščanje slovenskega jezika s takrat globalno nemščino, ki je v javnosti dajala »posebne pravice in ugodnosti in boljši položaj« določenim uporabnikom (jezik v javnosti), ali vseslovanskemu in še prej ilirskemu jeziku v literaturi (umetnostni jezik). Pleteršnik je vedel, da je slovenski pisatelj po Prešernu sposoben ubesediti v slovenščini katero koli vsebino na način, da dobi visoko umetniško vrednost. Slovenščina je za Pleteršnika postala jezik, ki ga ne smemo pozabiti in uporabljati le za splošno sporazumevanje v »domačijskem okolju« – Pleteršnik ni bil »samo« srednješolski profesor latinščine in slovenščine, ampak človek, ki je razumel, da brez slovenskega jezika ne bo Slovencev! Seveda ni oral ledine... Če bi bil Pleteršnik začetnik te misli, je vprašanje, ali bi naš jezik obstal. Megiser, nemški učenjak in slovaropisec, se je leta 1592 poklonil slovenskemu jeziku, ko je spoznal, kašen dosežek je bil leta 1584 prevod *Bible* v slovenščino (kranjščino), ki jo je občudoval in spoštoval, ker je bila leta 1584 deveti (!) evropski (in s tem tudi svetovni) jezik s svojo slovnico.

Ali se danes sploh zavedamo, kako pomembno dejanje je bilo, da je tujec uvrstil še ne deset let kodificirano slovenščino v slovar najuglednejših jezikov tistega časa (Megiserjev latinsko-nemško-slovensko-italijanski slovar)? Rektorji slovenskih univerz v 21. stoletju na to pozabljajo in slovenščino poskušajo izriniti iz univerzitetnih predavalnic. Zakaj je potrebna anglizacija slovenskega visokega šolstva? Kaj je v ozadju spreminjanja Zakona o visokem šolstvu (8. oz. 15. člen)? Ali se ne znamo učiti iz zgodovine? Ne poznamo ljudi, ki so razumeli vlogo in pomen materinščine v vzgoji in izobraževanju, v javni rabi nasploh? Pleteršnik je bil jasan – izrinjanje slovenščine je velika zabloda, tragedija za slovenski narod in kulturo.

Pleteršnik in slovenstvo

Pleteršnik je bil ponosen pripadnik slovenskega naroda in se ni podrejal avstrijskemu nemštvu ali ogrskemu madžarstvu, ki sta si konec 19. stoletja lastila oblast v Sloveniji. V svojem slovarju sicer nima iztočnice *slovenstvo*, vendar pa pripadnost slovenskemu narodu, kulturi in miselnosti izraža z novoknjžno iztočnico *sloveniti*, in sicer v prvem pomenu 'delati

kaj slovensko’ in v drugem pomenu ‘*prevajati v slovenščino*’, npr.: (*nem.* »von« ali »Edler von« *pred imeni se sloveni z besedo »plemeniti«*, *n. pr. I. pl. Thalberg, J. (Edler) von Thalberg*); še bolj natančno pa z iztočnico *posloveniti*, in sicer s prostomorfemskim procesnim glagolom *posloveniti se*, ki z obveznim glagolskim morfemom *se* daje nov pomen ‘*postati Slovenec*’ = ‘*prebivalci so se poslovenili*’. Pleteršnik za ta pomen navaja nemški ustreznici *slovenisiert werden* in *ein Slovene werden*, s tem pa v slovar uvaja lastno imen za pripadnika naroda *Slovenec*, in sicer v ponazarjalnem gradivu v geselskih člankih, npr. z navedki iz slovenščine (1) Uvoda h Krstu pri Savici najimenitnejšega slovenskega pesnika Franceta Prešerna: **moríti**, -ím. *Slovenec že mori Slovenca, brata*; (2) Levstika: **odmêra**, *f. Slovenec dela raji bolj kratke odmere v govoru*; **zavíjati 1.**, -am. *preudariti, kako Slovenec zavija*; in nemščine (3) **nëmčák**, *m. ein schlecht deutsch sprechender Slovene* (tj. Slovenec, ki slabo govori nemško). Iz samostalnika sta izpeljani tudi pridevniški obliki *slovenski* in *slovenji* v iztočnicah **slovênski**, adj. slovenisch in **slovénji**, adj. = slovenski. Pleteršnik je simbol slovenske narave kot svete celote, ki je ustvarila slovenstvo in ga ohranja, zanosno imenoval *mati slovenska zemlja*, navaja tudi načinovno besedno zvezo *po slovensko govoriti* v pomenu ‘*obvladati slovenski jezik v govorjeni obliki*’, odsvetuje pa zastarelo besedno zvezo *po slovenski*, ki jo imenuje za »manj pravilno«. *Prelaga* (prevaja) *se na slovenski jezik*, npr. iztočnica **prelágati**, -am, v ponazarjalnem gradivu pa zapiše še več besednih zvez s levim ujemalnim prilastkom *slovenski*, npr.: **izmíkati**, -míkam, -čem. *Vodnik je prvi izmikal glasove slovenski liri*; **pisáč**, *m. slovenski pisací*; **uvěkověčiti**, -věčím. *vreden, da se uvekoveči v slovenski knjigi*. Slovenci govorijo *slovenski jezik*, npr.: v ponazarjalnem gradivu geselskega članka **ztoľmáčiti**, -áčím. *v slovenski jezik iztolmačeni*, ali *slovenščino*, npr. v iztočnici **slovêňščina**, *f. die slovenische Sprache*. Novoslovenščino ali poenoten slovenski knjižni od sredine 19. stoletja imenuje *novejša književna slovenščina*, npr. v geselskem članku pri iztočnici **édan**, oziroma še bolj natančno *knjižna slovenščina*, npr. v geselskem članku **knjížon**, -žna, nemški izraz *die Schriftsprache* sloveni tudi s *pisna slovenščina* ali *pisni jezik* v geslu **písan**, -sna; *slovenščina* je *materni jezik* Slovencev, manj navadna je oblika *materinski jezik* (*die Muttersprache*), npr.: **jézik**, -íka. – Pleteršnik navaja za pravilno svojilni (ne vrstni!) pridevnik v besedni zvezi *materin jezik*, npr.: **máteran**, -rna. Slovenstvo je v slovarju močno poudarjeno in Pleteršnik zavrača *brez potrebe nemško govoriti*, za kar navaja dve iztočnici, starejšo **nëmškováti**, -ûjem in novoknjižno **nëmčeváti**, -ûjem in sklicujoč se na Levstika priporoča, naj se

slovenščina ne zgleduje preveč po duhu nemškega jezika. Kdor *nemškuje* oz. *nemčuje*, je *nemškovavec* in to nepotrebno jezikovno zablodo Slovencev predstavi s Prešernovo Novo pisarijo: [Tam, kjer po stari šegi še drekaajo/, kjer ne zmajêjo dost' al nič jezika]/, *besed nemšk'vavcev grdih ne poznajo*. Pleteršnik misli na nemškutarje, tj. na Slovence, ki so zatajili slovenstvo in so se zaradi lastnih interesov odločili za nemštvo ter prostovoljno germanizacijo ter se »priklonili« nemškim oblastnikom slovenskega (kulturnega) prostora – Pleteršnik je v geselskem članku **jâvkati**, -kam, -čem zato zelo čustveno, skoraj slabšalno zapisal, da je *teta javkala po nemško*. Mislim, da je enotni slovenski knjižni jezik v Pleteršnikovem slovarju prvi in najpomembnejši znak slovenske identitete, tj. temeljni slovenski simbol, ki omogoča slovensko miselnost, ohranja slovensko kulturno dediščino (Zver 2024) in ustvarja slovensko kulturo. Pleteršnik ga predstavlja kot odločitev za najboljše, ker se po jeziku razlikujemo od drugih in ker z njim vzbujamo povečano pozornost pri Neslovencih. Dokler imamo slovenščino, se bomo odločali po lastni volji, saj bomo zaradi zgodovinskega spomina in izjemnosti slovenstva obstajali kot nepodrejena posamezna danost, ki pripada skupnosti in jo bogati s svojo miselnostjo, posebnimi vrednotami, običaji in načini življenja (Stramljič Breznik 2020). Pleteršnik razume slovenstvo kot **posâmeznost**, f. *die Individualität*, oziroma kot **samobîtnost**, f. *die Selbstständigkeit*, ki sta se razvijali sami brez vpliva nemštva. Škoda, da v slovarju ni iztočnice *slovenstvo* – samostalnik je bil novotvorba v času slovenskega narodnega preporoda, predhodni slovarji ga niso poznali, zato pa je bil pogost v Bleiweisovih *Novicah* in tudi pri Prešernu, ki ga Pleteršnik večkrat navaja v svojih geselskih člankih, ni pa iz njega izpisal besede *slovenstvo*, ki se pojavi npr. v elegiji *V spomin Matija Čopa*:

Séme, ki tí zasejál si ga, žé gre v klásje vesélo,
nam in za námi dokáj vnúkam obéta sadú.
Naj se učenóst in imé, část tvôja, roják! ne pozábi,
dokler tebi dragó v Kránji slovénstvo živí!
(Prešeren 1846)

Prav tako je beseda znana v prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika pri npr. Jožefu Košiču, ki jo je v knjigi Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov zapisal v paru *krščanstvo* in *slovenstvo*, ki je v zgodovini slovenstva najtesneje povezan:

[...] zvün toga denok tüdi Goszpoudje dühovni ino szvetszki, ki sze majo szkrbeti za bo'so diko, ino szebi narocsenih krsztsenikov vremenitno i vekivecsno szrecio,

– pa i vezolne szlovensine postenye, – bi radi zvedli: jeli sze krsztsansztva i Szlovensztva mladike v-dober kraj vugibajo?! (Košič 1845: 16)

Najstarejši ohranjeni zapisi v slovenščini so *Brižinski spomeniki*, v katerih sta povezana krščanstvo in slovenstvo – škof Abraham je širil krščanstvo med Slovenci v slovenskem jeziku, ne v tujščini. V 16. stoletju je Trubarjev kranjski knjižni jezik vzporedni dosežek slovenskega protestantizma, enako prekmurski knjižni jezik v 18. stoletju med Prekmurci. Kranjska različica slovenskega knjižnega jezika je začela presegati zgolj cerkvene okvire in se je spogledovala z umetnostnim jezikom. To smer je začel Matija Kastelec z zbirko pridig *Nebeški cilj*, kasneje prirejenih za branje za vsak dan v *Mesecu božje ljubezni*, največjo literarno in jezikovno kakovost pa je dosegla z legendarnim slovenskim cerkvenim govornikom Janezom Svetokriškim. Na prelomu 17. in 18. stoletja je objavil več kot dvesto trideset svojih pridig v petih knjigah na skoraj tri tisoč straneh. Slovenci smo s *Svetim priročnikom* prvič pred Prešernom stopili na evropski in s tem tudi na svetovni parnas. Pridige Janeza Svetokriškega so bile takrat največ, kar je bilo mogoče ponuditi na področju cerkvenega govorništva, še več, njegova pridiga je bila za slovenski knjižni jezik nadomestna literarna zvrst, v kateri se je oblikoval in razvijal umetnostni jezik pred Prešernom. Slovenski literarni jezik se je oblikoval v katoliški pridizni literaturi od Janeza Svetokriškega do Antona Martina Slomška, Prešeren pa ga je na najboljši možni način osamosvojil v *Poezijah* in pokazal, da je slovenščina socialnozvrstno popolnoma razvit knjižni jezik, ki lahko ustvarja v najvišji možni meri tudi na področju literature. Prav zato je slovensko katoliško slovstvo logično nadaljevanje protestantske jezikovne tradicije in hkrati prelom, ki se je nadaljeval z razsvetljskim pogledom na jezik in željo, da bi ljubiteljski odnos do jezika dobil strokovno in znanstveno podlago. Anton Martin Slomšek je prvi med Slovenci teološko opredelil jezik kot Božji dar. V *Treh pridigah o jeziku*, ki so nastale med letoma 1825 in 1841, je Slomšek opozoril vernike na dolžnosti pred Bogom (*Za krščansko govorjenje*) in razložil, da je jezik več kot le preprosto sredstvo za sporazumevanje – jezikovna funkcija presega zemeljsko zavest, ker lahko človek le v materinščini doživlja nadnaravni svet vere, razume *Sveto pismo* in Boga, svoj izvor, tuzemsko in večno življenje (*Jezik je vir dobrega in zla*). V tretji pridigi *Svoj jezik je treba spoštovati* je predstavil značilnosti slovenskega jezika in kulture in utemeljil slovenstvo kot ontologijo duha, ki jo določa dvojnica *jezik* in *vera*. Slovenski jezik je povezal s četrto Božjo zapovedjo *Spoštuj očeta in mater, da boš dolgo živel in*

ti bo dobro na zemlji! Materni jezik je najvišja družinska vrednota, ki je povezana s spoštovanjem staršev in družinsko vzgojo – slovenstvo se začena z jezikom in vero staršev v dobri in pošteni krščanski družini ter se prenaša na slovensko družbo in krščansko skupnost nasploh. Slomšek je teološko utemeljitev slovenskega jezika izpeljal iz Prilike o talentih v Matejevem evangeliju:

Materinščina ima transcendenten temelj in funkcijo, saj omogoča posamezniku metafizična spoznanja in verovanja o razodetih Božjih resnicah. Teološka utemeljitev je proti koncu povzeta in vključena v antropološko utemeljitev v najširšem smislu: Slomšek v prvi osebi pove, da je celotno človekovo bivanje vpeto med »prvo« in »poslednjo« besedo – kar lahko razumemo kot človeško eksistenco, ki biva, govori, misli in sama sebe dojema v – slovenskem jeziku. Slovenski materni jezik je zato – povedano s sodobno govorico – eksistencial: je način bivanja Slovencev. V tem pogledu Slomšek kaže zanimivo občutljivost za notranjo vez ali celo istovetnost med (religioznim) življenjem posameznika in jezikovnim izražanjem. (<https://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/html/slomsek-sl3.html#sl3o>)

Maks Pleteršnik, slovenski znanstvenik in veren kristjan, »je bil reden gost v pišeškem župnišču in cerkvi: kot dijak, študent, profesor in upokojenec« (Ornik 1999: 45). Zanj velja, kot je to preprosto, a vsevedno izrazila zase tudi Martina Orožen (2010: 24): »V spreminjajoči se jezikovni zgradbi odkrivam nedosežno modrost Stvarnika!« Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* je prav zato še sto trideset let po nastanku »največji ter najbogatejši zgodovinski slovar slovenskega jezika, ki je odločilno vplival na normiranje in razvoj slovenskega knjižnega jezika«, hkrati pa je osnova za vsako resno slovaropisno delo slovenskih in tujih jezikoslovcev. Pleteršnik je slovenski jezikovni prerok, ki je s slovarjem odprl pomembna jezikovno-politična vprašanja o rabi slovenskega jezika, kultiviranosti slovenščine in njenih visokih sporazumevalnih zmožnostih, s tem pa je konec 19. stoletja »odločno zavrnil nemškutarje in novoilirce« (Jesenšek 2018: 292).

Slovenska skupina

Podobno kot Slomšek se je tudi Pleteršnik pri delu rad skliceval na sveto-pisemska mesta, pri tem pa je pokazal tudi svojo vedro naravo. Ljubezen do modrosti je seveda na prvem mestu, ko gre za resno raziskovalno in znanstveno delo, vendar pa je znal dodati, da trdo delo ni le garanje, ampak je človeku tudi v užitek. Pleteršnik je šaljivo citiral iz Sirahove knjige *Bonum vinum laetificat cor hominis/Vino in glasba razveseljuje srce* (Sir

40,20). Slovaropisno delo zahteva veliko časa, napora in odrekovanja, zato pa človek potrebuje tudi odmor in »dobro pišeško vino«, ki »poživlja srce in razveseljuje dušo, če ga piješ ob pravem času in zmerno« (Sir. 31,28). Slovar je postavil kot vir izobrazbe in modrosti o slovenskem jeziku, ki bo koristil vsem Slovencem in tistim, ki »hočejo v tujini biti ukaželjni«, zato je to veličastno delo tudi hvalospev Stvarniku in prisposoba za duhovno hrano Slovencev: »Vino razveseljuje srce človeku, da pusti sijati obraze bolj kakor olje, kruh podpira srce človeku. (Ps 104,15).

Pleteršnikovo slovenstvo se je oblikovalo dlje časa, prvič pa ga je predstavil v članku, ki ga je napisal 7. oktobra 1866 in ga je 27. oktobra 1866 objavil v Einspielerjevem celovške časopisu *Slovenec*. V članku *Slovenska skupina* je predstavil jezikovnopolitične in kulturne razmere v Beneški Sloveniji, s katerimi se je dobro seznanil kot gimnazijski profesor slovenščine na gimnaziji v Gorici med letoma 1865 in 1867 in Trstu med letoma 1867 in 1871. Zedinjene Slovenije si ni zamišljal brez Beneških Slovencev, vendar pa je slovensko javnost opozarjal, da bi lahko prehod pod italijansko upravo po tretji italijanski osamosvojitveni vojni usodno spremenil položaja približno 30.000 Slovencev. Pleteršnik je besedilo napisal tik pred Beneškim plebiscitom (21. in 22. oktober 1866), tako da še ni vedel, kaj se bo zgodilo, čeprav je članek z olajšanjem uvedel z mislijo, da so bili »razbiti trdi okovi nemškega bunda«, ki so delili Slovence med avstrijsko in italijansko oblast. Brezbrižna dunajska politika se ne zavzema dovolj, da bi se Beneški Slovenci združili z matičnim narodom, če pa bodo prišli »pod italijansko žezlo«, bodo dokončno izgubljeni za slovenstvo, saj se »ošaben Lah« za njih ne bo zmenil. Pleteršnik je zelo dobro razumel razmere v Beneški Sloveniji, zato je Slovence pozval, naj naredijo vse, da bo prišlo do Zedinjene Slovenije na zahodni slovenski meji – združitev je imenoval za »sveto dolžnost« matice Slovenije, saj Beneški Slovenci niso dovolj močni, da bi se sami uprli tujcem:

Zadnji čas, preimenitni čas nam trka na duri priteči svojim rojakom v pomoč, ter ji skusiti rešiti pogubne nesreče [...]. Rotim vas pri milem Bogu, pobrinite se, da ne bodo še dalje pod petami gospodovanega ptujca. Združite se se svojimi kranjskimi, koroškimi in štajerskimi brati, pa stopite pred pravični stol Njegovega Veličanstva. Položite mu pred visoki sedež svojo pohlevno prošnjo s prepričevano besedo, kolike in kake važnosti je za nas in sploh za celo cesarstvo dobro utrjena narodna granica proti hlepečemu laškemu levu. (Pleteršnik 1866: 345)

Pleteršnik je zelo dobro poznal slovenske jezikovnopolitične in kulturno-zgodovinske razmere v stičnem slovensko-italijanskem prostoru. Zavzemal

se je za naravno državno mejo, ki ne bi razmejevala Slovencev, ampak bi jih povezala v celoto. Predlagal je mejo, ki bi potekala od rta Zdobe v Tržaškem zalivu, tj. od območja izliva Soče v Jadransko morje, do izliva Nadiže v Ter, ob Nadiži navzgor do Čedadu in nato naprej po narodni meji. Beneška Slovenija bi se tako v celoti združila z matičnim slovenskim narodom v Avstro-Ogrskem cesarstvu. Pleteršnik je zagovarjal Zedinjeno Slovenijo, ki je *condito sine qua non* za Slovence in bi bila pogoj za »kraljevino ali vojvodino Slovenijo«. Politično vprašanje je povezal s kulturnim in jezikovnim, tako da je ob graški univerzi zahteval še slovensko univerzo v Ljubljani, ob morebitni povezavi s Srbi in Hrvati v »regnum socium« pa je odprl tudi vprašanje slovenskega učnega jezika za slovenske študente na zagrebški univerzi. Združitev Slovencev v skupnem južnoslovanskem kraljestvu je razumel postopoma, in sicer je predlagal najprej ureditev zahodne slovenske meje, tako da se bo Beneška Slovenija geografsko in politično združila z matično Slovenijo pod Dunajem, nato pa bi se Slovenija v prihodnosti osamosvojila in povezala v kraljevino s Hrvati in Srbi. Pred tem je napovedal ureditev statusa slovenskega jezika kot državnega, uradnega in učnega jezika v Avstro-Ogrski in nato tudi v južnoslovanski kraljevini, v kateri se jezikovno vprašanje ne bi smelo nadaljevati po »avstrijski praksi«:

Slovenske dežele meje zdaj proti italijanskemu kraljestvu, in naša vlada, ako hoče imeti trden, živ jez proti njemu, mora gledati na vsaki način, da se narod slovenki in ž njim njegovo domovje ojači in ukrepi, to pa inace ni mogoče, nego da se vsi deli splošne naše domovine v eno edino telo zedinij. Avstrija! Poslušaj svete svojih zvestih podložnikov, okoristi se ž njimi, ker inace bi znal za kako leto na temelju narodnega prava zopet segati po tvojih in naših zemljah primorski naš sosed v zapadu! (Pleteršnik 1866: 346)

Naša prihodnost

Pleteršnikova jezikovnopolitična misel je najbolj natančna in jasna v razpravi *Naša prihodnost*, ki je v štirih nadaljevanjih (28. maj, 4. junij, 7. julij in 11. julij 1868) izhajala v časopisu *Slovenski narod*. Ivan Prijatelj je Pleteršnikovo razmišljanje imenoval za izvirno mladoslovensko in moderno romantično realistično, kar se kaže v slovanskem individualizmu, ki je v jeziku pravo nasprotje nemškemu uniformizmu in Pleteršnikovemu prepričanju, da mora biti slovenski umetnostni jezik tesno povezan z živim, govornim jezikom naroda. Članek bi »moral zaradi svoje tehtnosti in

narodnokulturne pravilnosti izvajanj stati v naši narodnokulturni čitanki« (Priatelj 1924: 414). Rdeča jezikovnopolitična nit Pleteršnikove razprave je misel o slovenski samostojnosti, ki določa ravnanje vsakega zavednega Slovenca. Joža Glonar je to misel imenoval za »slovensko voljo do samobitnega življenja« in jo je postavil za geslo Pleteršnikovemu nekrologu (Ornik 1999: 48):

V naših časih narod, kateri neče poginiti, ne pogine. Ko bi vsak Slovenec živo mislil in čutil: »Jaz sem Slovenec, jaz sem Slovan, moja narodnost ima toliko pravice obstati in razvijati se, kolikor vsaka druga – onda nam se ne bi bilo treba bati narodne smrti.« (Pleteršnik, 1868a)

Pleteršnik je povezal slovensko jezikovnopolitično vprašanje s skrbjo za slovenstvo in nejasnim položajem Slovencev med takratno stvarnostjo v Avstro-Ogrskem cesarstvu in načrtovano zedinjeno Slovenijo ter narodno prihodnostjo v zelenem južnoslovanskem kraljestvu s Hrvati in Srbi. Prihodnjo slovansko osamosvojitve je pogojeval z večjo slovensko jezikovnokulturno in narodnopolitično zavednostjo, izobraževanjem, kulturo, literaturo in dosledno slovensko jezikovno politiko in načrtovanjem. Razpravo je imenoval *Naša prihodnost*, upajoč, da bo »boljša od sedanjosti«, pri tem pa je postavil v izhodišče misel o zedinjeni Sloveniji in brezpogojnem delovanju v korist slovenskega naroda. Opozoril je na podrejeni položaj slovenskega jezika v javnosti, predvsem v šolah in uradih. Zavzel se je za narodne šole, vedoč, da je izobraževanje v tujščini, tj. v nemščini, životarjenje in bližnjica do narodne zaostalosti. Opozoril je na šolski sistem, ki slovenskim gimnazijcem »privošči« le petsto ur izobraževanja v materinščini, ali kot je Pleteršnik nazorno pojasnil »vsega skupaj tedaj kakih 42 dni« v osmih letih šolanja. Poučevanje v tujščini je mučenje slovenske mladine in zaviranje njenega intelektualnega in duhovnega razvoja, saj se znanje najbolj kakovostno prenaša in se mladini bistri um le po naravni poti, tj. v materinščini kot učnem in strokovnem jeziku. Nemškutarji opravljajo umazano delo namesto nemškega gospodarja: »Dobro vedo, da brez narodnih šol ne bomo nikdar imeli pravega izobraženega stanu, da bo vse naše slovstvo vedno le bolj diletantizem.« Slovenščina je manj vredna od nemščine, ne zato, ker bi bila »barbarska«, ampak zato, da se bodo slovenski gimnazijci z nemškim učnim jezikom lažje in hitreje ponemčili:

Vsakemu drugemu jeziku bi se pripoznali pravice v šoli, le naš se jim tako barbarski zdi, da mu ne dajo v šole in iz gole ljubezni do nas, skrbe za našo boljšo prihodnost in boje se, da ne bi zaostali v omiki nas krmijo z vse plemenitejšim mlekom nemštva. Res sijajna izjema v našem sebičnem stoletji! Lep izgled ljubezni

do bližnjega! Tedaj, ali nas z nemštvom pitajo iz gole ljubezni do nas, ker nas hočejo naprej spraviti, pa so toliko »tardi ingeni«, da ne sprevidijo, kako bi veliko bolj napredovali na narodni podlagi – ali pa imajo svoje sebične namene, nas polagoma ponemčiti »ad majorem Germaniae gloriam«. (Pleteršnik 1868a)

Pleteršnik je povezal narodni obstoj in zedinjeno Slovenijo s slovenskim jezikom. Jezikovno odpadništvo je izenačil z narodnim izdajstvom. Nemški učni jezik je bližnjica v nemštvo, Slovencev brez slovenskega jezika ni in če slovenskemu človeku vzameš materni jezik, ga izsloveniš in narediš za tujca na lastni zemlji. Nasilnemu nemštvu, ki ga spodbujajo nemškutarji v imenu nemških oblastnikov, se morajo Slovenci upreti z narodotvornim slovenstvom, tj. s slovenskim jezikom, slovensko mislijo in kulturo, z zavedanjem, da sem Slovenec. Pleteršnik je vedel, da je miselnost težko spremeniti »čez noč«:

Moramo pa tudi spoznati in živo občutiti dušno in gmotno revščino, ki tare naš narod. Gmotna revščina pa po večem izvira iz dušne. Čem živeje bo kdo čutil revo, ki nas tlači, tem marljiveje in stanovitneje bo delal v ta namen, da se narodu pomore na noge. (Pleteršnik 1868a)

Čeprav je Dunaj že v pomladi narodov priznal, da so Slovenci »zgodovinski narod«, pa je Pleteršnika skrbelo, ker nimamo svoje države in političnih izkušenj. Geslo *Vse za narod, svobodo in napredek*, ki si ga je izbral vodilni slovenski politični časopis *Slovenski narod*, se mu je zato zdelo pravo izhodišče za uspešno slovensko politično pot. Velika dodatna težava je tudi, da imamo Slovenci (pre)slabo razvito kulturno, umetniško, duhovno in moralno samopodobo, ki bi narodu zagotavljala ponosno identiteto. Razmišljal je celo o izgubi identitete in slovenstva, zaradi česar Slovenci pozabljajo na svojo kulturno zgodovino, tradicijo in vrednote ter nekritično sprejemajo nemštvo in se prehitro prepuščajo kulturni germanizaciji. Želel je več skupne narodne zavesti, ki bi nadomestila pomanjkanje »dušne hrane« in premalo omike, saj je bil prepričan, da se slovenska filozofija, vrhunska literatura in umetnost ne morejo primerjati s starogrško. Rešitev je videl v t. i. vseslovanskem jeziku, globalnem slovanskem jeziku enega izmed slovanskih narodov. Kateri slovanski jezik bo to, sicer ni napovedal, čeprav je predlagal, da tistega slovanskega naroda, »ki zagotovo je po številu ali omiki najmogočnejše in ima že precej razvito slovstvo«. Leta 1868 je še verjel v utopični ilirski jezik in je zagovarjal, da »kar je slovansko, je tudi naše«: »Ako vse to pomislimo, se nam Slovincem ni treba bati, da bi morali kedaj naš jezik in našo literaturo vreči pod klop.« (Pleteršnik

1868b). Na barikade slovenstva je kljub nejasni ilirski prihodnosti postavil razvit slovenski jezik, ki je sposoben ubesediti celotno stvarnost in človekov bivanjski svet. Jezik kot misel je postavil na prvo mesto – slovenščina v domačem, družinskem okolju in kvečjemu še v čitalnicah ni dovolj, potrditi se je potrebno, da bo postala samoumevna in prva izbira v javni rabi. Šolstvo ima pri tem najpomembnejšo vlogo (Pulko, Zemljak 2024) in Pleteršnik se je zavzemal za ustanovitev visoke dekliške šole, saj morajo slovenstvo poznati predvsem žene, ki so osnovna celica družine: »Za moško mladino je po srednjih šolah kolikor toliko poskrbljeno, da se navzame slovenske izobraženosti, kolikor je more naša revščina ponuditi. Za žensko mladino pa kar nič ni poskrbljeno.« (Pleteršnik 1868c) Omika Slovencev je tesno povezana z izobraženimi ženami, zato si je Pleteršnik prizadeval, da se Slovenke »v slovenstvu na nekoliko višjo stopnjo popno od one, na kateri stoje naše slovenske kmetice.« Jezikovna in kulturna samozavest bo spodbudila tudi ekonomski razvoj, čeprav je »revščina slovenskega naroda« na tem področju prav tako zaskrbljujoča kot pomanjkanje narodne samozavesti. Pleteršnik je poudaril, da je potrebno poskrbeti za razvoj slovenskega poljedeljstva, obrti in kupčije v okviru slovenskih kmetijskih društev – kritiziral je npr. štajerske Slovence, ki delujejo v okviru nemške kmetijske družbe v Gradcu. Nič, tudi ekonomija, se na Slovenskem ne more dolgoročno uspešno razvijati v tujem jeziku (Pleteršnik 1868d). Slovenski jezik je torej ključ do uspeha slovenskega naroda. Šlo je za Pleteršnikov narodni program – vse, kar je nemško, Slovence raznaroduje, tako tudi graške kmetijske družbe. Misli Pleteršnik ni mogel razviti, saj *Slovenski narod* ni imel dovolj prostora za »akademske razlage« (Ornik 1999: 49).

Anketa o jugoslovanskem vprašanju

Pleteršnik je tik pred prvo svetovno vojno opustil misel o ilirskem jeziku in se tudi ni pridružil novoilirskemu kulturno-političnemu gibanju na začetku 20. stoletja, ki je zagovarjalo enoten jugoslovanski jezik in kulturo. Slovenci bi se morali odpovedati samostojnosti, to pa je bila prevelika žrtev, za Pleteršnika kar narodno odpadništvo, zato je temeljito spremenil svoje jezikovne nazore iz leta 1868, ko je še verjel v vseslovanski globalni jezik – verjetno bi naj to mesto prevzela ruščina –, slovenščina pa naj bi se zblížala z ilirščino. V anketi o jugoslovanskem vprašanju, ki jo je pripravila slovenska revija za znanost in kulturo *Veda* – bila je izrazito jugoslovansko usmerjena in je razširjala misel o enotnem kulturnem prostoru

in novoilirizmu. Med uredniki in pisci je bil zelo prisoten Fran Ilešič, anketo pa so leta 1913 pripravili Josip Šilović, Ladislav Polić in Bogumil Vošnjak. Pleteršnik je urednike presenetil, saj je nasprotoval skupnemu južnoslovanskemu jeziku Slovencev, Hrvatov in Srbov – zavrnil je združitve slovenskega in hrvatskosrpskega jezika, kar je tudi zelo jasno ubesedil: »Zato mislim, da sploh ni govoriti o zbliževanju in končni združitvi obeh jezikov.« (Pleteršnik 1913: 350) Prav tako je odklonil »približevanje« obeh jezikov, saj bi to bilo »počasno mrcvarjene« slovenščine, ki jo je Pleteršnik imenoval za najpomembnejši identifikacijski znak Slovencev. Skliceval se je na tradicijo slovenščine, ki je razvit in olikan evropski jezik. Za razliko od leta 1868 je spoznal, da je slovenski narod sicer majhen, a se je v zgodovini pokazalo, da zmore zadostiti svojim kulturnim potrebam, zato se naj »slovenski in hrvatsko-srbski jezik razvijata po svoje« (Pleteršnik 1913: 351). Verjel je v slovenščino, saj smo si Slovenci stoletja prizadevali razvijati svoj jezik. Pleteršnik je bil jasen in to so mu priznali tudi njegovi nasledniki. Dragotin Lončar (1933: 1) ga je v govoru ob desetletnici smrti v rojstnih Pišecah zato razglasil za slovenskega znanstvenika, »ki nas je učil čistote, pravilnosti in popolnosti slovenske besede«. Ponovil je Pleteršnikovo misel, da se v jeziku kaže »narodni duh« in če »poznamo jezik, poznamo narodno duševnost« – izguba materinščine pomeni izgubo lastne bitnosti in bistva:

Slovenski jezik, ki mu je postavil Pleteršnik s svojim slovarjem nesmrten spomenik, se piše že nekako od leta 1550 dalje in ne spada potemtakem med novejšo ustvaritve. Vsi največji slovenski umstveniki so ga skrbno gojili, ves zavedni narod se je vztrajno potegoval v boju z Italijani, Nemci, Madžari za njegovo uveljavljanje v šoli in uradu, v cerkvi in v javnem življenju, v znanosti in umetnosti. S Pleteršnikovim slovarjem se je za naš čas sijajno končalo skoraj 250-letno prizadevanje za čistoto, pravilnost in popolnost slovenščine. [...] Ob današnji počastitvi Pleteršnikovega imena podajamo jasno in glasno svojo narodno izpoved: sebi v spodbudo, drugim v poduk. [...] Slovenci smo in hočemo ostati enakopraven člen jugoslovanske družine. Narod, ki je rodil jezikoslovce – učenjake: Bohoriča in Popoviča, Kopitarja in Miklošiča, Pleteršnika in Škrabca; narod, ki je dal svetu književnike – umetnike: Dalmatina in Prešerna, Levstika in Cankarja – tak narod ima poleg prirodne tudi zgodovinsko pravico, da se na svoji zemlji izživlja po svoje. (Lončar 1933: 1–2)

Slovenija 2015 – slovenski jezik in Zakon o visokem šolstvu

Po letu 2016 se že drugič v zadnjih desetih letih pojavljalo nerazumne želje, da bi postala angleščina učni jezik na slovenskih univerzah. Pred

devetimi leti smo tak nedržavotvorni poskus Rektorske konference Slovenije in dela slovenske politike preprečili s široko akcijo, v katero so se vključili najimenitnejši predstavniki slovenstva od Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Društva slovenskih pisateljev, Slavističnega društva Slovenije do slovenskih medijev in najširše slovenske javnosti – v nekaj dneh smo zbrali skoraj deset tisoč podpisov podpore, s tem pa smo prepričali tudi večino slovenskih poslancev v Državnem zboru, tako da je ministrica za visoko šolstvo septembra 2016 umaknila spremembo 8. člena Zakona o visokem šolstvu, ki določa učni jezik na slovenskih univerzah. Dogovorili smo se, da je v slovenskih visokošolskih predavalnicah doma slovenščina in da anglizacija slovenskega šolstva ni prava pot za kakovostno izobraževanje slovenskih študentov, vključevanje v mednarodni izobraževalni prostor ter uveljavljanje slovenske znanosti v svetu (Jesenšek 2015). Žal se je samo zdelo, da smo se dogovorili, saj je »na mizi« ponovni poskus, da bi se člen Zakona o visokem šolstvu, ki določa učni jezik, spremenil tako, da bi uzakonil anglizacijo slovenskih univerz. Sto let po Pleteršnikovi smrti moramo jezikoslovci in humanisti dokazovati, kar je sicer »jasno kot beli dan«, a se nekateri univerziteniki sprenevedajo in se postavljajo nad stroko – o jeziku vedo največ jezikoslovci in vsak, ki ima zdravo pamet, bi se o jezikovnih vprašanjih moral podučiti pri jezikoslovcih ter se z njimi posvetovati. »Slovenska« Rektorska konferenca, ki jo podpira trenutna vladajoča politika, pa »odkriva toplo vodo«, se ne pogovarja s slovenisti in ne sliši anglistov, ki prav tako nasprotujejo taki nerazumni anglizaciji slovenskih univerz. Rektor mariborske univerze, ki je v tem času tudi predsednik Rektorske konference Slovenije, je eden največjih zagovornikov anglizacije slovenskih univerz in v želji, da bi dosegel ta cilj, ne posluša strokovnjakov s svoje univerze, ki mu poskušajo razložiti, zakaj slovenski profesor na slovenski univerzi ne more predavati slovenskemu študentu v neslovenščini. Prepričan je, da ve o jeziku več od vseh jezikoslovcev svoje univerze, strokovnjakov na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, slovenskih pesnikov in pisateljev, humanistov itd. Čustveno rečeno, to je čisto navadna aroganca akademskega vodje, ki namesto moči argumenta, kar je v akademskem okolju edina sprejemljiva navada, uporablja argument moči, tudi zato, ker je prepričan, da je v Državnem zboru dovolj glasov, ki bodo podprli anglizatorstvo. Če se bo to vendar zgodilo, v državi obstajajo nekatere možnosti, ki lahko tako nedržavotvorno dejanje preprečijo, npr. Ustavno sodišče, zagotovo pa je jasno, kako bi razsodilo Evropsko sodišče, če bo potrebno iskati pravico v Strasburgu – o tožbi, ki jo bomo napisali v slovenskem jeziku, bodo

razsodili, da je uradni jezik v Sloveniji slovenščina in bodo v slovenskem jeziku sporočili, kako se mora Republika Slovenija v tem primeru obnašati in ne kršiti slovenske Ustave in evropske jezikovne politike. Žal bo čas tekkel in nastala bo nepopravljiva škoda, ki jo bodo med tem naredili slovenski univerzitetni anglizatorji.

Kljub temu pa sklicujoč se na Pleteršnika vendar upam, da je v slovenski državi in na slovenskih univerzah še dovolj pameti, da ne bo prišlo do usodne spremembe 15. člena Zakona o visokem šolstvu. Prav zaradi tega parafraziram Pleteršnikove misli o učnem jeziku (lahko pa bi citiral Cankarjevo povest *Realka*, številne akademike, npr. Borisa Pahorja, Jožeta Toporišiča, Borisa A. Novaka, Andrejo Žele, Marka Snoja itd., slaviste, npr. Silvijo Borovnik, Ireno Stramljič Breznik, angliste, nevroznanstvenike, psihologe itd.), ki jih je predstavil v svojem jezikovnopolitичnem razumevanju slovenskega jezikovnega vprašanja: »Zakaj nam ne privoščijo *slovenskih univerz*? Zakaj nam vedno vrivajo angleščino? Dobro vedo, da brez slovenskih šol ne bomo nikdar imeli pravega izobraženega stanu, da bo vse naše slovstvo vedno le bolj diletantizem. Vseh *pet* lepih, let, ki jih preživi slovenski mladenič na *univerzi*, *naj* bi poslušal po *sedanjem predlogu* o učnem jeziku v *visokem šolstvu* v maternem jeziku le še redke predmete! Ves drugi čas pa si *bo* znanost v glavo vbijal v tujem jeziku, ktereга izprva ne zna. Ali se pravi to razvijati dušne moči? Se ne pravi to: mučiti mladino in zavirati njeni dušni razvitek? Le po naravni poti se mora mladeniču um razbistriti, po nenaravni poti se mu ne bo nikdar tako razvijal, kakor bi se moral. Ali res mislijo, da se moremo po *slovenskih univerzah* bolj izobraziti, kakor po narodnih? Vsakemu drugemu jeziku bi se pripoznali pravice na *univerzi*, le naš se jim tako barbarsk zdi, da ga *podijo z univerze* in iz gole ljubezni do nas skrbe za našo boljšo prihodnost in boje se, da ne bi zaostali v omiki, nas krmijo z vse plemenitejšim mlekom *angleštva*. Tedaj, ali nas z *angleščino* pitajo iz gole ljubezni do nas, ker nas hočejo naprej spraviti, ne sprevidijo pa, kako bi veliko bolj napredovali na narodni podlagi – ali pa imajo svoje sebične namene, nas polagoma *poangležiti* »ad majorem *Angliae* gloriam«, ali »*pravilneje*« rečeno »*For the greater glory of English language*«.

O učnem jeziku v Zakonu o visokem šolstvu

Predstavljam besedilo 8. člena (danes 15. člena) Zakona o visokem šolstvu in spremembe (tudi predloge), kakor naj bi se glasile.

Člen 8. člen (1. 1. 1994)

(učni jezik)

1. Učni jezik je slovenski.
2. Visokošolski zavod lahko izvaja študijske programe ali njihove dele v tujem jeziku, pod pogoji, določenimi s statutom.
3. Če visokošolski zavod opravlja javno službo, se lahko v tujem jeziku izvajajo:
 - študijski programi tujih jezikov,
 - deli študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov,
 - študijski programi, če se ti programi na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku.
4. Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika.

Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

Podrobnejši način skrbi za razvoj in učenje slovenščine določi minister, pristojen za visoko šolstvo.

8. člen (predlog Rektorske konferenca Republike Slovenije, 2016)

(učni jezik)

Visokošolski zavodi lahko v tujem jeziku izvajajo:

- študijske programe tujih jezikov;
- študijske programe ali dele študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov;
- študijske programe, če se primerljivi študijski programi na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku, prav tako pa tudi dele študijskih programov, če se ustrezni in primerljivi deli študijskih programov na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku;
- skupne študijske programe, ki se izvajajo s tujimi izobraževalnimi institucijami;
- študijske programe, ki jih visokošolski zavodi izvajajo v tujini.

Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenskega jezika kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika.

Visokošolskim učiteljem, sodelavcem in študentom, ki so tujci ali Slovenci brez slovenskega državljanstva, se omogoči učenje slovenskega jezika.

Podrobnejši način skrbi za razvoj in učenje slovenskega jezika določi minister, pristojna za visoko šolstvo, v soglasju z ministrom, pristojnim za kulturo.

8. člen (predlog SAZU, 2016)

(1) Učni jezik na visokošolskih zavodih v Republiki Sloveniji je slovenski.

Študent v Republiki Sloveniji ima pravico, da se na visokošolskih zavodih izobražuje in izpopolnjuje v slovenskem jeziku.

(2) Visokošolski zavod v RS lahko v tujem jeziku izvaja:

- dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine,
- dele študijskih programov, ki so namenjeni mednarodni izmenjavi študentov,

- dele študijskih programov, če se enaki deli študijskih programov na visokošolskem zavodu izvajajo hkrati tudi v slovenskem jeziku, s tem da se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz proračuna
 - študijske programe tujih jezikov in književnosti,
 - skupne študijske programe z visokoškolskimi zavodi iz tujine,
 - študijske programe Mednarodne zveze univerz,
 - študijske programe visokošolskega transnacionalnega izobraževanja in
 - različne oblike neformalnega učenja, na primer tečaje, poletne šole, programe usposabljanja in podobno, če to ne vpliva na izvajanje študijskih programov za pridobitev izobrazbe.
- (3) Deli študijskih programov v tujem jeziku iz prve, druge in tretje alineje drugega odstavka tega člena, ki jih izbere študent, vpisan na študijski program visokošolskega zavoda v RS, ne smejo na prvi stopnji presegati deset odstotkov kreditnih točk strokovnih predmetov, na drugi in tretji stopnji pa ne dvajset odstotkov kreditnih točk strokovnih predmetov.
- (4) Visokošolski zavod s statutom podrobneje opredeli področja, pogoje in način izvajanja študijskih programov in delov študijskih programov v tujem jeziku.
- (5) Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva in študentom na mednarodni izmenjavi se omogoči učenje slovenščine.

8. člen (predlog SAZU, 2019)

1. Učni jezik na slovenskih visokoškolskih zavodih je slovenski.
2. Visokošolski zavodi lahko v tujem jeziku izvajajo:
 - študijske programe tujih jezikov in književnosti,
 - študijske programe, ki so po vsebini in obsegu enaki slovenskim in se ne financirajo iz proračuna (namesto: vzporedne študijske programe, ki so po obsegu in vsebinsko popolnoma enaki slovenskim),
 - dele študijskih programov, ki so namenjeni za izmenjavo študentov v okviru partnerskih dogovorov med izobraževalnimi institucijami,
 - dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine.
3. Študentje, državljani Republike Slovenije, se lahko na visokoškolskem zavodu izobražujejo skladno s prvo alinejo prejšnjega odstavka brez dodatnih omejitev, skladno z drugo alinejo, če sami izberejo slovensko izvajajočim enake vzporedne študijske programe, skladno s četrto alinejo pa le, če na prvi stopnji obseg izbranih vsebin v tujem jeziku ne presega deset odstotkov kreditnih točk strokovnih predmetov, na drugi in tretji stopnji pa ne presega dvajset odstotkov kreditnih točk strokovnih predmetov.
4. Učitelj, ki je državljan Republike Slovenije, razen izjeme iz prve in druge alineje prejšnjega odstavka, slovenskemu državljanu ne sme predavati v tujem jeziku. Učitelj, ki je državljan Republike Slovenije, mora za izvajanje programa iz druge alineje odstavka tuj jezik obvladati na stopnji C2. Gostujoči učitelj mora za izvajanje programa tuj jezik obvladati na stopnji C2. Učitelj mora za izvajanje programa iz prve, druge, tretje ali četrte alineje prejšnjega odstavka tuj jezik, v katerem predava, obvladati na stopnji C2.

5. Študentom tujcem in študentom Slovincem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

Dopuščeno v tujem jeziku

Program	Slovenski študent	Slovenski profesor
1. Nemščina, ruščina...	Da	Da
2. Vzporedni program, plačljiv	Da	Da, C2
3. Erasmus idr.	Ne	Da
4. Gostujoči prof., C2	do 10 %, do 20 %	Ne

15. člen (*Predlog Rektorske konference republike Slovenije, 2024*)

(učni jezik)

(1) Učni jezik na visokošolskih zavodih v Republiki Sloveniji je slovenski. Študent v Republiki Sloveniji ima pravico, da se na visokošolskih zavodih izobražuje in izpopolnjuje v slovenskem jeziku.

(2) Ne glede na določbe prejšnjega odstavka lahko visokošolski zavod v Republiki Sloveniji v tujem jeziku izvaja:

- študijske programe tujih jezikov,
- študijske programe, če jih izvaja tuj visokošolski zavod v skladu z drugim oziroma tretjim odstavkom 45. člena tega zakona,
- skupne študijske programe s tujimi visokošolskimi zavodi,
- dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali če je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- dele študijskih programov, ki so namenjeni mednarodni izmenjavi študentov,
- študijske programe in dele študijskih programov, če se na visokošolskem zavodu hkrati izvajajo tudi v slovenskem jeziku.

(3) Če je ne glede na prejšnji odstavek študijski program ali del študijskega programa akreditiran za izvajanje samo v tujem jeziku, mora biti vanj vpisanim študentom omogočeno spremljanje študijskih vsebin v slovenskem jeziku.

(4) Visokošolski zavod s statutom podrobneje opredeli področja, pogoje in način izvajanja študijskih programov in delov študijskih programov v tujem jeziku.

(5) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika tako, da z izdelano strategijo rabe slovenskega jezika vzpodbujajo njegovo rabo pri objavljanju znanstvenih, strokovnih in poljudno znanstvenih del, objavljanju preglednih znanstvenih del in objavljanju terminoloških slovarjev kot samostojnih publikacij ali dodatka k drugim publikacijam. Visokošolski zavodi preverjajo uresničevanje strategije v okviru rednih samoevalvacij.

(6) Tujcem in Slovincem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

15. člen (*predlog SAZU*)

(učni jezik)

(1) Učni jezik na visokošolskih zavodih v Republiki Sloveniji je slovenski. Študent v Republiki Sloveniji ima pravico, da se na visokošolskih zavodih izobražuje in izpopolnjuje v slovenskem jeziku.

- (2) Visokošolski zavod v Republiki Sloveniji v tujem jeziku lahko izvaja:
- študijske programe tujih jezikov in književnosti,
 - študijske programe, če jih izvaja tuji visokošolski zavod v skladu z drugim oziroma tretjim odstavkom 45. člena tega zakona,
 - skupne študijske programe s tujimi visokošolskimi zavodi,
 - dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine,
 - dele študijskih programov, ki so namenjeni mednarodni izmenjavi študentov,
 - študijske programe in dele študijskih programov, če se na visokošolskem zavodu hkrati izvajajo tudi v slovenskem jeziku, s tem, da se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz javnih sredstev.
- (3) Visokošolski zavod s statutom podrobneje opredeli področja, pogoje in način izvajanja študijskih programov in delov študijskih programov v tujem jeziku.
- (4) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika tako, da z izdelano strategijo rabe slovenskega jezika vzpodbujajo njegovo rabo pri objavljanju znanstvenih, strokovnih in poljudno znanstvenih del, objavljanju preglednih znanstvenih del in objavljanju terminoloških slovarjev kot samostojnih publikacij ali dodatka k drugim publikacijam. Visokošolski zavodi preverjajo uresničevanje strategije v okviru rednih samoevalvacij.
- (5) Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

15. člen (predlog Programske skupine P6-0156, *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja Marko Jesenšek*)

(učni jezik)

1. Učni jezik na visokošolskih zavodih v Republiki Sloveniji je slovenski. Študent v Republiki Sloveniji ima pravico, da se na visokošolskih zavodih izobražuje in izpopolnjuje v slovenskem jeziku.
2. Visokošolski zavod v Republiki Sloveniji v tujem jeziku lahko izvaja:
 - študijske programe tujih jezikov in književnosti,
 - študijske programe, če jih izvaja tuji visokošolski zavod v skladu z drugim oziroma tretjim odstavkom 45. člena tega zakona,
 - skupne študijske programe s tujimi visokošolskimi zavodi,
 - dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine,
 - dele študijskih programov, ki so namenjeni mednarodni izmenjavi študentov,
 - študijske programe in dele študijskih programov, če se na visokošolskem zavodu hkrati izvajajo tudi v slovenskem jeziku, s tem, da se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz javnih sredstev.
3. Visokošolski zavod s statutom podrobneje opredeli področja, pogoje in način izvajanja študijskih programov in delov študijskih programov v tujem jeziku.
4. Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika tako, da z izdelano strategijo rabe slovenskega jezika vzpodbujajo njegovo rabo pri objavljanju znanstvenih, strokovnih in poljudno znanstvenih del, objavljanju preglednih znanstvenih del in objavljanju terminoloških slovarjev kot samostojnih publikacij ali dodatka k drugim publikacijam.

Visokošolski zavodi preverjajo uresničevanje strategije v okviru rednih samoevalvacij.

5. Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

15. člen (30 let kasneje, 23. 7. 2025)

(učni jezik)

(1) Učni jezik na visokošolskih zavodih v Republiki Sloveniji je slovenščina. Študent v Republiki Sloveniji ima pravico, da se na visokošolskih zavodih izobražuje in izpopolnjuje v slovenščini.

(2) Ne glede na prejšnji odstavek lahko visokošolski zavod v Republiki Sloveniji v tujem jeziku izvaja:

- študijske programe tujih jezikov in književnosti,
- študijske programe, če jih izvaja tuj visokošolski zavod v skladu z drugim oziroma tretjim odstavkom 47. člena tega zakona,
- skupne študijske programe s tujimi visokošolskimi zavodi,
- dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali če je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- dele študijskih programov, ki so namenjeni mednarodni izmenjavi študentov,
- študijske programe in dele študijskih programov, če se na visokošolskem zavodu hkrati izvajajo tudi v slovenščini.

(3) Če je študijski program ali del študijskega programa akreditiran za izvajanje v tujem jeziku, morajo biti te iste vsebine akreditirane za izvajanje v slovenščini in se tudi izvajati v slovenščini. Določbe tega odstavka veljajo tudi za študijski program z javno veljavnostjo, ki ga je sprejela univerza sama.

(4) Visokošolski zavod s statutom podrobneje opredeli področja, pogoje in način izvajanja študijskih programov in delov študijskih programov v tujem jeziku.

(5) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika tako, da z izdelano strategijo rabe slovenščine vzpodbujajo njegovo rabo pri objavljanju znanstvenih, strokovnih in poljudno znanstvenih del, objavljanju preglednih znanstvenih del in objavljanju terminoloških slovarjev kot samostojnih publikacij ali dodatka k drugim publikacijam. Visokošolski zavodi preverjajo uresničevanje strategije v okviru rednih samoevalvacij.

(6) Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine

Iz predstavljenih besedil je razvidno, da so leta 2016 in 2025 poskušali spremeniti Zakon o visokem šolstvu tako, da bi slovenski profesor lahko predaval slovenskemu študentu na slovenski univerzi v neslovenščini (prim. 8. člen Retorska konferenca 2016 in 15. člen Rektorska konferenca 2026). Med pripravo sprememb so rektorji ves čas razlagali, da bodo univerze skrbjele za razvoj slovenskega jezika kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika, vendar pa so angleška predavanja potrebna zaradi

kakovosti in t. i. internacionalizacije slovenskih univerz. Dokazovali smo, da kakovost študija v tujem jeziku pada, »internationalizacija« (Borovnik 2016: 75) pa ni odvisna od samoangleških predavanj. Strokovnjaki na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti smo prav zaradi sklicevanja na mednarodno sodelovanje – rektorji so trdili, da predavanja v slovenskem jeziku slovensko univerzo izrinjajo iz mednarodnega prostora – določili vse potrebne izjeme (npr. študijski programi tujih jezikov in književnosti, predavanja tujim študentom, predavanja gostujočih profesorjev, skupni študijski programi s tujimi univerzami itd.), kdaj lahko predavanja potekajo v tujem jeziku; med letoma 2016 in 2019 smo na SAZU pripravili še predlog o odstotkih tujejezičnih predavanj, ki jih lahko izbere slovenski študent in se pri tem pridruži predavanjem, ki jih univerze organizirajo za tuje študente v neslovenščini. Do sprejemljive skupne in strokovno vzdržne rešitve nismo prišli, ker je Rektorska konferenca ves čas vztrajala, da mora biti v besedilu določilo, ki bi omogočalo, da slovenski profesor predava slovenskemu študentu v neslovenščini. Evropska jezikovna politika tako možnost dopušča, če potekajo predavanja vzporedno v materinščini in tujščini, študent pa sam izbere, v katerem jeziku bo poslušal predavanja. SAZU je tako stališče seveda priznaval, vendar pa mora univerza sama financirati tujejezična predavanja, ne sme pa jih »pokrivati« z denarjem slovenskih davkoplačevalcev. Tega rektorji niso želeli sprejeti, v ozadju pa je bilo seveda finančno vprašanje, saj samoangleška predavanja pocenijo izvedbene stroške študijskega programa, vanje pa bi lahko vključili tako slovenske kot neslovenske študente. Leta 2016 je bil tak anglizatorski poskus preprečen. Po letu 2020 pa se je znova odprlo vprašanje učnega jezika in Rektorska konferenca Republike Slovenije je na izkušnjah iz leta 2016 poskušala »zakonito« zaobiti slovensko Ustavo in Zakon o slovenščini v javnosti. Tokrat se je zgodba dogajal z manj publicitete in več »preigravanj« na t. i. pravni ravni. Na mariborski univerzi rektor npr. ni dovolil razprave o spremembah Zakona o visokem šolstvu (ljubljski rektor jo je izpeljal), in sicer z razlago, da gre za osnutek besedila, ki bo po obravnavi na vseh organih šel v javno obravnavo. Prav zaradi tega sta pripombe pripravila Slavistično društvo Maribor in moja Programska skupina (v Ljubljani SAZU in univerza) ter jih ločeno, ne v imenu univerze, poslala na ministrstvo. Po nekaj javnih soočenjih, med drugim tudi na Radiu Slovenija Program Ars, kjer sva bila gosta predsednica Rektorske konference Republike Slovenije in jaz, se je zdelo, da imajo pripravljalci Zakona dovolj glasov v Državnem zboru za načrtovane spremembe, zato se nismo mogli uskladiti in dogovoriti. Minister za visoko šolstvo je povabil predsednico

RKRS in podpredsednika SAZU na Ministrstvo, kjer so v neposrednem pogovoru uskladili besedilo 15. člena, in sicer tako, da slovenski profesor ne more predavati slovenskemu študentu v neslovenščini. Žal pa je v besedilu ostalo določilo iz leta 1994, da lahko potekajo predavanja v tujem jeziku, če je v študijski program ali v del tega programa »vpisano večje število tujih študentov«. Za Zakon to ni dobro, saj besedna zveza »večje število« ni dovolj natančna in dopušča morebitna preračunljiva ravnanja.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je zato predlagala, da bi bilo treba 15. člen novega Zakona o visokem šolstvu, ki je v javni obravnavi, spremeniti. 15. člen predloga novega Zakona o visokem šolstvu je v izhodišču dober, vsebuje pa nekaj določil, ki izhodišče izničujejo. Izhajajoč iz stališča SAZU-ja do učnih jezikov v visokošolskih zavodih iz leta 2016 imajo slovenski študentje, ki študirajo na slovenskih visokošolskih zavodih, pravico do izobraževanja v slovenskem jeziku, pri čemer smiselne izjeme določa zakon. Da bi dosegli ta namen, bi bilo treba 15. člen predlaganega zakona spremeniti v treh podrobnostih, ki se nanašajo na formulacijo »večje število tujih študentov«, financiranje izvajanja študijskih programov v tujem jeziku in na učni jezik. Formulacija »večje število tujih študentov« ni jasna, zato se interpretira poljubno in omogoča anomalije. V praksi zadnjih desetletij se je tako pokazalo, da se kot »večje število tujih študentov« pojmujejo tudi trije neslovenski, zaradi katerih je moralo 30 slovenskih študentov poslušati slovenskega predavatelja v angleščini. Na SAZU-ju so predlagali, da se v nov zakon zapiše, da se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz javnih sredstev: »Praksa je pokazala, da študijske programe v angleščini vpisujejo predvsem tisti študentje, ki se nameravajo po končanem izobraževanju zaposliti v tujini. Ker beg možganov ni v interesu slovenske države, naj se izobraževanje, ki ga spodbuja, ne financira iz javnih sredstev.« Prvi odstavek 15. člena jasno pove, da je učni jezik v slovenskih visokošolskih zavodih slovenski. Drugi odstavek določa smiselne izjeme tega določila, tretji pa govori o izjemah k izjemam, kar deluje neresno. Hkrati uzakonja nespametno obvezo, da bi morala biti študentu, ki denimo študira francoski jezik in književnost, študijska gradiva na voljo v slovenščini, kar resnično nima nobenega smisla, zato se naj tretji odstavek v celoti črta. Predlog je SAZU med drugim posredoval predsedniku vlade, predsednici republike in predsednici državnega zbora.

O razlogih, zakaj je predlog RKRS strokovno slab in ga jezikoslovci ne moremo podpreti, sem pisal tudi rektorju mariborske univerze. Med pripravo predloga besedila 15. člena sva izmenjala svoje poglede o vprašanju učnega jezika na slovenskih univerzah:

Spoštovani gospod rektor prof. dr. Zdravko Kačič,

Delovna skupina za prenovu visokošolske zakonodaje pripravlja predlog besedila Zakona o visokem šolstvu, ki nastaja na Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in inovacije. Dekani članic UL (npr. FF UL) so ta teden prejeli celotno doslej pripravljeno besedilo ZViS-a (označeno kot delovno gradivo Delovne skupine za prenovu visokošolske zakonodaje) in poziv, da z njim seznanijo zaposlene ter zberejo pripombe. V tej Delovni skupini ste med šestimi predstavniki Rectorske konference Republike Slovenije tudi Vi, spoštovani rektor prof. dr. Zdravko Kačič, zato me preseneča, da zaposleni na UM doslej nismo bili seznanjeni s tem gradivom, oz. da nas niste pozvali, naj pripravimo pripombe (kot so bili npr. obveščeni in povabljeni na Univerzi v Ljubljani, ki je prav tako članica RKRS). Univerza v Ljubljani nam je tokrat zgled, kako mora delovati visokošolska ustanova pri nastajanju tako pomembnega zakona.

Mislim, da gre na UM za zdrs, zaradi katerega se zdi, da naša Univerza krši načelo odprtosti in ne deluje razvidno ter jasno kot npr. ljubljanska univerza.

Predlagam in pričakujem, da boste zaposlenim na Univerzi v Mariboru takoj poslali doslej pripravljeno delovno gradivo Zakona o visokem šolstvu, nas z njim seznanili in nam omogočili ustvarjalno sodelovati pri pripravi temeljnega zakona na področju visokega šolstva.

S spoštovanjem,

Marko Jesenšek

Spoštovani prof. dr. Marko Jesenšek,

kot zapišete v svojem besedilu, sem član delovne skupine MVZI za pripravo nove zakonodaje za področje visokega šolstva. Delovna skupina je konec lanskega leta zaključila pripravo izhodišč za pripravo novega zakonskega predloga za področje visokega šolstva, na podlagi katerega je bila na MVZI sprejeta odločitev, da v okviru MVZI sami pripravijo predlog osnutka besedila za nadaljnjo razpravo članov Delovne skupine. Tako smo člani Delovne skupine prejeli gradivo MVZI, o katerem pišete, za naslednjo sejo Delovne skupine za prenovu visokošolske zakonodaje z zaprosilom, da na MVZI na gradivo posredujemo komentarje in predloge sprememb ter dopolnitev v obliki konkretnih posegov v obstoječe besedilo delovnega gradiva (vidno v »sledi spremembam« oziroma komentarjih).

Prejeto gradivo še NI osnutek teksta Zakona o visokem šolstvu, ki bi bil namenjen širši javnosti in izdelano gradivo še ni predlog besedila zakona, ki bi bil dan v širšo javno obravnavo. Na Univerzi v Mariboru prejet tekst obravnava delovna skupina, ki je bila imenovana za ta namen in je obravnavala tudi pripravljena izhodišča ter bo pripravila v skladu z navodilom oziroma pričakovanji MVZI pripombe na posredovan tekst ter jih do predvidenega datuma poslala na MVZI za obravnavo na naslednji seji Delovne skupine.

Zakaj je rektor UL ravnal, kot je ravnal in zakaj je ta tekst obravnaval kot gradivo, ki je dostopno celotni univerzitetni javnosti, ne vem, vsekakor pa ne morem soglašati z vašim zaključkom, da gre v našem ravnanju za zdrs na UM in da je

bilo kršeno načelo odprtosti. Menim celo, da se moramo rektorji kot člani Delovne skupine najprej potruditi za boljši tekst, ki bo vseboval vse potrebno, preden bo na voljo za širšo razpravo.

Po prvotnem pregledu gradiva, ki smo ga prejeli s strani MVZI, vas moram informirati, da tekst še ni pripravljen tako daleč in ne odraža v celoti niti izhodišč, ki smo jih podali člani Delovne skupine, prav tako pa tudi ne vključuje navezav na cilje in ukrepe, ki jih določa Nacionalni program visokega šolstva do 2030, kar je bil dogovor v okviru delovne skupine, da bi s tem zagotovili tudi zakonsko podlago uresničevanju NPVŠ 2030 in se tako izognili ponovitvi stanja, kjer veliko ciljev in ukrepov iz NPVŠ 2011-2020 ni bilo doseženih oziroma izvedenih. Menim, da bo zaradi omenjenih razlogov besedilo zato v nadaljnji obravnavi znotraj Delovne skupine še v precejšnji meri spremenjeno in dopolnjeno, da bo v celoti skladno z zastavljenimi izhodišči, ki jih je bilo po dogovoru Delovne skupine potrebno upoštevati pri pripravi besedila členov. Ker obravnava pripravljenega besedila brez poznavanja izhodišč v tej fazi, ko je potrebno besedilo najprej dokončno uskladiti z izhodišči, ni smiselna, tudi ni primerno, da je predmet širše razprave. Še enkrat poudarjam, da to še ni osnutek zakona o visokem šolstvu, ki bi bil dan v javno obravnavo in je preuranjeno delati zaključke, kot ste jih vi naredili. V sooblikovanje Zakona o visokem šolstvu boste kot običajno vključeni vsi zaposleni na UM, takoj ko bo le-ta pripravljen (upošteval vsa pripravljena izhodišča ter cilje in ukrepe NPVŠ do 2030) in usklajen v okviru Delovne skupine MVZI, ki je bila v ta namen imenovana in je torej v tej fazi za to tudi pristojna.

Lep pozdrav,

Zdravko Kačič

Dragi Zdravko, hvala za hiter odgovor in pojasnilo, ki ga (sicer) sprejemam, vendar se z nekaterimi Tvojimi stališči ne strinjam (če boš imel čas in voljo, lahko o njih »rečeva besedo ali dve v živo na štiri oči«). Poudarjam, da ti nisem pisal, ker bi mislil, da gre za *Osnutek Zakona o visokem šolstvu* ali celo za *Predlog Zakona o visokem šolstvu*. Oba dobro pozna »protokol« nastajanja tako pomembnega zakona in si vsak po svojih močeh prizadevava za skupni cilj, tj. za dober zakon. Prav zaradi tega sem ti včeraj pisal.

RKRS ima v Delovni skupini šest članov in škoda je, ker se rektorji niste dogovorili, da bi postopki potekali usklajeno na vseh univerzah. Oba se zavedava, da niti gradivo (v včerajšnjem pismu NE govorim o Osnutku ZViS-a ali Predlogu ZviS-a) niti pripombe na to gradivo niso dokončne. Če želimo dober zakon, potrebujemo čim več mnenj, pogledov, stališč in predlogov, ki bodo Delovni skupini za prenovo visokošolske zakonodaje olajšali delo in omogočili pripraviti dober osnutek besedilo. Več glav več ve. Kdo, če ne zaposleni v visokem šolstvu, pa si želimo dober zakon in si zanj prizadevamo. Prepričan sem, da so v Ljubljani ravnali modro, ker so z gradivom seznanili zaposlene in jih takoj vključili v pripravo primerne besedila – pri tem seveda ne gre za »širšo« ali celo javno razpravo, kar pomeni, da se midva ne pogovarjava o Osnutku ampak o gradivu, ki bi lahko omogočilo, da bo Osnutek čim boljši.

Zdravko, meni se zdi, da so v Ljubljani tokrat ravnali bolj razumno in premišljeno. Seznaniš mariborske akademske javnosti z gradivom in povabilo, da že sedaj prispevamo svoje predloge, misli, želje..., ni zavrnitev Tvoje poti, ampak pozitivno sporočilo in spodbuda, da zaposleni visokošolski učitelji in sodelavci ves čas sodelujemo pri pripravi tega pomembnega zakona, ne pa da smo kot del »celotne družbene skupnosti« vključeni le v zadnji del dogajanja, tj. v javno razpravo. Poskušaj razumeti ljubljansko odločitev kot boljšo in lažjo pot do skupnega cilja. Če jo boš tudi ti prepoznal za tako, je do sredine marca še vedno čas, da z gradivom seznaniš dekanate in predlagaš, naj na članicah zberejo morebitne pripombe, ki jih nato še lahko premisliš npr. na kolegiju dekanov ter si tako pridobiš dodatne poglede za obravnavo na naslednji seji Delovne skupine. Eno so formalni postopkovni okviri, drugo pa je njihovo razumno in zakonsko prav tako nesporno uresničevanje. Želim Ti, da boš znal poiskati najboljšo pot do cilja.

Lepo te pozdravljam,

Marko

Komentar članov Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta; sofinancer Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna) na predlog predpisa *Osnutek Zakona o visokem šolstvu*, ki je v javni obravnavi

Člani RP št. P6-0156 smo komentirali 15. člen Osnutka ZViS-a, in sicer smo izhajali iz stališča, da mora slovenski profesor predavati slovenskim študentom na slovenski javni univerzi v slovenskem jeziku, dodatno pa naj 15. člen določi izjeme, ko lahko predavanja potekajo tudi v tujem jeziku, vendar se ta predavanja ne plačujejo iz sredstev davkoplačevalcev (izjema so študijski programi tujih jezikov in književnosti).

Predlagali smo, da se 15. člen dopolni oz. spremeni, tako da:

- se v 4. alineji 2. odstavka črta dikcija »ali če je vanje vpisano večje število tujih študentov«.

Obrazložitev: Dikcija »ali če je vanje vpisano večje število tujih študentov« je ostanek povsem zastarelega sedanjega 8. člena Zakona in je tako ohlapna, da jo lahko vsak po svoje razlaga, kot se je to dogajalo v zadnjih desetletjih: »večje število tujih študentov« so poskušali že doslej razlagati kot »množino«, tj. »najmanj trije tuji študenti« (ker je tri v slovenščini množina, torej večje število kot ena / ednina ali dve / dvojina), s tem pa so številne predmete nezakonito izvajali samo v tujem jeziku, tj. angleščini, tudi za slovenske študente (ki so se jim pridružili npr. trije neslovenski).

- se 6. alineji 2. odstavka doda besedilo »vendar se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz javnih sredstev«.

Obrazložitev: Prva slovenska univerza v Ljubljani je bila ustanovljena prav zato, da se slovenskim študentom posreduje znanje v slovenskem jeziku. Slovenski davkoplačevalci naj financirajo izobraževanje v slovenščini, saj je v interesu Republike Slovenije, da izobrazijo čim več univerzitetnih strokovnjakov za delo v Sloveniji – praksa kaže, da jih tujejezična predavanja »usposabljaajo« za delo v tujini, ki tako prihaja do poceni kadrov, doma pa jih primanjkuje (npr. zaposlovanje zdravnikov, računalničarjev, strojnikov mariborske univerze v sosednji Avstriji). Nismo proti vzporednim predavanjem v tujem jeziku, vendar pa naj univerze pridobijo sredstva za njihovo izvajanje na trgu, javna sredstva pa so v celoti namenjena le za izobraževanje v slovenskem jeziku.

- se 3. odstavek 15. člena črta.

Obrazložitev: Po Ustavi je uradni jezik v RS slovenski (izjemi sta madžarščina in italijanščina na narodnostno mešanih ozemljih). 15. člen temu sledi v prvem odstavku z določilom, da je učni jezik na slovenskih visokošolskih zavodih slovenski. Drugi odstavek določa vse potrebne izjeme, ki omogočajo internacionalizacijo slovenskega visokošolskega prostora. Tretji odstavek pa uvaja v 15. člen povsem nesmiselno še dodatne izjeme k izjemam, ki nimajo z internacionalizacijo naših univerz nobene smiselne povezave, hkrati pa bi zahteval od npr. mariborske univerze, da se študentom madžarskega jezika in književnosti, ki imajo predavanja v madžarskem jeziku, dodatno zagotovi literatura v slovenskem jeziku.

Stališče Slovenske akademije znanosti in umetnosti o vprašanju učnega jezika v slovenskih visokošolskih zavodih (2024)

15. člen predloga novele Zakona o visokem šolstvu, ki je ta čas v javni razpravi, je v izhodišču dober, vsebuje pa nekaj določil, ki izhodišče izničujejo.

Izhajajoč s stališča SAZU o učnih jezikih v slovenskih visokošolskih zavodih, ki so ga soglasno podprli tajniki vseh razredov, imajo slovenski študentje, ki študirajo na slovenskih visokošolskih zavodih, pravico do izobraževanja v slovenskem jeziku, pri čemer smiselne izjeme določa zakon. Da bi dosegli ta namen, bi bilo treba 15. člen spremeniti v treh podrobnostih.

1. V 4. alineji 2. odstavka je treba črtati del besedila »ali če je vanje vpisano večje število tujih študentov«.

Obrazložitev: Formulacija »večje število tujih študentov« ni jasna, zato se interpretira poljubno in omogoča anomalije. V praksi zadnjih desetletij se je tako pokazalo, da se kot »večje število tujih študentov« pojmujejo tudi trije neslovenski, zaradi

katerih je moralo 30 slovenskih študentov poslušati slovenskega predavatelja v angleščini.

2. Na koncu 6. alineje 2. odstavka je treba dodati vejico, za njo pa besedilo »s tem, da se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz javnih sredstev.«

Obrazložitev: Praksa je pokazala, da študijske programe v angleščini vpisujejo predvsem tisti študentje, ki se nameravajo po končanem izobraževanju zaposliti v tujini. Ker beg možganov ni v interesu slovenske države, naj se izobraževanje, ki ga spodbuja, ne financira iz javnih sredstev.

3. Prvi odstavek 15. člena jasno pove, da je učni jezik v slovenskih visokošolskih zavodih slovenski. Drugi odstavek določa smiselne izjeme tega določila, tretji pa govori o izjemah k izjemam, kar deluje neresno. Hkrati uzakonja nespametno obvezo, da bi morala biti študentu, ki, denimo, študira francoski jezik in književnost, študijska gradiva na voljo v slovenščini, kar resnično nima nobenega smisla. Zato predlagamo, da se 3. odstavek 15. člena v celoti črta.

Zaključek

Upam, da bomo pri zagovoru slovenščine uspešni in se bodo študijski programi na visokošolskih zavodih še naprej izvajali v slovenskem jeziku, razen v nekaterih izjemah, ki veljajo tudi po sedanji zakonodaji – npr. študij tujih jezikov in književnosti, skupni programi s tujimi visokošolskimi zavodi, deli programov namenjeni mednarodni izmenjavi študentov. Študijski programi se bodo lahko izvajali v tujem jeziku, če se na visokošolskem zavodu hkrati izvajajo tudi v slovenščini. Predvsem pa je pomembno, da bo jezik izvajanja zapisan v študijskem programu in se bo preverjal ob akreditaciji študijskih programov oziroma ob evalvaciji visokošolskih zavodov. Preden si rečemo *Nasvidenje v naslednji vojni*, poskušajmo razumeti, da vojne o slovenskem jeziku v Slovenije ne bi smelo biti. Če bi do nje ponovno prišlo, bi jo bojevala nova, mlajša generacije, čeprav se mi zdi, da se zna učiti iz zgodovine in bo razumela Lončarjeve besede na pišeški proslavi ob desetletnici Pleteršnikove smrti:

In sedaj se oglašajo med nami krivi preroki, ki se navdušujejo v imenu Jugoslavije za odpravo slovenskega književnega jezika. Samo dvoje je mogoče: ali je takšno mišljenje plod umske razklanosti, potem je to duševna bolezen ali zabloda; ako je pa sad sebične preračunjenosti, potem je to nramni nedostatek ali zloba. Opušitev slovenskega književnega jezika bi ne bila mogoča po skoraj 400 letnem

nepretrganem razvoju in pri dosežnih uspehih, ki so častni za tako majhen narod in ob silno težavnih razmerah. Ako bi pa vendar bila mogoča, potem bi po menila za nas, da smo postali na južnoslovanskem deblu suha veja, ki ne poganja več, a že starodavni pesnik Homer je povedal pravilno, da je bolje biti svinjski pastir med živimi, kakor vladar nad vsemi mrtvimi. In kaj naj bi bilo s Slovenci izven Jugoslavije, za to se ta nauk ne briga, ker mu gre glavno za golo število, a ne za duha, ki edini daje človeku pravo dostojanstvo in vrednost. [...] Drugič. Kdor bi stal med nami na nasprotnem stališču, ta bi se sam izločil iz slovenske narodne skupnosti, ker v tem vprašanju ni barantanja in izmikanja: prirodno in zgodovinsko dejstvo je namreč postavljeno tako, da se more odgovoriti nanj edino s priznanjem ali z nepriznanjem – tretjega ni. (Lončar 1933: 1–2)

Literatura

Silvija BOROVIK, 2016: »Strela skrtačena, to pa je internacionalizacija!«. *Slavia Centralis* 9/2, 75–77.

Marko JESENŠEK, 2018: Spremnna beseda. Rudi Mlinar: *Maks Pleteršnik. Teden s slovaropiscem*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Marko JESNEŠEK, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*. (Zora 117). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Mihaela KOLETNIK, 2024: Prekmurska botanična terminologija v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 154). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 287–320.

Jožef KOŠIČ, 1845: *Zobrizzani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov*. V-Körmendi: pri Udvary Ferenci Knigovezari.

Mira KRAJNC IVIČ, 2013: *Osnove pragmatikičnega jezikoslovja*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Drago LONČAR, 1933: Desetletnica Pleteršnikove smrti. *Slovenija* 2/38, 1–2 (22. 9. 1933).

Katarina NOVAK, 2013: *Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar*. Diplomaska naloga. Maribor: Filozofska fakulteta.

Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*. (Zora 71). Maribor: Filozofska fakulteta. Mednarodna humanistična zbirka Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

Franc ORNIK, 1999: Zapiski in dokumenti o Maksu Pleteršniku. Marjanca Ogorevc, Martin Dušič, Franc Ornik: *Bršljanov cvet. Maks Pleteršnik vedno z nami*. Pišece: Komisija Maks Pleteršnik.

Maks PLETERŠNIK, 1913: Odgovori na »Vedino« anketo o jugoslovanskem vprašanju. M. Pleteršnik, Ljubljana. *Veda* 3/4-5, 350–352.

Maks PLETERŠNIK, 1868: Naša prihodnost I–IV. *Slovenski narod* 1/25 (28. 5. 1868); 1/27 (4. 6. 1868); 1/40 (7. 7. 1868); 1/42 (11. 7. 1868).

Maks PLETERŠNIK, 1868a: Naša prihodnost I. *Slovenski narod* 1/25 (28. 5. 1868).

Maks PLETERŠNIK, 1868b: Naša prihodnost II. *Slovenski narod* 1/27 (4. 6. 1868).

Maks PLETERŠNIK, 1868c: Naša prihodnost III. *Slovenski narod* 1/40 (7. 7. 1868).

Maks PLETERŠNIK, 1868č: Naša prihodnost IV. *Slovenski narod* 1/42 (11. 7. 1868).

Maks PLETERŠNIK, 1866: Slovenska skupina. *Slovenec* 2/86, 345–346 (27. 10. 1866).

France PREŠEREN, 1846: V spomin Matija Čopa. *Kmetijske in rokodelske novice* 4/8 (25. 2. 1846).

Ivan PRIJATELJ, 1924: Vloga omladine v prvem obdobju mladoslovenskega pokreta. *Ljubljanski zvon* 44/7–8, 414–431.

Simona PULKO, Melita ZEMLJAK JONTES, 2024: Govor in govorna komunikacija v učnih načrtih za osnovno šolo in gimnazijo ter v katalogih znanj. *Stanje in perspektive uporabe govornih virov v raziskavah govora*. Ur. Mira Krajnc Ivič. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 299–315.

Anton Martin SLOMŠEK, 1825–1841: *Tri pridige o jeziku*. Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva: Inštitut Jozef Stefan. <https://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/index-sl.html>

Anton Martin SLOMŠEK, 1829–1838: Svoj jezik je treba spoštovati. *Tri pridige o jeziku*. <https://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/html/slomsek-sl3.html#sl3o>

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2020: *Besedotvorje: teoretično, praktično in didaktično*. (Zora, 136). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Natalija ULČNIK, 2024: Učno e-okolje Slovenščina na dlani in prvi uporabniški odzivi. *Slavistična prepletanja* 5. Ur. Natalija Ulčnik. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 57–76.

Nina ZVER, 2024: *Jezikovne značilnosti rokopisnih pridig Jožefa Horvata*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.

SLOVENE LANGUAGE AND THE LAW ON HIGHER EDUCATION – WE WISH TO CONTINUE THE PROUD LEGACY OF PLETERŠNIK’S GREAT AND OUTSTANDING SLOVENE

Summary

Maks Pleteršnik gained his primary school education in Pišce (today Maks Pleteršnik Primary School, Pišce), attended grammar school in Celje (1851–1859), and in Vienna studied classical philology and Slavic Studies. He upgraded his understanding of lexicography with Franc Miklošič. He worked in Maribor, Celje

and Trieste, and was employed as professor at the only Slovene grammar school in Ljubljana. He filled his students, who had enormous respect for him, because he led them by example of love for the mother tongue and in “consistency for living by values and faith”, with enthusiasm about learning languages, and linked the Slovene language with patriotism and an honest (Christian) life. Pleteršnik is synonymous with Slovene language and culture: “He gave the country his treasures, he unveiled to it the richness of the Slovene language.”

In the second half of the 19th century he denounced the “dead-end” route leading to a linguistic apostasy and to the replacement of Slovene language with that time global German which provided “special privileges and privileged positions” to its selected users (language of public use), or with the pan-Slavic or even earlier Illyria language in literature (language of literature). Pleteršnik knew that Slovene writers were in the post-Prešeren period capable of conjuring any content in Slovene in a manner that preserved its high literary value. For Pleteršnik, Slovene became a language we have a moral duty to preserve, and we should make sure it is not used merely for basic communication in the “domestic environment”. We need to understand that Pleteršnik was not “only” a middle school professor and Latin and Slovene, that he was not an “only” but much more than that. He was a man who understood that without the Slovene language there is no Slovenes! Naturally, he was not the first to think this way...If he were the first one, Slovene as a language might have disappeared entirely. Megiser, a German scholar and lexicographer, became extremely appreciative of the Slovene language in 1592, when he observed the effect the 1584 translation of the Holy Bible into Slovene (the Upper Carniola dialect) had on Slovenes. He marvelled at it and had great respect for it, also due to its ranking ninth (!) European (and therefore also world) language with its own grammar in 1584.

We should ask ourselves today if we understand the importance of this act, namely that a foreigner placed the not yet ten-year-codified Slovene language into a dictionary of the most respected contemporary languages (Megiser’s Latin-German-Slovene-Italian quadrilingual dictionary). The rectors of 21st century Slovene universities have forgotten about this and are trying to push Slovene out of Slovene university classrooms. Additional questions are: what does the anglicisation of Slovene higher education achieve? What is happening behind the scenes with respect to the Law on Higher Education (Articles 8 and 15)? Can we not learn from history!? Are we not cognisant of people who understood the role and significance of the mother tongue in education and in public use in general? Pleteršnik was clear – the replacing of Slovene (also in higher education) is a tremendous mistake, it is a tragedy for the Slovene language, the Slovene nation and its culture.

Izbrani primeri najdaljših izpridevniških priponskih nizov in njihova zastopnost v Pleteršnikovem slovarju

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
irena.stramljic@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.2>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Prispevek analizira najdaljše izpridevniške štiri- in petpriponske nize iz besedno-družinskega slovarja slovenskega jezika za iztočnice na b ter njihovo potrjenost v sinhronem slovarskem gradivu in v Pleteršnikovem slovarju. Kvantitativni podatki potrjujejo strukturno omejenost slovenskega besedotvorja: z višanjem tvorbene stopnje se število potrjenih tvorjenk izrazito zmanjšuje, zato so najdaljši nizi redki in pogosto le posamezno leksikalizirani. Primerjalna analiza sodobnih slovarskih virov in Pleteršnika pokaže, da so v Pleteršnikovem slovarju večinoma potrjeni stopenjsko nižji členi v nizih, celotni nizi pa zelo redko, kar je lahko odraz tako leksikografske zasnove kot leksikalnih sprememb in produktivnosti posameznih tvorbenih vzorcev v času.

Ključne besede: izpridevniška tvorba, priponski nizi, besednodružinski slovar (BSSJ), morfolška kombinatorika, tvorbeni stopnja, Pleteršnikov slovar

The paper analyses the longest deadjectival four- and five-suffix chains extracted from the Word-Family Dictionary of Slovene for headwords beginning with b, and examines their attestation in synchronic lexicographic sources and in Pleteršnik's Dictionary. Quantitative data confirm the structural constraints of Slovene word formation: with the increasing derivational stage, the number of realised derivatives decreases considerably, which makes the longest chains rare and often limited to isolated lexicalised items. A comparative analysis of contemporary lexicographic sources and Pleteršnik's Dictionary shows that Pleteršnik predominantly records lower-stage members of derivational chains, whereas complete chains are only rarely attested. This may reflect both the lexicographic concept of the dictionary and diachronic changes in the lexicon and in the productivity of individual word-formation patterns.

Keywords: deadjectival derivation, suffix chains, Word-Family Dictionary (BSSJ), morphemic combinatorics, derivational level, Pleteršnik's Dictionary

Uvod¹

Uporabnost in povezljivost rezultatov posameznih jezikoslovnih raziskav se praviloma pokaže šele na daljši rok. Prav to bomo potrdili v prispevku, v katerem bomo ugotovitve o značilnostih prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljank povezali z izsledki o morfemski kombinatoriki obrazil v najdaljših izpridevniških nizih, ki so bili izluščeni iz besedno-družinskega slovarja slovenskega jezika za iztočnice na b. Le-te pa bomo nato preverili na besedju iz Pleteršnikovega slovarja, da bi ugotovili, do katere tvorbene stopnje je tak priponski niz v njem že potrjen.

Temeljne značilnosti prvostopenjskih izpridevniških tvorjenk slovenskega jezika

O lastnostih prvostopenjskih tvorjenk slovenskega jezika lahko sklepamo na podlagi analize (Stramljič Breznik 1994) izpisanega gradiva iz SSKJ I–V,² ki je bilo dopolnjeno s paberkovalnim naborom iz Besedišča slovenskega jezika in Slovensko-nemškega Pleteršnikovega slovarja (1894–1895). Skupno je bilo zajetih 1322 pridevniških podstav in iz njih 6061 prvostopenjskih tvorjenk različnih besednih in besedotvornih vrst. Od tega so kar dve tretjini tvorjenk (66,5 %) predstavljale samostalniške izpeljanke.

Iz pridevniških podstav se najpogosteje izpeljujejo samostalniki, ki imajo besedotvorni pomen nosilec (npr. *grbavec*, *poštenjak*, *najemnik*, *bogataš*, *lakomnež*) in nosilnik lastnosti (npr. *novec*, *tisočak*, *nakladalnik*, *strupnik*, *ustreznica*, *steklenka*) z izenačenima deležema (28,4 %), sledi jima pomenska skupina lastnost (npr. *sitost*, *mehkoba*, *milina*, *gluhota*) s 27,9 %. Vse tri pomenske skupine skupno predstavljajo skoraj 85-odstotni delež vseh izpridevniških samostalniških izpeljank. Le 15 % tvorjenk

¹ Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Petzvezkovni slovar (1970–1991) je leta 1994 izšel tudi kot enozvezkovnik, nato v elektronski izdaji na disketah (1997) in CD-ju 1998, danes je dostopen tudi na spletu <https://fran.si/>.

pripada preostalim pomenskim skupinam (Toporišič 2000: 169–175):³ snov (5,1 %, npr. *peščenjak*), popredmetena lastnost (5 %, npr. *grdoba*), prostor (4,8 %, npr. *puščava*) in čas (0,4 %, npr. *svetek*).

Najproduktivnejša obrazila po številu prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljank so ženskospolska, ki predstavljajo dobro polovico (51,7 %), in moškospolska s slabo tretjino (32,5 %) vseh samostalniških tvorjenk. Delež srednjespolskih tvorjenk je manjši (15,8 %).

Znotraj posameznega spola je s stališča produktivnosti slika naslednja.⁴ Pri ženskospolskih sta zelo rodni obrazili *-ost* (42,1 %, npr. *meglenost*) in *-ica* (22,3 %, npr. *mladica*), rodno je *-ina* (15,7 %, npr. *davnina*) in srednje rodno *-ka* (5,9 %, npr. *grčavka*). Med moškospolskimi tvorjenkami je zelo rodno obrazilo *-ik* (33,4 %, npr. *senčnik*), *-ec* (17,9 %, npr. *živec*) in *-ež* (15,5 %, npr. *bednež*) se uvrščata med rodni, *-i* (9,6 %, npr. *bolni*) in *-jak* (7,6 %, npr. *učenjak*) pa med srednji rodni obrazili. Med srednjespolskimi obrazili sta zelo rodni *-stvo* (48,5 %, npr. *znanstvo*) in *-išče* (21,2 %, npr. *svetišče*), druga obrazila so tvorbeno zanemarljiva.

Ne glede na spol tako med najproduktivnejša oz. zelo rodna obrazila prvostopenjskih izpridevniških tvorjenk sodijo *-ost* (25,3 %), medtem ko se *-ica* (13,4 %) in *-ik* (12,9 %) uvrščata med rodna, *-ina* (9,4 %), *-ec* (6,9 %) in *-ež* (6 %) pa med srednje rodna.

S tremi žensko- in tremi moškospolskimi obrazili je izpeljanih 2532 tvorjenk ali 74 % celotne izpridevniške samostalniške tvorbe (Stramljič Breznik 1994: 137).

Besednodružinski slovar slovenskega jezika na b

Poskusni elektronski besednodružinski slovar (Stramljič Breznik 2004; v nadaljevanju BSSJ), ki je bil izdelan s posebej prilagojenim računalniškim

³ Pomenske skupine so poimenovane: 1. nosilec (človek, žival) lastnosti, ki jo imenuje podstava; 2. nosilnik (stvar, predmet) lastnosti, ki jo imenuje podstava; 3. lastnost; 4. konkretizirana (popredmetena) lastnost, izpeljana metonimično; 5. prostor oz. čas; 6. snov.

⁴ Obrazila so bila glede na rodnost oz. produktivnost razvrščena v štiri kategorije: za zelo rodna veljajo obrazila, s katerimi je bilo tvorjenih več kot 20 % tvorjenk, rodna so obrazila z deležem med 10 in 20 % tvorjenk, srednje rodna so taka z deležem tvorjenk od 5 do 10 %, manj rodna pa taka z deležem od 1 do 4 % tvorjenk.

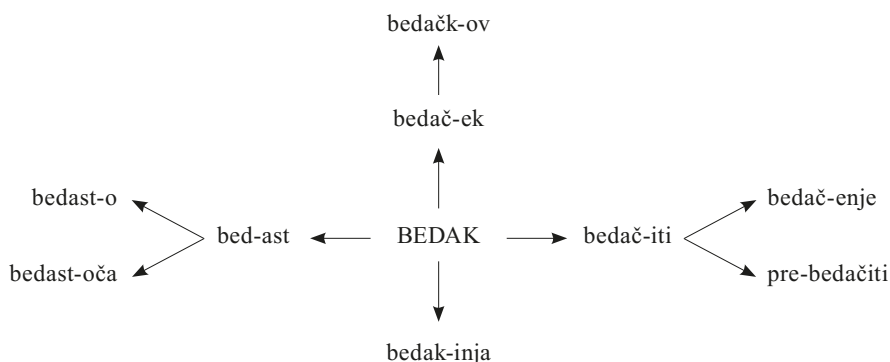
programom,⁵ se je izkazal za koristen vir pri raziskovanju morfotaktičnih zakonitosti slovenskega jezika. Četudi je gradivno omejen na iztočnice ene črke, se je pokazalo, da zajema glavnino možnih tvorbenih vzorcev in morfemskih kombinacij. Pri oblikovanju slovarja je bilo namreč pomembno vodilo, da se vključi čim več ustreznega gradiva z namenom, da bi se na iztočnicah črke b zajela vsa tvorbena problematika in nakazale njene potencialne rešitve, koristne za morebitno nadaljnje delo. Temeljni gradivski viri so bili: Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), Besedišče slovenskega jezika (BSJ), Slovenski pravopis 2001 (SP) ter besede črke b, manjkajoče v naštetih virih, še dodatno zbrane po takratnih korpusih Fida in Nova beseda.

Tako široko vključevanje gradiva bi sicer lahko bremenilo obseg in preglednost besednih družin tudi z besedami, ki so se že na prvi pogled zdele popolnoma nežive. Toda načelo, da merilo jezikovnega občutka ni nikakršno relevantno niti jezikoslovno niti slovaropisno merilo, je zahtevalo, da se vključijo tudi zelo redke besede – navsezadnje so njihovi zapisi v navedenih virih dokumentirani. Predstavo o njihovi živosti ali rabi pa si je uporabnik lahko pridobil iz podatkov o pojavitvah v takrat razpoložljivih korpusih Fida in Nova beseda, saj so v abecednem seznamu vseh besed slovarja frekvence pripisane. Šele tako zbrani podatki lahko nato omogočajo ožji izbor ustreznih členov besednih družin glede na to, kolikšno število pojavitev postavimo za spodnjo oz. izhodiščno mejo, kar je odvisno od tega, kako natančen besednodružinski slovar želimo in zakaj ga bomo uporabljali. Pri tem pa velja opozoriti na relativnost podatkov slehernega besedilnega korpusa, torej tudi takratne Fide in Nove besede, ki sta obsegala vsak okrog 100 milijonov besed. Z večanjem korpusov in zajemom sodobnih besedil se pričakovano spreminjajo tudi podatki o jeziku, in to ne samo o pogostnosti posameznih, ampak tudi o vstopu novih besed, ki pred dvajsetimi leti v slovar niso bile zajete ali niso imele potrditve v rabi (Stramljič Breznik 2004: 9).

Besednodružinska organizacija nam pomensko-morfemsko povezanost leksike lahko pokaže na dva načina. Prvi vidik je t. i. krožna (prim. *radikalna* Dragičević 2007: 200–201) povezanost tvorjenk, ki nudi podatke o tem, koliko tvorjenk nastopa in s katerimi obrazili so tvorjene na isti, tj. prvi, nato na drugi in vsaki naslednji stopnji tvorbe.

⁵ SlovarRed 2.0, 2003 Tomaža Seliškarja in Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.

Primer 1: Krožni prikaz izbranih delov besedne družine iz podstavne besede *bedak*



Iz takega prikaza lahko razberemo, koliko ima podstavna beseda prvo-stopenjskih tvorjenk (v konkretnem primeru štiri) in s katerimi obrazili nastopajo (v konkretnem primeru z *-ast*, *-ek*, *-iti* in *-inja*). Na drugi stopnji tvorbe nastopa pet tvorjenk z obrazili *-oča*, *-o*, *-ov*, *-enje* in *pre-*.

Predstavljamo si torej lahko, kako se od središčne podstavne besede širijo tvorjenke istih stopenj (od 1., 2., 3. do najvišje potrjene stopnje) in kako vsaka izmed njih spleta mrežo medsebojnih tvorbenih odnosov. Zaradi razvejanosti besednih družin je tak radialni oz. mrežni sestav grafično težje predstaviti, zato je bil v tiskanih prikazih uporabljen vertikalni stopenjski prikaz besednodružinske strukture (Tihonov 1985).

Druga je t. i. verižna (prim. *lančana* Dragičević 2007: 200–201) struktura, ki pa se omejuje na opazovanje le posameznih tvorbenih odnosov znotraj besedne družine. V tem primeru je v ospredju vidik vsakega posameznega linearnega tvorbenega niza od podstavne besede prek prvostopenjske tvorjenke in njene sposobnosti tvorjenja višjestopenjskih tvorjenk do najvišje možne stopnje tvorbe. Kot kaže BSSJ, je to v slovenščini običajno 6. tvorbeno stopnja. Delež takih tvorjenk je zelo majhen in pogojen s tem, da višja, kot je stopnja tvorbe, manjše je število tvorjenk (Stramljič Breznik 2005: 509–510). V takih linearnih besedotvornih nizih pa lahko opazujemo posamezne možnosti zaporednega kombiniranja besedotvornih obrazil na izhodiščno podstavo in s tem višanje tvorbene stopnje. Hkrati s tem pa na posamezni tvorbeni stopnji opazujemo tudi vozlišča, torej mesta, ko je dano obrazilo lahko povezljivo z več drugimi obrazili (Kern 2023: 197–205; Stramljič Breznik 2024: 1–17; Kern 2024: 127–139; Stramljič Breznik, Ledinek 2024: 59–85; Voršič, Žele, Ledinek

2024: 369–388; Stramljič Breznik 2025: 163–180; Kern, Stramljič Breznik 2025: 329–346).

bečvâ

1 2 3 4 5 6

bečv-**íca** -e ž

-bečva drugi del podr. zlož.

pól-**ø**-bečvâ -è ž

157. bédâ -e ž

béd-**en** -dna -o prid.

bédn-**ež** -a m

bédn-**ik** -a m

bédn-**íca** -e ž

bédn-**ost** -i ž

bédnost-**en** -tna -o prid.

bed-o prvi del podr. zlož.

bed-**o-nôs-en** -sna -o prid.

158. bedák -a m

bedáč-**a** -e ž

bedáč-**ek** -čka m

bedáčk-**ov** -a -o prid.

bedač-**íca** -e ž

bedáč-**iti** -im nedov.

bedáč-**enje** -a s

po-bedáčiti -im dov.

pre-bedáčiti -im dov.

z-bedáčiti -im dov.

bedáč-**ka** -e ž

bedak-**aríja** -e ž

bedák-**ast** -a -o prid.

bedák-**inja** -e ž

bedák-**ovič** -a m

bêd-**ast** -a -o prid.

bed-**aríja** -e ž

bêdast-**o** prisl.

bedast-**ôča** -e ž

bedáš-**ki** -a -o prid.

bedáš-**tvo** -a s

-bedak drugi del podr. zlož.

vêle-**ø**-bedák -a m

Slika 1: Stran iz BSSJ (Stramljič Breznik 2004: 94) s prikazom besedne družine *bedak*

Primer 2: Besedotvorni nizi iz delnega prikaza besedne družine *bedak*
Gornji prikaz besedne družine (primer 1) torej lahko opazujemo tudi na način, da linearno spremljamo s puščicami označena tvorbeni razmerja od podstavne besede *bedak* navzven in ugotavljamo morfološki prirast ter s tem višanje tvorbenih stopenj:

- Enopriponski niz Sam + -inja: *bedak* → *bedak-inja*
- Dvopriponski nizi se lahko razlikujejo po tem, katere besedne vrste so prvostopenjske tvorjenke. V konkretnem primeru je lahko pridevnik na *-ast*, samostalnik na *-ek* in glagol na *-iti*. S tem pa je povezana tudi različna besedotvornomorfemska družljivost in besedotvornopomensko zaporedje tvorjenk v nizu:
 - a) Sam + *-ast* + *-o*: *bedak* → *bed-ast* → *bedast-o*
 - b) Sam + *-ast* + *-oča*: *bedak* → *bed-ast* → *bedast-oča*
 - c) Sam + *-ek* + *-ov*: *bedak* → *bedač-ek* → *bedač-ek-ov*
 - č) Sam + *-iti* + *-enje*: *bedak* → *bedač-iti* → *bedač-enje*
 - d) Sam + *-iti* + *pre-*: *bedak* → *bedač-iti* → *pre-bedačiti*

Tudi v BSSJ so taki nizi sledljivi na način, da je treba slediti tistim tvorjenkam, ki so povezane z navpičnicami, npr.:

- a) prvi niz: *bedak* (iztočnica je podstavna beseda moškega spola, 0. stopnja tvorbe) → *bedač-a* (prvostopenjska izpeljanka na *-a*, ki gradivno ne izkazuje nadaljnje morfološke povezljivosti oz. bi bila potencialno mogoča z obrazilom za manjšalnost (*bedač-ica*)⁶ ali obrazilom za svojino (*bedač-in*);
- b) drugi niz: *bedak* (iztočnica je podstavna beseda moškega spola, 0. stopnja tvorbe) → *bedač-ek* (prvostopenjska izpeljanka na *-ek*, ki gradivno izkazuje nadaljnjo morfološko povezljivost z obrazilom *-ov*) → *bedač-ek-ov*;
- c) tretji niz: *bedak* (iztočnica je podstavna beseda moškega spola, 0. stopnja tvorbe) → *bedač-iti* (prvostopenjska izpeljanka na *-iti*, ki gradivno izkazuje nadaljnjo morfološko povezljivost z obrazilom *-enje*) → *bedač-enje* itd.

⁶ Oblika *bedač-ica* je homonimna in je lahko rezultat tvorbe: *majhna bedača* → *bedač-* + *-ica* ali pa kot feminativ zamenjalnega tipa, kot je dosledno prikazano v BSSJ in tudi v tej besedni družini: *ženski par k bedak* → *bedak-* + *-ica*.

Temeljni podatki o pridevniških tvorjenkah v besednodružinski organiziranosti slovenskega besedja

Med 666 besednimi družinami v BSSJ je vključenih 42 pridevniških iztočnic, kar znaša 6,3 odstotka glede na vse zajete besedne vrste. Pridevnik je med iztočnicami tretja najpogostejša besedna vrsta, največja deleža iztočnic pripadata samostalniku (73,42 %) in glagolu (16,66 %). To pomeni, da je pridevniških iztočnic približno 12-krat manj kot samostalniških (489) oz. skoraj 3-krat manj kot glagolskih (111).

Druge besedne vrste se kot iztočnice pojavljajo z zelo majhnimi deleži: tako medmet (2,85 %), prislov (0,60 %) in povedkovnik (0,15 %). Odsotnost predloga, veznika in členka je pogojena z iztočnicami na b, pa tudi sicer je njihova tvorbenost zmožnost majhna Stramljič Breznik (2001: 197–206).

Čeprav je pridevnik zastopan z manjšim deležem iztočnic (6,3 %), pa zavzema tretjino vseh tvorjenk (32,22 %), kar ga uvršča takoj za samostalniškimi tvorjenkami na drugo mesto.

To pomeni, da je besednovrstna razvrstitev iztočnic sorazmerna besednovrstnemu deležu tvorjenk pri samostalniku, ki ima tudi visok odstotek iztočnic (73,42 %) in posledično visok odstotek samostalniških tvorjenk (48,93 %), ter glagolu, ki ohranja približno uravnotežen delež tako iztočnic (16,66 %) kot tvorjenk (15,42 %). Ni pa mogoče te sorazmernosti prepoznati pri pridevniku, zato je mogoče oceniti, da so pridevniške tvorjenke zelo pogost rezultat tvorbe tudi iz drugih besednovrstnih podstav (Stramljič Breznik 2007: 275–289).

Med najobsežnejšimi besednimi družinami, zajetimi v poskusni besednodružinski slovar, ki imajo več kot petdeset tvorjenk, je tudi osem pridevniških (*bel*, *blag*, *brz*, *bled*, *bister*, *boljši*, *bogat*, *bolan*). Skupno predstavljajo 18 % ali dobro petino zajetih pridevniških iztočnic z dobro šestino vseh tam zajetih tvorjenk (16,86 %). Tvorba pridevnika je torej zelo živa.

Če kot spodnjo mejo postavimo več kot dvajset tvorjenk v besedni družini, se poleg osmih naštetih iztočniških pridevnikov pojavijo še: *blazen* (47), *bos* (47), *bujen* (27), *boder* (24), *brihten* (23) in *brej* (22) (Stramljič Breznik 2007: 275–289).

Značilnosti izpridevniških priponskih nizov

Besednodružinski slovar za iztočnice b s stopenjsko razvrstitvijo tvorjenk je bil temeljno izhodišče raziskav v že zaključenem projektu leta 2025.⁷ Raziskovalci jezikovnotehnološkega dela projektne skupine so namreč na podlagi izvoženih podatkov iz BSSJ oblikovali obsežno bazo realiziranih besedotvornih modelov in morfemskih nizov, primernih za nadaljnjo strojno analizo (Erjavec idr. 2023: 449–465). Baza vsebuje podatke o stopnji tvorbe, besednovrstnem izhodišču tvorjenk, zaporedju obrazil v nizu in dodani so konkretni primeri tako uresničenih tvorjenk iz BSSJ. Na podlagi avtomatskega luščenja podatkov po pridobljenih vzorcih so bile iz SSKJ in baze Sloleks⁸ dodane še druge tvorjenke, ki so bile prepoznane kot ustrezne tvorbenemu nizu iz BSSJ. Določen del tako najdenih primerov iz obeh dodatnih virov je bil popolnoma pravilen, določen del pa ustrezen z vnosom ročnih popravkov (Stramljič Breznik 2025: 163–180). Uspešnost luščenja novih tvorjenk kandidatk je bila znatno manjša v največjem združenem korpusu slovenskega jezika metaFida (mFida).⁹

Izpridevniške tvorjenke lahko glede na dolžino tvorijo od dveh do pet priponskih nizov. Pričakovano je največ dvopriponskih, ki predstavljajo 64,4 % vseh nizov¹⁰ in zavzemajo 73-odstotni delež vseh tvorjenk. Od tega jih je 42,2 % potrjenih v mFidi in imajo skupno tudi najvišji delež

⁷ *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (2021–2025)*, vodja programa dr. Boris Kern.

⁸ *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ 2014) je druga, dopolnjena in deloma prenovljena elektronska izdaja (Vir: <https://www.fran.si/>).

Sloleks je leksikon besednih oblik za slovenski jezik. V strukturirani bazi podatkov vsebuje osnovne podatke o slovenskih besedah, predvsem v katero besedno vrsto spadajo in kakšne so njihove slovnične lastnosti. Pri vsaki besedi so v bazi zabeležene tudi vse njene pregibne oblike (Vir: <https://viri.cjvt.si/sloleks/slv/about>).

⁹ MetaFida 1.0, združeni korpus (Vir: <https://www.clarin.si/noske/>).

¹⁰ Upoštevajo se vsi nizi, zbrani v fazi razvrščanja pridobljenih podatkov, ne glede na to, ali so med njimi tudi tvorbeno enaki. Npr.: 2 niza -ec + -ski (*belski*) in Z-ec + -ski (*brzostrelski*) dejansko predstavljata isti, tj. en tvorbeni tip, ter enako tudi npr. -ica + -en (*bledičen*) in -ica + -en + izven-S (*izvenbolničen*), le da je v drugem nizu prvega primera -ec priponska sestavina medponsko-priponske zloženke (*brz-o-strel-ec*), v drugem nizu pa sestavljenka *izven-bolničen* predpostavlja tvorjenko nižje stopnje *bolnič-en* (-ica + -en). V tem sicer tromorfemskem nizu gre le za dvopriponski niz, saj nas zanimajo izključno nizi, sestavljeni iz priponskih morfemov. Iz BSSJ so za izločanje priponskih tvorbenih nizov upoštevane namreč tudi tvorjenke, ki vsebujejo ali zloženske ali sestavljenke morfeme v nizu.

(73 %) vseh potrjenih tvorjenk glede na vse nize. Delež tripriponskih nizov se v primerjavi z dvopriponskimi prepolovi (30,7 %), trikrat manjše je tudi število izpridevniških tvorjenk (23,7 %). Od tega jih ima 43 % tudi potrditev v mFidi. Štiripriponski nizi znašajo le 4,6-odstotni delež s 3,1-deležem tvorjenk. Njihova potrditev v mFidi je 14,8 %. Najdaljši možni petpriponski niz je le eden, ki zato predstavlja 0,3-odstotni delež v vseh izpridevniških priponskih nizih in je potrjen z eno tvorjenko v BSSJ, a brez potrditve v mFidi.

Znotraj posameznih nizov lahko ugotovimo, da v dvo-, tro- in tudi edinem petpriponskem nizu po številu prevladujejo besednovrstni modeli, ki imajo na prvi stopnji glagolsko tvorjenko, sledijo tisti s samostalniško in šele nato taki s pridevniško. Izjema so štiripriponski nizi, v katerih največji delež pripada modelom s prvostopenjsko samostalniško tvorjenko, sledijo jim modeli z glagolsko in najmanj je takih s prvostopenjsko pridevniško tvorjenko.

Izbrani štiri- in petpriponski izpridevniški nizi tvorjenk in njihova zastopanost v Pleteršnikovem slovarju

Metodološki pristop

Delež najdaljših priponskih nizov je razumljivo majhen, saj se število tvorjenk na višjih stopnjah tvorbe zelo zmanjša. Pri izpridevniških štiripriponskih nizih je njihov delež manjši od petih odstotkov. Petpriponski niz pa je v gradivu le eden.

Predstavili bomo dva tipa iz BSSJ potrjenih priponskih nizov, ki se razlikujeta po tem, ali je prvostopenjska izpridevniška izpeljanka samostalnica ali glagol. Produktivnost vzorca bomo najprej preverili in pokomentirali na podatkih iz splošnih slovarjev sodobnega slovenskega jezika (Fran.si). Nato bomo za tako strukturiran morfološki niz poiskali morebitne tvorjenke v Pleteršnikovem slovarju.

Na ta način lahko pridobimo več informacij, ki govorijo o tem: (a) ali je izluščen tvorbeni vzorec iz BSSJ zelo tipičen za izpridevniško izpeljavo v slovenskem jeziku, (b) ali je izluščen tvorbeni vzorec oz. njegov del bolj specifičen za neizpridevniško izpeljavo, (c) ali to potrjuje tudi gradivo Pleteršnikovega slovarja in (č) do katere stopnje tvorbe v opazovanem priponskem nizu sledi tudi Pleteršnikovo gradivo. Na podlagi tega lahko posredno sklepamo o izčrpnosti Pleteršnikovega slovarja in spremembah

leksike v dobrih sto letih jezikovnega razvoja. Pri tem posplošitev ni mogoča, saj vsak slovar v skladu s svojim leksikografskim konceptom predstavlja le časovni presek besedišča določenega jezika.

Štiripriponski izpridevniški nizi s prvostopenjsko samostalniško izpeljanko

Preglednica 1: Morfemski niz *-ičaričin* v vzorcu PRID + *-ica* + *-ar* + *-ica* + *-in*

Pridevnik/ Vir	1. st	2. st.	3. st	4. st	5. st.	6. st.
bel	-ica	-ar	-ica	-in		
BSSJ/Fran.si	belica	beličar	beličarica	beličaričin		
P	✓	✓	✓	/		

Iskanje dodatnih primerov pokaže, da so pojavnice z nizom *-ičaričin* kot podiztočnice paradigmatsko predvidene le v SP 2001. Med navedenimi primeri, *beličaričin*, *cvetličaričin*, *gorčičaričin*, *orgličaričin* in *puščičaričin*, sta za vzorec PRID + *-ica* + *-ar* + *-ica* + *-in* ustrezna le *beličaričin* in *gorčičaričin*, pri slednjem upošteva etimološko razlago iz *gorek* (SES). Podrobnejši pregled preostalih primerov omogoča sklepanje, da je tak niz v izpridevniški tvorbi redek. Je pa lahko produktiven pri izsamostalniški tvorbi, če je na začetku niza tvorjen samostalni SAM + *-ica* + *-ar* + *-ica* + *-in* (npr. *orgle* → *orglice* → *orgličar* → *orgličarica* → *orgličaričin*) ali pa sinhrono netvorjen samostalni na *-ica*, zaradi česar je tvorben stopnja nižja (npr. *puščica* → *puščičar* → *puščičarica* → *puščičaričin*).

Zato ni presenetljivo, da v Pleteršniku ni iztočnic, ki bi v celoti izpopolnile konkretni izpridevniški niz s pridevnikom *bel*. Kot kaže, pa je večina drugostopenjskih tvorjenk iz preglednice na *-ičar* (171) prav tako v večjem deležu izsamostalniške tvorbe (npr. *med* → *medica* → *medičar*). Pri izglagolski (*drobiti* → *droben* → *drobnica* → *drobničar* 'jabolko'), celo pri izpridevniški tvorbi (npr. *lep* → *lepota* → *lepotica* → *lepotičar*) pa so lahko take tvorjenke za stopnjo višje.

Tretjestopenjskih tvorjenk iz preglednice na *-ičarica* je v Pleteršnikovem slovarju 29. Večinsko so izsamostalniške tvorbe, izpridevniški pa ustrezata le 2 primera (*nov* → *novica* → *novičar* → *novičarica*), tako še *tenčičarica*, medtem ko ima *temničarica* v izhodišču dejansko samostalni *tema*. Zanimiv je tudi primer *pleteničarica* 'die Korbflechterin', ki vsebuje pridevnik (*pleten*), a je le-ta tvorjen iz glagola *plesti* → *pleten* → *pletenica* → *pleteničar* → *pleteničarica*, torej gre za četrstopenjsko izpeljavo.

Tvorjenke z nizom *-ičaričin*, v preglednici umeščene na četrto stopnjo tvorbe, v Pleteršnikovem slovarju ne najdemo potrjene.

Preglednica 2: Morfemski niz *-ičarkin* v vzorcu PRID + *-ica* + *-ar* + *-ka* + *-in*

Pridevnik/ Vir	1. st.	2. st.	3. st.	4. st.	5. st.	6. st.
bel	-ica	-ar	-ka	-in		
BSSJ/Fran.si	belica	beličar	beličarka	beličarkin		
P	✓	✓	✓	/		

Razlika v razmerju do prejšnjega niza je zamenjava tretjestopenjskega obrazila *-ica* s *-ka*. Zanimivo je, da ga v sodobnih slovarskih virih ne najdemo, izjema so iztočnice ePravopisa, ki za 4 občnoimenske iztočnic od skupno 6 v razdelku besedotvorje navaja tudi svojilno obliko *desničarkin*, *evroskeptičarkin*, *igračarkin* in *levičarkin*. Natančen pregled kaže, da so v izhodišču ponovno večinsko samostalniške podstave z izjemo *levičarka* in *desničarka* (pridevnika *levi* in *desni*).

Pleteršnikov slovar za niz *-ičarka* potrjuje 7 izpeljank, ki so vse izsamo-stalniške in navadno nižjestopenjske tvorbe (*žlica* → *žličar* → *žličarka*), razen primera *levičarka*. Za četrto stopnjo tvorbe, ki se zaključi s svojilnim pridevnikom *-ičarkin*, tudi tokrat primerov ni.

Preglednica 3: Morfemski niz *-ičarjenje* v vzorcu PRID + *-ica* + *-ar* + *-iti* + *-enje*

Pridevnik/ Vir	1. st.	2. st.	3. st.	4. st.	5. st.	6. st.
bel	-ica	-ar	-iti	-enje		
BSSJ/Fran.si	belica	beličar	beličariti	beličarjenje		
P	✓	✓	✓	✓		

Tokrat v nizu preverjamo, kako je produktiven tvorbeni vzorec, če ima na tretji stopnji glagolsko izpeljanko na *-iti* in četrti glagolnik na *-enje*. V slovarskih delih, ki zajemajo sodobno besedje, presenetljivo ne najdemo primerov. V okviru terminološke rabe se v Planinskem terminološkem slovarju najde izraz *tehničarjenje*. Izraz je žargonski, hkrati pa ne ustreza iskanemu tipu, saj je v podstavi samostalnik *tehnik*.

V Pleteršnikovem slovarju ni potrjen primer *beličariti*, najdemo pa štiri primeri z zaporedjem *-ičariti* (*ptičariti*, *slovničariti*, *teličariti*, *meničariti*), vendar je tudi tukaj njihovo izhodišče samostalniško in ne pridevniško, zato so za eno stopnjo nižje tvorbe (npr. *ptica* → *ptičar* → *ptičariti* → (*ptičarjenje*)). Slednji slovarsko ni potrjen, a najdemo tvorbeno podoben primer *meničarjenje*.

Tudi Pleteršnikov primer *umetničariti* = *umetničiti* kaže, da je glagol tvorjen izsamostalniško (*umetnik*). Torej prihaja do enakoizraznosti morfemskega niza tako pri izpridevniški kot pri izsamostalniški tvorbi zaradi enakih premen *c* oz. *k* v *č*. Etimološko je sicer besedo *umetnik* mogoče povezati s pridevnikom *umeten*, vendar ni potrjena oblika **umetničar*, ki je tvorbeno izhodišče za glagol kot v preostalih primerih. Zato primer za ponazorilo morfemskega niza ni ustrezen.¹¹

Pleteršnikovi primeri tako potrjujejo tvorjenke s tvorbenim zaporedjem *-čarjenje*, vendar so stopenjsko nižje, ker ne izhajajo iz pridevniškega osnovnega, ampak iz samostalniškega izhodišča, ki ni izpridevniška izpeljanka.

Preglednica 4: Morfemski niz *-čevsko* v vzorcu PRID + *-ec* + *-ev* + *-ski* + *-o*

Pridevnik/ Vir	1. st	2. st.	3. st	4. st	5. st.	6. st.
bel	-ec	-ev	-ski	-o		
BSSJ/Fran.si	belec	belčev	belčevski	belčevsko		
P	✓	✓	✓	/		

Svojilni pridevniki iz izpeljank na *-ec* so zelo tipičen, predvidljiv in pogost tvorbeni vzorec, ki je, upoštevaje izhodiščne samostalnike občno- in lastnoimenskega izvora, v slovarskih virih sodobnega slovenskega jezika na Fran.si potrjen 4137-krat. Čeprav nismo natančno pregledali vseh primerov, lahko predpostavljamo, da so izhodiščno v večini samostalniške podstave, redkeje pa barvni pridevniki, kot npr. *črnčev*, *modrečev*, *sivčev*, *zelenčev*, ki so kot predvidljive podiztočnice skupaj z žensko obliko največkrat sistematično prikazane v iztočnicah s pomenom živo v SP 2001 in tudi ePravopisu.

Tretjestopenjski niz predstavlja zaporedje *-čevski* z 92 pojavitvami, vendar je med njimi le nekaj takih s korenskim pridevnikom v izhodišču (*hudičevski* za običajno *hudičev*,¹² *norčevski*, *samčevski*, *slabičevski* ekspr., *slepčevski*, *starčevski*). Iz tega pridevnika tvorjen prislov na *-o* pa je potrjen samo v primeru *starčevsko*.

V Pleteršnikovme slovarju je iztočnic na *-čev* 46. Tudi med njimi je le nekaj takih s pridevniško podstavo: *čistčev*, *debelačev*, *hudičev*, *kislečev*, *samičičev*, *suščev*. Z nizom *-čevski* je v izhodišču le pridevnik *nor*

¹¹ Etimološka razlaga pridevnik *umeten* nadalje povezuje z izglagolskim izhodiščem *umeti* (SES).

¹² Upoštevamo etimološko razlago *hudič* ← *hud* (SES).

(*norčevski*). Niso pa potrjeni primeri za nadaljnjo višjestopenjsko izpeljavo s prislovom na *-o*.

Tudi v tem primeru se pokaže, da je morfološki niz *-čevsko* iz BSSJ tako v sodobni kot v knjižni rabi 19. stoletja redkeje uresničen s pridevniškim izhodiščem, pogostejše so podstavne izsamostalniške ali izglagolske izpeljanke na *-ec*.

Štiripriponski izpridevniški nizi s prvostopenjsko glagolsko tvorjenko

Še zmeraj nas zanimajo štiripriponski nizi izpridevniških tvorjenk, le da se na prvi tvorbeni stopnji pojavi glagol. Predstavili bom štiri primere z variacijami možnih obrazil na 4. in 5. stopnji tvorbe.

Preglednica 5: Morfološki niz *-(š)evalnica*¹³ v vzorcu PRID + *-ati* + *po-S* + *-eva-ti* + *-alen* + *-ica*

Pridevnik/ Vir	1. st.	2. st.	3. st.	4. st.	5. st.	6. st.
boljši	<i>-ati</i>	<i>po-S</i>	<i>-eva-ti</i>	<i>-alen</i>	<i>-ica</i>	
BSSJ/Fran.si	boljšati	poboljšati	poboljševati	poboljševalen	poboljševalnica	
P	✓	✓	✓	✓	✓	

Kot je razvidno, je petostopenjska tvorba mogoča le z vmesno predponsko glagolsko tvorjenko na 2. stopnji, saj tvorjenka tipa **boljševalnica* ni potrjena.

Predstavljen niz 5. tvorbene stopnje ni edini te vrste v vseh gradivih portala Fran.si. Z izpridevniškim izhodiščem sta nastali tudi tvorjenki *pohujševalnica* (*hud* → *hujši* → *hujšati*² → *pohujšati* → *pohujševati* → *pohujševalen* → *pohujševalnica*) in *pomanjševalnica* (*majhen* → *manjši* → *manjšati* → *pomanjšati* → *pomanjševati* → *pomanjševalen* → *pomanjševalnica*), ki zaradi istopodstavnega osnovnika in primernika dosemeta 6. stopnjo tvorbe.

Pleteršnik ima poleg oblik *boljšati*, tudi dovršnike *iz-/po-/pri-/z-boljšati*, za tri od njih navaja tudi nedovršne ponavljalnike (*izboljševati*, *poboljševati* in *priboljševati*). Za četrtoštopenjsko tvorbo sta potrjena pridevnika

¹³ Niz *-evalnica* na Fran.si pokaže 111 iztočnic, niz *-(š)evalnica* pa le 21. Iskanje smo tako omejili na možnost izpridevniške tvorbe s primernikom.

izboljševalen in *poboljševalen* ter na peti stopnji, enako le *poboljševalnica*. Tvorbeni niz je potrjen že v 19. stoletju, a je ostal realiziran na enkratnem leksemu *poboljševalnica*.

Preglednica 6: Morfemski niz *-(š)evalnost* v vzorcu PRID + -ati + po-S + -eva-ti + -alen + -ost

Prid./ Vir	1. st	2. st.	3. st	4. st	5. st.	6. st.
boljši	-ati	po-S	-eva-ti	-alen	-ost	
BSSJ/Fran.si	boljšati	poboljšati	poboljševati	poboljševalen	poboljševalnost	
P	✓	✓	✓	✓	/	

Med sodobnimi slovarskimi viri le SP 2001 kot podiztočnice pri pridevniki na *-alen* dosledno predstavlja tudi iz njih izpeljane tvorjenke na *-ost*. Ob tvorjenki *poboljševalnost* navaja še druge petstopenjske tvorjenke *izboljševalnost*, *olepševalnost*, *pomanjševalnost* in *zmanjševalnost*,¹⁴ kar sicer kaže redko, a vendarle živo tvorbo tvorjenk s predstavljenim izpridevniškim nizom.

Tovrstni priponski niz, ki se zaključuje z *-ost*, v Pleteršnikovem slovarju nima potrditve. Ustrezne primere, kot je bilo predstavljeno, najdemo do 4. stopnje tvorbe, tj. pridevnika na *-alen*.

Preglednica 7: Morfemski niz *-ševalski* v vzorcu PRID + -ati + po-S + -eva-ti + -alec + -ski

Prid./ Vir	1. st	2. st.	3. st	4. st	5. st.	6. st.
boljši	-ati	po-S	-eva-ti	-alec	-ski	
BSSJ15	boljšati	poboljšati	poboljševati	poboljševalec	poboljševalski	
Fran.si	✓	✓	✓	✓	/	
P	✓	✓	✓	✓	/	

Sodobni slovarski viri za tovrstni morfemski niz poleg primera *poboljševalec* na 4. stopnji tvorbe ponujajo še *izboljševalec*, ki ni potrjen samo v splošni, ampak tudi strokovni rabi, saj nastopa v večbesednem terminu s področja agronomije (*organski izboljševalec tal*). Medtem ko

¹⁴ Upošteva etimološko razlago glagola *lajšati* (SES), ki naj bi nastal iz starinskega primernika *lajši* 'lažji', v to skupino sodi tudi tvorjenka *olajševalnost* (*lahek* → *lažji* → *lajšati* → *olajšati* → *olajševati* → *olajševalen* → *olajševalnost*).

¹⁵ Celoten niz je potrjen le v besednodružinskem slovarju (BSSJ).

petostopenjska tvorjenka *poboljševalski* s predhodno krnjenim obrazilom *-ec* iz BSSJ nima pojavitve. Približek predstavlja tvorjenka *oglaševalski*, ki pa nima pridevniškega, ampak samostalniško izhodišče: *glas* → *glasiti* → *oglasiti* → *oglaševati* → *oglaševalec* → *oglaševalski*.

Tudi v Pleteršnikovem slovarju tovrstni primer tvorjenke na *-ski* ni potrjen.

Petpriponski izpridevniški nizi s prvostopenjsko glagolsko tvorjenko

Preglednica 8: Morfemski niz *-ševalniški* v vzorcu PRID + *-ati* + *po-S* + *-eva-ti* + *-alen* + *-ica* + *-ski*

Prid./ Vir	1. st	2. st.	3. st	4. st	5. st.	6. st.
boljši	-ati	po-S	-eva-ti	-alen	-ica	-ški
BSSJ	boljšati	poboljšati	poboljševati	poboljševalen	poboljševalnica	poboljševalniški
Fran.si	✓	✓	✓	✓	✓	/
P	✓	✓	✓	✓	✓	/

Edini petpriponski izpridevniški niz s šestostopenjsko tvorjenko zaradi vmesne glagolske sestavljenke s predponskim obrazilom je v BSSJ *poboljševalniški*, ki pa trenutno nima potrditve niti v dostopnih slovarjih slovenskega jezika niti v korpusu Gigafida 2.2, zato pričakovano tudi ne v Pleteršnikovem slovarju.

Podoben niz tvori lahko še pridevnik *jak* s končno šestostopenjsko izpeljanko *ojačevalniški*, ki je s tremi pojavitvami potrjena le v korpusu Gigafida 2.2, a ne tudi v slovarjih sodobnega slovenskega jezika.

Preglednica 9: Morfemski niz *-čevalniški* v vzorcu PRID + *-ati* + *po-S* + *-eva-ti* + *-alen* + *-ica* + *-ski*

Prid./ Vir	1. st	2. st.	3. st	4. st	5. st.	6. st.
jak	-iti	o-S	-eva-ti	-alen	-ica	-ški
Fran.si	jačiti	ojačiti	ojačevati	ojačevalen	ojačevalnica	/
GF 2.2	✓	✓	✓	✓	✓	ojačevalniški (3)
P	✓	✓	✓	/	/	/

V Pleteršnikovem slovarju je potrjena iztočnica *ojačevati* kot novoknjižna oblika iz nedovršnega glagola *ojačiti* iz *jačiti*, torej je niz potrjen do 3. tvorbene stopnje.

Sklep

Prispevek je pokazal, da je analiza najdaljših izpridevniških priponskih nizov, izluščenih iz BSSJ, metodološko uporabna za preverjanje besedotvornomorfemske kombinatorike tako na sinhronem kot diahronem slovarkem gradivu, kakršnega predstavlja Pleteršnikov slovar. Količinski podatki o dolžini nizov potrjujejo pričakovano strukturno omejitve slovenskega besedotvorja: z višanjem tvorbene stopnje in s tem daljšanjem tvorbenega morfemskega niza se število uresničenih tvorjenk izrazito zmanjšuje, zato so štiri- in zlasti pet- ali šeststopenjske tvorjenke redke. Hkrati se je izkazalo, da formalna možnost nizanja obrazil ni nujno tudi uresničena v rabi oz. leksikalizirana, kar je razvidno iz razmerja med gradivno potrditvijo v BSSJ in (ne)potrditvijo v sodobnih virih ter v korpusih.

Primerjalni pregled izbranih izpridevniških nizov na sodobnem in Pleteršnikovem slovarkem gradivu je pokazal, da obstaja razlika med modeli s prvostopenjsko samostalniško izpeljanko in modeli s prvostopenjsko glagolsko tvorjenko, pri čemer drugi praviloma dosegajo višje stopnje predvsem zaradi vmesnih glagolskih stopenj s predposko sestavljenko in imajo posledično daljšo tvorbeno pot.

Preverjanje izbranih štiri-, pet- in redkih šestpriponskih nizov (navadno z vmesnih predposkim obrazilom) v sodobnih slovarkih virih (Fran.si) in nato še v Pleteršnikovem slovarju je pokazalo, da je pri interpretaciji najdaljših nizov ključna metodološka previdnost: formalno enakoizrazni morfemski nizi se v rabi pogosto uresničujejo po različnih tvorbenih poteh, zlasti zaradi premen (npr. *k/c* → *č*) in zaradi sorodnih strukturnih modelov v izsamostalniški ali izglagolski tvorbi. Zato isti niz navidezno potrjuje izpridevniški vzorec, vendar je stopenjsko dejansko nižji, ker izhaja iz samostalniške korenske ali neizpridevniško tvorjene samostalniške podstave. Prav to se je potrdilo pri več nizih s prvostopenjsko samostalniško izpeljanko, kjer Pleteršnik pogosteje izkazuje posamezne člene zaporedja, redkeje pa celoten izpridevniški model do najvišjih stopenj tvorbe.

Nasprotno pa je pri izpridevniških nizih s prvostopenjsko glagolsko tvorjenko razvidno, da so bili nekateri kompleksni tvorbeni vzorci v

knjižni rabi 19. stoletja že stabilno izpričani (npr. *poboljševalnica*), čeprav se v sodobni rabi takšne tvorjenke pogosto ohranjajo le kot posamični leksemi ali kot del ožjih funkcijskih zvrsti. Pri najdaljših nizih, zlasti pri petpriponskem, pa primerjava pričakovano pokaže, da gre za tvorbene možnosti, ki so v sodobnem gradivu sistemsko možne, vendar nimajo stabilnejše slovarske in korpusne opore, zato tudi v starejšem Pleteršnikovem slovarju niso potrjene.

Na podlagi primerjalne analize lahko sklenemo, da Pleteršnikov slovar pri obravnavanih nizih kaže razmerja med sistemsko možnostjo in leksikalno realizacijo v določenem časovnem preseku. BSSJ z besednodružinsko organizacijo omogoča natančnejše prepoznavanje tvorbenih vozlišč in mehanizmov kombinatorike, Pleteršnikovo gradivo pa dopolnjuje sliko s podatki o dejanski potrjenosti v starejšem knjižnem jeziku ter s tem posredno osvetljuje tudi časovne spremembe v leksiki in v produktivnosti posameznih vzorcev.

Rezultati primerjave kažejo, da Pleteršnikov slovar pri obravnavanih najdaljših nizih praviloma ne sledi celotnemu morfemskemu nizu in stopenjskosti tvorbe, kakršno izkazuje BSSJ. Vendar to ni njegov primanjkljaj, temveč odsev različnega časovnega preseka v leksiki in lahko tudi leksikografske zasnove. Pleteršnikov slovaropisni koncept namreč ni težil k čim bolj popolnemu zajemu besed znotraj besednih družin (Pleteršnik 1894: Pripomnje, IX):

Kar se je nepotrebno zdelo, to se je opuščalo. Tako si n. pr. vsakdo iz vsakega samostalnika, ki pomenja osebo, lahko sam napravi svojilni prilog na *-ov* ali *-in*; zato teh svojilnih prilogov ni v slovarju, razen malega števila takih, pri katerih je glede oblike ali pomena kaj važnega pomniti. Pri nedovršnih glagolih razlaga ni vselej tako popolna; naj se torej vselej primerja pripadajoča dovršena oblika. Isto tako se naj primerjajo pri glagolskih samostalnikih dotični glagoli.

Temeljno vodilo mu je bilo, da se v slovar sprejme vse, kar se v literaturi nahaja in kar narod govori. Zato se je po Miklošičevem, Cigaletovem in Ravnikarjevem odklonilnem odnosu do Zalokarjevega besednodružinskega koncepta urejanja slovensko-nemškega slovarja odločil za abecedni pristop.

Primerjava izluščenih morfemskih nizov v BSSJ in njihova uresničitev v aktualni in pretekli jezikovni rabi osvetljuje: (a) razliko med sistemsko tvorbeno možnostjo in dejansko leksikalno realizacijo, (b) premike v produktivnosti posameznih obrazilnih zaporedij ter (c) dejstvo, da izpridevniška tvorba navadno le poviša tvorbeno stopnjo najdaljših nizov, ki sicer

temeljijo na daljši, trdni in morfemsko predvidljivi kombinatoriki posameznih obrazil (npr. samostalniškega obrazila *-ica* ali glagolskega *-iti*).

Pleteršnikova slovarska dediščina (Jesenšek 2024), s katero se je poklonil slovenskemu jeziku, narodu, znanosti in jezikoslovju (Jesenšek 2022: 12), se tako kaže kot temeljno delo slovenske leksikografije, ki pojmuje jezik kot pojav, sposoben, da si sam ohranja in sproti razvija ubesedovalne potrebe (Jesenšek 2014: 80).

Viri in literatura

Rajna DRAGIČEVIĆ, 2007: *Leksikologija srbskog jezika*. Beograd: Zavod za učbenike.

[Ражна ДРАГИЋЕВИЋ, 2007: *Лексикологија србског језика*. Београд: Завод за учбенике.]

Tomaž ERJAVEC, idr. 2023: Automating derivational morphology for Slovenian. Ur. M. Medved' idr. *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing, 449–465.

Fran.si <https://fran.si/>

Gigafida 2.2. Referenčni korpus pisne standardne slovenščine. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. Dostop 5. 1. 2026.

Marko JESENŠEK, 2014: Slavnostni govor ob 20-letnici Pleteršnikovega muzeja v Pišecah. *Slavia Centralis* 7/2, 79–83.

Marko JESENŠEK, 2022: Zinka Zorko in Pleteršnikovi dnevi. Ur. Marko Jesenšek. *Narečno besedje slovenskega jezika: v spomin na akademikinja Zinko Zorko*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 7–29. Mednarodna knjižna zbirka Zora, 148.

Marko JESENŠEK (ur.) 2024: *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. Mednarodna knjižna zbirka Zora, 154.

Boris KERN, 2023: Feminativi v izsamostalniških besedotvornih. *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 197–205.

Boris KERN, 2024: Priponski nizi izsamostalniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom *-iti* v slovenščini. *Južnoslovenski filolog* 80/2, 127–139.

Boris KERN, Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2025: Kombinatorika izhodiščnega obrazila *-ati* v slovenščini. *Slavistična revija* 73/2, 329–346.

Metafida1.0. Slovenski združeni korpusi. https://www.clarin.si/ske/#dashboard?c_orpname=mfida10. Dostop 5. 1. 2026.

Maks PLETERŠNIK, 2014: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. www.fran.si. Dostop 5. 1. 2026.

Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana 1998.

Slovenski pravopis (SP 2001), www.fran.si. Dostop 5. 1. 2026.

Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si. Dostop 5. 1. 2026.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1994: *Prvostopenjske izpridevniške tvorjenke: doktorska disertacija*. Mentor Jože Toporišič. Ljubljana.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2001: Besedne družine predlogov in veznikov v besedotvornem slovarju. *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2, 197–206.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B* (BSSJ). Maribor: Slavistično društvo.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2005: Kvantitativne lastnosti slovenskega tvorjenega besedja v poskusnem besednodružinskem slovarju za črko B. *Slavistična revija*, 53/4, 505–520.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2007: Lastnosti pridevniških tvorjenk v poskusnem besednodružinskem slovarju slovenskega jezika. *Razprave II. razreda SAZU* 20, 275–289. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2024: Značilnosti izmedmetih priponskih nizov v Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika za iztočnice na *b*. *Slavia Centralis* 17/1, 1–17.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2025: Ustreznost strojno izluščenih štiripriponskih izpridevniških besedotvornih nizov iz učne množice BSSJ. *Derivaciona gnezda u slovenskim jezicima: Sistemnost tvorbene produktivnosti*. Uredila Rajna Dragičević. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 163–180.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, Nina LEDINEK, 2024: Kvantitativni podatki o besedotvornih modelih in priponskih nizih izmedmetnih tvorjenk v Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika za iztočnice na *b*. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 16, 59–85.

Aleksandr Nikolaevič TIHONOV, 1985: *Slovoobrazovatel'nyj slovar' russkogo jazyka: u dvuh tomah*. Moskva: Russkij jazyk.

[Александр Николаевич ТИХОНОВ, 1985: *Словообразовательный словарь русского языка: у двух томах*. Москва: Русский язык.]

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Irena VORŠIČ, Andreja ŽELE, Nina LEDINEK, 2024: Od skladenjskega do stopenjskega besedotvorja pri prikazu tvorbenih zmožnosti izbranih glagolov in prislovov. *Slavistična revija* 72/4, 369–388.

SELECTED EXAMPLES OF THE LONGEST DEADJECTIVAL SUFFIX CHAINS AND THEIR ATTESTATION IN PLETERŠNIK'S DICTIONARY

Summary

The paper links findings on first-stage deadjectival nominal derivatives with an analysis of morphemic combinatorics in the longest deadjectival suffix chains. The empirical basis is the pilot Word-Family Dictionary of Slovene for headwords beginning with *b* (BSSJ), which enables both radial and stage-based insights into word-formation structure.

Quantitative analysis confirms that productivity and the number of lexicalised derivatives decrease significantly with the increasing derivational stage: two-suffix chains are the most frequent, three-suffix chains are less common, while four- and five-suffix chains are marginal. Particular attention is devoted to models with first-stage nominal and verbal derivatives. Due to intermediate prefixal stages, verbal models allow for longer derivational chains.

The productivity of the extracted chains was tested in contemporary lexicographic sources and in Pleteršnik's Dictionary. The comparative overview shows that Pleteršnik typically attests lower-stage members of the chains, whereas complete deadjectival models are rare, reflecting both the temporal snapshot of the lexicon and the lexicographic concept of the dictionary. The paper also highlights the methodological issue concerning chains with identical expressions, which—due to alternations and overlaps with denominal or deverbal derivation—are realised through different derivational paths. The study confirms the research value of word-formation chains extracted from the Word-Family Dictionary of Slovene and their usefulness for analyzing historical lexicographic material.

Trojiško oblačilno izrazje v Pleteršnikovem slovarju

MIHAELA KOLETNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
mihaela.koletnik@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.3>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Prispevek obravnava narečna poimenovanja za oblačilno izrazje pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah, katere krajevni govor se uvršča v slovenskogoriško narečje panonske narečne skupine. Primerjana so z besedjem v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–95), s čimer želimo osvetliti zgodovino pojavljanja posamezne besede, opredeliti njeno razširjenost in opozoriti na morebitne pomenske razlike, zanima pa nas tudi, po kakšnem ključu je oblačilno izrazje predstavljeno v tem velikem dvojezičnem slovarju.

Ključne besede: dialektologija, panonska narečna skupina, slovenskogoriško narečje, Sveta Trojica v Slovenskih goricah, oblačilno izrazje, Pleteršnikov slovar

The paper discusses the dialectal names of clothing in the Sveta Trojica local dialect belonging to the Slovenske gorice dialect, which, in turn, is part of the Pannonian dialectal group. The collected dialectal terms are compared with the entries found in Pleteršnik's *Slovene-German Dictionary* (1894–95) in order to shed light on the history of the occurrence of the individual words, the scope and the frequency of their occurrence and the possible semantic differences. We are also interested in the key according to which the dialectal clothing terminology is presented in Pleteršnik's dictionary.

Keywords: dialectology, Pannonian dialectal group, Slovenske gorice dialect, Sveta Trojica in Slovenske gorice, clothing terminology, Pleteršnik's dictionary

Uvod

Oblačenje, ki je v sodobnem času pokazatelj številnih družbenih norm, je staro toliko, kot je staro človeštvo samo. Že od najzgodnejših časov so se igle in niti uporabljale za izdelovanje oblačil, tekstilnih izdelkov in tudi

okrasnih umetnin.¹ Osnova za oblačila, kakršna poznamo danes in ki so se pojavila v začetku srednjega veka, je bila tunika, poznana že v antiki. Človekove ročne spretnosti, kot npr. uvajanje novih vzorcev, izumljanje novih vbodov in petelj, oblikovanje niti iz novih vlaken, pridobljenih s prejo, in tkanje raznovrstnih materialov, ki so bile visoko cenjene vse do srede 19. stoletja, ko so se pojavili prvi (predilni) stroji, so postopoma izgubljale veljavo.

Na Slovenskem je tako npr. do prve svetovne vojne zaradi prevladujoče porabe industrijskega oblačilnega blaga gojenje predivnic (lanu in konoplje) skorajda zamrlo.

V preteklosti so na Slovenskem za delovno in praznično obleko, pokrivala in obuvala kmečkega ter drugega vaškega prebivalstva skrbeli različni vaški, pa tudi trški obrtniki: tkalci, krojači, čevljarji in še nekateri drugi. Krojači, ki so bili pogosto splošno razširjeni obrtniki tudi med kajžarskim in bajtarskim prebivalstvom, ki velja za nosilca obrtnih dejavnosti na našem podeželju, so razvijali tudi popotno dejavnost ali delo *na štero* in tako hodili od hiše do hiše ter šivali obleko družinskim članom (Bogataj 1989: 179–180). Poklicne šivilje so lahko odprle obrt šele s sprejetjem obrtnega reda leta 1859, saj je bila dotlej ženskam dovoljena le modistovska obrt (Baš 1987: 76). Šiviljstvo se je razvilo iz krojaštva² kot izrazito ženski poklic za šivanje ženskih oblačil, spodnjega in postelnega perila, zaves, pregrinjal in drugih tekstilnih izdelkov. Še med svetovnima vojnama je bil šiviljski poklic skorajda edini med poklici, ki je bil kolikor toliko dosegljiv tudi dekletom v kmečkem okolju. Danes je čevljarje že skoraj v celoti izpodrinila obutvena industrija, zasebnih krojačev malodane ni več, konfekcija pa ukinja tudi šiviljsko obrt.

Z zamiranjem čevljarске, krojaške in šiviljske dejavnosti neusmiljeno tone v pozabo tudi strokovno oblačilno izrazje. Le redki so tisti, ki ga s svojo stroko še ohranjajo (Koletnik, Gungl 2025: 48–52).

Prispevek prinaša vpogled v narečno izrazje s področja oblačilne kulture, zbrano pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah, in sicer v obsegu, kot

¹ Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Viri pogosteje kakor o krojačih in šiviljah govorijo o krojačih in krojačicah. Leta 1891 je bila v Ljubljani ustanovljena t. i. *Zadruga krojačev, krojačic in sorodnih obrti* (Baš 2004: 605).

se zrcali v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–95).³ Za oblačilno podobo kmečkega prebivalstva na Slovenskem so namreč značilne precejšnje premoženjske in pokrajinske razlike. V vsakdanjih razmerah socialne razlike med kmečkim prebivalstvom niso bile tako očitne kot na primer med meščani in tržani, opaznejše pa so bile ob nedeljah, večjih praznikih in življenjskih mejnikih, saj se je slabše premoženjsko stanje kmetov v primerjavi s sovaščani kazalo v manj kvalitetnem materialu, modnem zamudništvu in obrabljenosti oblačil (Baš 2004: 372).

Krajevni govor Svete Trojice v Slovenskih goricah

Sveta Trojica v Slovenskih goricah (*Svéta Trojica -e -e ž, pri Svéti Trojici*, lok. pri *Trojici* (op. M. K.), prid. *svetotrojiški -a -o*, lok. *trojiški -a -o*, preb. im. *Svetotrojičan*, lok. *Trojičar, Svetotrojičanka*⁴ (Toporišič et. al., 2001: 1513)) je razpotegnjeno gručasto, deloma tudi mestno urejeno naselje, ležeče na nizkem slemenu (287 m n. m.) nad Pesniško dolino vzhodno nad umetnim Trojiškim jezerom, nastalim v 60. letih prejšnjega stoletja, oziroma v neposredni bližini križišča cest proti Mariboru, Gornji Radgoni in Ptuju. Razvoj kraja je tesno povezan s tukajšnjo romarsko cerkvijo Svete trojice, med letoma 1636 in 1640 postavljene na hribu, prvotno imenovanem Porčki vrh (tudi Grädisch in Purggstaallberg), in frančiškanskim samostanom, ki tvorita mogočen arhitekturni kompleks nad Trojiškim jezerom. Pri Trojici, ki ima po podatkih iz leta 2024 883 prebivalcev in je središčno naselje istoimenske občine, so danes skoncentrirane dejavnosti, povezane s šolo, z otroškim vrtcem, lokalno samoupravo ter gostinsko in s trgovinsko dejavnostjo, v primerjavi s celotno Slovenijo pa je delež zaposlenih v kmetijskih dejavnostih še zmeraj občuten.

Trojiški govor se uvršča v slovenskogoriško narečje panonske narečne skupine. To narečje ima kot del jugovzhodnih narečij in panonske narečne ploskve naslednje lastnosti: 1) issln. **ē/*ō* > JV sln. **ei/*ou* > pan. **ei/*ou₁* > slovenskogoriško **ei/*ou*; 2) issln. **ē, *ē̄, *ā* > pan. **ē₁, *ē₂, *ē₃* > slovenskogoriško *ē*; 3) issln. **ō* > pan. **ou₂* > slovenskogoriško **ou*; 4) issln. **ě-* > pan. **ĕ-*; 5) issln. **è-/*ĕ-, *ò-/*ġ-* > pan. **è-/*ò-* > vzhodno slovenskogoriško **è-/*ò-*; 6) issln. **ǎ-* > pan. **ǎ-* > vzhodno

³ Več o trojiškem oblačilnem izrazju glej pri Koletnik in Gungl (2025).

⁴ Prebivalec Svete Trojice se v krajevnem govoru imenuje *Trojičar*, prebivalca pa je *Trojičarka*.

slovenskogoriško *è- (Šekli 2018: 345–347). Zaradi prvotne odsotnosti daljšanja issln. kratkih naglašanih zložnikov v nezadnjih besednih zlogih uvrščamo slovenskogoriško narečje k vzhodnim panonskim govorom. Zaradi naknadnega daljšanja slovenskih kratkih naglašanih zložnikov v nezadnjih zlogih je znotraj slovenskogoriškega narečja mogoče ločiti dva tipa govorov: (1) vzhodni slovenskogoriški govori z odsotnostjo daljšanja in (2) zahodni slovenskogoriški govori s prisotnostjo daljšanja (inovacija pod vplivom sosednjih severnoštajerskih narečij). V krajevnem govoru Svete Trojice v Slovenskih goricah se issln. kratki naglašeni zložniki v nezadnjih (in zadnjih) besednih zlogih niso podaljšali. Inventar prozodemov torej zajema dva naglasa ('V:, 'V) in nenaglašeno kračino (V). Sistem dolgih naglašanih samoglasnikov je monoftongično-diftongičen, sistem kratkih naglašanih in nenaglašanih samoglasnikov pa samo monoftongičen.⁵

Trojiško oblačilno izrazje v Pleteršnikovem slovarju

Narečno strokovno izrazje, pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah zbrano s klasično terensko dialektološko raziskavo ob pomoči vseh razpoložljivih virov (ustnih, pisnih in fotografskih), je primerjano z iztočnicami v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju*. Pleteršnik v enakem pomenu, kot je izpričan v narečju, beleži 132 od 736 trojiških leksemov, narečni izrazi *jerhar* 'irhar, izdelovalec irhovine', *predilja*, *majster*, *majstrica*, *muslin*, *jerhaste hlače* 'irhaste hlače', *modrček*, *porhanten*, *špic*, *štumfe*, *žnura*, *klafrnja* 'grd, ponošen klobuk', *komašen* 'gamaša', *kverd* '(pokvečen), grob, doma izdelan čevlj iz svinjskega usnja' in 'star ponošen čevlj, ki ni več uporaben', *šlajer* 'tančica, pajčolan', *krtačka* 'manjša priprava za čiščenje (šivalnega stroja) iz šopov ščetin, vstavljenih v lesen, plastičen hrbet', *mašin* 'šivalni stroj', *špic* 'zelo zožen, priostren končni del šivanke', *uha* 'ušesu podoben del šivanke z luknjo za nameščanje sukanca' in 'luknja v šivanki' ter *žnura* 'vrvica za zavezovanje oblačila ali čevljev' pa se obliko-glasno, oblikoslovno ali besedotvorno ne ujemajo s Pleteršnikovimi *irhar*, *predica*, *mojster*, *mojstrica*, *mušlin*, *irhaste hlače*, *modrc*, *barhanten*, *špica*, *štumf*, *klafeta*, *komašna*, *kvrđ*, *šlar*, *krtačica*, *mašina*, *špica*, *uho*, *žnora*. V Pleteršnikov slovar zajetih, a s trojiškimi izrazi pomensko neprekrivnih je trideset leksemov. Tako npr. pri Pleteršniku zapisani *brodec* ne izkazuje

⁵ Ker je bil trojiški govor že opisan (Koletnik 2000/01: 81–90; Koletnik, Gungl 2025: 28–47), na tem mestu ni potrebe po njegovi širši predstavitvi.

pomena 'slinček', *cota* pomena 'obleka sploh', *čokelj* pomena '(pokvečen), grob, doma izdelan čevlj iz svinjskega usnja', *flikati* pomena 'krpati', *guma* pomena 'elastika', *hama* pomena 'naramnica', *klad* pomena 'ženska obleka', *mašelj* pomena 'pentlja', *maternica* pomena 'gornji (naprsni) del predpasnika, hlač ali krila', *mufa* pomena 'valjast predmet za gretje rok, navadno iz krzna, rokovnik', *nadkolenka* pomena 'nogavica, ki sega nad kolena', *ostanek* pomenov 'kos blaga, ki ga ni mogoče (raz)rezati na manjše kose za prodajo' in 'prodajalna s takim blagom', *pajac* pomena 'otroško enodelno oblačilo iz hlač in bluze z rokavi ali brez njih', *poglobiti* pomena 'narediti (bolj) globoko', *sandal* pomena 'elegantno poletno žensko obuvало z navadno nizko ali srednje visoko peto, ki se s paščkom, jermenom pripne čez gleženj', *sparati* pomena 's prerezovanjem, pretrgavanjem niti narediti, da posamezni deli tkanine, oblačila ne tvorijo več celote', *štula* pomena 'zavihek pri hlačah', *težki* pomena 'debel', *verižica* pomena 'okrasni predmet iz sklenjenih členastih elementov za okrog vratu', *zvezati* pomena 'zavezati', leksema *prerezati* in *vrezati* pa ne izkazujeta pomena 'urezati, tj. z rezanjem izoblikovati blago'. V slovarskem sestavku pod iztočnicami *blago*, *babica*, *gege*, *gegice*, *guma*, *štukati*, *zarobiti*, *model*, *olje*, *trdilo*, *zobec* in *blazina* narečni pomeni 'tekstilni izdelki, tkanina'; 'kovinska zanka, ki se skupaj s kaveljčkom uporablja za zapenjanje oblačil'; 'moške spodnje hlače'; 'deške spodnje hlače'; 'elastika'; narediti, delati daljše/širše z dodajanjem novega dela'; 'narediti širši/ožji spodnji rob s prepognjenjem tkanine navznoter' in 's cikcak vbodi, navadno strojno, obrobti blago'; 'kroj, vzorec, model za obliko obleke'; 'strojno olje'; 'tanjša tkanina, s katero se trdijo deli oblačila tako, da se jo z likalnikom prilepi na njihovo notranjo stran'; 'zobem podobni deli šivalnega stroja, ki vlečejo blago med šivanjem naprej' in 'pernica' niso dokumentirani. V narečju živih, a v slovarju nezapisanih je 542 leksemov.

V nadaljevanju prispevka prikazujemo izbor v Pleteršnikov slovar zajetih trojiških oblačilnih terminov,⁶ pridobljenih z vodenimi intervjuji z govorci ter z izpisovanjem besed iz besedil, ki so nastajala kot asociacije

⁶ Omejujemo se na enobesedne termine, saj večbesedni termini v slovarju ne nastopajo kot samostojne iztočnice; mestoma so sicer zabeleženi v ponazarjalnem gradivu posameznega slovarskega sestavka. Pleteršnik beleži pet večbesednih terminov, katerih pomen je prekriven z v narečju izpričanim, in sicer *domače platno* (pod geslom *platno*), *hodno platno* (pod geslom *platno* in *hoden*), *moška srajca* (pod geslom *moški*), *zimski suknja* (pod geslom *suknja*), *ženska obleka* (pod geslom *ženski*) in *namizni prt* (pod geslom *prt*).

na zastavljena vprašanja ali kot prosto pripovedovanje, in to v obsegu, potrebnem za prikaz ključa njihove slovarske predstavitve. V Pleteršnikov slovar zajeti oblačilni termini so predstavljeni v obliki abecedno urejenih slovarskih sestavkov, sestavljenih po načelih sodobnega narečnega slovaropisja.

Zgradba slovarskega sestavka

Abecedno urejeni slovarski sestavki so sestavljeni iz posameznih sestavin, ki si sledijo v naslednjem zaporedju. Krepko zapisani poknjiženi iztočnici⁷ za grafičnim znamenjem ► sledi njena v oglatih oklepajih ([]) in v fonetični transkripciji zapisana narečna ustreznica v osnovni slovarski obliki – samostalniki so zapisani v imenovalniku ednine, glagoli v nedoločniku. Tej v nadaljevanju sledijo slovnične in besednovrstne oznake: samostalom so pripisane edninske roditeljske končnice, po potrebi tudi število mn., nav. mn., glagolom prvoosebne sedanjiske, pridevnikom pa žensko- in srednjespolske oblike. Sledi besednovrstna oznaka iztočnice: m, ž in s so oznake za spol samostalnika, dov. in nedov. sta oznaki glagolskega vida; pridevniki so označeni s prid. Temu sledi pomenska razlaga, pri čemer je (a) na prvem mestu knjižna ustreznica narečne besede, če ta obstaja, ki ji v pokončnicah (||) sledi še njena razlaga, ali (b) pripisana polna oz. funkcijska razlaga, če za narečno besedo ni na voljo nevtralne knjižne ustreznice. Če je iztočnica enaka knjižni besedi, je razlaga povzeta po SSKJ. Kadar imajo leksemi več pomenov, so ti znotraj slovarskega gesla razvrščeni pod zaporednimi številkami. Sopomenke so uvedene z označevalcem =, in sicer takoj za pomenskim razdelkom. Če jih je več, so razvrščene po abecedi in ločene s podpičji. Nadalje sledi ponazarjalni razdelek. Uvaja ga znak ①, ki označuje raziskovalno točko,⁸ sledi pa mu še grafično znamenje ▷. Vsak posamezni zgled je zapisan v fonetični transkripciji in podan v oglatih oklepajih ([]). Če je ponazarjalnih primerov več, so ti med seboj ločeni z grafičnim znamenjem ▪. Če ima narečna beseda več pomenov, so ponazarjalni primeri označeni s številkami, ki nakazujejo, na kateri pomen besede se zgled nanaša. Narečna leksika v ponazarjalnem razdelku ni iztrgana iz svojega naravnega sobesedila, temveč je besedilo zapisano v

⁷ O načelih poknjiževanja narečnih leksemov glej pri Kumin Horvat (2018: 26–18).

⁸ Ker je bila raziskava opravljena v eni raziskovalni točki (Sveta Trojica v Slovenskih goricah), znaku ① še posebna označba raziskovalne točke (kraja) ne sledi.

celoti, saj le tako narečne besede vstopajo v sintagmatska in paradigmatska razmerja.⁹ Ponazarjalnemu razdelku sledi etimološki razdelek, ki ga uvaja grafično znamenje ①,¹⁰ temu pa dokumentarni razdelek, ki ga uvaja grafično znamenje ② in ki prinaša podatke o vključenosti narečnega leksema v *Pleteršnikov slovar* (Plet.).

Oblačilno izrazje v Pleteršnikovem slovarju

A

atlas ▶ [ˈaʦlas] -a m *atlas* |*svilena tkanina, ki se blešči zlasti na pravi strani*| ~ ① ▶ [ˈʌʦlas je 'eno 'ta:ko bla'go:ɥ, p'reci 'ta:ko g'lătko, pa s've:iti se.] ~ ① prevzeto prek nem. *Atlas* 'vrsta svilene tkanine' iz arab. *aṭlas* 'isto' s prvotnim pomenom 'gladek, fin' ~ ② Plet.: **átlas**, m. der Atlas, (neko svilnato blago)

B

barvar ▶ [bar'va:r] -a m *barvar* |*kdor se poklicno ukvarja z barvanjem tekstila*| ~ ① ▶ [Bar'va:ri so bi'li: 'neɣda. 'Mi: smo že 'kü:pli bla'go:ɥ f tɣo'vinj, 'ka:ko smo x'teli 'meɣi, 'eno'fa:rbno al pa v'zɔ:rčasto. 'To:ɥ je b'lo to'vărniško na're:to bla'go:ɥ. 'Neɣda pa so do'măčo p'la:tno, 'lenovo al pa s ko'no:ɥple, 'lexko 'nesli k bar'va:ri, ki jin 'gɔr na're:da 'răzne v'zɔ:rce. 'To:ɥ je b'lo za 'te:xle, 'fürtoxe, p'lu:zne 'năj'boj, 'tűj za 'de:ɟje 'çote. 'Sămo 'to:ɥ je 're:is že 'dăuč na'za:j, 'tăk ki 'jăs ne 'po:ɥnin, 'sămo 'kăj sɥ 'čü:la.] ~ ① *barvar* ← *barva* ← prevzeto prek češ. *barva* 'barva' iz srvnem. *varwe* (> nem. *Farbe* 'barva') ~ ② Plet.: **bârvar**, -rja, m. der Färber, *Cig., Jan., nk.*

breguš ▶ [br̩'güše] br̩'gü:š ž mn. **1.** *slabše hlače* **2.** *široke dolge moške spodnje hlače* ~ ① ▶ **1.** [Br̩'güše, 'to:ɥ smo pa 'rekl̩ 'boj 'tăk zanič'livo, 'rečmo, či sɥ x'lăče op'ra:la pa jix 'lepo f'küɥ z'lɔžla, sɥ 'rekla: »Od'nesi si že 'tɔte br̩'güše!«] ▪ [Br̩'güše smo 'rekl̩ x'lăčan, ki so bi'le: še s'ko:ɥs za no'siti, 'sămo 'ne:ɟ 'ka:ke ti 'bo:ɟše. 'To:ɥ so 'lexko bi'le: x'lăče za do'ma:

⁹ Več o tem glej pri Benko (2013: 245).

¹⁰ Če ni zapisano drugače, so etimologije povzete po Snoju (2016). Dostopno na: <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>.

ali pa 'tűj za 'ka:ko 'po:ut f 'tr:k pa 'tāk, 'ne:ī pa 'ka:ke 'bō:jše x'lāče. X'lāčan od g'vānta ali 'ka:kin d'rū:gin za'pe:īglanin x'lāčan nig'da:r 'nebī 'reklī br'gūše.] • 2. [Br'gūše so 'du:ge s'po:udne 'moške x'lāče s 'šürkimī br'gū:šūcamī. 'To:u so 'meļī 'moškī za s'pa:jē, po'zi:mī pa so jix ob'le:īklī si s'po:ut pot x'lāčamī, ki jix 'ne:ī 'zē:blo. 'Lexko so bi'lē: plat'nē:ne ali pa 'tűj 'pō:rxtatne. 'Pō:rxtatne so 'moškī še 'zāj 'na:x no'silī, 'kāj so 'meļe 'ta:ke š'tra:fe 'noṭr, s'vetlo ze'lēnkaste pa 'be:īle, 'lexko 'tűj s'vetlo p'lāfkaste pa 'be:īle š'tra:fe. 'Zāj pa 'tāk 'ma:jo 'sāmo 'ta:ke čis 'o:ūske, za 'gōr na 'ko:ūžo, 'kāj se 'tē:gnejo.] ~ ① nar. oblika od *brageše* ← furl. *braghèsse* 'hlače' (Bezljaj 1976: 36) ~ ② Plet.: **brēgūše**, *f. pl.* = brageše, bregeše, *SlGor.-C.*; /.../; bragēše, *f. pl.* hlače, *Dict.*; široke platnene hlače, *vzhŠt.*, *BlKr.*; – prim. it. brachesse, Hosen; bregēše, *f. pl.* = brageše, die Hosen, *Meg.*, *Alas.*, *Dalm.*, *vzhŠt.*; /.../ – prim. brageše

brēgušnica ▶ [br'gū:šūca] -e ž *hlačnica* |*del hlač, ki obdaja posamezno nogo*| ~ ① ▶ [In 'to:u, či so 'moļī čes 'ka:kī 'pōtok, so si 'šu:xe 'sāmo 'doj, 'te pa z 'gōr za'sū:kanimī br'gu:šūcamī p're:īk.] ~ ① *brēgušnica* ← *brēguše*, kar je nar. oblika od *brageše* ← furl. *braghèsse* 'hlače' (Bezljaj 1976: 36) ~ ② Plet.: **brēgūšnica**, *f.* = bregešnica, *Jan.*; bregēšnica, *f.* polovica bregeš, *Mur.*

brnja ▶ ['br̥ja] -e ž *raztrgana, obrabljena, ponošena obleka* = ponošena cota¹¹ ~ ① ▶ ['Br̥ja, 'to:u je 'ta:ka po'nōšena 'cōta, ki je s'kōro 'ne:ī 'več za 'meṭī.] ~ ① hrv. *prnja* 'capa, cunja' ← domnevno **prhnja* (Skok 1973: 47) ~ ② Plet.: **b̥rnja** 2., *f.* der Fetzen, der Lumpen, *SlGor.-C.*; ein schlechtes, abgetragenes Kleid, *C.*; – prim. *prnja*

brnja ▶ ['br̥ja] -e ž *cunja* |*kos (raztrganega, obrabljenega, zavrženega) blaga za brisanje*| = cefa = cefra = cota = cundra¹² ~ ① ▶ [In či si 'ka:ko 'cōto s'ta:ro ras'pa:ra, si 'tiste 'br̥je 'na:x 'leži 'nūca za 'ka:ko 'pucajē.] ~ ① hrv. *prnja* 'capa, cunja' ← domnevno **prhnja* (Skok 1973: 47) ~ ② Plet.: **b̥rnja** 2., *f.* der Fetzen, der Lumpen, *SlGor.-C.*; ein schlechtes, abgetragenes Kleid, *C.*; – prim. *prnja*; p̥rnja 2., *f.* der Fetzen, *Ravn.*, *BlKr.-M.*, *C.*; odpisal je na neki trdi, grapasti prnji, *LjZv.*; – prim. 2. *brnja*; tudi *hs. prnja*, der Fetzen

¹¹ Leksema *ponošena cota* Pleteršnik ne beleži.

¹² Leksemov *cefa* in *cefra* Pleteršnik ne beleži.

brusač ▶ [brü'sa:č] -a m *brusač* |*kdor brusi rezila (navadno samouk)*| ~ ① ▷ [Brü'sa:č je 'bija 'ta:kj do'măčj f'răj'kinlar, ki je nab'rü:sa š'ka:rne pa 'nože.] ~ ① *brusač* ← *brusiti* ← pslovan. **brusīti*, kar je ponavljalni glagol od pslovan. **br̥snōti* 'otreti, obrisati', **br̥sāti* 'drgniti, otirati, brisati' ← ide. **b^hrey-k(')* 'brisati, drgniti' ~ ② Plet.: **brusáč**, m. der Schleifer, *Cig.*

bunda ▶ ['bunda] -e ž *bunda* |*zimsko vrhnje oblačilo, ki pokriva zgornji del telesa*| ~ ① ▷ ['Mântle so 'nēgda no'silj f'si 'moškj, 'zăj pa 'boj 'sămo 'bunde. 'Tűj 'ženske 'nošijo 'bunde, pa m'la:dj, 'dēce, f'si.] ~ ① madž. *bunda* 'krzno, kozuh' ~ ② Plet.: **bűnda**, f. schwerer Ueberrock oder Mantel, *M., Lašče-Levst. (Rok.), BlKr.; /.../* – iz madž.

C

cota ▶ ['çota] -e ž *cunja* |*kos (raztrganega, obrabljenega, zavrženega) blaga za brisanje*| = brnja = cefa = cefra = cundra¹³ ~ ① ▷ ['Ta:kin po'nošenin 'çotan, 'to:u pa smo na'va:dno 'reklj 'bŕje ali pa, ki so 'boj 'ta:ke zaniče'vâlne i'mē:ne 'meļj, 'tăk ki so 'meļj za 'ka:ko b'ri:săje. 'To:u so bi'le: 'çote, 'çefe, 'bŕje, 'çē:fre.] ~ ① stvnem. *zotta, zotte* 'kar razmršeno visi, šop las, mehko volneno blago' (Striedter-Temps 1963: 104) ~ ② Plet.: **cűta**, f. der Fetzen, *Jan., Št.;* – iz nem. *Zotte*

cundra ▶ ['cű:ndra] -e ž *cunja* |*kos (raztrganega, obrabljenega, zavrženega) blaga za brisanje*| = brnja = cefa = cefra = cota¹⁴ ~ ① ▷ [Za 'pucaje, 'to:u 'zemeš 'ka:ko 'cű:ndro s'ta:ro, ki 'ne:j š'koda. 'Te pa smo f 'ka:ke 'cű:ndre s'ta:re nak'lăčlj s'lămo pa 'da:lj 'gōr 'ka:kj klo'bű:k, ki je b'lō 'videtj kăk p'ra:vj č'lōvik, pa pos'tăvlj f ko'ruzo za stra'silo, ki so v'răne 'ne:j 'trgale ko'ruze.] ~ ① prim. sbh. kajk. *cundrav, cunder* 'raztrgan, potepen' in madž. *cundra, cundora* 'grobo platno, cunja' (Bezljaj 1976: 57–58, 68) ~ ② Plet.: **cűndra**, f. 1) der Fetzen, *Z.; /.../*

cviren ▶ [c'virŋ] -rna m *sukanec* |*navadno gladka, iz več niti posukana preja, ki se uporablja zlasti za šivanje*| = nit ~ ① ▷ [Frš'lu:se, k'nofe, 'fű:ro, d'rukare so 'ženske pona'va:dj sa'mē: pr'nesle, c'virŋ, c'virna pa 'ne:j t'rēbalo, 'tistiga sŋ 'sa:ma 'dōstj 'me:ila, f'se:ix 'fa:rp.] ~ ① nem. *Zwirn*

¹³ Glej op. 12.

¹⁴ Glej op. 12.

‘sukanec’ (Striedter-Temps 1963: 106) ~ ① Plet.: **cvírən**, -rna, m. der Zwirn; – iz nem.

Č

črevelj ▶ [č're:ivlj̩] -vla m, nav. mn. *črevlji* ▶ [č're:ivlj̩j̩] *škorenj* |obuvalo, ki sega do kolena ali čez| ~ ① ▶ [Po'zi:mj̩, g'd̩a je 'mɾzlo bi'lo:u pa s'ne:ik, 'te smo si č're:ivle 'gɔr po'te:gɳlj̩.] ~ ① pslovan. *červí, rod. *čérvbje ← *čérvo ‘koža (z živalskega trebuha), usnje’ ~ ① Plet.: **črēvəlj**, -vlja, m. 1) der Schuh, *Guts.*, *Jarn.*, *Cig.*, *Jan.* /.../ – der Stiefel, *Mur.*, *Dol.*, *Št.*; /.../

D

damast ▶ [da'māst] -a m *damast* |*tkanina z bleščečimi se vzorci za prte in posteljno perilo*| ~ ① ▶ [Za postel'nino se 'nūca 'nāj'boj da'māst.] ▪ [Da'māst se 'nūca za 'pojstre, ka'per'deke, na'mi:zne 'pr:te. 'To:u se 'tāk 'lěpo s've:itj̩.] ~ ① prevzeto prek nem. *Damast* iz it. *damasto*, navadno *damasco* ‘damast’; izvorni pomen besede je ‘iz Damaska uvožena tkanina’ ~ ① Plet.: **damāst**, m. neka vrsta tkanine, der Damast

F

fajfa ▶ ['fa:jfa] -e ž *pipa* |*priprava za kajenje, ki se napolni s tobakom*| ~ ① ▶ [Sta'rejšj̩ 'moškj̩ so ve'či:na ka'di:l̩j̩ 'fa:jfo.] ~ ① nem. *Pfeife* ‘pipa’ ← srlat. *pipa* ‘cevka za pitje, cevka za inhaliranje hlapov’, prvotneje ‘(pastirska) piščal (iz trsa)’ ← lat. *pīp(p)āre* ‘čivkati, piskati’ ~ ① Plet.: **fājfa**, f. = pipa, die Tabakpfeife – iz nem. *Pfeife*; *pípa* 3., f. 1) die Tabakspfeife, *Cig.*, *Jan.*, *C.*, *nk.*, *Kr.*

farba ▶ ['fa:rba] -e ž *barva* |*lastnost predmeta, katero očesu posreduje svetloba, ki jo telo seva, odbija ali prepušča*| ~ ① ▶ ['Tūj 'de:ičje 'cɔte so 'lexko bi'le: 'vūn 'ci:rane al pa sɳ s 'ka:kin d'rü:gin b'la:gon, z d'rü:go 'fa:rbo ob'ro:ubla, ki je 'lěpše bi'lo:u.] ▪ [Za s'pa:je za 'dece je 'ne:ij̩ b'lo 'xa:klik, 'to:u si 'lexko 'tūj f'sa:ko b̩'gü:šɳco d'rü:ge 'fa:rbe na're:da.] ~ ① prevzeto iz srvnem. *varwe*, nem. *Farbe* ‘barva’ ~ ① Plet.: **fārba**, f., pogl. barva; *bārva*, f. die Farbe, *Cig.*, *Jan.*, *nk.*; /.../ – prim. češ. barva; iz nem.

flanela ▶ [fla'ne:la] -e ž *flanela* |*mehka, na eni ali na obeh straneh nekoliko kosmata bombažna ali volnena tkanina*| ~ ① ▷ ['Pōstelnj̥ 'pr̥:tj̥ so 'lexko s fla'ne:le.] ~ ① prevzeto (eventualno prek nem. *Flanell* in frc. *flanelle*) iz angl. *flannel* 'flanela' ~ ② Plet.: **flanĉla**, *f. der Flanell*

I

igla ▶ ['igla] -e ž *šivanka* |*podolgovat, tanjši, na enem koncu ošiljen predmet za šivanje*| ~ ① ▷ ['Igl̥a 'ma: 'gōrj̥ 'vü:xo in skos 'tisto 'vü:xo po'te:gneš 'nit s'ko:uzj̥, 'te pa 'kunca f'küp za've:žeš, ki se ti 'vün ne po'te:gne.] ~ ① pslovan. **jbgǫlǎ* ← ide. *(a)*igulah*2 ← **aik*'-, **aig*'- 'kopje, zadeti z ostrim orožjem' ~ ② Plet.: **igla**, in: iglā, -è, f. 1) die Nadel; – /.../

izreza ▶ [iz're:iza] -e ž *izrez* |*odprtina pri obleki, navadno pri vratu, nastala z izrezanjem*| ~ ① ▷ ['Zāj 'na:x pa so za'čē:le no'sitj̥ že ob'lečene 'fürtoxe, ki je s'kōro kāk 'en k'la:t, 'sāmo ki brez ro'ka:vof, pa 'tāk 've:čja iz're:iza, p're:ij̥ pa zaš'pilano 'doj s k'nořamj̥. 'Tisto 'tūdj̥ 'zāj še 'nořijo.] ~ ① *izreza* ← *rezati* ← pslovan. **rēzati*, sed. **rēz*'q ← ide. **ureh*_g'- 'razbiti, rezati' ~ ② Plet.: **izrēza**, *f. der Ausschnitt*; /.../

J

jenčnik ▶ ['jejnčnik] -a m *jenčnik* |(široko) *spodnje krilo z ozkim pasom in vrvicami za prevez*| ~ ① ▷ ['Be:ij̥ pa so 'ženske no'sile p'reja 'nēgda 'tūj 'ta:ko d'vōdēlno, ki 'dōlj̥ je 'bija, ki smo mu p'rāvlij̥ 'jejnčnik. 'Jejnčnik je 'gōrj̥ 'meja 'o:uskj̥ 'pa:sek, 'te pa 'cōj̥ 'ta:ke t'ra:ke, ki se s'küp za've:zalo, ki je 'ne:ij̥ 'doj 'vujšlo, 'doj pa je 'bija 'mālo nab'ra:nij̥.] ~ ① *jenčnik* ← *jenka* ← bav. avstr. *Jänker* 'vrsta jope', nem. *Janker* 'isto' (prvotno *Jencker*) (Striedter-Temps 1963: 139) ~ ② Plet.: **jenčnik**, *m. ein Weiberkittel ohne Oberleib, C.*; prim. *janka*

jenka ▶ ['jejnka] -e ž **1.** *krilo* |*žensko ali dekliško oblačilo, ki pokriva spodnji del telesa*| **2.** *daljše preprosto otroško oblačilo, podobno srajci* ~ ① ▷ **1.** ['Ženske pa dik'lince so 'nēgda 'ne:ij̥ no'sile x'la:č, 'sāmo 'jejnke.] ▪ ['Ženskj̥ ko'sti:m je 'jākna pa 'jejnka f'küp.] ▪ [G'dā je 'bi:la 'jejnka 'tāk 'dāuč za'xēftana, 'te si jo 'na:x 'lexko p'rāf 'gōr za'ro:ūba.] ▪ [Či je 'jejnka 'ne:ij̥ blā pod'lōžena, 'te se na'va:dno 'cōj̥ lo'vi:la š'tü:nfan pa 'tūj s'ko:uzj̥ se

'vidlo.] ▀ ['Jejnka je 'bi:la pod'ložena s 'fũ:ro, 'ka:ko 'tejnko 'boj.] ▀ ['Jejnka se je f'küp zaš'pilala s 'xa:k|c|j.] ▀ 2. ['Nęda smo 'tān 'nęgi do 'pętega 'leta s'tārostj xo'dilj v 'jejnki 'tāk dik'lince kāk po'barj.] ~ ① bav. avstr. *Jänker* 'vrsta jope', nem. *Janker* 'isto' (prvotno *Jencker*) (Striedter-Temps 1963: 139) ~ ① Plet.: **jenka** *f.* = janka, *C.*; *jänka, f.* der Weiberrock, *Mur., Cig., Jan., Dol., vzhŠt.*; – prim. švab. *janke* = weibliches Kleidungsstück, prim. tudi: nem. *Jacke*, avstr.-nem. *janker, C. (Vest. i. 62.)*

jerh ▸ ['ję:rx] -a m *irh* |mehko usnje iz kož divjadi, drobnice, navadno kosmateno na obeh straneh| ~ ① ▸ ['Ję:rx je 'bija na o'be:ix stra'nę:x 'tāk 'mālo kos'ma:tj.] ~ ① srvnem. *irch, irh* 'belo ustrojena gamsova, jelenova ali srnina koža', prvotno 'kozlova koža' ← stvnem. *irah* 'kozel' ← lat. *hircus* 'kozel' ~ ① Plet.: **jerh-**, *Mur., Cig., Jan., Vrt., Štrek.*; pogl. *irh-*; *irh, m.* sämisches Leder, das Weißleder, *Cig., Jan., Levst. (Rok.); /.../* – prim. srvn. *irch, Bock, Bocksleder, weißgegerbtes Leder*, lat. *hircus, Bock, Mik. (Et.)*

K

kapica ▸ ['kāpica] -e ž *otroška kapa* |otroško pokrivalo brez krajevcev, navadno mehko| ~ ① ▸ ['Dečika 'ma:la, 'dā so jo 'neslj x 'krstj, je 'me:ila 'kāpico na g'la:vj, 'vāčj bi se 'lexko prexla'di:la, ki f'čę:rkvj je s'ko:us 'blo:u x'lādno.] ~ ① *kapica* ← *kapa*, kar je prevzeto po zgledu nem. *Kappe* 'kapa' iz srlat. *cappa* 'kapuca' in 'plašč s kapuco' ~ ① Plet.: **kāpica, f.** dem. *kapa*; 1) das Käppchen, das Mützchen; – /.../; *kāpa, f.* 1) die Kappe, die Mütze; /.../

klobučar ▸ [klobo'ča:r] -a m *klobučar* |izdelovalec klobukov| ~ ① ▸ [Klobo'ča:rj so b'li 'tistj, ki so 'dęlalj pa o'da:valj klo'bü:ke.] ~ ① *klobučar* ← *klobuk* ← slovan. **klobukъ* ← turš. **kalbuk* ~ ① Plet.: **klobučar,** -rja, m. der Hutmacher

klobučevina ▸ [kloboče'vina] -e ž *klobučevina* |debelejše blago iz stisnjenih, sprijetih vlaken, zlasti volne ali fine živalske dlake| ~ ① ▸ [Kloboče'vina je za klo'bü:ke.] ~ ① *klobučevina* ← *klobuk* ← slovan. **klobukъ* ← turš. **kalbuk* ~ ① Plet.: **klobučevina, f.** = klobučina, *Jan., M.*; *klobučina, f.* der Hutfilz, der Filz

klobuk ▶ [klo'bü:k] -a m *klobuk* |*navadno trše pokrivalo s krajevci in štulo*| ~ ① ▷ ['Vi:š, ki je 'mɹzlo, ne 'xɔdɨ bres klo'bü:ka!] ~ ① slovan. **klobukъ* ← turš. **kalbuk* ~ ① Plet.: **klobúk**, m. 1) der Hut; k. na glavo dejati, sneti, den Hut aufsetzen, abnehmen; – /.../

knof ▶ [k'nɔf] -a m *gumb* |*predmet za zapenjanje oblačila ali za okras, navadno okrogel*| ~ ① ▷ [K'nɔfɨ se na'va:dno 'čisto na'za:dno 'gɔr 'ši:vlejo, g'dâ je že f'se 'tâk 'dâuč na'rɛ:to.] ~ ① stvnem., srvnem. *knopf* (> nem. *Knopf* 'gumb') (Striedter-Temps 1963: 153) ~ ① Plet.: **knòf**, knófa, m. = gumb, der Knopf; – iz nem.; gũmb, m. der Knopf, *Mur.*, *V.-Cig.*, *Jan.*, *Mik.*, *nk.*; – prim. gomb

kola ▶ ['ko:ɫa] -e ž 1. *gonilno kolo pri šivalnem stroju* = velika kola¹⁵ 2. *gnano kolo pri šivalnem stroju* = mala kola = mala kolica = špula = zgornja kolica¹⁶ ~ ① ▷ [Pɹ ma'ši:nɨ sta bi'li: d've:ɨ 'ko:ɫɨ. 'Ena je 'bi:la 'vɛ:ka in s 'tɔto ti 'vɛ:ko 'ko:ɫo si g'nâũ ti z'gɔrno, 'ma:lo 'ko:ɫo.] ~ ① pslovan. **kòlo* ← ide. **k^uelh₁* - 'vrteti (se)' ~ ① Plet.: **kóla**, n. pl. išči pod: kolo; kolô, -éša, (-éša, *Dol.*), n. 1) das Rad; /.../ gonilno k., das Triebrad, *Cig.*; – /.../¹⁷

krajda ▶ [k'ra:jda] -e ž *kreda* |*snov za pisanje po tkanini, navadno v obliki ploščatega predmeta*| = šiviljska krajda¹⁸ ~ ① ▷ [P'reja kâk sɯ bla'go:ũ v're:ɨzala, sɯ si 'mɔgla s k'ra:jdo zaz'nâmvatɨ, ki 'ne:ɨsɯ 'kâj za'fu:rala.] ~ ① nem. *Kreide* ← srvnem. *krīde* ← trž. it. *creda* ← lat. *crēta* (Striedter-Temps 1963: 157; Bezljaj 1982: 87) ~ ① Plet.: **krâjda**, f. = kreda; – iz nem.; krêda, f. die Kreide; na kredo piti, auf Borg trinken, C.; črna k., der Zeichenschiefer, *Cig.*; rdeča k., der Röthel, Z.; = rusa k., *Erj. (Min.)*

krplja ▶ ['kr̩:pla] -e ž, nav. mn. *krplje* ▶ ['kr̩:ple] *krplja* |*ploščat ovalen pripomoček za hojo po snegu, ki zaradi večje površine preprečuje ugrezanje*| ~ ① ▷ [Či je m'la:dɨ s'ne:ɨk za'pâdna, 'te so si na'tekɯɫɨ 'kr̩:ple, ki se je 'ne:ɨ 'nɔ:r v'díralo. 'To:ũ se p'reja 'nɛgda 'ne:ɨ 'tâk po s'tɛ:zɨ xo'dilo, 'to:ũ so p're:ɨk no p're:ɨk š'li, 'te pa so si 'mɔglɨ 'nɛke 'gɔr na'tekɯɫɨ, ki se jin

¹⁵ Leksema *velika kola* Pleteršnik ne beleži.

¹⁶ Leksemov *mala kola, mala kolica, špula* in *zgornja kolica* Pleteršnik ne beleži.

¹⁷ Pleteršnik leksem navaja samo z opozorilom na glasoslovno različico iztočnice (*kolo*); le-ta izkazuje le prvi narečni pomen, medtem ko drugi v slovarskem stavku ni dokumentiran.

¹⁸ Leksema *šiviljska krajda* Pleteršnik ne beleži.

'ne:ɨ 'nɔ:r v'diralo.] ~ ① pslovan. **kŕpl'a* ← ide. **kerh_ɸ*- 'kos usnja ali tkanine; čevlj' ~ ② Plet.: **kŕplja**, f. 1) der Schneeschuh, *Cig., Jan.*; krpļje so prepleteni obročki, katere si na noge privezujejo, da se ne vdirajo toliko, kadar po snegu hodijo, *Notr., Gor., Lašče, Bolc-Erj. (Torb.), Savinska dol.*; popotovati v najhujši zimi v krpļjah, *Cv.*; krpļje navezati na noge, *Zv.*; /.../

L

lajbič ▶ ['la:jbič] -a m *telovnik |žensko vrhnje oblačilo brez rokavov, ki pokriva zgornji del telesa|* ~ ① ▶ ['La:jbič, 'to:ɥ pa je 'ta:ko brez ro'ka:vof, ki so 'ženske 'cɔ:j k 'jejnkan no'sile.] ~ ① *lajbič* ← *lajb* ← prevzeto in prilagojeno iz bav. nem. *Leiblein* 'telovnik' ← srvnem. *Leib* 'telo' (Striedter-Temps 1963: 164; Bezljaj 1982: 120) ~ ② Plet.: **lājbič**, m. die Weste, *Jan., Zora*; – iz nem. »Leibchen«

lozen ▶ ['lɔzn̩] -zna -o prid. *obrabljen, poškodovan (zaradi drgnjenja)* ~ ① ▶ [Či je bi'lo:ɥ 'gej 'lɔzno, sɥ 'xistro 'mālo poš'tepala 'sin pa 'ta:, ki se 'ne:ɨ 'dāle 'tɾgalo. F'ča:sɨ sɥ še z d'rü:go f'liko pod'lɔžla s'po:ɥt in p're:ik poš'tepala.] ~ ① morda nem. *lose* 'ohlapen, rahel' (Debenjak 1981: 150) ~ ② Plet.: **lózən**, -zna, *adj.* abgesclossen, fadenscheinig; suknja je že vsa lozna; – prim. nem. »lose«?

lučka ▶ ['lü:čka] -e ž *vir umetne svetlobe (pri šivalnem stroju)* = žarnica¹⁹ ~ ① ▶ ['Lü:čka je b'lā nad 'iglo, 'tāk ki je 'lɛpo s've:ɨtla 'doj na bla'go:ɥ, na 'ši:f.] ~ ① *lučka* ← *luč* ← pslovan. **lučb* ← ide. **leuk*- 'svetiti' ~ ② Plet.: **lūčka**, f. dem. luč; 1) das Lichtchen; – /.../

M

majžar ▶ ['mājžar] -a m *žep |majhni vreči podoben del na oblačilu za spravljjanje manjših predmetov|* = žep ~ ① ▶ ['De:ɨčjin x'lāčan sɥ na'va:dno še 'ka:kɨ 'mājžar 'gɔr za'si:la.] ~ ① bav. *Aser*, srvnem. *eser, neser* 'sedalna torba, žep' (Striedter-Temps 1963: 85) ~ ② Plet.: **majžar**, -rja, m. = aržet, žep, *SlGor.*; aržet, m. 1) = žep, die Kleidertasche; – /.../; žèp, žépa, m. der

¹⁹ Leksema *žarnica* Pleteršnik ne beleži.

Sack an einem Kleidungsstück, die Tasche; v ž. seči, in die Tasche greifen; žepe prazniti komu; – prim. tur. džéb, *Mik. (Et.)*

mera ▶ ['mɛra] -e ž **1.** *mera* |razsežnost, zlasti dolžina, širina, višina, debelina| **2.** *centimeter* |trak za merjenje z označenimi centimetri, dolg 1,5 m| ~ ① ▶ **1.** [G'dā je pri'ne:sa g'do:u 'kāj 'ši:vət, 'te si 'moga 'gɔr na'pi:satj si na 'ka:ki 'čɛd] 'mɛre pa 'tūj, 'kāk bi 'rāda za'šito 'me:ila.] • **2.** [Za z'mɛrtj ob'le:iko si 'nūca 'mɛro, ki je 'bi:la 'mɛter pa 'po:u 'du:ga. F'ča:sj je 'mɛra b'lā že 'tāk 'dɔj z'nūcana, ki se 'ne:ij 'vidlo šte'vi:lk. 'Te sɔ pač 'mogla 'pa:stj, ki se 'ne:isɔ 'kāj z'mo:utla.] ~ ① **měra* ← ide. **mehl-* 'meriti' ~ ② Plet.: **měra**, f. das Maß; /.../ mero si vedeti, sich mäßigen, *Cig., UčT.*; /.../ ne ve si mere, er kann sich nicht mäßigen, *Cig.*; /.../ ²⁰

meriti ▶ ['mɛrtj] 'me:irin nedov. *meriti* |ugotavljati, določati razsežnost telesnih delov za izdelavo obleke| ~ ① ▶ ['Dɛce so na'va:dno na s'tolj s'ta:le, g'dā sɔ jix 'mɛrla, in 'ne:iso 'rāde bi'lɛ: pɔ 'mi:rj.] ~ ① *meriti* ← *mera* ← pslovan. **měra* ← ide. **mehl-* 'meriti' ~ ② Plet.: **měriti**, **měri*, vb. *impf.* – 2) ein Maß haben, messen; koliko meri to v dolgost, koliko v širokost? Pet čevljev merim, palcev pet, *Preš.*

N

nit ▶ ['nit] 'ni:tj ž *sukanec* |navadno gladka, iz več niti posukana preja, ki se uporablja zlasti za šivanje| = cviren ~ ① ▶ [Za 'ši:važe si 'nūca 'iglo pa 'nit. Za 'ka:ko 'boj de'bɛ:lo bla'go:u je 'mogla 'bitj 'boj de'bɛ:la 'nit, ki b'lā 'tūj 'boj 'močna, za 'tɛjnko bla'go:u pa 'tɛjnka.] ~ ① pslovan. **nīlt* 'nit' ← ide. **nih_iti-* 'kar je sukano, spredeno' ← ide. *(s)*neh_i-* 'sukati, presti, šivati' ← *(s)*neh_i-* ← *(s)*neh_i-* 'sukati, presti' ~ ② Plet.: **nīt 1.**, nīti, f. 1) der Faden; vdejeti nit, einfädeln; do niti moker, ganz durchnässt; blago se po niti nabira, po vrvi zapravlja, *Met.*; – pl. niti, der Zwirn, *M.*; – /.../

²⁰ Drugi pomen leksema pri Pleteršniku ni zabeležen.

O

obesiti ▶ [o'bɛʃtʲi] o'be:ʲsɲ dov. *obesiti* |*namestiti kaj tako, da je oprto, pri-trjeno zgoraj in visi*| = gor *obesiti*²¹ ~ ① ▶ [Ob'le:ʲika 'mɔre 'mɛtʲi ʃt'rʲufice, ki jo 'lexko o'be:ʲsiʃ.] ~ ① pslovan. **obvĕsiti* 'obesiti', kar je sestavljeno iz **ob* in **vĕsiti*, vzročnega glagola od **vĕsiti* ~ ① Plet.: **obĕsiti**, -ĕsim, vb. pf. hängen, aufhängen; na veter o. kaj; perilo o.; — na kljuko (kol) o., auf den Nagel hängen (fig.), *Cig.*; /.../

obrobiti ▶ [ob'ro:ʋptʲi] ob'ro:ʋbin dov. *obrobiti* |*narediti rob*| ~ ① ▶ ['Tüj 'de:ʲĭje 'çote so 'lexko bi'le: 'vün 'ci:rane al pa sɲ s 'ka:kin d'rü:gin b'la:gon, z d'rü:go 'fa:rbo ob'ro:ʋbla, ki je 'lepše bi'lo:ʋ.] ~ ① *obrobiti* ← *rob* ← pslovan. **rĕbъ* ← ide. **remb-* 'sekati, rezati' ~ ① Plet.: **obrĕbiti**, -im, vb. pf. 1) umsäumen, verbrämen, einfassen; — /.../

obušje ▶ [o'bü:ʃje] -a s *golenica* |*zgornji del škornja, ki pokriva golen ali del goleni; škornjica*| ~ ① ▶ ['Niskj 'šu:xj pa 'gɔ:ʲzarj 'nimajo o'bü:ʃja.] ~ ① *obušje* ← *obuti* ← pslovan. **obŭti* ← ide. **h₂auH-* 'obleči, obuti' ~ ① Plet.: **obŭše** 2., n. die Stiefelröhren, C., *vzhŠt.*

obutalo ▶ [obü'tǎlo] -a s *obutev* |*izdelki iz usnja, sintetične snovi za zaščito nog*| ~ ① ▶ ['Bɔks, 'to:ʋ je b'lɔ za 'bɔ:ʲʃo obü'tǎlo.] ~ ① *obutalo* ← *obuti* ← pslovan. **obŭti* ← ide. **h₂auH-* 'obleči, obuti' ~ ① Plet.: **obŭtalo**, n. = obutel, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *DZ.*; oblačilo in obutalo, *Ravn.-Valj. (Rad)*; nimaš ne obleke ne obutala, *Jurč.*; obúteł, f. die Fußbekleidung, die Beschuhung, *Habd.-Mik.*, *Jan.*, C., nk.

onuča ▶ [o'nüča] -e ž *onuča* |*kos (lanenega, volnenega) blaga za ovijanje stopala*| ~ ① ▶ [Za f 'šu:xe 'nɔtʲ pa so si o'bü:valj, p'rĕja 'nĕgda, ki je 'ne:ʲ b'lo:ʋ 'zɔknof pa 'ne:ʲ ʃt'ü:nf, pa so si o'bü:valj o'nüče. 'To:ʋ je bi'lo:ʋ s 'ka:kiga s'ta:riga bla'ga: f'tʲ:gano, 'tǎk ki si je 'no:ʋgo 'lepɔ 'nɔtʲ po'vija, ki ga je 'ne:ʲ 'zɛ:blo, po'zimj sp'lɔx, al pa 'tǔdʲ, ki ga je 'šu:x 'ne:ʲ zo'riba. 'To:ʋ si 'tǎk 'lepɔ po'vija o'kul s 'tisto 'çoto.] ~ ① pslovan. **onŭt'a* ← **on-* 'v' in izpeljanke iz **-ŭti* 'obuti' ~ ① Plet.: **onŭča**, f. der Schuhfetzen, der Fußfetzen, *Mik.*, *Vreme*, *Hrušica*, *Bolc-Erj. (Torb.)*, *BlKr.*; (vnuča, *vzhŠt.-C.*, *ogr.-Valj. [Rad]*)

²¹ Leksema *gor obesiti* Pleteršnik ne beleži.

P

paranje ▶ ['pa:raǵe] -a s *glagolnik od parati* ~ ① ▷ [Za 'pa:raǵe pa se 'nüca 'ta:ka po'se:bna k'li:nga, ki smo ji 'reklǵ k'li:nga za 'pa:raǵe.] ~ ① *paranje* ← *parati* ← pslovan. **parāti* 'parati, trgati' ← pslovan. **pōrti*, sed. **por'ǵ* ← verjetno ide. *(s)p(h)erh2, *(s)p(h)erh2g- 'pokati, treskati, (hrupno) trgati' ~ ② Plet.: **pâranje**, n. das Schlitzen, das Auftrennen; – /.../

parati ▶ ['pa:ratǵ] -an nedov. *parati* |s prerezovanjem, pretrgavanjem niti delati, da posamezni deli tkanine, oblačila ne tvorijo več celote| ~ ① ▷ [Či se mi g'dā 'kāǵ poš'ke:itlo, 'tāk ki sǵ na'ro:ube za'si:la, 'te sǵ 'za:dǵ 'na:x pač 'mōǵla 'pa:ratǵ pa še enk'rāt za'siti.] ~ ① pslovan. **parāti* 'parati, trgati' ← pslovan. **pōrti*, sed. **por'ǵ* ← verjetno ide. *(s)p(h)erh2, *(s)p(h)erh2g- 'pokati, treskati, (hrupno) trgati' ~ ② Plet.: **pâрати**, -am, vb. *impf.* auftrennen; suknjo parati; – /.../

pas ▶ ['pa:s] -a m 1. *pas* |trak z zaponko, navadno usnjen| = remen (1. pomen) 2. *podolgovat kos blaga kot del ženske obleke, ki se nosi zavezan okrog telesa* = pinta²² 3. *del obleke, plašča, ki pokriva del trupa tik pod prsnim košem* ~ ① ▷ 1. [X'lāce pa 'ma:jo 'tūdik 'gōrǵ š't'rūfe za 'pa:s na'rē:te, za 'remen.] ▪ 2. ['Ženskin k'la:dan pa so 'cōj no'silǵ 'tūdik 'pa:se, ki smo jin 'reklǵ 'pinte, 'pinta. 'Tōte so bi'lē: za'site z 'i:stiga bla'ga:, kāk je 'bija k'la:t. Pona'va:dǵ je 'pinta b'lā kār 'nēke 'dukša, kāk je 'ženska 'me:ila čes sre'di:no. In 'kāk si je 'pinto z'vē:zala, 'lexko p're:ǵdǵ ali pa 'mālo na st'ra:nǵ, sta o'ba: 'kunca še 'mālo 'dōjta vi'sēla.] ▪ 3. [F 'pa:sǵ sǵ 'mōǵla 'mālo s'kūp 'zē:tǵ, či je b'lō pre'sūrko.] ~ ① pslovan. **pōjasъ* 'pas, trak, s katerim se kaj priveže' ← **pojāsati* 'privezati opasati' ← **po* in ide. *(h2)ioh3s-mi 'opašem, privežem' ← ide. *(h2)ioh3s- 'opasati, pripeti, privezati' ~ ② Plet.: **pâs**, pâsa, pasû, m. 1) die Binde um den Leib, der Gürtel; – /.../²³

pečušnica ▶ [pe'čū:šņca] -e ž *kos zavrženega oblačila, ki se uporablja za brisanje grelne plošče ali kot zaščita pred vročino pri dviganju vročih loncev* ~ ① ▷ ['To:ū za 'ka:ko b'ri:saǵe pǵ š'pō:rxtǵ so se 'nücale 'ka:ke s'ta:re 'cōte, pe'čū:šņce. 'Tūj se 'ne:isǵ pos'mo:ūda, či si 'ka:kǵ ž'gē:čǵ 'piskǵ

²² Leksema *pinta* Pleteršnik ne beleži.

²³ Tretji pomen besede pri Pleteršniku ni dokumentiran.

z'digna.] ~ ① *pečušnica* ← *peč* ← pslovan. **pět'b* ← ide. **pek^u-ti-* ← ide. **pek^u-* 'kuhati, peči' ~ ② Plet.: **pečûšnica**, *f.* der Küchenfetzen, *C.*, *vzhŠt.-Vest.*

plenica ▶ [ple'nica] -e ž *plenica* |*tkanina, navadno pravokotna, za zavijanje dojenčka*| ~ ① ▷ [B'la:gǝ za ple'nice se je 'reklo 'tɛ:tra, 'nücalǝ pa smo ga 'tũ:dǝ za m'le:ǝko ce'ditǝ. 'Te smo ga zlo'žilǝ f'küp, 'tâk ki so š'tirǝ 'gibe bi'lɛ:.] ~ ① pslovan. **plěná* *'tanka tkanina, tanka kožica, opna' ~ ② Plet.: **plēníca**, *f.* 1) die Windel; v plenice zaviti otroka; drži se ga še plenica = er hat die Kinderschuhe noch nicht ausgetreten, *Cig.*; /.../

polica ▶ [po'lica] -e ž *pola* |*sestavni del ženskega krila od pasu do roba krila*| ~ ① ▷ [S'po:ũdnen 'dɛlǝ smo 'reklǝ, ki je 'jejnka, in 'tista je 'bi:la na raz'lične na'či:ne v're:izana. F'ča:sǝ je 'bi:la na d've:ǝ po'licǝ, f'ča:sǝ š'tirǝ, 'šɛ:st, 'tũdǝ na 'oşǝ po'li:c.] ~ ① pslovan. **polǎ* ← ide. *(s)*pelH-* 'tolči, bítí, cepiti, ločevati ipd.' ~ ② Plet.: **políca** 1., *f.* /.../ - 2) = pola, die einfache Breite der in einen Ballen zusammengelegten Leinwand, *C.*; - /.../; póla, *f.* /.../ - 2) die Breite eines Zeuges, einer Leinwand, das Blatt, *Cig.*, *C.*; dve poli vkup sešiti, *Z.*; srajca v dve poli, ein aus zwei Breiten zusammengeŕnhtes Hemd, *Z.*; krilo v tri pole, *Dol.*, *Gor.*

polšter ▶ ['pojštɛ] -tra m *vzglavnik* |*blazina za pod glavo*| ~ ① ▷ [Za 'pojštɛ pa za bla'zine se 'nüca a'gi:n. 'To:ũ je 'ta:ko 'go:ũsto t'ka:no bla'go:ũ, ki 'pɛ:rje ne g're: s'ko:ũzǝ.] ~ ① srvnem. *polster*, *bolster*, stvnem. *polstar* 'blazina' (Striedter-Temps 1963: 198) ~ ② Plet.: **pólštɛr**, -tra, *m.* der Polster; (iz nem.)

posteljina ▶ [postel'nina] -e ž *posteljina* |*blazine, odeje in posteljno perilo*| ~ ① ▷ [Za postel'nino se 'nüca 'nǎj'boj da'mǎst.] ~ ① *posteljina* ← *postelja* ← pslovan. **pòstel'a* in **pòstel'b* ← pslovan. **postblǎti* 'postlati, razprostrti', kar prvotno pomeni *'prostor, kjer je razprostrta (slama ali kaj podobnega, primernega za ležišče)' ~ ② Plet.: **posteljínina**, *f.* das Bettzeug.

predivo ▶ [pre'di:vo] -a s *predivo* |*vlakna naravnega ali umetnega izvora za predenje*| ~ ① ▷ [Pre'di:vo se je d'ja:lo na ko'lo:ũvret, ki se 'ni:tǝ 'dɛlalo s 'tistiga. Na s're:ǝdǝ 'lɛ:na ali ko'no:ũple je 'ta:ko 'mexko in 'tisto o'kul, koz'de:rje smo 'reklǝ, se 'duj za'se:ǝka, 'tâk ki os'ta:ne 'sǎmo pre'di:vo. Koz'de:rje se 'mɔre 'duj za'sɛkatǝ.] ~ ① *predivo* ← *presti* ← pslovan. **prĕsti*, sed. **prĕdɔ* 'raztegniti, napeti' ← ide. *(s)*pren(H)d^(h)-* 'vleči,

napenjati' ~ ① Plet.: **predīvq**, *n.* das Spinnmaterial, das Spinnhaar; laneno, konopno p.; /.../

přt ▶ ['př:t] -a m 1. *přt* |*tekstilni izdelek za prekrivanje mize*| = namizni přt²⁴ 2. *rjuha* |*del posteljnega perila pravokotne oblike za pokrivanje ležišča, odevanje*| ~ ① ▷ 1. ['Př:t] so 'lexko podugo'vātj, 'lexko so kvad'ra:tnj, 'to:u so f'si k'ra:jnikj g'li:x 'du:gj, pa 'tūj ok'ro:uǵlj so 'př:tj 'lexko al pa o'válnj, 'ka:ka je pač 'miza.] ▪ 2. [Na za'čę:tkj, 'dā se 'zāčneš vi'čiti, 'ro:u biš postel'nino, 'ka:ke 'př:te za 'postelo, 'tūj š'nājc'tę:xle, 'nāx že 'ka:ke 'kq:se ob'le:ike pa tāk.] ~ ① pslovan. **přrtb* ← ali pslovan. **pōrti* 'parati, cepiti, trgati' ali ide. **sper(H)*- 'viti, plesti' ~ ① **přt**, přta, *m.* 1) /.../ – das Tisch-tuch, *Mur., Cig., Jan., Valj. (Rad)*; /.../ – das Bettuch, *Mur.-Cig., Mik.*; /.../

punčoh ▶ ['punčox] -a m, nav. mn. *punčohi* ▶ ['punčoxj] *punčoh* |*visok čevelj z vezalkami*| ~ ① ▷ ['Punčoxj so na ž'nü:rce.] ~ ① srvnem. *buntschuoch*, *puntschuoch*, nem. *Bundschuh* 'kmečki čevelj na vezalke' (Bezljaj 1995: 136; Striedter Temps 1963: 204) ~ ① Plet.: **púnčoh**, *m.* der Bundschuh, *Mik., Št.*; – iz nem.

R

raztrgati ▶ [ras'třgati] ras'tř:gan dov. *raztrgati* |*z rabo, uporabo narediti, da kaj ni več celo*| ~ ① ▷ [Či so se 'ka:ke 'de:ičje x'lāče ras'třgale, sř 'xitro 'ka:ko f'liko d'ja:la 'gqor pa 'mālo z ma'si:non 'sin pa 'ta: pa je bi'lo:u 'pa: 'ce:ilo.] ~ ① *raztrgati* ← *trgati* ← pslovan. **třrgati* (ali **třrgāti*) ← ide. **terh*_g**terh*_f- 'tretji, drgniti, vrtati' ~ ① Plet.: **raztřgati**, -třgam, *vb.* *pf.* auseinanderreißen, zerreißen; r. vez, obleko; volk je jagnje raztrgal; r. se, zerreißen (*intr.*); hlače so se mi raztrgale; raztrgan, zerlump.

remen ▶ ['remen] -mna m 1. *jermen* |*trak z zaponko, navadno usnjen*| = pas (1. pomen) 2. *jermen* |*trak iz usnja ali iz močnega materiala s sklenjenima koncema, ki prenaša vrtenje (z jermenice na jermenico pri šivalnem stroju na nožni pogon)*| ~ ① ▷ 1. [X'lāče pa 'ma:jo 'tūdik 'gqorj š't'rūfe za 'pa:s na'rę:te, za 'remen.] ▪ 2. [Ma'si:n je 'meja 'remen, ki je 'bija 'gqor na'pelanj na ti 'vę:ko 'ko:ulo pa na 'ma:lo 'ko:ulo. 'To:u je 'bija 'ta:kj ok'ro:uǵlj 'remen, ki je 'bija f'küp na'rę:tj s 'ta:ko k'la:nfico 'ma:lo, zak'la:nfanj je 'bija f'küp s

²⁴ Leksem *namizni přt* Pleteršnik navaja v ponazarjalnem gradivu pod iztočnico *přt*.

k'la:nfico. Ti 'vɛ:ka 'ko:ula je b'lã s'po:ut 'noɽɿ in se dɽ'za:la f'küp z no'gãncu, in 'kãk si 'guna, je 'remen 'leta o'kul in g'nãu o'benen 'ma:lo 'ko:ulo 'gorj, ki se dɽ'za:la 'cɔ:j k ma'si:nj. In 'tãk je ma'si:n 'šo:u, ki si 'lexko 'ši:va. 'Boj si 'guna, 'boj je ma'si:n 'leta.] ~ ① pslovan. *rěmy, tož. *reměny ← verjetno ide. *h2ré-mō(n) ← ide. *h2ar- 'sklopiti, sestaviti tako, da ustreza' ~ ① Plet.: **rěmen**, -ěna, m. der Riemen²⁵

robljenje ▶ ['ro:ublejɛ] -a s *glagolnik od robiti* ~ ① ▶ ['Ro:ublejɛ p'ri:de f poš'te:if na za'čɛ:tkj, 'dã se 'zãčneš vi'čitj.] ▪ [G'dã se 'kãj 'zãčneš vi'čitj, 'to:u od za'čɛ:tkã 'ma's 'ka:ko 'ro:ublejɛ pa 'to:u, 'tũdik 'fɔ:r'xejnke za'ro:ubiš.] ~ ① *robljenje* ← *rob* ← pslovan. *rqbъ ← ide. *remb- 'sekati, rezati' ~ ① Plet.: **rõbljenje 1.**, n. 1) das Einsäumen; – /.../

rokav ▶ [ro'ka:f] -va m *rokav |del oblačila, ki obdaja posamezno roko|* ~ ① ▶ [Ro'ka:vj so 'lexko 'du:gj, k'ra:tkj, na 'tri: čɛ'tɽ: ali pa na ki'mõno, 'to:u je 'tãk 'mãlo čes 'rãmo. 'Lexko pa je ki'mõno 'tũdik na 'tri: 'fɛ:tle ali pa cɛ'lo:u 'du:gj ro'ka:f, 'sãmo 'ne:ij je 'cɔ:j za'sit, pač pa je f'se v 'enen 'kɔ:sj v're:izano in 'tãk, ki je f'pa:zduxj p'recj 'šũrko, 'ne:ij s'ti:šjeno.] ~ ① *rokav* ← *roka* ← pslovan. *røkã ← ide. *urõnkah2 ← *urenk- 'grabiti, prijemati' ~ ① Plet.: **rokáv**, m. 1) der Ärmel; imeti jok za rokavom = zum Weinen geneigt sein, *Jurč.*; – /.../

rokavci ▶ [ro'ka:fcj] -of m mn. *rokavci |zgornji del ženskega spodnjega perila z rokavi čez komolec|* ~ ① ▶ [K 'jejnčnikj pa so no'silj 'cɔ:j, 'to:u je z'gõrnj, z'gõrnj 'kɔ:s 'bija, ki so mo p'rãvlj ro'ka:fcj. 'Tistj so bi'li: na'va:dno 'tãk 'mãlo čez 'la:ket, 'gorj pɽ 'šijankj pa je 'bi:la 'sãmo iz're:iza pa p're:ijdj 'ka:ke d'va: k'noɽeka, ki se 'ležj ob'le:ikla.] ~ ① *rokavci* ← *roka* ← pslovan. *røkã ← ide. *urõnkah2 ← *urenk- 'grabiti, prijemati' ~ ① Plet.: **rokávac**, -vca, m. dem. rokav; /.../ – 2) pl. rokavci = rokavi, das kurze weibliche Ärmelhemd, *Mur., Cig., Jan., jvzhŠt.*; /.../; **rokáv**, m. /.../ 2) pl. rokavi = rokavci, das kurze, bis zu den Lenden reichende Ärmelleibchen des weiblichen Geschlechtes; /.../

rokavica ▶ [roka'vica] -e ž, nav. mn. *rokavice* ▶ [roka'vice] *rokavica |oblačilo za na roko|* ~ ① ▶ ['Mufa pa je kãk 'en 'rɔ:r, ki si 'ro:uke 'noɽɽ pɽ'tisna. 'To:u je b'lɔ na'mɛsto roka'vi:c.] ~ ① *rokavica* ← *roka* ← pslovan. *røkã

²⁵ Drugi pomen besede pri Pleteršniku ni dokumentiran.

← ide. **urónkah*₂ ← **urenk*- 'grabiti, prijemati' ~ ① Plet.: **rokavíca**, *f.* der Handschuh

rokavičar ▶ [roka'vi:čar] -a m *rokavičar* |*izdelovalec ali prodajalec rokavic*| ~ ① ▶ [P_r roka'vi:čarij si pa 'do:uba roka'vice.] ~ ① *rokavičar* ← *roka* ← pslovan. **rōkǎ* ← ide. **urónkah*₂ ← **urenk*- 'grabiti, prijemati' ~ ① Plet.: **rokavičar**, -rja, m. der Handschuhmacher

S

srakica ▶ [s'rākca] -e ž **1.** *srajca* |*moško oblačilo za k hlačam, navadno iz tanjšega blaga*| = moška srakica²⁶ **2.** *enodelno žensko spodnje perilo preprostega kroja, navadno z okroglim izrezom, rokavi do laktov in dolgo do kolen* = ženska srakica²⁷ ~ ① ▶ **1.** ['Mōškij pa 'cōj k x'lāčan 'nōsijo s'rākco.] ▪ **2.** [S'rākco so 'ženske no'sile na 'gōlj život s'po:ut pod ob'le:iko. 'To:u je 'bija 'ženski 'be:iš.] ~ ① *srakica* ← pslovan. **sōrka* 'srajca' ~ ① Plet.: **srákica**, *f.* das Hemd, *Alas.*, *Mur.*, *Jan.*, *Mik.*, *SlGor.*, *Rez.-Baud.*²⁸

suknja ▶ ['sükna] -e ž *suknjič* |*moško vrhnje oblačilo, ki pokriva zgornji del telesa in se spredaj zapenja*| ~ ① ▶ ['Sükna, 'to:u je 'mōško, 'to:u je z'gōrni 'dēl 'mōškiga g'vānta.] ~ ① **sūkn'a* (pslovan. morda **sūkn'i*) ← **suknō* 'sukno'; prvotni pomen besede je *'iz sukna narejeno oblačilo' ~ ① Plet.: **sūknja**, *f.* 1) der Männerrock; zimska s.; gospodska, kmetska s.; – .../

Š

šivati ▶ ['ši:vati] -len nedov. **1.** *šivati* |*z uporabo šivanke in niti združevati dele blaga*| **2.** *s šivanjem izdelovati* **3.** *ukvarjati se, navadno poklicno, s šivanjem* ~ ① ▶ **1.** ['Kāj sŋ si pre're:izala že v ne'dēlo, sŋ 'lexko f pon'de:ilek 'vūtro 'xitro že za'čē:la 'ši:vati.] ▪ **2.** [G'dā sŋ 'ši:vala 'ka:kij 'māntl al pa kos'ti:m, sŋ 'mōgla pres'nē:to f'li:sik 'bitij, ki sŋ ga na'rē:dla v 'enen d'nē:vij pa 'po:u, 'tāk 'dugo je š'lō 'to:u 'cōj, ki sŋ še 'mōgla f'se pre'rē:zati p'reja.] ▪ **3.** ['Tāk 'rēdno, f'sa:kij 'dē:n, sŋ 'ši:vala o'kul t'rē:stij, 'pē:tŋt'rē:stij 'le:it in

²⁶ Leksema *moška srakica* Pleteršnik ne beleži.

²⁷ Leksema *ženska srakica* Pleteršnik ne beleži.

²⁸ Drugi pomen besede pri Pleteršniku ni dokumentiran.

'me:ila sɲ 'tân o'kul t'ri:s'to:u 'pɛ:deset st'ra:nk. F'čas:ɟ je 'bi:la 'ta:ka 'gužba, ki sɲ 'ši:vala 'ce:ile no'či:] ~ ① *šivati* ← *šiti* ← pslovan. *s'ŕti, sed. *s'ŕjɔ in *s'ŕjɔ 'šivati' ← ide. *sjeuH- 'šivati' ~ ② Plet.: **šivati 1.**, -am, vb. *impf.* 1) nähen; – /.../ ²⁹

šivilja ▶ [ši'vi:lja] -e ž *šivilja* |ženska, ki se poklicno ukvarja s krojenjem in šivanjem zlasti ženskih oblačil iz lahkih tkanin| ~ ① ▶ [Či si x'teja, ki ti je 'kāj ž'ni:dar ali pa ši'vi:lja za'sija, si 'mōga 'itj na 'mɛro, 'tāk ki je 'un 'vɛda, 'ka:ko veli'ko:ust 'ma:š pa ši'ri:mo.] ~ ① *šivilja* ← *šiti* ← pslovan. *s'ŕti, sed. *s'ŕjɔ in *s'ŕjɔ 'šivati' ← ide. *sjeuH- 'šivati' ~ ② Plet.: **šivilja**, f. die Nähterin

škarnje ▶ [š'ka:rne] š'ka:rɲ ž mn. *škarje* |orodje za rezanje iz dveh rezil, ki se ob pritisku na ročaja odpirata v obliki črke V| ~ ① ▶ [Š'ka:rne so 'mōgle 'bitj z'lɔ 'ostre, či si x'teja, ki so bla'go:u 'lɛpo v'rɛzale. 'Cik'cāk š'ka:rne se 'nūcajo za 'ka:ko 'ro:uɓleje, ki 'ne:ɟ t'rɛba 'ɛnklatj. Ž'ni:darj pa 'nūcajo po'sɛ:bne š'ka:rne, ki se jin 'reče ž'ni:darske š'ka:rne. 'To:u so 'ta:ke 'boj 'mōčne, za 'ka:ko debe'lejšo bla'go:u.] ~ ① stvnem. *skār(a)*, *skāri*, srvnem. *schære*, *schær* 'škarje' (> nem. *Schere* 'škarje') (Striedter-Temps 1963: 218; Bezljaj 2005: 53) ~ ② Plet.: **škārnje**, f. pl., *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, pogl. *škarje*; *škārje*, *škarij*, f. pl. 1) die Schere; – /.../

šoštar ▶ [š'o:uštɐr] -a m *čevljar* |kdor se poklicno ukvarja z izdelovanjem in popraviljanjem obutve| ~ ① ▶ [Š'o:uštɐr, g'dā p'riša na š'tɛ:ro, je f'sɔ obu'vālo za'f'lika pa po'tu:mpla, 'kāj b'lɔ pot're:ɟbno. 'Menj je za opxa'jilo na're:da 'no:uɓe 'šu:xe s s'vi:nskiga 'lɛdra, s'vi:nšakj smo 'reklj 'ta:kin 'šu:xan. 'Oča so 'šo:uštarij 'reklj, naj mi na're:dj 'mālo 'boj 'vɛ:ke, ki mo jix 'lexko 'duže 'nɔsla. In 're:ɟs sɲ jix 'me:ila 'več 'le:ɟt.] ~ ① *šuštar* ← srvnem. *schuohster* 'čevljar' ← *schuohsūtære* (> nem. *Schuster* 'čevljar') ~ ② Plet.: **šôštar**, -rja, m. 1) der Schuster; – /.../ –iz nem.

štera ▶ [š'tɛ:ra] -e ž *štera* |delo obrtnika na domu, navadno čevljarja, krojača, šivilje| ~ ① ▶ [Na š'tɛ:ro je pa po'me:ɲlo, ki je ž'ni:dar ali ši'vi:lja ali 'kɛ:rj 'kɔlj 'āntvexar 'šo:u na 'do:um 'dɛlat.] ~ ① bav. avstr. *Stör* (Striedter-Temps 1963: 229) ~ ② Plet.: **štéra**, f. das Arbeiten eines Handwerkers in einem fremden Hause gegen Kost und Taglohn, bes. das Nähen; v štero

²⁹ Drugi in tretji pomen besede pri Pleteršniku nista dokumentirana.

iti, *Gor.*; krojač ga je gonil s seboj po šterah, *Vrt.*; – prim. bav. auf die stör gehen, *Mik. (Et.)*

T

taška ▶ ['tāška] -e ž *taška* [ženska torbica] ~ ① ▷ ['Tāška je 'bi:la za 'ta:ke d'ro:ubne 're:čike, za glav'ni:k, š'pe:ig|ček, š'nājc'te:x|.] ~ ① star. it. *tasca* 'torbica' ← verjetno stvnem. *tasca* 'torbica' (> nem. *Tasche* 'žep, torbica, torba') ~ ① Plet.: **tāška** 2., f. 1) die Tasche, *Dalm.-Valj. (Rad)*, *Št.*; /.../ – prim. it. *tasca*, nem. *Tasche*

terica ▶ [te'rica] -e ž *terica* [ženska, ki tre lan] ~ ① ▷ [Ko'no:uplo ali 'le:n, 'kāj je pač 'ke:ri 'meja, smo s'pi:palj, 'te pa polo'žilj na po'košeno t'ra:vo, ki se sp'le:ixalo. Či 'nerj 'deš 'šo:u 'gor, 'te smo 'moglj za'le:ivati z 'vodo 'to:u o'kul št'na:jst d'ni:. 'Te pa smo 'na:x 'to:u 'gor polo'vi:lj in na're:dlj 'ta:ke 'pünt|čke pa 'tisto f'küp zlo'žilj. 'Po:l pa 'tisto 'ka:ko 'no:uč 'moglo 'bitj f 'pečj, le'ni:šnja se 'reklo 'to:tj 'pečj, in 'na:x 'te smo 'to:to ko'no:uplo al 'le:n o'trlj. Koz'de:rje je 'moglo 'vün zle'tetj, 'tāk ki je os'talo 'sāmo pre'di:vo, in 'to:to pre'di:vo se 'na:x p'relo na ko'lo:uvretj. 'Tān so se 'moškj 'ba:lj 'mi:mo 'itj, ki so te'rice, g'dā so 'trle 'le:n al pa ko'no:uplo, jin za s'rākco al za x'lāče 'tisto koz'de:rje pok'lāčle 'no:r.] ~ ① *terica* ← *treți* ← pslovan. **tērti*, sed. **trǣ* 'treți, drgniti, meti' ← ide. **terh*- 'vrtati, drgniti, treți' ~ ① Plet.: **terica**, f. die Flachsbrecherin, die Brechlerin

tibla ▶ [ti:bla] -e ž *preprost krojaški likalnik, ki se greje na ognjišču* ~ ① ▷ ['Zāj je 'tāk š'pa:s, ki so e'lektričnj 'pe:ig'lājzlj, ki 'lexko nas'ta:viš vro'či:no. P'reja 'neгда pa so bi'li:, ki si 'moga 'ogen 'no:t f'sipati, 'enj pa so bi'li:, ki se je š'tox| 'no:r p'rtisna. B'li pa so 'tūj 'teškj 'pe:iglj za 'moške ob'le:ike, ki se je 'reklo 'ti:bla.] ▪ ['Moškj, 'mi:slin, ž'ni:darj, 'tistj pa so 'nāj'boj 'nūcalj 'ti:ble. 'To:u pa bi'lo:u 'ta:ko že'ležno, je bi'lo:u p'recj 'teško 'tisto, 'tāk ki je s'tisnlo.] ~ ① *tibla* '(krojaški) likalnik' ← *tiblati* 'likati, gladiti, mongati', kar je po disimilaciji iz *triblati*, *tribljati* 'valjati, mon-gati; z valjarjem gladiti, likati perilo' ← kor. nem. *tribl* 'lesen valjar za gladenje perila ali valjanje testa' (Bezljaj 2005: 178, 224) ~ ① Plet.: **tibla**, f. = tiblo, C.; tīblo, n. das Bügeleisen, bes. das Schneiderbügeleisen, *Mur.*, *vzhŠt.-C.*; – prim. tegla; tēgla, f. = gladež, gladilo za perilo, das Bügelholz, *Št.-Valj. (Rad)*; – iz madž.

til ▶ ['ti:l] -a m *til* |*tanka, mrežasta tkanina iz bombaža ali kemičnih vlaken*| ~ ① ▷ ['Ti:l, 'to:u pa je 'ta:ko 're:itko t'ka:no bla'go:u, ki so ne'vešte 'mele, 'ta:ko m'režasto bla'go:u, ki ne'vešte 'ma:jo za š'lājere ali pajčo'la:ne.] ~ ① nem. *Tüll* ← frc. *tulle* (Verbinc 1979: 714) ~ ① Plet.: **til** 2., m. neka tenka tkanina, der Tüll

tkalec ▶ [t'ka:lec] -lca m *tkalec* |*kdor se poklicno ukvarja s tkanjem*| ~ ① ▷ ['Gorj na Ročici je 'bija 'en t'ka:lec. 'Tisti je 'nān 'dela bla'go:u. 'To:u je b'lō 'ta:ko g'rōbo 'boj bla'go:u, ki se 'nūcalo 'nāj'boj za 'poštelne 'pr:te, 'āntuxe za b'ri:saje, pa 'tūj 'moškij so 'meļij x'lāče s 'tistiga, 'ženske pa 'jejnke. 'To:u je b'lō 'lenovo p'la:tno.] ~ ① *tkalec* ← *tkati* ← pslovan. **tkāti* 'tkati', kar je prvotno verjetno pomenilo *'udarjati, tolči', tj. *'s tolčenjem utrjevati votek v snutek' ~ ① Plet.: **tkālēc**, -lca, m. 1) der Weber; – /.../

trpežen ▶ [tr'pē:žen] -žna -o prid. *trpežen* |*ki kljub uporabi, obdelovanju dalj časa ne spremeni svojih bistvenih lastnosti, značilnosti*| ~ ① ▷ ['Kāu'bō:jsko bla'go:u je 'nāj'boj za x'lāče, ki je z'lō 'močno, tr'pē:žno, pa 'tūdj 'jākne 'ma:jo s 'kāu'bō:jskiga.] ~ ① *trpežen* ← *tŕpež* 'trajanje' ← *trpēti* 'dolgo trajati' ~ ① Plet.: **trpēžēn**, -žna, adj. dauerhaft; trpežna obleka

U

usnjar ▶ [usn'ja:r] -a m *usnjar* |*kdor se poklicno ukvarja z izdelovanjem in prodajanjem usnja*| = ledrar³⁰ ~ ① ▷ [Pr Tro'ji:ci je b'lā 'ča:six 'lēdrfab'rika, pr 'Kirbišovix. To'vārna 'u:snja se 'reklo. 'To:u so b'li z'na:nj usn'ja:rj 'dāuč o'kul.] ~ ① *usnjar* ← *usnje* ← pslovan. **usmā*, pslovan. **usnbjē* ← domnevno ide. **h₁eyus*- 'žgati' ~ ① Plet.: **usnjár**, -rja, m. der Lederer, der Lederhändler

V

vajenec ▶ ['vājenec] -nca m *vajenec* |*do 1970 učenec, ki se s praktičnim delom in strokovnim šolanjem usposablja za kak poklic, kako obrt*| ~ ① ▷ [B'rāt 'Xinko je 'tūj 'bija 'vājenec pr 'enen ž'ni:darj. 'Kāk pa je na'rē:da 'mājstrskj is'pi:t, je 'meja s'vojo de'la:vūco 'neke 'cājta pr Ben'dikj, no, 'na:x

³⁰ Leksema *ledrar* Pleteršnik ne beleži.

pa 'tāk v G'ra:cj v 'Äustrj:] ~ ① *vajenec* ← *vaditi* ← pslovan. **vāditi* *'vleči, napenjati, vpregati' ← domnevno ide. **ued^h*- 'vezati' ~ ② Plet.: *vājenac*, -nca, m. der Praktikant, der Eleve, *Cig.*, *DZ*

Z

zarezati ▶ [za'rezati] za're:žžen dov. *zarezati* |*preveč odrezati na kakem mestu*| ~ ① ▶ [Prere'za:važe je b'lō z'lō 'mü:dno, ki si 'mōga g'lē:datj na 'mēre, ki si 'ne:i 'kāj za'reža.] ~ ① *zarezati* ← *rezati* ← pslovan. **rēzati*, sed. **rēz*'ō ← ide. **urehlg*'- 'razbiti, rezati' ~ ② Plet.: **zarēzati**, -rēžem, *vb.* – 2) falsch schneiden, verschneiden, *Cig.*; – /.../

zašiti ▶ [za'šiti] za'šijen dov. **1.** *zašiti* |*s šivanjem narediti kaj celo*| **2.** *se-šiti* |*s šivanjem narediti*| ① ▶ **1.** ['Nēgda se 'ne:i 'nič p'rōč 'vr̥glo, či b'lō 'kāj 'gēj f'tr̥gano, 'to:u se f'se za'šilo pa se nap'rej no'silo.] ▪ **2.** [Enk'rāt, še 'po:unin, sŋ v 'enen d'nē:vj za'ši:la 'sedŋ k'la:dof.] ~ ① *zašiti* ← *šiti* ← pslovan. **s'iti*, sed. **s'ijō* in **s'ijō* 'šivati' ← ide. **siēuH*- 'šivati' ~ ② Plet.: **zašiti**, -šijem, *vb. pf.* zunāhen, vernāhen; sam sebi je rokav zašil = er hat sich selbst geschadet, *Met.*; ne molči, da mu usta zašiješ; luknjo v kaki obleki z.; raztrgane hlače z.; – /.../

zvončasti ▶ [z'vōnčasti] -a -o prid. *zvončast* |*podoben zvoncu*| ~ ① ▶ [Bi'lē: pa so pla'si:rke z'vōnčaste pa 'tūdj 'ra:vne.] ~ ① *zvončast* ← *zvon* ← pslovan. **zvōn* 'žvenket, zvok, hrup' ← ide. **g^huōno*- 'glas, zvok' ← ide. **g^huen*- 'zveneti' ~ ② Plet.: **zvōnčast**, adj. Glockenähnlich, *C.*

Ž

žakljevina ▶ [žaklo'vina] -e ž *vrečevina* |*groba tkanina iz jute, bombaža zlasti za izdelavo vreč*| ~ ① ▶ [Z žaklo'vine so b'li 'žāklj za 'zr̥jē. 'To:u se je 'kū:plo.] ~ ① *žakljevina* ← *žakelj* ← srvnem. *sackel*, *sackelīn*, kar je manjšalnica od *sac* 'vreča' ~ ② Plet.: **žakljevina**, *f.* die Sackleinwand, *Cig.*, *Jan.*

žep ▶ ['žep] -a m *žep* |*majhni vreči podoben del na oblačilu za spravljjanje manjših predmetov*| = majžar ~ ① ▶ ['Ženske x'lāče se zaš'pilajo z 'dēsne p'ro:utj 'le:i:vj in 'za:dj na'va:dno 'nimajo 'žepof.] ▪ ['Moške x'lāče, sp'lōx či

je bi'lo:u 'málo 'boj'so bla'go:u, 'tisto so 'męlj p're:idi 'žepe 'noṭṭ na're:te, pa 'tüdj od 'za:dj so b'li 'žępj, ki so bi'li: 'tüdj 'no:r na're:tj.] ~ ① hrv., srb. *džęp* ← turš. *ceb* ← arab. *ğaiḇ* ~ ② Plet.: **žęp**, *žępa*, *m.* der Sack an einem Kleidungsstück, die Tasche; v ž. seči, in die Tasche greifen; žepe prazniti komu; – prim. tur. *džęb*, *Mik. (Et.)*

žida ▶ ['ži:da] -e ž *svila* |*mehka, fina, lesketajoča se tkanina iz vlaken iz kokonov sviloprejk*| ~ ① ▶ ['Ži:da, 'to:u je 'ta:ko 'tejnko bla'go:u, ki se 'málo s've:jtj.] ~ ② stvnem. *sīda* 'svila' ← lat. *saeta* (*Sērica*) 'svilena/kitajska' ščetina' ~ ③ Plet.: **žida**, *f.* = svila, die Seide; – iz nem.; *svīla*, *f.* 1) die Seide, *Guts., Mur., Cig., Jan., ogr.-Valj. (Rad), nk.*; *svilo* *presti, Npes.-Vraz*; *kosmata s.*, die Flockseide, die Florettseide, *Jan., Vrt.*

Razprava

Pleteršnikov slovar v enakem pomenu, kot je izpričan v narečju, beleži 132 od 736 trojiških leksemov. Ti so prikazani kot samostojne iztočnice, ki so razložene z: (1) nemško prevodno ustreznico (eno ali več): **šivílja**, *f.* die Nähterin; **flanęla**, *f.* der Flanell; **rokavíca**, *f.* der Handschuh; **rębljenje** 1., *n.* 1) das Einsäumen; – /.../; **teríca**, *f.* die Flachsbrecherin, die Brechlerin; **usnjár**, -rja, *m.* der Lederer, der Lederhändler, ki ji je mestoma pripisana še dodatna pomenska razlaga v slovenščini (lahko tudi v obratnem zaporedju): **átlas**, *m.* der Atlas, (neko svilnato blago); **damâst**, *m.* neka vrsta tkanine, der Damast; **tíl** 2., *m.* neka tenka tkanina, der Tüll; (2) nemško prevodno ustreznico (eno ali več) in omembo vira: **bârvar**, -rja, *m.* der Färber, *Cig., Jan., nk.*; **žakljevína**, *f.* die Sackleinwand, *Cig., Jan.*; **zvęnčast**, *adj.* Glockenähnlich, *C.*; **přt**, *přta*, *m.* 1) /.../ – das Tisch Tuch, *Mur., Cig., Jan., Valj. (Rad)*; /.../ – das Bettuch, *Mur.-Cig., Mik.*; **zaręzati**, -ręžem, *vb.* – 2) falsch schneiden, verschneiden, *Cig.*; **čřęvęlj**, -vlja, *m.* 1) der Schuh, *Guts., Jarn., Cig., Jan.* /.../ – der Stiefel, *Mur., Dol., Št.*; /.../;³¹ ob koncu takega slovarskega sestavka sta lahko pripisana še opozorilo o izvoru oz. prevzemu besede: **lájbič**, *m.* die Weste, *Jan., Zora*; – iz nem. »Leibchen« ter vodilka *prim.*, ki usmerja k tematsko povezani besedi: **jenčnik**, *m.* ein Weiberkittel ohne Oberleib, *C.*; prim. *janka*, redko tudi polna oz. funkcionalna razlaga s pokrajinskimi in/ali virskimi oznakami ter ponazarjalnim gradivom: **křplja**, *f.* 1) der Schneeschuh, *Cig., Jan.*;

³¹ V pomenu 'škorenj' je ob virski navedena tudi pokrajinska oznaka.

krplje so prepleteni obročki, katere si na noge privezujejo, da se ne vdirajo toliko, kadar po snegu hodijo, *Notr.*, *Gor.*, *Lašče*, *Bolc-Erj. (Torb.)*, *Savinska dol.*; popotovati v najhujši zimi v krpljah, *Cv.*; krplje navezati na noge, *Zv.*; /.../; (3) nemško prevodno ustreznico s pripisanimi virskimi in pokrajinskimi oznakami: **srákica**, *f.* das Hemd, *Alas.*, *Mur.*, *Jan.*, *Mik.*, *SlGor.*, *Rez.-Baud.*; **obûšje** 2., *n.* die Stiefelröhren, *C.*, *vzhŠt.*; **pečûšnica**, *f.* der Küchenfetzen, *C.*, *vzhŠt.-Vest.*; ob koncu takega slovarskega sestavka so lahko dodani: opozorilo o izvoru oz. prevzemu besede: **bûnda**, *f.* schwerer Ueberrock oder Mantel, *M.*, *Lašče-Levst. (Rok.)*, *BlKr.*; /.../ – iz madž.; **pûnčoh**, *m.* der Bundschuh, *Mik.*, *Št.*; – iz nem.; **tâška** 2., *f.* 1) die Tasche, *Dalm.-Valj. (Rad)*, *Št.*; /.../ – prim. it. tasca, nem. Tasche, v oklepaju zapisana glasoslovna različica iztočnice s pripisanimi virskimi in pokrajinskimi oznakami: **onúča**, *f.* der Schuhfetzen, der Fußfetzen, *Mik.*, *Vreme*, *Hrušica*, *Bolc-Erj. (Torb.)*, *BlKr.*; (vnuča, *vzhŠt.-C.*, *ogr.-Valj. [Rad]*) ali namesto enačaja zapisana vodilka *prim.* kot simbol usmerjanja k sopomenki: **břnja** 2., *f.* der Fetzen, der Lumpen, *SlGor.-C.*; ein schlechtes, abgetragenes Kleid, *C.*; – prim. prnja; (4) nemško prevodno ustreznico s pripisanim opozorilom o izvoru oz. prevzemu besede: **šôštar**, -rja, *m.* 1) der Schuster; – /.../ – iz nem.; **cvírøn**, -rna, *m.* der Zwirn; – iz nem.; **pólštär**, -tra, *m.* der Polster; (iz nem.); (5) nemško prevodno ustreznico (eno ali več) ter ponazarjalnim gradivom: **predîvo**, *n.* das Spinnmaterial, das Spinnhaar; laneno, konopno *p.*; /.../; **trpěžæn**, -žna, *adj.* dauerhaft; trpežna obleka; **pârati**, -am, *vb. impf.* auftrennen; suknjo parati; **raztřgati**, -třgam, *vb. pf.* auseinanderreißen, zerreißen; *r.* vez, obleko; /.../; *r.* se, zerreißen (*intr.*); hlače so se mi raztrgale; /.../; ob koncu takega slovarskega sestavka sta lahko pripisani virska oznaka: **měriti**,* *měri*, *vb. impf.* /.../ – 2) ein Maß haben, messen; koliko meri to v dolgost, koliko v širokost? Pet čevljev merim, palcev pet, *Preš.*; **plěnica**, *f.* 1) die Windel; v plenice zaviti otroka; drži se ga še plenica = er hat die Kinderschuhe noch nicht ausgetreten, *Cig.*; /.../ ali vodilka *prim.*, ki opozarja na izvor oz. prevzem besede: **lózæn**, -zna, *adj.* abgesehen, fadenscheinig; suknja je že vsa lozna; – prim. nem. »lose«?

Nekatere lekseme Pleteršnik razlaga tudi z eno, redkeje z dvema dodanima sopomenkama, ki sta z iztočnico povezani z enačajem. Ti sopomenski izrazi nas usmerjajo k iztočnici, pri kateri dobimo: (1) nemško prevodno ustreznico: **klobučevína**, *f.* = klobučina, *Jan.*, *M.*; **klobučína**, *f.* der Hutfilz, der Filz; (2) nemško prevodno ustreznico z virskimi oznakami: **obútalø**, *n.* = obutel, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *DZ.*; oblačilo in obutalo, *Ravn.-Valj. (Rad)*; nimaš ne obleke ne obutala, *Jurč.*; **obútęł**, *f.* die Fußbekleidung, die

Beschuhung, *Habd.-Mik.*, *Jan.*, *C.*, *nk.*; **fājfa**, *f.* = pipa, die Tabakpfeife – iz nem. Pfeife; **pípa** 3., *f.* 1) die Tabakspfeife, *Cig.*, *Jan.*, *C.*, *nk.*, *Kr.*; (3) nemško prevodno ustreznico, virske in/ali pokrajinske oznake ter ponazarjalno gradivo s pripisanimi virskimi ali pokrajinskimi oznakami: **polica** 1., *f.* – 2) = pola, die einfache Breite der in einen Ballen zusammengelegten Leinwand, *C.*; – /.../; **póla**, *f.* – 2) die Breite eines Zeuges, einer Leinwand, das Blatt, *Cig.*, *C.*; dve poli vkup sešiti, *Z.*; srajca v dve poli, ein aus zwei Breiten zusammengenähtes Hemd, *Z.*; krilo v tri pole, *Dol.*, *Gor.*; **žida**, *f.* = svila, die Seide; – iz nem.; **svíla**, *f.* 1) die Seide, *Guts.*, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *ogr.-Valj.* (*Rad*), *nk.*; svilo presti, *Npes.-Vraz*; kosmata s., die Flockseide, die Florettseide, *Jan.*, *Vrt.*; (4) nemško prevodno ustreznico, virske in pokrajinske oznake ter vodilko *prim.*, ki opozarja na izvor. oz. prevzem besede ali pa usmerja k tematsko povezani besedi: **jenka** *f.* = janka, *C.*; **jānka**, *f.* der Weiberrock, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *Dol.*, *vzhŠt.*; – prim. švab. janke = weibliches Kleidungsstück, prim. tudi: nem. Jacke, avstr.-nem. janker, *C.* (*Vest. i.* 62.); **tíbla**, *f.* = tiblo, *C.*; **tíblø**, *n.* das Bügeleisen, bes. das Schneiderbügeleisen, *Mur.*, *vzhŠt.-C.*; – prim. tegla; (5) nemško prevodno ustreznico, ponazarjalno gradivo in vodilko *prim.*, ki opozarja na izvor. oz. prevzem besede: **majžar**, -rja, *m.* = aržet, žep, *SlGor.*; **žèp**, žèpa, *m.* der Sack an einem Kleidungsstück, die Tasche; v ž. seči, in die Tasche greifen; žepe prazniti komu; – prim. tur. džéb, *Mik.* (*Et.*); (6) pomensko razlago v slovenščini s pripisano virsko oznako: **bregûšnica**, *f.* = bregešnica, *Jan.*; **bregêšnica**, *f.* polovica bregeš, *Mur.*, mestoma tudi z opozorilom o izvoru oz. prevzemu besede: **bregúše**, *f. pl.* = brageše, bregeše, *SlGor.-C.*; /.../; **bragêše**, *f. pl.* hlače, *Dict.*; široke platnene hlače, *vzhŠt.*, *BlKr.*; – prim. it. brachesse, Hosen; (7) sopomenko, z iztočnico povezano z enačajem, ter nemško prevodno ustreznico; tej so lahko dodane virske in pokrajinske oznake ter kazalka *prim.*, ki ponovno usmerja k (za enačajem že navedeni) sopomenki: **majžar**, -rja, *m.* = aržet, žep, *SlGor.*; **âržet**, *m.* 1) = žep, die Kleidertasche; – /.../; **rokávæc**, -vca, *m. dem.* rokav; /.../ – 2) *pl.* rokavci = rokavi, das kurze weibliche Ärmelhemd, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *jvzhŠt.*; /.../; **rokáv**, *m.* /.../ – 2) *pl.* rokavi = rokavci, das kurze, bis zu den Lenden reichende Ärmelleibchen des weiblichen Geschlechtes; /.../; **bregúše**, *f. pl.* = brageše, bregeše, *SlGor.-C.*; /.../; **bregêše**, *f. pl.* = brageše, die Hosen, *Meg.*, *Alas.*, *Dalm.*, *vzhŠt.*; /.../ – prim. brageše.

Sopomenske oblike za enačajem lahko imajo dodane: (1) virske in/ali pokrajinske oznake: **klobučevína**, *f.* = klobučina, *Jan.*, *M.*; **bregûšnica**, *f.* = bregešnica, *Jan.*; **jenka** *f.* = janka, *C.*; **bregúše**, *f. pl.* = brageše, bregeše, *SlGor.-C.*; **majžar**, -rja, *m.* = aržet, žep, *SlGor.*, ponekod z navedenim

ponazarjalnim gradivom in pripisano virsko oznako: **obútalø**, *n.* = obutel, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *DZ.*; oblačilo in obutalo, *Ravn.-Valj. (Rad)*; nimaš ne obleke ne obutala, *Jurč.*; (2) nemško prevodno ustreznico z virskimi in pokrajinskimi oznakami: **rokávæc**, -vca, *m. dem.* rokav; /.../ – 2) *pl.* rokavci = rokavi, das kurze weibliche Ärmelhemd, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *jvzhŠt.*; (3) nemško prevodno ustreznico z opozorilom o izvoru oz. prevzemu besede: **žīda**, *f.* = svila, die Seide; – iz nem.; **knòf**, *knófa*, *m.* = gumb, der Knopf; – iz nem.; **fājfa**, *f.* = pipa, die Tabakpfeife – iz nem. Pfeife.

Nekatere različice imajo namesto enačaja kot simbol usmerjanja k osnovni besedi kazalki *pogl.*: **škárnje**, *f. pl.*, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *pogl.* škarje; **škârje**, *škarij*, *f. pl.* 1) die Schere; – /.../; **fârba**, *f.*, *pogl.* barva; **bârva**, *f.* die Farbe, *Cig.*, *Jan.*, *nk.*; /.../ – prim. češ. barva; iz nem.; **jerh**, *Mur.*, *Cig.*, *Jan.*, *Vrt.*, *Štrek.*; *pogl.* irh-; **írh**, *m.* sämisches Leder, das Weißleder, *Cig.*, *Jan.*, *Levst. (Rok.)*; /.../ – prim. srvn. irch, Bock, Bocksleder, weißgegerbtes Leder, lat. hircus, Bock, *Mik. (Et.)* ali *išči*: **kóla**, *n. pl.* išči pod: kolo; **kolø**, -êsa, (-êsa, *Dol.*), *n.* 1) das Rad; /.../ gonilno k., das Triebtrad, *Cig.*; – /.../. Posebno vrsto besedotvorne različice predstavlja modifikacijski pomen za manjšalnost: **rokávæc**, -vca, *m. dem.* rokav; **lûčka**, *f. dem.* luč; 1) das Lichtchen; **kápica**, *f. dem.* kapa; 1) das Käppchen, das Mützchen; – /.../.

Zaključek

Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* je dragocen vir besedja in predstavlja pomensko bogastvo tako knjižne kot narečne leksike. Pleteršnik je v slovar zajel tudi oblačilno terminologijo časa, v katerem je bil zapisovan, in to z nemškimi prevodnimi ustreznici, ponazarjalnim gradivom, zanesljivo pokrajinsko umeščenostjo, navedbo virov in bogato sopomenskostjo, ki kaže na uveljavljanje besed na prelomu 19. in 20. stoletja.

Seznam krajšav in simbolov

angl. – angleško, arab. – arabsko, avstr. – avstrijsko, bav. – bavarsko, češ. – češko, frc. – francosko, furl. – furlansko, hrv. – hrvaško, ide. – indoevropsko, issln. – izhodiščni splošnoslovenski, it. – italijansko, JV – jugovzhodni, kajk. – kajkavsko, kor. – koroško, lat. – latinsko, m – moški, madž. – madžarsko, mn – množina, nav. – navadno, nem. – nemško, npr. – na primer, pan. – panonsko, Plet. – Pleteršnikov slovar, prid – pridevnik, prim. – primerjaj, pslovan. – praslovansko, s – srednji, sbh. – srbohrvaško, sed. – sedanjik, slovan. – slovansko, sln. – slovensko, srb.

- srbsko, srlat. – srednjeveškولاتinsko, srvnem. – srednjevisokonemško, stvnem.
- starovisokonemško, tož. – tožilnik, trž. – tržaško, turš. – turško, V – vokal/samoglasnik, ž – ženski; [x] – glas, izgovorna različica fonema, 'xxx' – pomen, ← – razvito iz, > – razvito v, * – rekonstrukcija

Literatura

- Angelos BAŠ, 1984: *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- Angelos BAŠ, 1987: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1. polovica 19. stoletja)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Angelos BAŠ (ur.), 2004: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anja BENKO, 2013: Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega slovarja (na primeru koroškega podjunskega narečja). *Doktorska disertacija*. Maribor: Filozofska fakulteta.
- France BEZLAJ, 1965: Nekaj misli o etimologijah. *Jezikovni pogovori I*. Uredil France Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. 182–189.
- France BEZLAJ, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika A–J*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika K–O*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika P–S*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika Š–Ž*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Založba ZRC.
- Janez BOGATAJ, 1989: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Doris DEBENJAK 1981: *Nemško-slovenski in Slovensko-nemški moderni slovar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marko JESENŠEK, 2021: *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*. (Zora, 145). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Marko JESENŠEK, 2024: *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Marko JESENŠEK, 2024: *Imenitnost slovenskega jezika*. (Zora, 157). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Mihaela KOLETNIK 2000/01: Govor pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah. *Jezik in slovstvo* 46/3, 81–90.

Mihaela KOLETNIK, Benedikta GUNGL, 2022: Medjezikovna prepletanja v oblačilnem izrazju pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah. *Kontaktna dialektologija na območju med Alpami in Jadranom. V spomin akademiku Goranu Filipiju*. Ur. Suzana Todorović, Barbara Baloh. Koper: Libris. 239–257.

Mihaela KOLETNIK, Benedikta GUNGL, 2025: *Oblučilno izrazje pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah*. (Zora, 158). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Mojca KUMIN HORVAT, 2018: *Besedotvorni atlas slovenskih narečij, Kulturne rastline*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Marija MAKAROVIC, 2007: *Obleka predela človeka: oblačilna kultura v kmečkem okolju na severu in jogovzhodu Štajerske od 18. do 20. stoletja*. Maribor: Litera.

Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar (1894–1895): transliterirana izdaja*. Uredila Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Dostopno tudi na spletu.

Petar SKOK 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Druga izdaja. Ljubljana: Modrijan.

Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. Dostopno na: <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>.

Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut Berlin, Berlin-Dahlem.

Matej ŠEKLI, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jože TOPORIŠIČ idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

France VERBINC, 1979: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

CLOTHING TERMINOLOGY IN SVETA TROJICA IN PLETERŠNIK'S DICTIONARY

Summary

The paper discusses the dialectal names of clothing in the Sveta Trojica local dialect belonging to the Slovenske gorice dialect, which, in turn, is part of the Pannonian dialectal group. The clothing terms presented in the paper are still used in Sveta Trojica even today. The Sveta Trojica clothing terminology was obtained through guided interviews with informants or with informants' free narration. These names were then compared to the terms listed in Pleteršnik's *Slovene-German Dictionary* (1894–95). Our aim was to shed light on the history

of the occurrence of the individual words, the scope and the frequency of their occurrence and the possible semantic differences. We were also interested in the key according to which the dialectal clothing terminology is presented in Pleteršnik's dictionary.

Alongside Standard Slovene (Central Slovene) vocabulary Pleteršnik's dictionary includes also (Pannonian) dialect words. On the basis of comparisons and verifications carried out we can conclude that in his dictionary Pleteršnik also included clothing terminology which was in use at the time the dictionary was written, and is used in the Slovenske gorice dialect still today. Pleteršnik records 132 lexemes out of 736 collected in the study, while 20 additional lexemes in Pleteršnik only partially terminologically differ from the dialect ones. In twelve cases the dialectal meaning is not clearly evident in the dictionary entries, while in thirty cases it differs from that in Pleteršnik's dictionary. Dialect lexemes are presented in their German translation, with illustrative examples of use, reliable geographical placing, citation of sources and a rich synonymity. Pleteršnik's Slovene-German Dictionary is a valuable source of vocabulary and represents the semantic richness of both literary and dialectal lexicons.

Samostalniške izpeljanke na *-ost* v prekmurskih pridigah in njihova slovarska dokumentiranost v Pleteršnikovem slovarju

NINA ZVER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
nina.zver@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.4>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Prispevek obravnava samostalniške izpeljanke na *-ost* v prekmurskih pridigah iz Berdenove zapuščine, zlasti v pridigah Jožefa Horvata, Franca Ivanocyja, Franca Gašparja in drugih avtorjev s konca 19. ter začetka 20. stoletja. V ospredju so leksemi z versko konotacijo, tj. tisti, ki poimenujejo temeljne pojme krščanske vere, cerkvene prakse in religioznega doživljanja ali pa v pridižnem diskurzu opravljajo moralno-etično funkcijo. Analiza povezuje besedotvorni, semantični in slovaropisni vidik ter preverja dokumentiranost izrazov v Pleteršnikovem slovarju in v *Slovarju stare knjižne prekmurščine*.

Ključne besede: prekmurske pridige, prekmurski knjižni jezik, samostalniške izpeljanke na *-ost*, krščanska terminologija, Pleteršnikov slovar, Slovar stare knjižne prekmurščine, besedotvorje

The article examines nominal derivatives in *-ost* in Prekmurje sermons from the Berden collection, especially in the sermons of Jožef Horvat, Franc Ivanocy, Franc Gašpar, and other authors from the late nineteenth and early twentieth centuries. It focuses on lexemes with religious connotations, i.e. those denoting key concepts of Christian belief, ecclesiastical practice, and religious experience, or fulfilling a distinctly moral and ethical function in sermon discourse. The analysis combines word-formational, semantic, and lexicographic perspectives and examines their being documented in Pleteršnik's dictionary and in the *Slovar stare knjižne prekmurščine*.

Keywords: Prekmurje sermons, literary Prekmurje language, nominal derivatives in *-ost*, Christian terminology, Pleteršnik's dictionary, Slovar stare knjižne prekmurščine, word formation

Uvod¹

Versko oziroma krščansko besedje predstavlja pomemben del slovenskega besednega zaklada, saj je nastajalo in se razvijalo v tesni povezavi z zgodovino slovenskega knjižnega jezika in nabožne književnosti. Že od začetkov slovenskega pisnega izročila so verska besedila – zlasti prevodi Svetega pisma, katekizmi, molitveniki, lekcionarji in pridige – pomembno vplivala na oblikovanje terminologije, s katero slovenski jezik poimenuje temeljne pojme krščanske vere, cerkvene prakse in religioznega doživljanja. Kot ugotavlja Andreja Legan Ravnikar (2008: 101), je slovenska krščanska terminologija nastajala postopoma skozi stoletja ter se oblikovala na podlagi različnih jezikovnih virov, pri čemer so se številni izrazi terminologizirali in ustalili prav v cerkvenih besedilih in verskem diskurzu. Ob tem je ugotovila tudi, da slovar Maksa Pleteršnika vsebuje obsežen fond krščanske terminologije, v katerem prevladujejo samostalniki (Legan Ravnikar 2008: 69–82).

Pomemben vir za raziskovanje slovenskega besedišča 19. stoletja je zato Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894/95), eden temeljnih dosežkov slovenskega slovaropisja. Čeprav je zasnovan kot splošni dvojezični slovar, zajema tudi terminološko izrazje z različnih področij, med drugim s področja krščanske terminologije. Posebej pomembno je, da je bil zasnovan na zelo obsežnem gradivu iz različnih slovenskih pokrajin in knjižnih tradicij. Pri njegovem nastajanju je imelo pomembno vlogo slovarsko gradivo številnih zbirateljev slovenskega besedja, med katerimi je izstopal slovaropisec in dialektolog Oroslov Caf, ki je med letoma 1834 in 1874 sistematično izpisoval besede iz slovenske literature, pregledoval rokopisne in tiskane slovarje ter zbiral besedje tudi iz ljudskega govora (Jesenšek 2004: 82). Cafova zbirka slovarskega gradiva velja za najpopolnejšo zbirko slovenskega besedja pred nastankom Pleteršnikovega slovarja in je predstavljala eno temeljnih osnov za njegovo sestavo (Jesenšek 2004: 82; Jesenšek 2007: 182, 194–196). Pri tem je Caf izpisoval tudi besedje iz slovenskega panonskega prostora ter ga v slovarju označeval z geografskimi oziroma arealnimi kvalifikatorji, kot so *Mur.*, *vzh. št.*, *ogr.* in *Volk.*

Prekmurski prostor ima v zgodovini slovenskega jezika posebno mesto, saj se je njegova knjižna tradicija razvijala v okviru ogrskega političnega,

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

cerkvenega in kulturnega okolja (Novak 1976: 7–11). V tem prostoru se je oblikovala posebna vzhodnoslovenska knjižna različica slovenskega jezika, ki je ohranjala nekatere lastne jezikovne posebnosti ter se v več pogledih razlikovala od osrednjeslovenskega knjižnega razvoja (Jesenšek 2013: 14–30, 51–61). Pomemben del te tradicije predstavljajo pridige, ki so bile namenjene verskemu poučevanju in pastoralnemu delovanju ter so hkrati pomemben nosilec jezikovne norme in vir za raziskovanje religioznega besedja. Prekmurske pridige, zlasti rokopisne, so bile zaradi nedostopnosti dolgo manj raziskane, čeprav literatura opozarja na njihovo jezikovno dovršenost in posebno mesto v prekmurskem kulturnem prostoru (Orožen 2003: 383). Novejše evidentiranje in odkritja rokopisnih pridig (Horvat 2020; Horvat 2022) bistveno širijo razpoložljivo gradivo in odpirajo možnost sistematične jezikoslovne obravnave pridižnega žanra.

Metodologija

Raziskava temelji na povezovanju besedilne, slovaropisne in besedotvorne analize. Gradivo za analizo predstavljajo prekmurske pridige iz Berdenove zapuščine, ki obsegajo besedila več avtorjev iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja (Horvat 2020). Korpus ni avtorsko uravnotežen, saj večino besedil predstavljajo pridige Jožefa Horvata, medtem ko so pridige drugih avtorjev ohranjene le v posameznih primerih.

(1) Najstarejše besedilo v korpusu predstavlja pridiga Franca Gašparja *Na svéti dén. Od Jezušovoga siromaštva i žalostnoga stáliša*, napisana na Tišini leta 1874. Pridiga je bila kasneje večkrat ponovno uporabljena oziroma brana v Murski Soboti (1880, 1888, 1898). Gre za najstarejšo (datirano) pridigo v Berdenovi zapuščini. V starejši literaturi je Jesenšek (2018: 134–135) besedilo sprva pripisal Jožefu Bagaryju, vendar je bilo na podlagi analize pisave, datacij in krajevnih navedb kasneje ugotovljeno Gašparjevo avtorstvo. Franc Gašpar (1843–1906), rojen v Slovenski vesi, je bil posvečen leta 1871; med letoma 1872 in 1877 je kaplanoval na Tišini, od 1877 do 1880 v Murski Soboti, od leta 1880 do smrti pa je bil murskosoboški župnik. Pridiga je zapisana v prekmurskem črkopisu, ki ga je Jožef Borovnjak predlagal v osmem natisu Küzmičevih *Svetih evangyliomov* (1892). Njeno zunanjo zgradbo in »visoko kultiviran pridižni jezik« je na kratko predstavil Jesenšek (2018: 135). Oznaka: Gašpar 1874.

(2) Drugo datirano besedilo predstavlja pridiga Franca Ivanocyja *Na dén sv. Floriana*, zapisana v Krogu 4. maja 1883. Ivanocy je bil ena osrednjih osebnosti prekmurskega cerkvenega in narodnega življenja, zato ima tudi ta pridiga pomembno mesto v korpusu zgodnjih prekmurskih pridižnih besedil. Oznaka: Ivanocy 1883.

(3) V korpusu je ohranjena tudi pridiga *Na svéti dén. Zakaj je grátao Jézuš človik*, datirana v leto 1903 (oznaka Anonimna 1903). Avtorstvo ni zanesljivo ugotovljeno; glede na jezikovne in paleografske značilnosti bi lahko šlo za besedilo Jožefa Klekla st., kar bi bilo treba potrditi z nadaljnjo primerjalno analizo rokopisov.

(4) Naslednji dve anonimni pridigi sta povezani z rokopisnim gradivom, ki ga je uporabljal Jožef Horvat. Pri eni je pod svetopisemskim citatom zapisana latinska datacija *Dom. I. Advent. 1911 Cs.*, ki je verjetno Horvatov poznejši pripis. Ker je imel Horvat za to liturgično priložnost leta 1911 že lastno pridigo, je mogoče sklepati, da je besedilo nastalo pred letom 1911 in da datacija označuje zgolj čas poznejše uporabe ali razvrstitve gradiva (oznaka Klekl 1911). Druga anonimna pridiga vsebuje latinski pripis *Dom. XXII. p. Pent. Cs. 1911*, zapisan z drugo roko, verjetno prav tako Horvatovo. Besedilo pa je verjetno starejše, saj avtor omenja smernice papeža Pija X. o pogostem prejemanju svetega obhajila. Prva smernica je bila razglašena 20. decembra 1905, druga pa 27. junija 1906, kar kaže, da je pridiga najverjetneje nastala v drugi polovici leta 1906 ali malo zatem (oznaka Klekl XXII). Za obe pridigi domnevam, da sta delo Jožefa Klekla st.

(5) Poseben primer predstavlja anonimna pridiga, zapisana s svinčnikom in vsebinsko povezana s praznikom svečnice. Avtor v njej komentira vedenje vernikov med bogoslužjem na svečnico, kar kaže, da je bila napisana po tem prazniku. Nad svetopisemskim citatom je ponovno Horvatov pripis *Dom. I. februarii*, kar kaže, da je Horvat besedilo uporabljal kot pridižno gradivo. Možno je, da je pridigo napisal Jožef Klekl st., kar potrjuje tudi ohranjen osnutek pisma v madžarščini na sredini rokopisa, ki govori o ustanovitvi fundacije za čaščenje Najsvetejšega oltarnega zakramenta. Oznaka: Klekl februar.

(6) V korpusu je še ena anonimna pridiga, datirana 8. decembra 1898 (oznaka Anonimna 1898). Besedilo je zapisano v drugačni pisavi in vsebuje številne korekture, ki jih je verjetno dodala druga roka, ponekod tudi

z vijoličnim svinčnikom. Pridiga se začne s pozdravno formulo *Pobožni Krstšenicje!*. Na podlagi primerjalne analize rokopisnih značilnosti, vsebine in zgodovinskega konteksta je mogoče sklepati, da je pridiga povezana s pridiznim krogom, ki vključuje tudi Horvata in Ivanocyja (Zver 2024: 33).

(7) Korpus dopolnjuje še osnutek pridige, zapisan v slovenskem knjižnem jeziku, kar kaže, da je besedilo nastalo verjetno v drugi polovici 20. stoletja, ko je slovenski knjižni jezik v Prekmurju že prevladoval. Avtorstvo ni zanesljivo, možno pa je, da gre za besedilo Andreja Berdena (1887–1963), ki je po smrti nasledil Jožefa Horvata.

(8) V Berdenovi zapuščini je ohranjenih kar 530 pridig Jožefa Horvata. V analizo so vključene le pridige, nastale med njegovim kaplanovanjem v Črenšovcih v letih 1905–1912. Gre za 174 pridig, ki v diplomatičnem prepisu obsegajo 1088 strani besedila. Zaradi njihovega obsega večina analiziranih leksikalnih primerov izhaja prav iz njegovega jezika.

V raziskavi so bili najprej izpisani vsi samostalniki na *-ost*, ki se pojavljajo v obravnavanih pridigah in imajo versko konotacijo ali izrazito funkcijo v pridiznem diskurzu. Pri izboru gradiva niso bili upoštevani samo leksemi, ki že v slovarjih nedvoumno označujejo pojme krščanske vere ali cerkvene prakse, temveč tudi samostalniki, ki v splošnem jeziku označujejo širše moralne, psihološke ali eksistencialne lastnosti. Takšni primeri so npr. *zavrženost*, *velikost*, *radost*, *starost*, *sitost*, *posebnost*, ki sami po sebi nimajo neposredne teološke konotacije, vendar v pridiznem kontekstu pogosto nastopajo kot nosilci moralno-religioznega pomena.

Najprej je bila za vsak leksem preverjena njegova slovarska dokumentiranost v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–1895) in v *Slovarju stare knjižne prekmurščine* (2014). Pri Pleteršniku so bili za posamezno leksikalno enoto upoštevani: iztočnica, variantne oblike, pomenske razčlenitve, nemški ustrezniki, stilne in arealne oznake, zlasti kvalifikatorji, pomembni za panonski prostor (*Mur.*, *vzh. št.*, *ogr.*), ter morebitni zgledi ali navedbe virov. Pri Novakovem slovarju je bilo preverjeno, ali je leksem izpričan v stari knjižni prekmurščini, v kakšni obliki in s kakšno pomensko razlago. Prisotnost v obeh slovarjih, prisotnost le v enem ali odsotnost v obeh so bile nato interpretirane z vidika regionalne razširjenosti, morebitne poznejše inovativnosti in stopnje knjižne utrjenosti posamezne tvorjenke.

V naslednjem koraku je bila opravljena besedotvorna analiza samostalnikov na *-ost*. Analiza je zajela podstavno motiviranost tvorjenk, tip

podstave in prevladujoče besedotvorne pomene po Toporišičevi razdelitvi (2004: 172–174). Pri semantični analizi je bila posebna pozornost namenjena večpomenskim leksemom, pri katerih se slovarska razlaga v Pleteršniku in SSKP ne ujema povsem. V takih primerih je bilo preverjeno, ali gre za pomensko specializacijo, zoženje, razširitev ali žanrsko preusmeritev pomena. Preverjena je bila tudi etimološka plast podstav, saj se med sicer pretežno avtohtonimi tvorjenkami pojavljajo tudi primeri s prevzetimi ali kalkiranimi podstavami iz nemščine in madžarščine. Takšen večstopenjski pristop omogoča celovitejši vpogled v razmerje med regionalno versko leksiko, slovarsko dokumentacijo in dejansko rabo v pridižnih besedilih, hkrati pa osvetljuje vlogo panonskega slovenskega prostora pri oblikovanju in ohranjanju krščanske terminologije.

Samostalniške izpeljanke na -ost v prekmurskih pridigah

Besedotvorna analiza

Pripona *-ost* je v slovenskem jeziku ena najproduktivnejših pripon za tvorbo abstraktnih samostalnikov. Tvorjenke na *-ost* praviloma označujejo lastnost ali stanje, ki je motivirano s pridevniško podstavo (Toporišič 2004: 169–175). Na produktivnost tega tvorbenega vzorca opozarja že Anton Bajec (1950: 70), ki ugotavlja, da se je izpeljava s pripono *-ost* v slovenskem jeziku močno razmahnila in ostala zelo produktivna tudi v sodobnem obdobju.

Tudi raziskave krščanske terminologije potrjujejo izrazito vlogo te pripone. Andreja Legan Ravnikar (2008: 31) ugotavlja, da je pri izpridevniških terminih besedotvorni pomen lastnost ali stanje najpogosteje izražen prav s priponskim obrazilom *-ost*. Zgodovinsko gledano je ta besedotvorni model zelo star. Analiza besedotvorja v Brižinskih spomenikih, ki jo je opravila Ada Vidovič Muha (1989: 51–62), kaže, da se samostalniške tvorjenke s pridevniško podstavo že v najstarejših slovenskih besedilih razvrščajo predvsem v besedotvorni pomen lastnosti, pri čemer se pojavljajo pripone *-ost*, *-ot'a*, *-ot*, *-stvo* in *-tvo*. Ta kontinuiteta potrjuje, da gre za enega najstarejših in najstabilnejših besedotvornih modelov slovenskega jezika.

V analiziranem korpusu prekmurskih pridig je zabeleženih 160 samostalnikov na *-ost*, kar potrjuje visoko produktivnost te pripone tudi v prekmurskem knjižnem jeziku. Celoten seznam leksemov je naveden

v nadaljevanju:² *batrivnost* 'pogum, hrabrost', *bezbóžnost*, *blaženost*, *blodnost*, *bodočnost*, *Bogabojaznost*, *bogavnost* 'ubogljivost', *bojaznost*, *boleznost*, *čistost*, *črlenost* 'rdečnost', *divjost*, *dobrotivnost*, *dopadljivost* 'značilnost tega, kar ugaja', *dostojnost*, *dúšéčnost* 'prijeten vonj', *dužnost*, *dvojnost*, *edinost/jedinost*, *genlivost* 'ganljivost', *gizdost* 'bahaštvo, ošabnost', *glihnost* 'enakost', *gobavost*, *goréčnost*, *gvüšnost* 'gotovost, zanesljivost', *hasnovitnost* 'koristnost', *hüdobnost*, *jakost*, *krepost*, *krvoločnost*, *lehkomišljenost*, *lübeznost*, *mametlivost* 'omamnost', *manjost* 'lenoba', *marljivost*, *milosrdnost* 'milosrčnost', *milost*, *milostivnost* 'usmiljenje, milostljivost', *mirovnost* 'mir', *mlačnost*, *mladost*, *modrost*, *mogóčnost*, *nagnjenost*, *nasladnost*, *nasprotnost*, *nebatrivnost*, *nečistost*, *nedostojnost*, *nedužnost*, *nekrivičnost*, *nekrivnost* 'nedolžnost, nekrivost', *nemarnost*, *nemérnost*, *nemogóčnost*, *nemrtelnost* 'neumrljivost', *nepazljivost*, *nepokornost*, *nepravičnost*, *nerazumnost*, *nerédnost*, *neskrblivost*, *nesmilenost*, *nespametnost*, *nesramežljivost*, *nesramnost*, *nesrečnost*, *nestalnost*, *nevarnost*, *nevernost*, *nevóščenost* 'nevoščljivost', *nevrednost*, *nevüpnost* 'obup, brezup', *nezahvalnost*, *nezmernost*, *neznanoost*, *nezračunanoost*, *norost*, *nравnost*, *obilnost*, *odičenost* 'povečičanost, slava', *odürnost*, *okornost*, *pazljivost*, *plemenitnost*, *pobožnost*, *pogibelnost/pogübelnost* 'pogubnost, nevarnost', *pokornost*, *pokvarjenost*, *poniznost/ponižnost*, *popolnost*, *posebnost*, *posvetnost*, *poštenost*, *potrplivnost* 'potrpežljivost', *pozablenost*, *poznanost*, *poželjivost*, *pravičnost*, *praznost*, *predanost*, *prekonjenost*, *premenlivost*, *premišlenost*, *prijétnost*, *prirodnost*, *prišéštnost* 'prihodnost', *radost*, *razločnost*, *razmišlenost*, *razpadnost*, *ružnost* 'grdota, sramotnost', *samost*, *sebičnost*, *seguvnost* 'gotovost, varnost', *sévost*, *sitost*, *skopost*, *skrbljivost* 'skrbnost, skrb', *skrivnost/skrovnost*, *skvarjenost*, *slabost*, *smilenost*, *snajžnost*, *spametnost*, *spodobnost*, *spraznost* 'ničevost / prešuštvo', *spremenlivost*, *sramežljivost*, *srditost*, *stanovitnost*, *starost*, *strahovitnost*, *strašnost*, *svetlost*, *telovnost* 'telesnost', *trdokornost* 'trdovratnost', *treznost*, *trplivnost* 'potrpežljivost', *tužnost* 'žalost', *vekivečnost* 'večnost', *velikodušnost*, *velikost*, *vernost*, *višéšjnost* 'vzvišenost', *vrednost/vrejdnost*, *vsamogočnost*, *vseznajóčnost* 'vsevednost', *vtragljivost*

² Glasoslovne različice istega leksema (npr. *pogibelnost/pogübelnost*) so obravnavane kot ena iztočnica, medtem ko so besede z različnimi besedotvornimi podstavami ali predponami (npr. *praznost* – *spraznost*, *dvojnost* – *zdvojnost*) obravnavane kot ločeni leksemi.

‘lenoba, duhovna mlačnost’, *zadovolnost, zahvalnost, zapuščenost, zavrženost, zdvojnost* ‘obup’, *zložnost* ‘sloga’, *zmožnost, znanost, zunanost, žalost, želnost* ‘poželenje, grešna želja’.

Podstavna motiviranost

Analiza kaže, da lahko obravnavane samostalnike na *-ost* razdelimo glede na vrsto podstave v več skupin. Najštevilčnejšo skupino (156 tvorjenk) tvorijo samostalniki s pridevniško podstavo: *batrivnost, bezbóžnost, blaženost, blodnost, bodočnost, Bogabojaznost, bogavnost, bojaznost, boleznost, čistost, črlenost, divjost, dobrotivnost, dopadljivost, dostojnost, düšéčnost, dužnost, dvojnost, edinost/jedinost, genlivost, gizdost, glihnost, gobavost, goréčnost, gvüšnost, hasnovitnost, hüdobnost, jakost, krepost, krvoločnost, lehkomišljenost, lübeznost, mametlivost, marljivost, milosrdnost, milost, milostivnost, mirovnost, mlačnost, mladost, modrost, mogóčnost, nagnjenost, nasladnost, nasprotnost, nebatrivnost, nečistost, nedostojnost, nedužnost, nekrivičnost, nekrivnost, nemarnost, nemérnost, nemogóčnost, nemrtelnost, nepazljivost, nepokornost, nepravičnost, nerazumnost, nerédnost, neskrblivost, nesmilenost, nespametnost, nesramežljivost, nesramnost, nesrečnost, nestalnost, nevarnost, nevernost, nevóščenost, nevrednost, nevüpnost, nezahvalnost, nezmernost, neznanost, nezračunanost, norost, nravnost, obilnost, odičenost, odürnost, okornost, pazljivost, plemenitnost, pobožnost, pogibelnost/pogübelnost, pokornost, pokvarjenost, poniznost/ponižnost, popolnost, posebnost, posvetnost, poštenost, potrpljivost, pozablenost, poznanost, poželjivost, pravičnost, praznost, predanost, prekonjenost, premenlivost, premišlenost, prijétnost, prirodnost, prišéstnost, razločnost, razpadnost, razmišlenost, ružnost, sebičnost, segurnost, sévost, sitost, skopost, skrbljivost, skrivnost/skrovnost, skvarjenost, slabost, smilenost, snajžnost, spametnost, spodobnost, spraznost, spremenlivost, sramežljivost, srditost, stanovitnost, starost, strahovitnost, strašnost, svetlost, telovnost, trdokornost, treznost, trpljivost, tužnost, vekivečnost, velikodušnost, velikost, vernost, višéšnjost, vrejdnost, vsamogočnost, vseznajóčnost, vtragljivost, zadovolnost, zahvalnost, zapuščenost, zavrženost, zdvojnost, zložnost, zmožnost, znanost, zunanost, želnost*.

Redkejši so primeri, pri katerih je podstava druge besedne vrste. Med njimi izstopajo: zaimensko motivirana podstava: *samost* (< *sam*); prislovna podstava: *manjost* ‘lenoba’ (< *manj*); povedkovniška podstava: *radost* (< *rad*) in *žalost* (< *žal*).

Besedotvorna vrsta

Vsi obravnavani samostalniki na *-ost* so izpeljanke, kar je značilno tudi za sodobni slovenski besedotvorni sistem (Toporišič 2004: 169–175). Podstave teh izpeljank so lahko enostavne ali pa že same tvorjene. V gradivu se pojavljajo primeri s sestavljenimi podstavami, predvsem s predpono *ne-* in redkeje *bez-*: *bezbóžnost*, *nebatrivnost*, *nečistost*, *nedostojnost*, *nedužnost*, *nekrivičnost*, *nekrivnost*, *nemarnost*, *nemérnost*, *nemogóčnost*, *nemrtelnost*, *nepazljivost*, *nepokornost*, *nepravičnost*, *nerazumnost*, *nerédnost*, *neskrblivost*, *nesmilenost*, *nespametnost*, *nesramežljivost*, *nesramnost*, *nesrečnost*, *nestalnost*, *nevarnost*, *nevernost*, *nevóščenost*, *nevrednost*, *nevüpnost*, *nezahvalnost*, *nezmernost*, *neznanost*, *nezračunanost*). Poleg tega se pojavljajo tudi izpeljanke iz zloženih ali sklopljenih pridevniških podstav: *Bogabojaznost*, *krvoločnost*, *lehkomišljenost*, *vekivečnost*, *velikodušnost*, *vsamogočnost*, *vseznajóčnost*.

Besedotvorni pomen

Po Toporišičevi besedotvorni razdelitvi (Toporišič 2004: 172–174) samostalniki na pripono *-ost* večinoma izražajo abstraktno ali konkretizirano lastnost oziroma stanje ter čas.

V analiziranem gradivu prevladujejo samostalniki, ki označujejo abstraktno oz. konkretizirano lastnost ali stanje:³ *batrivnost*, *bezbóžnost*, *blaženost*, *blodnost*, *Bogabojaznost*, *bogavnost*, *bojaznost*, *boleznost*, *čistost*, *črlenost*, *divjost*, *dobrotivnost*, *dopadljivost*, *dostojnost*, *düšéčnost*, *dužnost*, *dvojnost*, *edinost*, *genlivost*, *gizdost*, *glihnost*, *gobavost*, *goréčnost*, *gvüšnost*, *hasnovitnost*, *hüdobnost*, *jakost*, *jedinost*, *krepost*, *krvoločnost*, *lehkomišljenost*, *lübeznost*, *mametlivost*, *manjost*, *marljivost*, *milosrdnost*, *milost*, *milostivnost*, *mirovnost*, *mlačnost*, *mladost*, *modrost*, *mogóčnost*, *nagnjenost*, *nasladnost*, *nasprotnost*, *nebatrivnost*, *nečistost*, *nedostojnost*, *nedužnost*, *nekrivičnost*, *nekrivnost*, *nemarnost*, *nemérnost*, *nemogóčnost*, *nemrtelnost*, *nepazljivost*, *nepokornost*, *nepravičnost*, *nerazumnost*, *nerédnost*, *neskrblivost*, *nesmilenost*, *nespametnost*, *nesramežljivost*, *nesramnost*, *nesrečnost*, *nestalnost*, *nevarnost*, *nevernost*,

³ Konkretizirana lastnost je »v bistvu samo pomenski prenos poimenovanega stanja ali lastnosti na predmetnost ali bitje« (Stramljič Breznik 1994: 145).

nevóščenost, nevrednost, nevüpnost, nezahvalnost, nezmernost, neznanost, nezračunanost, norost, nramnost, obilnost, odičenost, odürnost, okornost, pazljivost, plemenitnost, pobožnost, pogibelnost/pogübelnost, pokornost, pokvarjenost, poniznost/ponižnost, popolnost, posebnost, posvetnost, poštenost, potrpljivost, pozablenost, poznanost, poželjivost, pravičnost, praznost, predanost, premenljivost, premišlenost, prijetnost, prirodnost, radost, razločnost, razmišlenost, razpadnost, ružnost, samost, sebičnost, segurnost, sévost, sitost, skopost, skrbljivost, skrivnost/skrovnost, skvarjenost, slabost, smilenost, snajžnost, spametnost, spodobnost, spraznost, spremenljivost, sramežljivost, srditost, stanovitnost, starost, strahovitnost, strašnost, svetlost, telovnost, trdokornost, treznost, trpljivost, tužnost, velikodušnost, velikost, vernost, višéšnjost, vrejdnost, vsamogočnost, vseznajóčnost, vtragljivost, zadovolnost, zahvalnost, zapüščenost, zavrženost, zdvojnost, zločnost, zmožnost, znanost, zunanost, žalost, želnost.

Tri tvorjenke izražajo časovno kategorijo: *bodočnost, prišétnost in vekivečnost.*

Semantične skupine

Analizirani samostalniki na *-ost* se načeloma združujejo v štiri večje semantične skupine, ki so povezane z moralnim naukom, duhovnim stanjem človeka in teološko razlago sveta. Takšna semantična razporeditev odraža osnovno funkcijo pridige kot moralno-didaktičnega žanra (Toporišič 1992: 220–221; Kos 2001: 170), ki temelji na vrednotenju človekovega ravnanja ter na opozarjanju na vrline in grehe. (1) Največjo skupino tvorijo samostalniki, ki označujejo pozitivne moralne lastnosti ali vrline, ki jih pridige postavljajo kot ideal krščanskega življenja. Sem spadajo npr. *pobožnost, pravičnost, milost, milosrdnost, krepost, jakost, stanovitnost, pokornost, ponižnost, potrpljivost, marljivost, dobrotivnost, plemenitnost, poštenost, spodobnost, zločnost, vernost, zahvalnost, čistost, nedužnost, Bogabojaznost, velikodušnost.* (2) Drugo veliko skupino tvorijo samostalniki, ki označujejo moralne slabosti, grehe ali negativne značajske lastnosti. Mednje spadajo npr. *bezbóžnost, skopost, nesramnost, nečistost, lehkomišljenost, nemarnost, nerazumnost, nepokornost, nevóščenost, neznanost, neskrbljivost, nesramežljivost, nepravičnost, nepazljivost, nevrednost, pogibelnost, pokvarjenost, skvarjenost, odürnost, gizdost, krvoločnost.* (3) Tretjo skupino predstavljajo samostalniki, ki označujejo čustvena, psihološka ali duhovna stanja človeka, npr. *žalost, bojaznost, radost, dvojnost,*

nevüpnost, tužnost, zadovolnost, želnost, nasladnost. (4) Posebno skupino tvorijo samostalniki, ki označujejo teološke ali abstraktne religiozne pojme. Mednje spadajo npr. *vekivečnost, nemrtelnost, posvetnost, svetlost, edinnost, vsamogočnost, vseznajočnost, blaženost.*

Posebej zanimivi so večpomenski samostalniki. V gradivu je 33 samostalnikov, pri katerih ima vsaj eden od slovarjev (Pleteršnik in/ali SSKP) izrecno označeno večpomenskost: *batrivnost, boleznost, dostojnost, dvojnost, edinnost/jedinnost, jakost, krepost, milost, mladost, modrost, mogóčnost, nemarnost, nemogóčnost, norost, okornost, plemenitnost, pogibelnost/pogübelnost, praznost, razločnost, skvarjenost, snajžnost, spodobnost, srditost, starost, svetlost, velikost, vernost, vrejdnost, zadovolnost, zahvalnost, zločnost, zmožnost, znanost.* Na splošno se pomeni v Pleteršniku in SSKP večinoma ujemajo, razlike pa nastajajo zaradi dodatnih pomenov v Pleteršniku, drugačne organizacije pomenov v SSKP ter zaradi pridižne specializacije, v kateri se uveljavi predvsem moralno-teološki pomen. V nadaljevanju so analizirani nekateri reprezentativni primeri večpomenskih leksemov:

- *batrivnost*: Pleteršnik poleg pomena ‘pogum’ navaja še ‘varnost’ (*Sicherheit*), SSKP pa ‘hrabrost, pogum’ in ‘tolažba, opora’. Horvatov zgled nedvoumno kaže na pomen ‘hrabrost, pogum’: *I ta lübézen do Jézuša vse oblada, ne strahši je nóč, ne miseo, ka tam morejo prek iti, kde so razbójnike vmarjali, ne bojijo se stražarov, želejnje k Jézuši priti i njemi ešče ednók dobroto včiniti, ki je njim telko i telko dobra včino, bojaznost zmaga, zniči i batrivnost vu njih srci vlijé* (Horvat DPa145: 1).
- *dvojnost*: Pleteršnik navaja ‘dvojnost’ (*Zweifältigkeit*), ‘dvom’ in ‘dvoumnost’, SSKP pa ‘dvom’ in ‘obup’. Pridige kažejo, da se leksem v prekmurskem pridižnem diskurzu res lahko pomensko razširi od ‘dvo- ma’ proti ‘obupu’. V zgledu *Drügi zrok okornosti je dvojnost. Ki dvoji vu veri, zgübi vero, postane trdovraten, kak sv. Števana kamenüjóči židovje* (Horvat DPa166: 3) je aktualiziran pomen ‘dvom’, v zgledu *Ka pa ma ón činiti, ki je tak z grehšnim nakanénjom stopo vu hižni zakon? more biti more vu dvojnost spadnoti?* (Horvat DPa115: 4) pa se leksem približa pomenu ‘obup’.
- *(j)edinnost*: Pleteršnik navaja več pomenov leksema *edinnost*: ‘enotnost’, ‘edinnost’ in tudi ‘uboštvo, beda’, medtem ko SSKP pri različici *jedinnost* beleži le pomen ‘enotnost’. Pridižni zgledi potrjujejo zgolj prvi pomen, tj. ‘enotnost, povezanost’: »Pravični se svejtijo, kak sonce, vu kraljestvi svojega Očé,« ar ednoga dika se na drügi tüdi svejti po edinosti, lübéznosti Boga. (Horvat NPr27: 5); »Po našem Gospodni Jézuši Kr.

- tvojemi Sini, ki z tehom živi, kraljuje vu edinosti Düha Svétoga.*» (Horvat DPa48: 4)
- *jakost*: Pleteršnik pri *jakosti* navaja ‘moč, intenzivnost’, pa tudi ‘odličnost’ in ‘krepost’, SSKP pa ‘moč, sila’ ter ‘krepost, vrlina’. V pridigah je leksem večinoma rabljen v pomenu ‘krepost, vrlina’: *Neje sv. Elizabeta tak živela, nego nasledüvala je példo Jézušovo, ponavljala je one jakoste, štere Jézuš najbole lübi* (Horvat DPa60: 1); *da so svétci vu začetki svojem samo zednov najmenšov jákostjov od nas več bíli* (Ivanocy 1883: 2); *či si zmislimo na tiste lejpe jákosti* (Anonimna 1903: 5)
 - *krepost*: Leksem *krepost* v Pleteršniku pomeni tako ‘moč, sila, učinkovitost’ kakor tudi ‘vrlina, čednost’, medtem ko ga SSKP že stabilizira v pomenu ‘moralno, značajsko pozitivna lastnost’. V pridigah se pojavlja izključno v slednjem pomenu: *G. Jezuša reči »Püstite male k meni priti i ne prepovejte njim« nam trojo dužnost naložijo. 1.) je moremo tak razmeti, naj se skrbite i delate za düšo svoje decé, naj je pelate i čuvate, naj je tak poravnate, ka bodo na poti kreposti hodila i tak k meni prišla.* (Horvat DPa174: 2) S tem se *krepost* v pridižnem jeziku pomensko približa *jakosti*, ki pa je pogostejše rabljena blizupomenka.
 - *milost*: Pleteršnik navaja več pomenov samostalnika *milost*: 1. ‘božja milost, naklonjenost, dobrohotnost’, 2. botanični pomen (‘božja milost’, ime zdravilne rastline) ter različne frazeološke rabe. SSKP samostalnik razlaga kot ‘milost’. V pridižnem kontekstu je izpričan predvsem osnovni teološki pomen ‘Božja naklonjenost ali dar’. To je razvidno iz naslednjih primerov: *Ta divica je najšla milost pri Bogi, njo je odébralo Sv. Trojstvo za mater Sina bóžega* (Horvat NPr125: 1); *Če smo v milosti božji, je Kristus v nas* (Berden X: 3). V obeh primerih je samostalnik rabljen v teološkem pomenu božje naklonjenosti ali posvečujoče milosti.
 - *milostivnost*: Pleteršnik samostalnik *milostivnost* razlaga kot sopomenko za *milostivost*, medtem ko SSKP navaja pomen ‘milostljivost, usmiljenje, prizanesljivost’. V pridigah je samostalnik rabljen predvsem v pomenu Božje usmiljene narave oz. njegove dobrotljivosti do človeka: *»Poznate G. Jezuša Xtuša milostivnost,« pravi sv. Paveo* (Gašpar 1874: 2); *je Boža neskončana ljubav i milostivnost njemi taki Odküpitelja obečala* (Anonimna 1903: 2); *Milostivnost Boga je neskončana* (Horvat DPa173: 4). Raba v pridigah torej potrjuje pomen ‘usmiljenje, dobrotljivost’, ki ga navaja SSKP, in jasno kaže na teološko interpretacijo Božje milosti kot ene temeljnih božjih lastnosti.
 - *mladost*: Pleteršnik poleg pomena ‘doba v človeškem življenju od otroštva do zrelih let’ navaja tudi pomen ‘mladina’, medtem ko SSKP beleži

- samo prvega. V analiziranih pridigah sta izpričana oba: *Jeli, ka oni lüdjé, šteri po blati hodijo, se zblatijo, oni pa, šteri med róžicami hodijo, žmetno sebov róžice neséjo na gvanti. Tak i mladost ('mladina'), štera je nagnjena na hüdo, gda po tñjinski krajinaj hodi, ležej tñjinskoga naroda grehe kak jakoste vzeme na sébe.* (Horvat DPa90: 2); *Sv. Cutbert je vu mladosti preveč razvüzdani bio.* (1. pomen; DPa112: 5)
- *okornost*: Pleteršnik navaja več pomenov samostalnika *okornost*: 'togost', 'trmoglavost' in 'okornost, nerodnost'. SSKP ga razlaga ožje, kot 'trdovratnost, upornost'. V pridižnem diskurzu je samostalnik uporabljen v moralno-religioznem pomenu 'trdovratnost ali zakrknjenost v grehu'. To potrjujejo naslednji primeri: *Ne bodete zavrgli smeh i okornost mlačnih posvetnjákov* (Klekl XXII: 5); *Ta okornost je morila Jézuša, ta tñdi njegovoga levito sv. Števana* (Horvat DPa166: 1); *Drügi zrok okornosti je dvojnost. Ki dvoji vu veri, zgübi vero, postane trdovraten* (Horvat DPa166: 3). V teh primerih okornost označuje duhovno zakrknjenost ali trdovratno vztrajanje v neveri. Samostalnik se pri Horvatu prvič pojavi šele leta 1911.
 - *praznost*: Pleteršnik navaja pri *praznosti* pomene 'praznina', 'votlost', 'ničnost', 'nečimrnost', pa tudi 'nečistovanje', medtem ko SSKP samostalnik oži na pomen 'prešuštvo'. Slednji pomen je izpričan tudi v pridigah: *Pri sv. krsti so ob trétjim eto nas pitali: »Jeli odpovëš vsem njegovim praznostam?«* (Horvat DPa150: 5); Enak pomen kaže tudi besedotvorna različica *spraznost*: *»Spraznost spraznostjov i vse je spraznost.«* (Horvat DPa128: 5)
 - *snajžnost*: Pleteršnik navaja pomena 'čistoča, neoporečnost' in 'gracioznost', SSKP pa 'snaga, snažnost'. V Horvatovem zgledu je v ospredju predvsem pomen 'čistoča, red, urejenost', ki se lahko sekundarno moralizira: *Dober stariš skrb nosi na to, naj domača hiža svojim rédom, snajžnostjov, poštenostjov pripravna bo se бүдëčoj i razvijajóčoj düši.* (Horvat DPa174: 2) Konkretni pomen leksema *snajžnost* se torej v pridižnem kontekstu razširi v znak družinske in duhovne urejenosti.
 - *spodobnost*: Pleteršnik pri *spodobnosti* poleg pomena 'spodobnost, dostojnost' navaja tudi pomenske odtenke, povezane s podobnostjo in sposobnostjo, medtem ko SSKP razlikuje tri pomene: 1. 'podoba, podobnost', 2. 'prilika', 3. 'spodobno vedenje, ravnanje'. Pridige potrjujejo vse tri pomenske smeri: v zgledu *šteroga je Bog na svoj kej p i spodobnost stvoro* (Horvat NPr3: 4) gre za pomen 'podoba, podobnost'; v zgledu *»Bogastvo, štero je požro, võvrže.« Neje lepa ta spodobnost, ali razumliva. Što naimre vrastvo vzeme k sebi, ka bi mogeo škodlivo*

jestvino sébe vöspraviti, ne spravi sébe vö samo škodljivo rahno, nego i hasnovito (Horvat DPa133: 3) za pomen 'prilika, ponazoritev'; v zgledu *Ta jakost düšo za prijétno napravi tak, ka Jézuš z veséljom gléda na njo, ta nebeska jakost düšo najbole za spodobno napravi Jézuši i ta spodobnost rano lübéznosti na njegovom Srci proti düši vdari* (Horvat DPa161: 3) pa za pomen 'primernost'.

- *svetlost*: Pleteršnik navaja več pomenov samostalnika *svetlost*: 'svetloba, sijaj', 'lesk' ter tudi častni naziv ('svetlost', 'visočanstvo'). SSKP poleg pomena 'svetloba' navaja še rabo v nazivih fevdalnih gospodov ter frazeološko rabo 'na svetlost dati' ('objaviti'). V pridržnem diskurzu je samostalniik pogosto rabljen v simbolnem religioznem pomenu 'božanska svetloba': *Nebeska svetlost prestráši pastére* (Anonimna 1903: 1); *Prava svetlost je Jezuš* (Klekl 1911: 1); *Ón je sladka svetlost, on je sonce* (Horvat DPa157: 2). V teh primerih svetlost označuje metaforično ali teološko svetlobo, ki v krščanski simboliki pomeni Božjo prisotnost, resnico ali razodetje. Poleg tega je v pridigah izpričan tudi dobesedni pomen 'svetloba, sijaj': *Ki dugo gléda vu sunce, ón na slednje oslepne od velike svetlosti* (Horvat DPa45: 4). Samostalniik se torej v pridržnem diskurzu uporablja tako v konkretni kot v simbolni pomenski rabi.
- *vernost*: Pleteršnik poleg osnovnega pomena 'vera' navaja še 'zvestoba' in celo 'pozornost', SSKP pa 'zvestoba' in 'vera'. V analiziranih pridigah sta potrjena samo prva dva pomena. V zgledu *Dopadajo se ta nakanénja že Bogi, ali z tistimi je ešče Ón nej zadovolen, nego ono žele, naj mi našo vernost k njemi z činmi zasvedočimo.* (Horvat DPa127: 5) je leksem mogoče razumeti kot 'vero' ali 'zvestobo Bogu', medtem ko zgleda *zakonsko vernost obdržati* (Horvat DPa115: 5) in *velika žmécava je vernost hižnoga zakona neoskrunyeno očuvati, deco vu Bogabojaznosti goriotrahniti* (Horvat DPa36: 8) nedvoumno potrjujeta pomen 'zvestoba'. Pleteršnikov pomen 'pozornost' v analiziranem gradivu ni izpričan.
- *vrednost*: Pleteršnik samostalniik *vrednost* razlaga kot 'vrednost, veljava, zasluga' ali 'vrednost, kakovost', v nekaterih primerih tudi kot 'valuta'. SSKP navaja pomena 'vrednost' in 'premoženje'. V pridigah je samostalniik rabljen predvsem v moralnem ali duhovnem pomenu vrednosti človekovega življenja ali duše: *v siromaškom stáliši živémo bár, ali dobímo vrednost, či mo se Bogá bojali* (Gašpar 1874: 3); *bolje pozna vrednost düšé* (Horvat DPa2: 3). V nekaterih primerih pa se pojavi tudi v širšem pomenu 'dobrine ali imetje': *Što imanje, blago, vrednost,*

- žitek?* Jezuš (Horvat DPa159: 2). Tako se v pridižnem kontekstu pomen pogosto premakne iz materialne v moralno ali duhovno sfero.
- *zložnost*: Pleteršnik navaja dva pomenska sklopa: 1. ‘sloga, enotnost, sporazum’, 2. ‘udobnost, prijetnost’. SSKP samostalnik razlaga kot ‘složnost, sloga’. V pridižnem diskurzu je samostalnik rabljen izključno v prvem pomenu, ki označuje harmonijo ali mir med ljudmi: *náj z bližnjim vu méri i zložnosti živémo* (Anonimna 1903: 4).

Iz navedenih primerov je razvidno, da se pomeni v Pleteršniku in SSKP z osnovno pridižno rabo večinoma ujemajo, vendar ne popolnoma. Pleteršnik praviloma ohranja širše pomensko polje, medtem ko SSKP pogosto beleži ožjo, v prekmurskem knjižnem jeziku ustaljeno rabo. Pridižni kontekst pa dodatno specializira pomen v smeri moralno-teološke interpretacije, zato se iz večpomenskih slovarskih razlag v besedilih praviloma aktualizira le eden ali le nekaj pomensko povezanih pomenov.

Dokumentiranost v Pleteršnikovem slovarju in Slovarju stare knjižne prekmurščine

Pri preverjanju slovarske dokumentiranosti analiziranih samostalnikov je bila opravljena primerjava z dvema slovarskima viroma: *Slovensko-nemškim slovarjem* Maksa Pleteršnika (1894/95) in *Slovarjem stare knjižne prekmurščine* Vilka Novaka (2014). Takšna primerjava omogoča vpogled v razmerje med dejansko rabo samostalnikov na -ost v pridižnem diskurzu in njihovo leksikografsko dokumentiranostjo v dveh pomembnih slovarskih virih, ki zajemata različna obdobja in različne tipe gradiva.

Primerjava razkriva štiri osnovne skupine leksemov glede na njihovo slovarsko dokumentiranost. Največji delež tvorijo samostalniki, ki so potrjeni v obeh slovarjih (87 primerov), kar kaže na njihovo širšo razširjenost v slovenskem verskem besedju. Pomemben delež samostalnikov (43) je potrjen samo v Pleteršnikovem slovarju: *bezbóžnost, blaženost, bodočnost, divjost, dopadljivost, düšéčnost, edinost, goréčnost, krvoločnost, marljivost, milosrdnost, mlačnost, nasprotnost, nečistost, nedostojnost, nekrivnost, nemérnost, nepazljivost, nerédnost, nesmilčnost, nesramnost, nevarnost, nezmernost, nravnost, pazljivost, posvetnost, poštenost, pozablenost, poželjivost, prekonjenost, premenlivost, premišlenost, prirodnost, razmišlenost, sebičnost, segurnost, sévost, spremenlivost, strahovitnost, trdokornost, zapüščenost, zavrženost, zunanost*. Manjši delež leksemov

(13) je potrjen samo v SSKP: *Bogabojaznost, bojaznost, dobrotivnost, glihnost, gvüšnost, jedinnost, lübeznost, mirovnost, nekrivičnost, nevôščenost, skvarjenost, spametnost, vtraglivost*. Končno je v gradivu tudi skupina samostalnikov (18), ki niso potrjeni niti v Pleteršniku niti v SSKP: *bogavnost, črlenost, genlivost, gobavost, lehkomišljenost, mame-tlivost, nebatrivnost, neskrblivost, nevüpnost, nezračunanost, odičenost, poznanost, predanost, razpadnost, spraznost, višéšnjost, vseznajóčnost, zdvojnost*.

Samostalniki, ki so potrjeni samo v Pleteršnikovem slovarju, dopuščajo več možnih razlag. Prva je gradivska omejitev SSKP, ki temelji na izbranem korpusu starejših prekmurskih tiskov in zato ne zajema vseh variant besedja z versko konotacijo. Druga razlaga je vpliv širšega slovenskega knjižnega jezika, ki se v prekmurskih pridigah ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja postopoma uveljavlja. Tretja možnost pa so razlike v lematizaciji in besedotvorni razporeditvi, saj lahko SSKP za isti ali soroden pojem beleži drugačno tvorjenko. Tako je na primer v SSKP zabeležen glagolnik *pozablejnje/pozablenjé*, medtem ko se v pridigah pojavlja samostalnik *pozablenost*; podobno velja za *poznanje* (namesto *poznanost*), *zavrženjé* (namesto *zavrženost*), *zdvojenjé* (namesto *zdvojnost*) ali *poželéjnje* (namesto *poželjivost*). Ti primeri kažejo, da pridižno besedje pogosto uporablja tvorjenke na -ost tudi tam, kjer slovarski viri za isti pojem beležijo drugačne besedotvorne rešitve. Najizrazitejša je zlasti konkurenca med samostalniki na -ost in glagolniki na -enje/-anje.

Samostalniki, ki so potrjeni samo v SSKP, so pogosto povezani s prekmursko regionalno leksiko ali s posebnimi glasoslovnimi značilnostmi panonskega prostora, ki se razlikujejo od osrednjeslovenskega knjižnega jezika. Pri primerjavi s slovarskimi viri je zato treba upoštevati, da se lahko ista leksikalna enota pojavlja v različnih glasoslovnih realizacijah, ki izhajajo iz regionalne jezikovne norme. Med posebnostmi so otrdeli palatalni Í (npr. *pozablenost, premišlenost, razmišlenost, skrbljivost, dopadljivost, zadovolnost*), u iz ř (dužnost, nedužnost), ir > ér (*nemérnost*), vokalna redukcija (*nesmilenost*), parazitski j v medglasju (*snajžnost*), dvoglasnik e:i (*vrejdnost*) ali preglašeni ü (*zapüščenost, pogübelnost, nevüpnost, hüdobnost, gvüšnost*). Glasoslovne razlike lahko ustvarijo vtis, da gre za različne lekseme, čeprav gre dejansko za isto besedo v različnih glasoslovnih uresničitvah. Razlike so še posebej opazne v primerih, kjer pridižna oblika odstopa od Pleteršnikove slovarske iztočnice, npr. *düšéčnost* (pridiga) → *dišéčnost* (Pleteršnik); *hasnovitnost* → *hasnovîtost*; *plemenitnost* → *plemenîtost*; *potrplivnost* → *potrpljivost*; *strahovitnost* → *strahovîtost*;

trplivnost → *trpljivost*; *prekonjenost* → *prekánjenost*; *sévost* → *sívost*; *vsamogočnost* → *vsemogóčnost*.

Posebej zanimiva je skupina leksemov, ki niso potrjeni niti v Pleteršniku niti v SSKP. Te tvorjenke lahko razumemo kot priložnostne ali individualne besedotvorne realizacije, kot redkejšje regionalne variante ali kot avtorsko ustvarjene izraze. Produktivnost pripone *-ost* omogoča tvorbo novih abstraktnih samostalnikov iz pridevniških podstav, kar potrjujejo tudi analize panonskih besedil 19. stoletja (Stramljič Breznik 1994: 143–146). V pridržnem diskurzu takšne tvorjenke niso presenetljive, saj retorična in didaktična funkcija pridige pogosto spodbuja ustvarjalno rabo jezika in oblikovanje novih izrazov za moralne ali duhovne pojme.

Izvor podstav

Prekmurje je v 19. stoletju predstavljalo izrazit jezikovni stični prostor med slovenskim, madžarskim in nemškim jezikom, kar se odraža tudi v besedotvornih podstavah nekaterih samostalnikov. Takšno večjezično okolje je vplivalo na besedni zaklad prekmurskega knjižnega jezika, v katerem se poleg domačih slovanskih pojavljajo tudi prevzete ali kalkirane podstave.

V analiziranem gradivu je velika večina samostalnikov na *-ost* izpeljana iz domačih podstav. Podstave manjšega števila tvorjenk pa izhajajo iz tujejezičnih virov, predvsem iz nemščine in madžarščine. Med tvorjenkami z nemško podstavo so: *gvüšnost* (< *gvüšno* 'gotovo', prim. nem. *gewiss*), *glihnost* (< *glih* 'enako', nem. *gleich*), *norost* (< *nor*, ki je po etimoloških razlagah⁴ prevzeto iz bavarskega narečnega *nar*, iz stvn. *narro* 'norec'), *vtraglivost* (< *vtragliv*; nem. *träge* 'len'), *dopadlivost* (glagol *dopasti se* kot kalk po nem. *gefallen*). Med tvorjenkami z madžarsko podstavo so: *(ne)batrivnost* (prim. madž. *bátor* 'pogumen', *bátorság* 'pogum'), *hasnovitnost* (< *hasnovit*; prim. madž. *haszon* 'korist'). Takšni primeri potrjujejo, da je besedotvorni model »pridevnik + *-ost*« v prekmurskem knjižnem jeziku deloval kot zelo produktiven in odprt sistem, ki je omogočal tvorbo abstraktnih samostalnikov tako iz domačih kakor tudi iz prevzetih ali kalkiranih podstav.

⁴ Prim. Snoj 2016.

Drugi besedotvorni tipi v prekmurskem pridiĝnem besedju

Čeprav se prispevek osredotoča na samostalniške izpeljanke na *-ost*, se ver-
sko besedje v prekmurskih pridiĝah tvori tudi z drugimi besedotvornimi
sredstvi. Razvoj slovenskega liturgičnega besedja namreč kaže razmeroma
stabilno besedotvorno kontinuiteto, pri kateri se abstraktni samostalniki
tvorijo z različnimi obrazilnimi sredstvi iz glagolskih, pridevniških in
samostalniških podstav (Orožen 1996: 75).

Pri tvorbi abstraktnih samostalnikov iz pridevniških podstav je v slo-
venskem jeziku sicer potrjenih več različnih obrazilnih morfemov, vendar
po ugotovitvah Andreje Legan Ravnikar (2008: 52) le nekateri izkazujejo
širšo produktivnost v knjiŝni tradiciji. V osrednjem slovenskem prostoru
in na severovzhodu sta med najbolj ŝivimi prav priponi *-ost* in *-stvo*, ki
tvorita samostalnike za izraŝanje lastnosti ali stanja.

Tvorjenke na *-stvo*, *-ŝtvo* oz. *-tvo* so pogoste v obravnavanem pridiĝnem
gradivu, npr. *bogástvo*, *svedočanstvo*, *bolvanstvo*, *bláŝenstvo*, *robstvo*,
Boŝanstvo, *kralestvo*, *vrastvo*, *siromaŝtvo*, *Trojstvo*, *lŭdomorstvo*, *člove-*
čanstvo. Poleg teh dveh osrednjih tipov se pojavljajo tudi druge pripone,
ki izraŝajo lastnost ali stanje. Med njimi so npr. pripona *-o(ŝ)ča* (*milošča*,
čistoča, *velikoča*, *sladkoča*, *britkoča*, *potrebóča*), *-ota* (*lepota*, *dobrota*,
slepota, *strahota*), *-(ŝ)čina* (*potrebčina*, *bratovčina*, *okolŝčina*, *miloščina*,
nevarŝčina, *zadovolŝčina*, *slobóŝčina*, *nemirovčina*) ter pripona *-(j)ina*
(*lagojina*).

Zelo produktivna je tudi pripona *-nje* za izglagolske samostalniške tvor-
jenke, ki izraŝajo dejanje ali njegov rezultat. Med pogostejŝimi primeri so
npr. *narodjenjé*, *ravnanje*, *trplejnje*, *zveličanje*, *čŭtejnje*, *ŝivljenje*, *psŭvanje*,
preklinjanje, *skuŝavanje*, *djanje*, *nakanenje*, *poŝtŭvanje*, *nasledŭvanje*, *či-*
nejnje, *zagovarjanje*, *oŝpotavanje*, *znamenje*, *oblečenjé*, *znánje*, *skvarjenje*,
odkŭplenjé, *včenjé*, *skončanje* idr.

Sklep

Analiza samostalniških izpeljank na pripono *-ost* v prekmurskih pridiĝah
iz Berdenove zapuŝčine potrjuje, da gre za enega najproduktivnejŝih bese-
dotvornih modelov v pridiĝnem diskurzu panonskega slovenskega prostora
ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. V analiziranem korpusu je bilo
zabeleŝenih 160 takŝnih samostalnikov, večinoma izpeljanih iz pridevni-
ŝkih podstav, ki poimenujejo abstraktne lastnosti in stanja, tesno povezana

z moralnim in duhovnim naukom krščanstva. Primerjava s Pleteršnikovim slovarjem in *Slovarjem stare knjižne prekmurščine* kaže, da je večina leksemov širše potrjena v slovenski knjižni tradiciji, nekateri pa odražajo regionalne ali glasoslovne posebnosti prekmurskega jezikovnega prostora. Analiza hkrati kaže, da versko besedje v pridižnem diskurzu nastaja tudi z drugimi besedotvornimi sredstvi, zlasti s tvorjenkami na *-nje* in *-stvo*, ki skupaj s pripono *-ost* tvorijo jedro sistema za izražanje abstraktnih pojmov v religioznem besedju. Raziskava tako potrjuje, da prekmurske pridige predstavljajo pomemben vir za raziskovanje zgodovinskega razvoja slovenskega religioznega besedja in njegove besedotvorne strukture.

Viri in literatura

Anton BAJEC, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika. I Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana.

Nina HORVAT, 2020: Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig iz 1. polovice 20. stoletja. *Slavia Centralis* 13/2, 50–63.

Nina HORVAT, 2022: Katoliška pridigarska tradicija v Prekmurju. *Edinost in dialog* 77/1, 135–165.

Marko JESENŠEK, 2004: Slovensko besedje v panonskem jezikovnem prostoru. V: *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij* (Zora, 28). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 7–169.

Marko JESENŠEK, 2007: Cafovo jezikoslovno delo in zbirka besed iz Fram. V: *Besedje slovenskega jezika* (Zora, 50). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 177–199.

Marko JESENŠEK, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika* (Zora, 90). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Marko JESENŠEK, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem* (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze.

Janko KOS, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2008: *Slovenska krščanska terminologija: od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja* (Zbirka Lingua Slovenica, 4). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Vilko NOVAK, 2014: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. www.fran.si. Dostop 12. 3. 2026.

Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Martina OROŽEN, 2003: Pridige v knjižni prekmurščini. *Studia Slavica Savariensia* 1–2, 383–391.

Maks PLETERŠNIK, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Katoliška tiskarna. www.fran.si. Dostop 12. 3. 2026.

Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si, dostop 13. 3. 2026.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1994: Tvorjenke v Košičevem delu *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Műrov i Rábov*. V: Košič in njegov čas. Ur. Zinka Zorko, Marija Bajzek, Stjepan Lukač. Budimpešta. 136–170.

Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1989: Zgradba tvorjenk v Brižinskih spomenikih. V: *Obdobja* 10. *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: 51–62.

Nina ZVER, 2024: *Jezikovne značilnosti rokopisnih pridig Jožefa Horvata*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.

NOUN DERIVATIONS IN -OST IN PREKMURJE SERMONS AND THEIR LEXICOGRAPHIC DOCUMENTATION IN PLETERŠNIK'S DICTIONARY

Summary

The article examines noun derivations with the suffix *-ost* in Prekmurje sermons from the Berden's manuscript collection from the perspective of word-formation structure, semantics, and lexicographic documentation. The material consists of manuscript sermons from the late nineteenth and early twentieth centuries, which represent an important part of the Prekmurje literary tradition and a valuable source for the study of religious vocabulary.

The analysed corpus contains 160 nouns in *-ost*, most of them derived from adjectival bases. These formations generally denote abstract qualities or states related to the moral and spiritual sphere of Christian teaching and therefore frequently refer to virtues, sins, or psychological states. Such usage reflects the didactic and normative function of the sermon as a genre oriented toward evaluating human behaviour.

A comparison with Pleteršnik's *Slovensko-nemški slovar* (1894/95) and the *Slovar stare knjižne prekmurščine* shows that most of the analysed lexemes are documented in one or both lexicographic sources, while some reflect regional or phonological features of the Prekmurje linguistic area. The analysis also reveals certain phonological characteristics of the Pannonian Slovene area that affect the phonetic form of the lexemes but not their word-formation structure.

Although the study focuses primarily on the suffix *-ost*, a broader overview of the sermon material indicates that religious vocabulary in Prekmurje sermons is formed also through other word-formation means, particularly deverbal nouns in *-nje* and nouns in *-stvo*. Together with other derivational types, these suffixes form a wider system for expressing abstract concepts in religious vocabulary. Since the present study examines only derivations in *-ost* in detail, other word-formation models remain a topic for future research that could provide a more comprehensive picture of the word-formation structure of religious vocabulary in Prekmurje sermon discourse.

Raba števnikov v prvem obsežnejšem zgodovinskem delu v slovenščini

NATALIJA ULČNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
natalija.ulcnik@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.5>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

V prispevku so obravnavani števniki v prvem zgodovinskem delu v slovenščini, tj. v *Dogodivšinah štajerske zemle* Antona Krempla iz leta 1845. Preverjen je način njihovega vključevanja v besedilo in prisotnost posameznih vrst števnikov v povezavi z namenom njihove rabe, izpostavljene pa so tudi jezikovne značilnosti uporabljenih števnikov, zlasti primerjalno s sočasnimi slovničnimi prikazi ter navedbami v Pleteršnikovem slovarju.

Ključne besede: Anton Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, 19. stoletje, analiza števnikov, vzhodnoštajerski jezik

The article discusses the use of numerals in the first historical work in Slovene, i.e. Anton Krempel's *Dogodivšine štajerske zemle* (*The History of the Land of Styria*) published in 1845. The research focuses on how numerals are included in the text and on the occurrence of individual types of numerals in connection with their intended use in the text. The article also highlights the linguistic characteristics of the numerals used, particularly in comparison to contemporary grammatical examples and to references in Pleteršnik's dictionary.

Keywords: Anton Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle* (*History of the Styrian Land*), 19th century, analysis of numerals, East Styrian language

Uvod

Števniki so v zadnjem obdobju za slovenščino še posebej aktualni, saj je bilo leta 2021 opozorjeno na odkritje slovanskih števnikov v latinskem rokopisu iz 12. stoletja, za katere je bilo nato dokazano, da so zapisani v zgodnji slovenščini (Šekli 2022). Opazna raba števnikov se pojavlja tudi v prvem obsežnejšem zgodovinskem delu v slovenščini, tj. v *Dogodivšinah*

štajerske zemle Antona Krempla iz leta 1845. V prispevku¹ je preverjeno, s katerim namenom in kako jih je avtor vključeval v besedilo, katere vrste števnikov se pojavljajo, kakšne so njihove glasoslovne in oblikoslovne značilnosti, zlasti primerjalno z izbranimi sočasnimi slovničnimi prikazi (Murko 1832, Muršec 1847 in Janežič 1863) ter navedbami v slovensko-nemškem slovarju iz leta 1894/95 (Pleteršnik 2014). Posebna pozornost je namenjena vzhodnoslovenskim jezikovnim značilnostim uporabljenih števnikov, ki se kažejo npr. na ravni glasovnih premen in sklonskih oblik, ter njihova variantna raba oz. prevladujoče leksikalne odločitve v primeru več poimenovalnih možnosti (npr. za števniki tisoč).

Slovnična in slovarska obravnava števnikov

Števniki v slovenskem jezikoslovnem prostoru še niso doživeli samostojne celostne sinhrone ali diahrone obravnave,² so pa že od samih začetkov redno vključeni v slovnične prikaze in se pojavljajo tudi kot leksikografsko obdelano besedje. V zadnjem času je nastalo več oblikoskladenjskih raziskav, vezanih na zgradbe z glavnimi ali ločilnimi števnik v slovenščini in drugih slovanskih jezikih (Uhlik, Žele 2023, 2024a, 2024b, 2025). Starejša kontrastivna analiza glavnih števnikov v ruščini in slovenščini je bila objavljena že v sedemdesetih letih 20. stoletja (Rode 1971).³ Razpravo, osredinjeno na števnik v jeziku 16. stoletja, je prispeval France Novak (2008/09). V njej je izpostavljeno, da je števniki »pomembno in zapleteno

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa akad. prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

² Tudi sicer se nekoliko več jezikoslovne pozornosti kot števnikom v različnih jezikih namenja slovnični kategoriji števila. Z njo se npr. ukvarja angleški jezikoslovec Greville G. Corbett, ki v monografiji *Number* že uvodoma izpostavlja, da gre za podcenjeno slovnično kategorijo, ki je zgolj navidezno preprosta, dejansko pa veliko bolj zanimiva in raznolika, kot si predstavlja večina jezikoslovcev (Corbett 2000: 1). Kategorija števila je obravnavana tudi v delu *Number in the World's Languages, A Comparative Handbook* (ur. Acquaviva in Daniel 2022), v katerega je vključena tudi slovenščina kot eden redkih sodobnih indoevropskih jezikov, ki še ohranja dvojino. Z dvojino v slovenščini se sicer poglobljeno ukvarja Tjaša Jakop (2025).

³ S števnik v slovanskih jezikih se je ukvarjal tudi jezikoslovec in slavist Adam E. Suprun (1928–1999), ki je med drugim objavil tudi monografijo o slovanskih števnikih *Slavjanskije čislitel'nye* (Suprun 1969).

slovnično in leksikografsko vprašanje» (Novak 2008/09: 144; prim. tudi Toporišič 2003: 45; Tafra 1989). Novak (2008/09: 143) je glede na opaženo besednovrstno problematiko števnik pomenljivo izpostavil: »Števník je torej že po svoji naravi lahko pridevník ali pridevníška beseda, samostalník in prislov, lahko je pa tudi morfem za nove tvorjenke, ki prinaša števílčno oz. količínsko vsebino«. ⁴

Starejše slovenske slovnice ⁵ 19. in začetka 20. stoletja števník obravnavajo kot samostojno besedno vrsto ⁶ (npr. Kopitar 1809, Šmigoc 1812, Dajnko 1824, Murko 1832, ⁷ Muršec 1847, ⁸ Malavašič 1849, ⁹ Breznik 1916), ¹⁰ redko

⁴ Problematiko besednovrstnosti izrazov, ki označujejo nedoločeno količino (*malo, veliko, dosti* ...), in njihovo neenotno slovničarsko ter slovaropisno obravnavo (npr. kot nedoločni števníki, količinski prislovi, prislovni števníki), izpostavlja Alenka Jelovšek (2022).

⁵ Števník v Bohoričevi slovnici (1584) analizira Ahačič (2007: 134). Omenja, da je poglavje *Numeralia*, ki se nahaja na straneh 69–78 v sklopu širšega poglavja o imenu, za tedanje razmere precej obsežno in je bilo glede na tradicijo evropskih slovníc verjetno dodatno vstavljeno v osnovno besedilo. Ahačič (2007: 135) ob tem predpostavlja, da se je Bohorič pri pripravi poglavja o števnikih oz. pri njihovem naštevanju naslonil na kak shematičen slovarski prikaz števnikov in kak latinski spis o številih ter številkah, v določeni meri pa gre za slovničarjev avtorski prispevek k obravnavi števnikov.

⁶ Pregleden prikaz in osnovne ali celovite opise slovníc najdemo na portalu Fran: *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovníc in pravopisov od 1584 do danes* (ur. K. Ahačič). Obravnavo števnikov je v opisih posameznih slovníc pogosto nakazana že v sklopu povzetka vsebine ter v preglednem prikazu besednih vrst.

⁷ Murko (1832: 34–42) števník obravnavajo v poglavju *Das Zahlwort*, ki ima sedem podpoglavij.

⁸ Muršec (1847: 20–25) števník imenuje števílnica; ločuje temeljne, redívne, razločívne (*enoji, -a, -o*), pomnoživne (*enójni, -a, -o*), vdelívne (*po dva*). Pri t. i. narečju 'prislovu' obravnavajo ponavljavne števílnice (*enkrat*) in vreditvna narečja (*drugič*); omenja tudi obče števílnice (*ves, vsa, vse, veliko*) in števílno ime (*tretjina, petica*). Prim. tudi Pacek (2003: 38).

⁹ Malavašič (1849: 31–37) števník imenuje števílne imena in ga deli na nedoločne ali splošne (*ves, vsi, veliko*) ter določne, med katere umešča temeljne, redovne, razločívne (*enój/-a/-e*), množivne (*edinji*) in razdelívne (*pol, tretjina*). Prim. tudi Pacek (2003: 40).

¹⁰ Breznik (1916: 109–114) ločuje določne in nedoločne števníke. K določnim umešča glavne, vrstilne, ločilne ali vrstne (*edini, dvoji, troji* ...), množilne (*enoteren, dvojen, trojen* ...), delilne (*po en, po dva, po trije* ...) in ponavljalne števníke (*enkrat, dvakrat, petkrat* ...), pri nedoločnih pa navaja, da so lahko izraženi samostalniško (*temà, sila, mnoštvo* ...), pridevniško ali z nedoločnimi zaimki (*mnog, noben, ves, vsak, nekaj, nič* ...) ter prislovi (*več, manj, dovolj, precej* ...).

ga prištevajo k »imenom« skupaj s samostalniki, pridevniki in zaimki (Janežič 1863)¹¹ oz. k pridevniku (Vodnik 1811).¹² V Toporišičevi slovnici je števnik obravnavan v sklopu pridevniške besede (Toporišič 2000: 329–334); avtor izpostavlja, da so števniki »predvsem količinski pridevniki treh vrst: glavni, ločilni na -o/-e in nedoločni« (Toporišič 2000: 329), pri čemer so iz glavnih števnikov izpeljani vrstilni, ločilni in množilni. Uhlik in Žele (2024a: 11) poudarjata, da je pri Toporišičevi obravnavi števnika zabrisana »celostna pomenska vloga števnikov« in da je števnik po definiciji »pomensko povezan z različnimi načini določanja količine: lahko izraža števno ali neštevno količino, razvršča vsebino v zaporedje ali jo opredeljuje glede na število vrst«; te pomenske lastnosti števnike ločujejo od pridevniških besed.

Šolski slovnici *Kratkoslovnica* (Ahačič 2018a) in *Slovnica na kvadrat* (Ahačič 2018b) števnik ponovno opredeljujeta kot samostojno pregibno besedno vrsto, ki ima »v slovenščini podobne lastnosti kot pridevnik ali samostalnik, le da z njim izražamo določeno ali nedoločeno število ali količino štetega« (Ahačič 2018b: 57). V osnovi gre za različno delitev besednih vrst – t. i. skladenjsko, pri kateri je števnik podkategorija pridevniške besede, in t. i. oblikoslovno-pomenoslovno delitev, po kateri je števnik samostojna pregibna besedna vrsta (prim. Ahačič 2022; Pravopis 8.0).

Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* s konca 19. stoletja (1894/95) za števnik navaja izraz *številnik* 'Zahlwort',¹³ pri navajanju posameznih šte-

¹¹ Janežič (1863: 54–59) števnike oz. brojnike deli na določne in nedoločne. Določne nadalje deli na števne oz. glavne, vrstivne, ločivne (*edin, dvoj, troj* ...), množivne (*edin, dvojen, trojen* ...), delivne (*po enem, po dva, po tri* ...), druživne (*sam, samoedin, samodrug* ...), ponavljavne (*enkrat, dvakrat, trikrat* ...) in samostavne (*samica, dvojka, trojka, čveterka* ...). Nedoločne ali splošne deli na pregibne (*tma, sila, krdelo* ...) in nepregibne (*mnogo, veliko, malo* ...).

¹² Vodnik (1811: 45–55) števnike imenuje *shtevilne iména* in jih deli na *pervoobrasne* 'glavne' (*èden al en, dva, tri* ...) in *rédične* 'vrstilne' (*pervi, drugi, trétji* ...), nadalje pa še na *plemenivne fhtevila* (*sam, dvoji, troji, zhvetiri* ...), *ponavljavne fhtevila* (*enkrat, dvakrat, defetkrat* ...), *mnoshivne fhtevila* (*edinji, dvojsten, petirnji* ...) in *vshtirizne fhtevila* (*po dva, po tri, po defet* ...); omenja tudi *nedolozhne* in *fplofhne fhtevila* (*noben, vef, pol, vfak, malo, nizh* ...). Izpostavi, da števniki sodijo med pridevnike, če se uporabljajo ob samostalniki (Vodnik 1811: 45). Prim. tudi Pacek (2003: 34).

¹³ Omenjen je tudi izraz *števnik*, ki ima v prvem pomenu ustreznik *števec*, *der Zähler* (matematični izraz, Cig.), v drugem pomenu pa *številnik* (Jan.) (Pleteršnik 2014). Za števnik se sicer v razvoju pojavi nekaj besedotvornih različic, npr. *števica*, *številnica*, *številnik* in *števnik* (slednja se prvič pojavi v Janežičevi slovnici iz leta 1863). Prim. Pacek (2003: 48) in Trojar (2024: 142, 145).

nikov z besedo pa najdemo različne dotlej variantno rabljene možnosti, npr. *eden – jeden – en*, *štirje – četirje, četver – čveter*, *enajst – ednajst, dvanajst – dvanajdesti, dvajset – dvajst – dvajsti, štirideset – štirideset – štiriredi, šestdeset – šestred*, za vrednost 1000 se pojavljajo *tisoč, tavžent in jezero* (Pleteršnik 2014).

Posamezni glavni števniki so v SSKJ² razloženi s formulacijo »izraža število ...«, npr. **dvá** -é -é: izraža število dve [2], ali »izraža število ali številko ...«, npr. **tísoč**³ – štev. (ī) **1**. izraža število ali številko tisoč [1000]. Novak (2008/09: 153) ob obravnavi števnikiških razlag poudarja, da bi bile možne tudi drugačne, še zmeraj dovolj razumljive razlage, npr. »**dva** -e -e *izraža število/številčno lastnost, kot je pri človekovih očeh«, **pet** *izraža število, kot ima človek prstov na roki; **deset** *izraža število, kot ima človek prstov na obeh rokah. V SSKJ² je opozorjeno tudi na ekspresivno rabo, ko lahko glavni števniki izražajo nedoločeno večjo količino (npr. *deset, sto, tisoč*). eSSKJ jezikoslovni termin *števnik* pomensko opredeljuje kot pregibno besedno vrsto, ki »označuje količino, zaporednost, različnost in je v stavku levi prilastek ali povedkovo določilo«, oz. kot besedo, »ki pripada tej besedni vrsti«.¹⁴

Števniki tudi sodobnim govorcem in govorkam predstavljajo jezikovni izziv, kar med drugim kažejo vprašanja v *Jezikovni svetovalnici*, dostopni na portalu Fran. Zanima jih na primer, ali je konkretna beseda števnik ali pridevnik (npr. *zadnji*), samostalni ali glavni števnik (npr. *milijon*), prislov ali nedoločni števnik (npr. *malo* in *veliko*), ali je v konkretni rabi prisoten glavni ali vrstilni števnik (npr. *kljub 87 letom, pri 13 letih*), sprašujejo o rabi posameznih oblik (npr. *eden – en*), njihovi (ne)sklonljivosti (npr. *s stotimi/sto ljudmi*) ipd. Nejasnosti se torej nanašajo zlasti na besednovrstno določanje, ločevanje med posameznimi vrstami števnikov, na njihove oblike in možnosti pregibanja ter pomenski obseg leksema, ki ga je treba razbrati iz sobesedila (npr. ali gre pri števnih samostalniki za štetje količine ali ne).

Omembe slovenskih števnikov v starejših besedilih različnih obdobj kažejo, da je ta vrsta besed v razvoju spreminjala svojo podobo (obliko in način zapisovanja) ter v knjižnem jeziku in njegovih različicah izkazovala določene spremembe na glasoslovno-oblikoslovni ravni. Opazno je krajšanje oblik kot posledica hitrega izgovarjanja pri štetju (npr. *dvadeset*

¹⁴ V rastočem slovarju eSSKJ je doslej pomensko pojasnjen le množilni števnik *dvoj*: **dvój** /.../ izraža količino, vrednost dve ali dve vrsti česa.

> *dvajset*),¹⁵ prisotne so disimilacijske in asimilacijske spremembe (npr. *četiri – štiri, četrti – širti, devetdeset – devedeset*), tudi tujejezični vplivi, vse to pa se lahko še zmeraj odraža v sodobni narečni¹⁶ in/ali knjižni rabi. Zanimivosti na ravni rabe števnikov v preteklosti in njihov razvoj v slovenščini lahko ugotavljamo na podlagi starejših pisnih virov, med drugim tudi besedil z zgodovinsko tematiko, ki v večji meri vsebujejo zapise števnikov s številkami in besedami, pri čemer so za analizo zanimivi zlasti slednji. Prav zapis z besedo namreč razkrije, kako se je števnik v preteklosti izgovarjal, naglaševal in uporabljal, kar omogoča nadaljnje analize.

Števniki v *Dogodivšinah štajerske zemle* (1845)

Leta 1845 je v Gradcu posthumno izšlo delo *Dogodivšine štajerske zemle*, ki obsega 262 strani in ga pojmuje kot najpomembnejše izdano delo Antona Krempla (1790–1844), znanega štajerskega izobraženca in narodnega buditelja, sicer pa duhovnika v različnih krajih panonskega narečnega prostora, npr. v Ormožu, na Ptuju, pri Svetem Lovrencu v Slovenskih goricah (Juršinci) in Mali Nedelji. V delu, ki je členjeno na štiri zvezke, je predstavil zgodovino Štajerske v obdobju od leta 1280 pr. n. št. do leta 1843, pri čemer se je osredinil na Slovence, a je obenem regionalno zgodovino smiselno umestil v širši evropski prostor. Opazno je avtorjevo poglobljeno zanimanje za način življenja na družbenem, kulturnem in političnem področju, za delovanje ljudi, njihovo miselnost in ustvarjalnost. Delo je izšlo še pred poenotenjem slovenskega knjižnega jezika in je napisano v vzhodnoslovenski (štajerski) knjižni različici (prim. Jesenšek 2024) ter v tedanji novi pisavi gajici.¹⁷ Že po preglednem branju vsebine se pokaže, da je v besedilu prisotna vidnejša raba števnikov in da ti vsebujejo določene specifične.

¹⁵ Podobno prvotno **na desete* > *-nájst* (prim. iztočnico **en** v Snoj 2015). Janežič (1863: 55) ob števnikih *11 enajst (ednajst)* in *12 dvanajst* v opombi navede pojasnilo razvoja oblike: *ena na deset – e-na-jst – enajst; dva na deset – dva-na-jst – dvanajst*.

¹⁶ Slovenski števniki v narečju so kot gradivo zajeti npr. v najnovšem istrskem lingvističnem atlasu (prim. Todorović 2025).

¹⁷ Jesenšek (2024: 310) izpostavlja, da je Krempel ob Murku in Slomšku najbolj zaslužen za uveljavitev »slovenice/češko-ilirske pisave«, urejanje vprašanja slovenske pisave pa prepozna kot pomemben korak k združitvi pokrajinskih jezikovnih različic v enotno knjižno slovenščino, do katere je prišlo sredi 19. stoletja.

Za besedilo s področja zgodovine lahko predpostavljamo, da bo raba števnikov pogostejše vezana na podajanje časovnih opredelitev zgodovinskih obdobj ter dogodkov. V analiziranem besedilu je zapis števil s številkami dejansko opazen pri navedbi stoletij (v' *II_{tem} stolétji*), letnic (*On je 1129 vmerl; 34 pred Kr.*) in datumov (10. den Aug.; *23^u den malega Travnja (Aprila) leta 1471; na 18. den Sept.*), ob tem pa tudi denarnih in drugih merskih enot (npr. *je mogel 400 soldov dati; je /.../ mogel 40,000 zlatov plačati*) ter pri splošnem ocenjevanju količine (*500 ludi; 80,000 Slovincov; 200,000 pešcov, ino 9000 konjenikov; 4000 židanih oblačil*). Pri višjih številih (večinoma od 10.000) je meja med tisočicami in stoticami označena z vejico, npr. *15,000 sukenj* (Krempel 1845: 245). Ob tem se številke pojavljajo tudi pri naštevanju in štetju podčrtanih opomb (prim. Krempel 1845: 40), pri navajanju virov za navedbo strani ipd., npr. *Schafarik Gesch. d. slaw. Spr. u. Lit. str. 293*. Zapis vrstilnih števnikov z arabskimi številkami je prisoten npr. pri naštevanju postavk (prim. Krempel 1845: 136), z rimsko številko pa pri zgodovinskih imenih vladarjev, npr. *Leopold I., Albert II., Friderik III., Henrik IV.*

V nadaljevanju je podrobneje analiziran zapis števnikov z besedo, pri čemer lahko opazujemo način njihovega zapisa, pisno ustaljenost in značilnosti na glasoslovni ter oblikoslovni ravni. Pri slednjem lahko z ozirom na avtorjevo provenienco predvidevamo vpliv vzhodnoštajerskih jezikovnih značilnosti.

Glavni števnik

Najpogostejše se pojavljajo glavni števnik nižjih vrednosti (od 1 do 6, nekoliko pogostejše tudi do 19), ki samostalniško besedo določajo glede na količino in imajo na skladijski ravni najpogostejše vlogo levega prilastka (npr. *dva Štajerca*), lahko pa tudi povedkovega določila (*Takši markeži ali mejni grofi so zdaj štirje v' Štajerskoj bili*; Krempel 1845: 87).

Glavni števnik do sto in stotice so pisane skupaj (npr. *dvanotridesetim, sedemsto*), tisočice in milijonice pa narazen (npr. *sto jezér, dva miliona*).

Števenik, ki izraža število **nič** (0), se v analiziranem besedilu ne pojavlja.¹⁸

¹⁸ Nič (po SSKJ² besednovrstno opredeljen kot členek) se pojavlja v nikalnih stavkih, npr. *je ne bilo nič deža, je /.../ ne bilo nič snega; nič nemamo, je /.../ nič ne vina priraslo, se /.../ nič nesme natiskati*. Prisotna je tudi raba zaimka *nijeden* 'noben'.

Števniki *en*, *ena*, *eno* (1) se najpogosteje pojavlja v prilastkovi rabi, npr. *en človek*, *en sam njihov poglavarič*, *en legion*, *en konj*, *en roj*, *en pénez*, *en funt penezov*, *en zdajni rajnš*, *en rimski pénez*, *en kožuh* ...; *ena mesarica*, *ena remenarica*, *ena teržkinja*, *ena krava*, *ena telica*, *ena svinja*, *ena truma*, *ena kapa*, *ena stara kniga*, *ena taka stara cesta*, *ena možka suknja*, *ena ženska kronrašnica* ...; *eno tele*, *eno nakovalo*, *eno leto*; *eni črévli*, *ene hlače*.¹⁹ Raba števnikov v odvisnih sklonih razkrije nekaj vzhodnoštajerskih značilnosti, npr. rodilniško končnico *-ega* (*enega konjenika*, *enega psa*, *z' enega metena (plajša)*) in razlike v sklonskih oblikah, npr. *z' ednoj besedo*.²⁰ Števniki je lahko v ekspresivni rabi uporabljen ob zaimku *sam* *-a -o*, ki okrepi njegovo omejenost na količino, npr. *ena sama takšna posebna riba*, *na eno samo večerjo*, *na eno samo pojednico*. Zgolj v posameznem primeru ima števniki *en* variantno možnost *eden*,²¹ npr. *en njegov sin – eden sin* (Kreml 1845: 152). V enem primeru se kaže, da pri naštevanju štetega za količino *ena* (1) ni uporabljen števniki, saj je količina razvidna iz edninske oblike samostalnika: *dve lopati*, *dve motiki*, *kramp* (Kreml 1845: 136).

Števniki *dva*, *dve*, *dve* (2) je v analiziranem besedilu velikokrat uporabljen pred samostalniki moškega in ženskega spola (*dva*, *dve*), obliko za srednji spol (*dve*) pa najdemo le pred samostalnikom *leto*: *dva človeka*, *dva Slovenca*, *dva Štajerca*, *dva nova cesara*, *dva nepridna oficira*, *dva solunska brata*, *dva jezuitska mešnika*, *dva luterška predgara*, *dva srebrenika* ...; *dve navadi*, *dve pregreški*, *dve reči*, *dve deželi*, *dve kameni*

ki je evidentiran tudi v Pleteršnikovem slovarju (2014), kjer ima kvalifikator vzhšt. 'vzhodnoštajersko'; nekaj primerov v prilastkovi rabi: *nijeden Slovenec*, *nijeden grajšinski strelec*, *nijeden blizu stanujajoči*, *nijeden mimo idoči*, *nijeden zid*; *nijedna terdvin*, *nijedna pozemeljska zaveza*, *nijedna težka skerb*, *nijedna pojednica*; *nijedno ludsvo*. V pregledanih slovnicih 19. stoletja (Murko 1832, Muršec 1847, Janežič 1863) se števniki, ki izražajo število nič (0), ne omenja.

¹⁹ Primeri so pogosti pri navajanju cen posameznih dobrin v nekem obdobju (prim. Kreml 1845: 207–208).

²⁰ V primeru *z' ednoj* je ohranjen etimološki zobnik *-d-*. Še opaznejše so razlike v samostalniških končnicah, npr. *v' enem boji*, *pred enim létmi*.

²¹ V Pleteršnikovem slovarju je ob koncu slovarskega sestavka iztočnice *édan* opozorjeno, da se ta lahko poudarjeno uporablja tudi pred samostalniki, npr. *eden krivičen vinar deset pravičnih sne*, *Npreg.-Jan. (Slovn.)* (Pleteršnik 2014). Tako rabo, npr. *eden zhlovek*, sicer kot prisotno v slovenščini omenja tudi Murko (1832: 35), vendar svetuje *en zhlovek*; Muršec (1847: 21) opozarja: »én se piše v' zavezi s' kakim imenom; éden, kedar posamesno stoji«; Janežič (1863: 55) govori o večinski rabi oblike *en*, *ena*, *eno* pred samostalniki.

glavi, dve kompanii, dve čeri, dve sekiri, dve lopati, dve motiki, dve vesnici ...; dvé leti/dve leti. Ob imenovalniški se pogosteje pojavljajo tudi tožilniške dvojinske oblike, npr. *dva sina, dva brata, dva razbojna viteza, dva oroslana, dva pešca, dva bobnja, dva roglja, dva denarja, na dva kraja, na dva sežna ...; dve grajšini, na dve mili ...; za dve leti 'čez dve leti'.* Opazno je izražanje časa s predlogi *na, za, z* in narečnim *krez* 'čez' pred samostalnikoma *leto* in *dan*, npr. *krez dvé leti* 'čez dve leti', *na dva dni* 'za dva dni',²² *za dva dni* 'čez dva dni',²³ *z' dvema letoma* 'pri dveh letih'. Specifična je raba oblike s končnico *-ema* ob mestniških predlogih *na* oz. *v*, npr. *na dvema bregoma* 'na dveh bregih'; *v' dvema šeregoma* 'v dveh skupinah', *v dvema bojoma* 'v dveh bojih', *v' dvema velikima sveržama* 'v dveh velikih vejah', *v' dvema letoma* 'v dveh letih'. Kot kaže pregled sočasne štajerske slovnice, je bila dvojinska mestniška končnica tedaj še izenačena z dajalniško in orodniško, npr. *pri rak-oma/-ama, pri rib-ama, pri let-ama* (Muršec 1847: 8, 11, 14).²⁴ Najdemo tudi roditeljsko in orodniško dvojinsko obliko, npr. *dveh dežel, od dveh družbih; z' dvema zaslužnima redoma.*

Število 3 se izraža s števnikmi *trije, tri, tri*, npr. *trije zavezni poglavari, trije deželski oblastniki, trije papeži; tri panoge, tri noči, tri hasnovite reči, tri ptujske méstjanice; tri léta.* Zasledimo tudi tožilniško obliko, npr. *tri tabore, tri razjezene medvede, tri lepe zastave, med njegove tri sine, med svoje tri sine, na tri tale, na tri dni*, tudi z narečnim predlogom *krez* 'čez', npr. *krez tri dni, krez tri léta*, in mestniško obliko, npr. *v' treh talih* 'delih'. Za nenatančno določeno manjše število se uporablja zveza »tri (ali) štiri«, npr. *tri ali štiri ošpičene koleke* (Krempl 1845: 39); *Neki Slovenec zna po tri, štiri meštrie, kere se je vse sam od sebe navučil* (Krempl 1845: 250).

Število 4 se izraža s števnikmi *štirje, štiri, štiri*, ki so uporabljeni v vlogi levega prilastka ali povedkovnega določila, npr. *štiri drevenke, štiri reči, štiri soligradske fare; mejni grofi so /.../ štirje.* Časovno obdobje je izraženo v primerih *štiri tjedne, štiri mésce, štiri leta*. V nekaj primerih je prisotna tožilniška raba, npr. *štiri sine ino štiri čeri, na štiri kraje, na*

²² » /.../ njegovi pešci so pa kumaj na tri dni kruha, konjeniki na dva dni polaganja 'meli« (Krempl 1845: 223).

²³ Gre za značilno starinsko rabo predloga *za*, ki se je uporabljal v današnjem pomenu 'čez', torej za »izražanje časa, po katerem se kaj zgodi« (SSKJ²).

²⁴ Murko (1832: 8, 17, 23) je v slovnici podal tudi variantno mestniško dvojinsko končnico, ki je že izenačena z množinsko, npr. *(per) rák-oma (ih), (per) rib-ama (ah), (per) lic-ama (ah)*, pri Janežiču se na tem mestu pojavljata končnici *-ih, -ah* (Janežič 1863: 33).

štiri vogle, na štiri ostre zbodke, na štiri tale, na štiri velike rodbine, na štiri velke deržave, v posameznih pa tudi mestniška in orodniška, npr. v' *štireh talih, z' štiremi /.../ oblačilami*.²⁵

Števniki **pet** (5) se vedno pojavlja v vlogi levega prilastka in ima ob sebi samostalnik (tj. šteti predmet) v rodilniku množine, npr.²⁶ *pet jajc, pet lét, na pet lét, na pet tjeđnov, na pet talov*. Z vidika rabe samostalniške oblike v rodilniku množine izstopata le primera *pet filialcirkvih* 'pet filial cerkev, tj. podružničnih cerkev' in *pet okrožjih (krajših)* 'pet okrožij'.

Števniki **šest** (6) se pojavlja v naslednjih primerih: *šest cesarov, šest sekstarov, šest kraicarov, šest sort, šest (svedokov), od šest močno obo-roženih, na šest okrožnih* 'na šest okrožij'.

Števniki **sedem** (7), **osem** (8), **devet** (9) in **deset** (10) so uporabljeni zgolj v posameznih primerih in sklonskih oblikah, npr. *sedem bratov, sedem penězov, sedem dní; osem méscov, osem lét, na osem armad; devet Herberštajnic, devet méscov, devet lét, na devet lét; deset kapitanov, deset pednjov, deset lét, v' desetih dneh*.

Še redkeje se pojavljajo števniki **od enajst do devetnajst** (11–19), npr. *ednajst lét, krez ednajst lét, za ednajst dní; trinajst vlovlenih francoz-kih generalov, trinajst lét; štirinajst ran, z štirinajstimi vojskami; petnajst prednjarov; šestnajst vekšital nemških rodov; z' osemnajstimi ranami*. Pri števniku *enajst* je še ohranjen zapornik -d-, pri *štirinajst* je reduciran drugi -i-.²⁷

Med preostalimi števniki **do devetindevetdeset** z izjemo desetic (21–99) najdemo le primer za 32, in sicer v obliki *dvanotridesetim (glava vzeta)*.²⁸ Za povezovanje enic z deseticami je uporabljen veznik *no* 'in'.²⁹

²⁵ Murko (1832: 36) pri sklonskih oblikah omenja mestnik (*per*) *šhtirih*, orodnik (*s'*) *šhtirimi, šhtirmi*, Muršec (1847: 21) *štíreh* in *štírimi*, Janežič (1863: 55) pa mestnik *štirih (štireh)* in orodnik *štirimi (štiremi)*. Obe Kremplovi obliki se torej kot variantna možnost, navedena v oklepaju, pojavljata v Janežičevi slovnici.

²⁶ Enako velja tudi za imenovalniško in tožilniško obliko pri drugih števniki ob pet naprej, npr. *osem lét*.

²⁷ Enako je pri Murku (1832: 35), Muršcu (1847: 20) in Janežiču (1863: 55), pri čemer najdemo ob *ednajst* navedeno tudi obliko *enajst*.

²⁸ Iz oblike *edennodvajstikrat* (Krempel 1845: 160) lahko sklepamo, da bi bil pripadajoči glavni števniki *edennodvajsti*.

²⁹ Pri Murku (1832: 35) sta omenjeni obliki z *no* in *in* (npr. 22 *dvá no dvájfti, dva in dvajfet*), pri Muršcu (1847: 20) oblika z *ino* (22 *dva ino dvajset*), pri Janežiču (1863: 55) pa z *in* (22 *dva in dvajset*).

Zastopane so vse **desetice** od dvajset do devetdeset (20–90), ne najdemo le števnik trideset: *dvajsti lét, dvajsti (kmetov); njih je ... štirideset potukel, v' štiridesetih bojih; više petdeset sort, z' petdesetimi junačkimi predoblenjami, na petdeset mil; šestdeset (drahem, lét); sedemdeset novih mést, sedemdeset lét; osemdeset funtov, krez osemdeset let; blizu devedeset let*. Arhaični sta obliki *dvajsti* in *štirideset*,³⁰ asimilacija iz govornega jezika v zvezi zapornikov *-td-* je upoštevana v zapisu števniškega sklopa *devedeset*.

Stotice (100–900) nimajo veliko izpričanih oblik, najdemo le zapis **sto** (npr. *sto topov, sto škarlatnih oblačil, sto drahem*, ob tem pa tudi *skoz več sto lét, veliko sto rudnarov*). Iz zapisov s številko in nadpisanim končniškim delom, kot sta *z' 400^{mi}* in *z' 700^{mi}*, razberemo, da so se stotice sklanjale z glasovnimi končnicami.³¹

Za **tisoč** (1000)³² se uporablja v današnjem knjižnem jeziku zastareli izraz *jezero*, ki ga sicer najdemo tudi v starejših slovnica, lahko v obliki *jezer*,³³ in slovarjih.³⁴ Raba tisočic je v analiziranem besedilu nekoliko bolj pestra od rabe stotic, npr. *jezero Čehov, jezero slovenskih beséd, jezero véder, jezero ludem, jezero kolja; pred tri jezero létmi; štiri jezero lét; po deset jezér; sto jezer duš, po sto jezér ludih*, ob tem pa lahko iz konteksta razberemo, da gre navadno za ekspresivno izražanje velike količine. Zlasti

³⁰ Kot edino ali variantno možnost ju navajata tudi Murko (1832: 35) in Muršec (1847: 20), pri Janežiču (1863: 55) oblika *dvajsti* ni prisotna (le *dvajset* in *dvadeset*), *štirideset* pa je.

³¹ Janežič (1863: 56) opozarja, da se števniki *sto* ne pregiba, vendar se slišijo tudi oblike, kot sta *s stomi, na stove*.

³² V slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja so se za število 1000 uporabljale štiri besede: *tavžent, tisoč, jezer* in *milar*; najpogostejša beseda je bila *tavžent*, na drugem mestu po pogostosti je bila *tisoč*, in sicer v različici *tisuč*, redkeje *tiseč* (Novak 2008/09: 150).

³³ Pri Murku (1832: 35) najdemo zapis *1000 távshent, jéser, tifúzh*, pri Muršču (1847: 20) *1000 jézer* – (*tavžent, tisoč*), pri Janežiču (1863: 55) pa *1000 tisoč, jezer, jezero, tavžent*.

³⁴ V Pleteršnikovem slovarju iz leta 1894/95 najdemo pri iztočnici *jezero* več zgledov pregibne rabe tega števnik in podatek o njegovi prevzetosti iz madžarščine: **jêzero** 2., num. = tisoč, C., Mik., Št., ogr., kajk., BlKr.; dve jezери, Št.-Mik.; deset jezer, z deset jezermi, ogr.-Mik.; četiri jezera, z desetimi jezermi, kajk.-Mik.; (tudi indecl.: dve jezero, pet jezero, ogr.-Mik.); — iz madž. ezer, Mik. (Et.). Navedena je tudi varianta *jezer*: **jezer**, num. indecl. = tisoč, štiri jezer, štirim jezer, Trub.-Mik.; — pogl. 2. jezero; **jezer**, f., vzhŠt., ogr.-Mur., C., pogl. 2. jezero (Pleteršnik 2014).

zanimiva je raba *jezero jezér* 'tisoč tisočev oz. milijon', ki se prav tako pojavlja v pomenu 'zelo veliko, mnogo' (npr. *jezero jezér ljudi*).³⁵

Prisotne so tudi **milijonice**, pri čemer prevzeta beseda *milijon* (1.000.000) nima zapolnjenega hiata *-io-*,³⁶ npr. *en milion ino okoli 60,000 fl., dva miliona, z' petimi milioni, deset milionov zlatov, za 20 milionov bankašov, sedemsto milionov frankov*. Praviloma gre za okvirne ocene zelo visoke količine, največkrat plačilnega sredstva.³⁷

V besedilu so prisotni tudi primeri, v katerih imajo glavni števnik značilno rabo ob predlogu *po* (s prislovno vrednostjo), ki »uvaja razmerje mere, obsega, vrednosti v odnosu do koga, česa« (eSSKJ), npr. */b/ilo njih je po sto, po jezero, tudi po deset jezér; je njih /.../ po osem bilo; po dva ino dva viteza* 'dva v vrsti'.³⁸

Vrstilni števnik

Uporabljeni so naslednji z besedo zapisani vrstilni števnik: **pervi, drugi, tretji, šerti, peti, šesti, sedmi, osmi, deveti, deseti, dvanajsti** in **trinajsti**. Narečno obliko ima števnik *šerti*, v katerem se kaže disimilacija *čt > št*, oblike za *enajsti* ne zasledimo (z oziroma na obliko glavnega števnik pa bi lahko bila *ednajsti*).³⁹

Vrstilni števnik se v analiziranem besedilu uporabljajo za:

- navajanje časovnih enot, najpogosteje zaporedja stoletij, npr. *v' pervem, v' petem, v' šestem, v' osmem, v' devetem (stolétji), iz totega trinajstega stolétja*, lahko tudi v kombiniranem zapisu s številko in glasovno izraženim končniškim delom, npr. *v' 9^{tem} stolétji; v' 10^{tem} stolétji, v' 11^{tem} stolétji*, ki se lahko pojavlja tudi pri zapisu datuma, npr. *na lvi*

³⁵ Zveza *jezero jezer* je izpričana tudi v stari knjižni prekmurščini (prim. Novak 2014).

³⁶ Pri Murku (1832: 35), Muršcu (1847: 20) in Janežiču (1863: 55) se pojavlja v obliki *miljón/miljon*.

³⁷ Najdemo tudi števnik *pol milijona*: *z' pol milionom vojšakov* (Krempl 1845: 221).

³⁸ Oblike s *po* omenjajo tudi Murko (1832: 40), Muršec (1847: 23), imenuje jih *vdelivne številnice*, ter Janežič (1863: 57–58), ki jim pravi *delivni števnik ali delivci*.

³⁹ V Murkovi slovnici (1832: 38) najdemo oblike *zhetérti* in *shtérti* ter *enájsti* in *édnajsti*. Pri Muršcu (1847: 21) so vrstilni števnik imenovani »rédivne številnice«, za 4. sta navedeni oblike *čéterti* in *šerti*, za 11. je oblika *ednajsti*. Pri Janežiču (1863: 56) so »vrstivni števnik« imenovani tudi »vrstivci«; za 4. se še zmeraj pojavljata oblike *četrtri* in *štrtri*, za 11. je prav tako *ednajsti*.

den Sušca; prisotno je tudi navajanje ure, npr. *ob šesti vuri, ob njihovi deveti vuri*;

- označevanje zaporednih delov drugih enot: *pervi, drugi, tretji, štarti (zvezek), prvi, drugi ... sedmi, osmi (preték 'poglavje')*; *peti, deseti (tal 'del')*; *štarti, peti (boj)*; *štarta, peta, šesta ino sedma (armada)*;⁴⁰ navajanje mesta v vrsti, npr. *deveti mož, vsakega desetega moža*.

Prisotne so tudi oblike v odvisnih sklonih, ki izkazujejo rabo značilnih vzhodnoštajerskih končnic, npr. *-ega (devetega mēscā)*, *-em (v' dvanajstem stolétji)*, *-oj (z' štertoj [vojskoj])*.

Ločilni števniki

Raba ločilnih števnikov je prisotna v primerih *dvoj, troj, četver* in *peter*⁴¹ ter se uporablja za označevanje števila vrst tega, kar ob njem izraža števeni samostalniki, in za izražanje ustrezne količine ob skupnih samostalnikih, npr.

Gotovje ino drugi nemški rodovje so imeli dvojjo vojsko, eno na boj, drugo samo za brambo (Kreml 1845: 66); *Šalata (lat. sabata herba) je 1509 pri naš ze znana, je pa spervega le dvoje sorte bila, zdaj nje imamo više petdeset sort* (Kreml 1845: 179); *!...! da so Sarmatje ino Slovenci ne eno, temuč dvojjo ludstvo* (Kreml 1845: 71);

Toti se odpravi na boj proti Maksimus puntari, z' trojoj vojskoj, z' Rimlani, z' Gotmi, z' Hunmi ino Alanmi nad njega idoč (Kreml 1845: 32); *Na totem zbori je sklenjeno, da se troja vojska proti Madjarom ima na noge postaviti* (Kreml 1845: 94);

Ob temu so tudi deželski stališi (Landstande) nastali, ino so bili četvere redi: 1. Gospodje, 2. Duhovniki, 3. Vitezi, 4. Mesta (Kreml 1845: 145);

⁴⁰ Primer rabe v povedi: »Zdaj so tri z' ternjom popletene ročke to: v' prvi je voda, v' drugi jesih ali kaj vkupzměšanega, v' tretji pa vino.« (Kreml 1845: 240) Najdemo tudi zvezo *deseti pénez* (Kreml 1845: 107, 186, 245), ki je strokovni izraz in se nanaša na podložniško dajatev.

⁴¹ Pri Murku (1832: 39) za navedene oblike najdemo *dvój, trój, zhvetéri, petéri*, pri Muršču (1847: 22) so evidentirane t. i. razločivne številnice *dvoji, troji, čvetéri, petéri*, pri Janežiču (1863: 57) pa zasledimo »ločivne števnike ali ločivce« *dvoj, troj, čvetér, petér*. Števník *četver* se torej v sočasnih slovnica h pojavlja v obliki *čveter*, ki nastane po metatezi, česar pri Kremlu ne zasledimo, zabeleženo pa je pri Pleteršniku (2014): **čvetêr**, num., pogl. četver.

*Toti, ako ravno so prejd od Princ Eugena bili prék Reina zbiti, so zdaj z' **peteroj** vojskoj šli nad Jožefa, z' ednoj v' Spanjskoj, z' drugoj v' Italii, z' tretjoj vu Flandrii, z' štertoj pri Mozli, z' petoj pri Reini* (Kreml 1845: 192).⁴²

V primerih so opazne posamezne narečne značilnosti, npr. nepreglašena oblika ob samostalniku srednjega spola (*dvojo ludstvo*), narečna končnica *-oj* v orodniku ednine ob ženskospolskem samostalniku (*z' trojoj vojskoj*).

Množilni števnik

Med množilnimi števnik, ki označujejo število pojavitev česa oz. število vrst, je prisoten števnik *dvojen*, pojavlja se tudi *trojen*,⁴³ npr.

*Tak je on **dvojno** nevarno vkupzastoplenje ostro kaštigal* (Kreml 1845: 229); */.../ zred **dvojnimi** »molitvenimi knishizami«* (Kreml 1845: 252); *Paumkirhara med **dvojnimi** murskimi vratami primejo, vrata obojne zaprejo* (Kreml 1845: 130–131);

*Njihova božja služba je bila zosebno **trojna**: 1. Adoracio, molitvanje /.../ 2. Suplikacio, zahvaležnost /.../ 3. Sakrificium, ofruvanje* (Kreml 1845: 41).

Nedoločni števnik

Med števnik, ki označujejo nedoločeno večjo ali manjšo količino tega, ker se šteje in je izraženo s samostalnikom, so najpogostejše uporabljeni *mnogo*, *več*, *dosti/dosta*,⁴⁴ *veliko*, *nekaj*, *malo* in *manj* 'manj'.⁴⁵ Nekaj primerov:

⁴² Pojavi se tudi predložna prislovna zveza *na dvoje* 'na dva dela': *On je z' goloj rokoj podkovo sterl, ino nékega človeka z' ednim zamahom na dvoje razklal* (Kreml 1845: 94).

⁴³ Murko (1832: 39) navaja *dvójni, dvójna, dvójno* ter *tròjni, a, o*; Muršec (1847: 23) v okviru »pomnoživnih številnic« omenja *dvójni* in *trojni*, Janežič (1863: 57) pa *dvojen, jna, o* in *trojen, jna, o*.

⁴⁴ Obliko z izglasnim -a najdemo tudi v Pleteršnikovem slovarju: **dósta**, *adv.* = dosti, *Mur., Cig., Jan., C.* (Pleteršnik 2014).

⁴⁵ Murko (1832: 40–41) omenja npr. *veliko, málo, nekaj, nikaj, dòsti, dovólj, obilno, vèzh, mànj, nizh*; Muršec (1847: 24) kot »obče številnice« navaja npr. *veliko, dosti, vèč, malo, zadosti, nekaj, kaj, nikaj, nič*; Janežič (1863: 59) pa med »nepregibnimi nedoločnimi števnik« navaja npr. *mnogo, veliko, malo, več, manj, precej, dosti* (pri slednjem izpostavlja, da se včasih tudi pregiba, npr. v *dostih besedah*).

- *mnogo knezov ino grofov, mnogo ljudi, mnogo mertvih, mnogo lét, mnogo pénez, mnogo zemle, mnogo strélnega praha;*
- *več žen, več konjenikov, več besed, več boja;*
- *dosti Slovincov, dosti živine, dosti drevja, dosti bojov, dosti slovenskih imen; dosta pénez, dosta kvara; dosta več zernja;*
- *veliko ludstva, veliko ljudi, veliko služebnikov, veliko kristjanov, veliko živine, veliko jajc, veliko drugih strašnih nadlog;*
- *nekaj rib, nekaj zernja ino vina, nekaj ječmena, nekaj goric, nekaj snega;*
- *malo žita, malo vina, malo kruha;*
- *menje beséd, menje lét, menje skerbi.*

Velika količina je lahko ob števniku poudarjena še s prislovom *nezgovorno* 'neizmerno', npr. *nezgovorno mnogo ludstva, nezgovorno veliko ljudi, nezgovorno veliko zemle, nezgovorno veliko mnogoterega mesa*. Oblike, kot so *od* *totih mnogih ludstvih, z' mnogimi otrokmi, v' dostih krajih, na dostih njivah, na večih krajih* ipd., kažejo, da so bili nedoločni števnik v rabi sklonljivi z glasovnimi končnicami. Ta vrsta števnikov se je lahko na različne načine kombinirala tudi z glavnimi števnik, npr. *veliko jezér ljudi; je /.../ vsaki tjeden en den bil, ali tudi več dnevov* (Krempel 1845: 109).

Ekspresivna raba števnikov

Glavni števnik višjih vrednosti (100, 1000) se lahko za nedoločeno večjo količino uporabljajo tudi v prenesenem pomenu, pri čemer je možna ponovitev ob vezniku *in*, npr. *sto in sto, tisoč in tisoč* 'veliko, zelo veliko' (prim. Toporišič 2000: 344). Tudi v Kremplovem besedilu je izpričane nekaj tovrstne rabe zveze *jezero ino jezero*, npr. »*Bog hoče to 'meti! Bog hoče to 'meti!« tak je kričalo jezero ino jezero gerl* (Krempel 1845: 91); */.../ je tak kak od francozkih neizmernih šeregov njih na jezere ino jezere na totih tipskih polah že mertvih ležalo, jezero ino jezero ranjenih je kričeč si za smert prosilo, jezerim ino jezerim je na drugi den jednako naprejestalo — ali na drugi den (17. Oktob.) so vse vojske prehenjale* (Krempel 1845: 226).

Najdemo tudi ekspresivno zvezo za izražanje velike količine *na jezere* 'na tisoče', npr. *njih je na hitrem na jezere znalo vkup biti* (Krempel 1845: 15); *na jezere so spomorjeni* (Krempel 1845: 77); *so njim mravle na jezere noter šle* (Krempel 1845: 230); *je pa Polakov na jezere 'z dežele odišlo* (Krempel 1845: 232).

Ob tem so lahko števniki prisotni tudi v frazemih, npr. z *ednoj besedoj* 'na kratko, skratka' in *tri dni ino noči* 'razmeroma dolgo časa':

Z' ednoj besedoj, Ferdinand je ne prave resnice pokazal, kak bi se bilo moglo turskoj moči proti stopiti (Kreml 1845: 162);

Tam so ga k' konji pervezanega po vseh vulicah vlekli, potem pa ga za noge na obesilo potegnoli, ino ga tak tri dni ino noči trapili, doklam je zadnič z' baticoj po glavi vdarjen ino poklan (Kreml 1845: 121).

Posamostaljena raba števnikov in tvorjenke s števnik

V analiziranem besedilu najdemo tudi posamostaljene števnike, ki torej niso uporabljeni kot del samostalniške zveze, temveč stojijo samostojno, npr. *eden*,⁴⁶ *trije*, *štirje*:

Eden je bil njihov vižar ali kral, ker je pod vižanjem duhovnika nje ravnal, ino tak so pod zastavoj božjoj sovražniki proti šli (Kreml 1845: 66); *Pénez je pa ob totih časih med ludmi ne veliko bilo, samo edni so njih mnogo imeli.* (Kreml 1845: 152);

/.../ še trije drugi so obešeni (Kreml 1845: 86);

/.../ so štirje iz njih, dva rakoska ino dva štajerska grofa (Ptujski najpre ino Vildonski), šli v' Augsburg na zbor /.../ (Kreml 1845: 122).

Pri izražanju zaporedja nenatančno določene osebe se lahko kombinirata *eden* – *eden* ali *eden* – *drugi*, npr.

Zadnič dva Štajerca znajdeti, eden, kak se morska voda za piti dobra napravi, eden pa, kak se steklina zvrtači (Kreml 1845: 254); *Kak so tedaj zdaj od Panoncov edni v' Ilirio, od Japodov edni v' Istrio šli* (Kreml 1845: 11);

/.../ eden vuči tak, drugi drugači (Kreml 1845: 102).

V *Dogodivšinah štajerske zemle* najdemo tudi nekaj tvorjenk s števnik, ki potrjujejo razvitost besednih družin števnikov in opozarjajo na posamezne značilne vzhodnoslovenske besedotvorne vzorce, npr. *enkrat*, *pervokrat*, *dvojboj*, *dvojbojstvo* 'dvoboj', *dvegibé* 'dve gube, sključeno',

⁴⁶ Kot je bilo že izpostavljeno, je iz zapisa *eden sin* razvidno, da se oblika *eden* v besedilu ne uporablja izključno v samostalniški rabi, temveč izjemoma tudi kot prilastek ob samostalniku v funkciji poudarjanja: »En njegov sin je v' Gradci veliko teržtvo gnal na vodi ino drugač, eden sin pa je cesarsko blago spravil ino pošilal /.../« (Kreml 1845: 152).

dvakrat, drugokrat; Triglav, trikrat, tretjokrat; štertinjak (vina) 'prostorninska mera, približno 560 litrov' (SSKJ²), štirivoglast 'štirioglat', štirikrat; sedmina,⁴⁷ Sedemgradska 'Sedmograška'; desetina; tridesetlétni (boj); sedemdesetnik 'sedemdesetletnik'; jezerolétje 'tisočletje'.

Sklep

Števniki, ki so imeli za vsakodnevno življenje ljudi pomembno vlogo in se pojavljajo tudi v najstarejših izpričanih slovenskih besedilih, načeloma sodijo med manj spremenljive besede, zaradi česar so se nekateri znašli tudi na seznamu najbolj obstojnih besed (prim. Klemenčič 2013: 15). Posebno mesto imajo tudi v različnih strokovnih delih, med drugim zgodovinopisnih, ki praviloma pogosteje navajajo časovne in druge oznake, ki vključujejo zapis števnikov.

V besedilu *Dogodivšine štajerske zemlje* Antona Krempla (1845) se ob števnikih, zapisanih s številkami, opazno pojavljajo tudi zapisi števnikov z besedami. Analiza kaže, da najdemo vse vrste števnikov, najpogosteje glavne, in sicer v širokem razponu od enic do milijonic (*krez tri léta, štiri mésce, ednajst lét, dvajsti lét, v' štirdesetih bojih, štiri jezero lét, z' pol milionom vojšakov, sedemsto milionov frankov ...*), ter vrstilne (*pervi, drugi, tretji, šterti, peti, šesti ... preték 'poglavje'*), prav tako pa tudi ločilne (*so imeli dvojo vojsko, eno na boj, drugo samo za brambo ...*), množilne (*med dvojnimi murskimi vratami ...*) in nedoločne (*mnogo pénez, dosta kvara, nekaj snega, malo žita ...*). Avtorjeva raba števnikov izkazuje nekatere značilnosti tedanjega vzhodnoštajerskega jezika, npr. rabo izraza *jezero* za tisoč, disimilacijo *čt* v *št* (*šterti* 'četrti'), fonetični zapis števnik 90 (*blizu devedeset let*), dvojinsko mestniško končnico *-ema* (ki je izenačena z dajalniško in orodniško), npr. *na dvema bregoma* 'na dveh bregih', *v dvema bojoma* 'v dveh bojih', *v' dvema letoma* 'v dveh letih', ob tem pa so prisotne tudi določene specifike, npr. sklanjanje nedoločnih števnikov z glasovnimi končnicami (*na dostih njivah, na večih krajih, z' mnogimi otrokmi ...*), značilna starinska raba predloga *za* v časovnem pomenu (*za dve leti 'čez dve leti'*) ipd. Zapis stotic v kombinaciji s številko in izraženim končniškim delom, npr. *z' 700^{mi}* in *z' 400^{mi}*, daje pomembne informacije

⁴⁷ V opombi je izraz *sedmina* razložen tako: »*Sedmina očivestno kaže na sedem dni, kak dolgo je per Rimlanih mertvi doma ležal, ino še le na osmi den k' pokopi nešen bil.*« (Krempl 1845: 239)

o njihovi pregibnosti. Izkazana je tudi ekspresivna raba števnikov (npr. *je kričalo jezero ino jezero gerl*) in njihova prisotnost v frazemih (npr. *z ednoj besedoj* ‘na kratko’), evidentirana pa je tudi njihova posamostaljena raba (npr. *samo edni so njih mnogo imeli*) ter posamezne zanimive, a doslej slovarsko še neevidentirane tvorjenke iz števnikov (npr. *jezerolétje* ‘tisočletje’).

Števniki so se v sklopu diahrone raziskave izkazali za izjemno zanimivo gradivo, natančnejši uvid v njihov razvoj in regionalno pogojene specifične pa bi razkrile šele dodatne analize starejših besedil.

Literatura

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Linguistica et philologica*, 18).

Kozma AHAČIČ, 2018a: *Kratkoslovnica. Slovenska slovnica za osnovno šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.

Kozma AHAČIČ, 2018b: *Slovnica na kvadrat. Slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.

Kozma AHAČIČ 2022: Je števnik pridevniška beseda ali samostojna besedna vrsta? *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/> (9. 1. 2026).

Paolo ACQUAVIVA in Michael DANIEL (ur.), 2022: *Number in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Greville G. CORBETT, 2000: *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.

eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Spletni rastoči slovar. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2016–. www.fran.si (9. 1. 2026).

Anton BREZNIK, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec.

Tjaša JAKOP, 2025: Dvojina po slovensko: ob 100-letnici prve študije o slovenski dvojini (Tesièniere 1925). *Slavia Centralis* 18/2, 54–74.

Anton JANEŽIČ, 1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec.

Alenka JELOVŠEK, 2022: Besednovrstnost nedoločnih količinskih izrazov v novejši slovenski leksikografiji. *Slavistična revija* 70/4, 545–556.

Marko JESENŠEK, 2024: *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Jezikovna svetovalnica. Spletna rastoča publikacija. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2012–. www.fran.si (9. 1. 2026).

Simona KLEMENČIČ, 2013: *Pregled indoevropskih jezikov*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Anton KREMPL, 1845: *Dogodivšine štajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence*. V' Grádci.

Anton MURKO, 1832: *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung, Johann Lorenz Greiner.

Jožef MURŠEC, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence. V' Gradci*.

France NOVAK, 2008/09: Slovanska členjenost besedja glede na besednovrstnost in pomenskost: števniki v 16. stoletju. *Slavistična revija* 56=57/4=1, 139–163.

Vilko NOVAK, 2014: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Spletna izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. www.fran.si (9. 1. 2026).

Mojca PACEK, 2003: Jezikoslovno izrazje 19. stoletja. *Slavistična revija* 51/1, 33–51.

Maks PLETERŠNIK, 2014: *Slovensko-nemški slovar*. Spletna izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. www.fran.si (9. 1. 2026).

Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo. <https://pravopis8.fran.si/> (9. 1. 2026).

Matej RODE, 1971: Glavni števniki v ruščini in slovenščini. *Jezik in slovstvo* 17/1–2, 25–32. www.dlib.si (9. 1. 2026).

Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes. Različica 1.0. Ur. K. Ahačič. 2015. Portal Fran.

Адам Е. Супрун, 1969: *Славянские числительные. Становление числительных как особых частей речи*. Минск: Издательство БГУ им. В. И. Ленина.

[Adam E. Suprun, 1969: *Slavjanske čislitel'nye. Stanovlenie čislitel'nyh kak osobyh častej reči*. Minsk: Izdatel'stvo BGU im. V. I. Lenina.]

Marko SNOJ, 2015: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Spletna izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. www.fran.si (9. 1. 2026).

SSKJ²: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Spletna izdaja na www.fran.si. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014.

Matej ŠEKLI, 2022: Zgodnjeslovenski števniki od 1 do 10 v Heiligenkreuškem rokopisu iz tretje četrtine 12. stoletja (Heiligenkreuz OCist., Cod. 250). *Slavistična revija* 70/1, 13–32.

Branka TAFRA, 1989: Što su brojevi? (gramatički i leksikografski problem). *Rasprave Zavoda za jezik. Knjiga 15*. Zagreb. 219–237.

Suzana TODOROVIĆ, 2025: *Slovenski istrski lingvistični atlas 2: Števniki in opisni pridevniki, čas in koledar, življenje, poroka in družina, hiša in posestvo*. Koper: Libris, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja. 329–334.

Jože TOPORIŠIČ, 2003: *Oblikoslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Mitja TROJAR, 2024: Ustaljevanje slovenske jezikoslovne terminologije v slovenskih slovnica 1768–2017. *Jezikoslovni zapiski* 30/1, 131–151.

Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2023: Ujemanje v zgradbah z glavnimi števnik. *Slavistična revija* 71/4, 337–54.

Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2024a: Raba števnških zgradb z dvoj- v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 30/2, 7–24.

Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2024b: Zgradbe z glavnimi števnik od pet naprej: sopostavitev slovenščine z drugimi južnoslovanskimi jeziki in ruščino. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 16, 3–26.

Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2025: Zgradbe z zbirno-ločilnimi števnik v slovenščini: sopostavitev s štokavščino in ruščino. *Slavistična revija* 73/2, 255–276.

Valentin VODNIK, 1811: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana.

THE USE OF NUMERALS IN THE FIRST EXTENSIVE HISTORICAL WORK IN SLOVENE

Summary

Numerals have to date not seen a thorough and comprehensive research, synchronically or diachronically, in the Slovene linguistic sphere, though they have been included in grammatical references and seem to have been lexicographically processed from the very beginning. Contemporary studies emphasize that numerals represent an “important and complex grammatical and lexicographic question” (Novak 2008: 144; cf. also Toporišič 2003: 45; Tafra 1989). Recently, the significance of numerals in Slovenian has increased, especially following the discovery of Slavic numerals in 2021 in a Latin manuscript from the 12th century. It was later verified that they were written in early Slovene (Šekli 2022). An interesting and common use of numerals also appears in the first historical work in Slovene, i.e. *Dogodivšine štajerske zemle* (*The History of the Land of Styria*) by Anton Kreml (1845), which was published before the unification of the Slovene literary language and is written in the East Styrian regional (literary) variety and in a script which was new at the time. The article examines the way in which numerals are written and the types of numerals in connection with the purpose of their use (*šest sort* ‘six sorts’, *deveti mož* ‘ninth man’, *dvoja vojska* ‘two armies’, etc.). Special attention is paid to their phonological and morphological analyses,

also in comparison with selected grammatical representations of the time (Murko 1832, Muršec 1847, Janežič 1863) and references in the Slovene-German dictionary published in 1894/95 (Pleteršnik 2014). The research highlights East Slovene characteristics of the numerals which were used, e.g. at the level of sound changes and declension forms (*dvanotrideset* ‘thirty-two’ *devedeset* ‘ninety’, *z’ štiremi* /.../ *oblačilami* ‘with four pieces of clothing’, *pred tri jezero létmi* ‘three thousands of years ago’, etc.), and their variant usage (e.g. *eden sin* ‘one son’ – *en človek* ‘one man’) or prevalent lexical choices (e.g. *jezero* ‘thousands’).

Tragično-humorni elementi v Backmanovem romanu *Mož z imenom Ove*: jezikovnopragmatična in stilistična analiza

MIRA KRAJNC IVIČ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
mira.krajnc@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.6>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Prispevek z vidika jezikovne pragmatike in stilistike analizira roman *Mož z imenom Ove* Fredrika Backmana. Analiza pokaže, da prepletanje tragičnih in humornih elementov izhaja iz izigravanja sodelovalnega načela in vztrajajočega pragmatičnega presežka. Ti mehanizmi so ključni za postopno karakterizacijo lika in za usmerjanje bralčevega empatičnega odziva, kar je preverjeno tudi z anketnimi podatki.

Ključne besede: literarna pragmatika, stilistika, humor, sodelovalno načelo, izigravanje maksim, karakterizacija znotrajbesedilnega udeleženca, *Mož z imenom Ove*

The article offers a pragmatic and stylistic analysis of Fredrik Backman's *A Man Called Ove*. It shows that the interplay of tragic and humorous elements emerges from deliberate flouting of the Cooperative Principle and residual pragmatic excess. These mechanisms play a crucial role in character construction and in guiding the reader's empathy. All the above will be examined also through questionnaire data.

Keywords: literary pragmatics, stylistics, humor, cooperative principle, maxim flouting, characterisation of the intratextual participant, *A Man called Ove*

Uvod

V središču obravnave je roman *Mož z imenom Ove* švedskega pisatelja Fredrika Backmana. Roman sodi med uspešnejša dela sodobne popularne

literature, deležne široke bralske recepcije, prevodov v številne jezike ter filmske adaptacije.¹ Za tovrstna literarna dela je značilno, da so dostopna in berljiva širokemu krogu naslovnikov, da bralčeve pozornosti pritegnejo z emocionalno in moralno pripovedjo, hkrati pa ohranjajo stik z elitnejšimi kulturnimi normami. Roman nelinearno pripoveduje zgodbo o življenju znotrajbesedilnega udeleženca Oveja. Nelinearnost je razvidna iz številnih poglavij: liha razvijajo zgodbo, soda nosijo vpogled v preteklost; iz samih naslovov poglavij na časovne preskoke ni mogoče sklepati, saj se vsi začenejo enako, tj. *Mož z imenom Ove ...*, in različno nadaljujejo, npr. ... in klovn z imenom Beppo ali ... in ženska na vlaku. Roman se začne z Ovejevimi pripravami na prvi poskus samomora, konča z njegovo smrtjo, to je »skoraj do dneva natančno štiri leta« po tem, ko »sta Parvaneh in Patrick vzvratno prikrmarila tisto prikolico v Ovejev poštni nabiralnik ...« (Backman 2014: 393). Ta časovni okvir roman umesti med dela, ki obravnavajo procese staranja, žalovanja (Natalia 2018; Sandberg, Lövgren, Hearn 2022) pri stereotipnih moških – devet- in petdesetleten, čemerem, grob, neprijazen, samotarski, godrnjav moški, ki pa ima veliko srce.

Z vidika literarne jezikovne stilistike in literarne pragmatike roman še ni bil deležen večje pozornosti, čeprav se identiteta osrednjega znotrajbesedilnega udeleženca Oveja vzpostavlja predvsem skozi ponavljajoče se jezikovnovedenjske vzorce, skozi ponavljanje prepoznavnih komunikacijskih scenarijev, kot so nesoglasja s sosedmi, konflikti z birokracijo, korekturni posegi v (jezikovno) vedenje drugih ter eksplicitne vrednostne sodbe. Ove bralcu skozi dialoge – celotni roman se namreč bere skorajda kot transkript, prepis neposredne govorjene interakcije – kaže svojo izrazito neposrednost, odklon do vljudnostnih norm – tako v odnosu do sogovorcev (drugih znotrajbesedilnih udeležencev) kot do predstavnikov institucij –, kaže svojo nizko toleranco do dvoumnosti ter vztrajno normativno vrednotenje okolice. Ti stabilni vzorci utrjujejo koherentnost Ovejevega značaja in hkrati ustvarjajo komični učinek. Humor tako izhaja iz kršitev pričakovanih interakcijskih norm, iz neupoštevanja sodelovalnega načela in njegovih maksim ter iz ponavljajočega se neskladja med socialnimi pričakovanji in Ovejevim dejanskim komunikacijskim vedenjem. To na ravni zunajbesedilnega udeleženca sprva deluje kot vir

¹ Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

nenaklonjenosti do Oveja, a se kasneje izkaže kot vir pomena, sredstvo karakterizacije osrednjega znotrajbesedilnega lika in – kot rečeno – vir humorja. Besedilo tako vzpostavlja interpretativni okvir, v katerem so govorna dejanja, ki sicer ogrožajo podobo drugega ali govorčeve lastno podobo, razumljena kot legitimna, celo moralno utemeljena, kar omogoča bralčeve sočustvovanje z Ovejem. S tega vidika je roman primer literarnega besedila, v katerem so pragmatične kršitve funkcionalne in estetsko motivirane, ne pa napake v komunikaciji, kot npr. »Ven iz avta! /.../ Amputiranec brez ene roke in s sivo mreno bi bolje ritensko vozil prikolico kot vi« (Backman 2014: 25). S tovrstnimi primeri besedilo bralca sistematično usmerja k razločevanju med tem, kaj je izrečeno, in tem, kako naj bo izrečeno razumljeno. Prav ta razkorak med semantično površino in pragmatično globino lahko potrdijo tudi izreki, ki govorijo o Ovejevem odnosu do invalidne žene in o njeni vlogi v njegovem življenju. Tako izvemo, da je Ove »črno-bel človek. Ona pa je bila barva. Vsa barva, ki jo je imel.« (Backman 2014: 48), da »dokler ni spoznal nje, sploh ni živel. Pa po njej tudi ne.« (Backman 2014: 166) ter da »ga je pustila samega v svetu, v katerem ni več razumel jezika.« (Backman 2014: 325). Tudi zato lahko sklenemo, da je literarnopragmatični pristop primeren za analizo izbranega romana, saj razumevanje razkoraka med ubesedenim in mišljenim vodi bralčeve interpretacijo Ovejevega značaja ter interpretacijo zgodbe.

Cilj prispevka je pokazati, kako roman s pomočjo pragmatičnih in stilističnih strategij oblikuje lik, ki je hkrati konfliktno naravnan in empatično sprejemljiv. Prispevek se umešča na presečišče jezikovne pragmatike, literarne pragmatike in stilistike ter zagovarja tezo, da brez analize pragmatičnih dejavnikov, (ne)vljudnostnih strategij in stilističnih ponavljanj ni mogoče zadovoljivo pojasniti, zakaj Ove kot lik deluje hkrati odbijajoče in privlačno, zakaj in kako tragično, žalostno v interakciji med znotrajbesedilnimi udeleženci deluje na bralca kot zunajbesedilnega udeleženca humorno. Analiza temelji na več teoretskih pristopih, zlasti na sami teoriji jezikovne pragmatike, na teoriji relevantnosti (Grice (1989), Sperber in Wilson (2004)), na stilistiki (Uhlik (2014), Simpson (2014), Simpson in Bousfield (2017)), na teorijah humorja (Attardo (2001, 2017), Attardo in Raskin (2017), Larkin-Galinas (2017), Colston (2017), ter na teoriji o kognitivnem procesiranju literarnega diskurza (van Dijk 1979).

Teoretična izhodišča

Stilistika, pragmatika

Zgodovinska izhodišča in raznolikost pojmovanja stilistike

Zanimanje za slogovne in jezikovne vzorce ima dolgo znanstveno in filozofsko tradicijo (Simpson, Bousfield 2017: 158). Stilistika namreč izhaja iz klasične retorike in poetike, razvojno-teoretsko pa je vezana na formalizem, sistemsko-funkcijsko jezikoslovje in teorije o bralčevem odzivu (Sorlin 2016: 288). Že v tem širšem zgodovinskem okviru se kaže, da stilistika ni enotno definirano področje, temveč se termin navezuje na različna razumevanja predmeta raziskovanja, oziroma, kot navaja Green (2006: 262), je »termin stilistika vezan na točno določene avtorje in njihovo razume vanje, kaj je lahko predmet stilistične analize.«

Charles Bally in opisovalna stilistika govora

Sam termin stilistika je vpeljal Charles Bally, za njegovo razširitev in uveljavitev v evropskem prostoru so bila ključna dela Lea Spitzerja (Wales 2006: 215). Ballyjevo pojmovanje stilistike, kakor ga povzema Uhlik (2014), izhaja iz ostre razlike med govorjenim in knjižnim jezikom. Govorjeni jezik je po Ballyju resničen, spontan in čustveno zaznamovan, medtem ko se knjižni jezik kaže kot tog in umeten. Osrednji vprašanji Ballyjeve stilistične teorije sta, kako se v jeziku izraža razmerje med čustvi in razumom ter kako ista besedila v različnih kontekstih dobivajo različne funkcije. Stilistika je tu razumljena kot veda o ekspresiji izražanja govorca, pri čemer je v ospredju analiza govorjenega jezika in neknjižnih jezikovnih oblik.

Pri Ballyju ima ključno mesto medsebojna povezanost med mišljenjem posameznika, ki se želi izraziti, njegovo čustvenostjo oz. izraznim prizadevanjem ter jezikom kot skupnim kodom. Izražanje je tako vedno rezultat napetosti med idejo ali čustvom na eni strani ter jezikovnimi sredstvi, ki so govorce na voljo, na drugi. Bally razlikuje med dvema načinoma izražanja: kadar se govorec osredotoči na predmet, dogodek ali resničnost, ki jo opisuje, gre za čustveno nezaznamovan oz. razumski način izražanja (*mode d'expression intelligente*); kadar pa govorec poudari svojo subjektivnost in čustvenost, gre za čustveni način izražanja (*mode d'expression affective*).

Ta opozicija jasno temelji na odnosu govorca do zunajjezikovne dejavnosti in situacije, v kateri se izražanje odvija (Uhlik 2014: 592–596). Stilistika ima pri Ballyju izrazito opisovalno naravo: njen cilj ni vrednotenje jezika ali sloga, temveč preučevanje dejanske rabe jezika in načinov, kako se v njej zrcalijo razmerja med razumom, čustvi in kontekstom.

Grigorij Vinokur in normativno-kulturno pojmovanje stilistike

V nasprotju z Ballyjevim razumevanjem stilistike Grigorij Vinokur, povzeto po Uhlik (2014: 597–601), jezik razume kot »najpomembnejši in najustreznejši izraz duhovne in obenem tudi politične kulture nekega naroda« (Uhlik 2014: 597), pri čemer je kultura neločljivo povezana s tradicijo in zgodovino ter se uresničuje kot način izražanja in udejanjanja pomena. Jezik v pravem pomenu besede razume kot celoto sistema in norme, ki omogoča, da se člani jezikovne in družbene skupnosti medsebojno razumejo ter razvijejo zavest o pripadnosti določeni skupnosti.

Vinokur loči med jezikom kot sistemom in govorom kot ustvarjalno, zavestno rabo tega sistema. Govor je zanj prostor stilne izbire, pri čemer stil ni zgolj individualna lastnost govorca, temveč družbeno in kulturno pogojena praksa. Kot poudarja Vinokur, citirano po Uhlik (2014: 600): »/č/e bo govorec uporabil ustrezni stil, ki ima svojo vrednost v določeni kulturi, ga bo okolje pravilno razumelo«. Na tej podlagi Vinokur razlikuje med povprečnim govorcem ter posebnimi jezikovnimi uporabniki, kot so pesniki ali jezikoslovci. Stilistika ima zato izrazito predpisovalno naravo: razumljena je kot znanost o govornih stilih, pri čemer vsaka posebna komunikacijska situacija zahteva rabo ustreznih jezikovnih sredstev, kar se navezuje tudi na kasnejša načela praktične stilistike (npr. pri Toporišiču).

Oblikovanje sodobne stilistike in povezava z jezikovno pragmatiko

Čeprav ima stilistično mišljenje torej dolgo zgodovino, se je stilistika kot sodobna disciplina izoblikovala predvsem v zadnjih treh desetletjih 20. stoletja, pod vplivom novih smeri v jezikoslovni teoriji in analizi (Simpson in Bousfield 2017: 158). V tem obdobju se je utrdila kot samostojno raziskovalno področje, ki umetnostna besedila razume kot privilegirani predmet analize. V tem smislu se pogosto pojmuje kot literarna stilistika oz. literarno jezikoslovje, usmerjeno v analizo razmerja med obliko in pomenom

umetnostnega besedila ter v preučevanje rabe jezika v literaturi. Dodatno se je okrepila tudi povezava med stilistiko in pragmatiko. Pragmatično stilistiko lahko opredelimo kot prenos spoznanj in metodologije teoretične pragmatike na preučevanje stila v jeziku, literarno-pragmatična stilistika pa to povezavo sistematično razširi na umetnostna besedila. (Literarna) stilistika in jezikovna pragmatika sta tako kot pristopa k raziskovanju besedila oziroma diskurza neposredno povezani (Salvador 2003: 2). Njuno stičišče se vzpostavlja na ravni izreka kot temeljne analitične enote in na ravni elokucije, torej na ravni izbiranja izraznih sredstev za ubeseditev ideje v konkretni komunikacijski situaciji.

Metodološka specifičnost stilistike in razmerje do literarne kritike

Simpson in Bousfield (2017: 159) poudarjata, da je ključna značilnost stilističnega raziskovanja metodološka preglednost: analitične metode morajo biti zasnovane tako, da omogočajo njihovo preverjanje drugim stilistikom (preverljivost), bodisi z analizo istega besedila bodisi z uporabo zunaj njega. Sklepi in interpretacije so zato veljavni le, če je analitična pot, po kateri smo do njih prišli, dostopna in ponovljiva (transparentnost in ponovljivost). Kot navajata omenjena avtorja, prav ta metodološka zahteva stilistiko jasno ločuje od pristopov k umetnostnim besedilom, ki temeljijo zgolj na impresionističnem komentiranju ali neargumentirani intuiciji, značilni za nekatere oblike literarne kritike. Avtorja sta prepričana, da je prav tovrstno razumevanje stilistike spodbudilo zanimanje za njeno uporabo pri raziskovanju verbalnega humorja v literaturi. Menita namreč, da brez trdne utemeljitve v jeziku in diskurzu analitik nima zadostne podlage, da bi določen odlomek razglasil za humoren, in da le sklicevanje na domnevno 'komičnost' posameznih žanrov ali na predpostavko, da bodo bralci v slogu izbranih avtorjev nujno prepoznali nekaj inherentno humornega, ne zadošča.

Humor

Raziskovanje humorja je uveljavljeno področje v literarni vedi in širše v humanistiki, npr. v psihologiji, filozofiji. Znano je razlikovanje med tragedijo in komedijo, torej med visokim in nizkim, transcendenco in imanenco. Kot navaja Kmecl (1996: 164), je »komik pritlikavi obvladovalec

vsakdanjega, drobnega, spolnega, tudi umazanega sveta«, ki pripada mikrokozmosu, nad katerim ima človek nadzor, medtem ko je »tragik žrtev neobvladljivosti, usode, skrivnostne onstranskosti, višjih sil, bogov«.

Ta razlika izhaja iz ene od treh osrednjih teorij humorja, in sicer iz teorije nadrejenosti. Drugi dve klasični teoriji humorja – ne nujno jezikovnega humorja – sta teorija razbremenitve in teorija neskladja.² Teorija nadrejenosti, poimenovana tudi teorija superiornosti in razvrednotenja, humor razume kot družbeni mehanizem, vezan na skupnost in identifikacijo z njo. Humor je po tej teoriji sredstvo poniževanja drugega in deluje kot oblika družbenega nadzora: posameznika že možnost, da bi postal tarča posmeha, omejuje pri odstopanju od družbenih norm. Kot navaja Larkin-Galiñanes (2017: 9), je nekaj humorno le, če povzdigne predmet naklonjenosti in/ali omalovažuje predmet odpora. Humor kot družbeni pojav je kulturno, časovno in prostorsko pogojen.

Teorija razbremenitve oziroma sproščanja humor razlaga kot afektivni mehanizem sproščanja napetosti. Že klasični avtorji (Aristotel, Cicero) so poudarjali povezavo med smehom, ugodjem in katarzo. Herbert Spencer je humor opisal kot sproščanje presežne energije, ki nastane, ko se močna čustva izkažejo za neprimerna (Larkin-Galiñanes 2017: 10). Šala vzbudi stanje rahle vzburjenosti, ki se v varnem okolju razreši v smeh. Za delovanje humorja je zato ključno tudi predhodno stanje duha: veselo razpoloženje, pričakovanje neresnega in pripravljenost naslovnika, da humor sploh prepozna.

Teorija neskladja humor razume kot kognitivni proces. V ospredju je zaznava nepričakovanega razmerja med idejami ali situacijami, ki se na prvi pogled zdijo nezdružljive (Larkin-Galiñanes 2017: 13). Ključen ni zgolj obstoj neskladja, temveč tudi njegova razrešitev: humor nastane, ko naslovnik odkrije alternativno kognitivno pravilo, ki neskladje smiselno razreši. S tem se humor razlikuje od nesmisla. K razvoju tega pogleda so pomembno prispevali Freud, Bergson in pozneje Raskin, ki uvede pojem menjave leksikalnih scenarijev.

Vse te tri omenjene teorije humorja (teorija superiornosti, razbremenitve in inkongruence) povežeta in umestita v semantiko in pragmatiko Raskinova semantična teorija humorja ter njena nadgradnja, tj. splošna teorija verbalnega humorja³ (Attardo 2001; Attardo, Raskin 2017). Po GTVH

² Predstavitev klasičnih teorij humorja temelji na prispevkih Larkin-Galiñanes 2017 in Krajnc, Antloga 2024.

³ V raziskavah humorja je za poimenovanje te teorije uveljavljena kartica GTVH.

besedilo vsebuje šalo, če je (1) deloma ali v celoti združljivo, prekrivno z dvema različnima leksikalnima scenarijema in če (2) sta tadva scenarija v določenem medsebojnem nasprotju (Attardo 2001: 1 po Raskin 1985). Odločilna je perlokucija: humorno besedilo je tisto, katerega učinek je, da ga naslovnik razume kot humorno (Attardo 2001: 33).

GTVH predvideva hierarhično organizirane vire znanja (nasprotje scenarijev, logični mehanizem, tarčo, pripovedno strategijo, jezik in situacijo), njihovo kombinanje omogoča po eno strani tvorjenje besedila, ki ga bo naslovnik z večjo verjetnostjo interpretiral kot humorno, po drugi strani pa analizo najrazličnejših šal in drugih humornih besedil.

Raziskovanje humorja je zato izrazito multidisciplinarno, vendar so, kot opozarjata Attardo in Raskin (2017: 51), številni pristopi dolgo zanemarljivi jezikovno teorijo humorja. Prav vključitev semantike, pragmatike in diskurza pa omogoča analitično utemeljeno obravnavo humornega učinka, ki presega intuicijo in impresionistične sodbe.

Humor in jezikovna pragmatika

Jezikovna pragmatika in humor sta zelo razvejani raziskovalni področji,⁴ zato se prispevek omeji le na razmerje med humorjem, sodelovalnim načelom in implicitnim.

Po Griceu (1989) naj bi tvorec skladno s sodelovalnim načelom svoj prispevek oblikoval glede na trenutno sprejeto vplivajsko besedilno funkcijo in glede na naravnost diskurza. To načelo v osnovi sestavljajo štiri maksime: maksima kakovosti, količine, relevantnosti oziroma relacije ter maksima načina. Po maksimi kakovosti naj tvorec v svoj prispevek vključi le tiste podatke, za katere je prepričan, da so resnični in oziroma preverljivi. Maksima količine zahteva, da je prispevek ravno prav informativen – ne preveč in ne premalo – glede na trenutno vplivajsko besedilno funkcijo. Skladno z maksimo relevantnosti naj prispevek vsebuje le vsebine, povezane s trenutno temo in potencialno uporabne za doseganje aktualne vplivajske funkcije. Po maksimi načina naj bi se tvorec izogibal večpomenskosti in nejasnostim; njegov prispevek naj bi bil jedrnat, pregleden in tematsko urejen.

⁴ Attardo (2017: 181) navaja podatek, da je število razprav o neupoštevanju maksim sodelovalnega načela kot viru humorja od njegovih zgodnjih prispevkov močno naraslo in da danes dosega več kot 9.000 zadetkov v spletnem iskanju.

Kot navaja Attardo (2017), je Grice sodelovalno načelo postavil v središče svoje teorije, vendar je to v praksi pogosto vodilo do zmotnega razumevanja, da je mogoče neupoštevati posamezno maksimo, ne da bi bilo s tem hkrati kršeno tudi samo načelo. Ker so maksime zgolj konkretizacije abstraktnega sodelovalnega načela, pa je vsako njihovo neupoštevanje nujno tudi neupoštevanje načela kot celote. Čeprav Grice maksime in sodelovalno načelo pogosto obravnava ločeno, sta pojma teoretsko neločljiva, saj skupaj utemeljujeta pojem konverzacijske implikature oziroma pogovornega sklepanja.

Grice (1989: 30) razlikuje več načinov neupoštevanja maksim: tiho kršitev (angl. violation), ki lahko vodi v zavajanje, zavesten izstop (angl. opting out), konflikt med maksimami (angl. clash) ter očitno kršenje oz. izkoriščanje (angl. flouting),⁵ ki je ključno za nastanek implikatur in ima pomembno vlogo pri humorju.⁶ Na tej osnovi Jenny Thomas (1995: 72, po Attardo 2017: 178) tipologijo razširi na pet načinov neupoštevanja sodelovalnega načela in že omenjenim štirim doda še spodletelo upoštevanje (angl. infringing)⁷ ter suspenz (angl. suspending).

Znani primeri izigravanja maksim sodelovalnega načela, ki so lahko humorni, so ironija, sarkazem, norčevanje, pretiravanje, litota, metafora.⁸ Postavlja se vprašanje, kdaj natanko so ta izigravanja lahko humorna. Ali je primer, v katerem tretjeosebni pripovedovalec Ovejevo počutje po tem, ko je Ove nekemu rešil življenje tako, da ga je s tirov dvignil na ploščat, pokomentira z besedami »In tako je šel po zlu tudi ta dan, si je bridko pokimal.« (Backman 2014: 114), vedoč, da je Ove pravzaprav želel narediti samomor, ironičen in hkrati humoren? Primer je humoren

⁵ Termin je trenutno najpogostejše prevajan kot izkoriščanje, ustrezen prevod bi bil tudi izigravanje maksim.

⁶ Attardo (2017: 179) navaja, da vse šale poleg maksime relevantnosti lahko neupoštevajo še druge.

⁷ Spodletelo upoštevanje maksim je nenamerno neupoštevanje maksim, ki izhaja iz pomanjkljivega obvladovanja jezika (Attardo 2017: 178).

⁸ V razpravi *Ironija in sarkazem* (Colston 2017: 234–249) je verbalna ironija opredeljena kot način izražanja, pri katerem tvorec posreduje stališče ali vrednotenje, ki ni skladno z dobesednim pomenom izreka, zato da bi (negativno) ovrednotil predmet govora (referenčni dogodek ali situacijo). Kot podvrste verbalne ironije so navadeni sarkazem (tj. ostra, pogosto zlobna ali zajedljiva oblika ironije), ironična kritika (negativno vrednotenje z navidezno pozitivnim izrekom), ironična pohvala (pozitivno vrednotenje z navidezno negativnim izrekom), hiperbola v ironični rabi, podcenjevanje (litota v ironični rabi), ironična analogija in ironično ponavljanje.

in ironičen hkrati, saj ni pragmatične utemeljitve, da bi se pripovedovalec želel izogniti morebitni žalitvi, hkrati pa je imel cilj biti humoren. Tovrstne primere Attardo (2017: 179) predstavlja kot majhne, a resnične kršitve sodelovalnega načela, in sicer gre za t. i. vztrajajočo kršitev (angl. residual violation).⁹ Attardo uvede ta izraz, ker ugotavlja, da Griceov model v celoti ne pojasnjuje, zakaj nekatera izigravanja maksim delujejo humorno. Gre za primere, v katerih tvorec namenoma in očitno krši posamezno maksimo, naslovnik pa kljub temu brez težav rekonstruira ustrezno konverzacijsko implikaturu. Kljub temu se po uspešni rekonstrukciji smisla ohrani vztrajajoč presežek ne-sodelovalnosti, ki ni pragmatično nujen za razumevanje izrečenega. Prav ta vztrajajoči presežek kršitve predstavlja element, ki sproži humorni učinek, saj ustvarja dodatno nekongruentnost med pričakovano in dejansko jezikovno izbiro. Attardo (2017: 181–182) trdi, da je humor mogoč zato, ker udeleženci komunikacije še vedno predpostavljajo veljavnost sodelovalnega načela, hkrati pa zaznavajo njegovo namerno izigravanje. Prav napetost med pričakovano sodelovalnostjo in očitnim odklikom od nje ustvarja humorno implikaturu. Šale zato ne delujejo kot preprosta odsotnost sodelovanja, temveč kot prepoznavna in zavestna manipulacija pričakovanj sodelovalne komunikacije. S tem – dodaja Attardo – delujejo tudi metapragmatično: z izigravanjem maksim tvorec (ali naslovnik) pokaže razumevanje pravil komunikacije, hkrati pa jih namerno izkrivi, in sicer zaradi humorja, ironije, posmeha ali karakterizacije. To velja tudi za navedeni primer obravnavanega romana.

Attardo (2017: 182) v svojem prispevku ovrže stališče, da sodelovalnega načela ni mogoče neupoštevati, kot to predpostavlja teorija relevantnosti, po kateri vsak izrek nujno predpostavlja optimalno relevantnost (Sperber, Wilson 2004). Po Attardovem mnenju humor pogosto temelji na presenetljivem preklopu med dvema interpretacijama, pri čemer je prva interpretacija sprva predstavljena kot relevantna, a se naknadno izkaže za zavajajočo. Torej je bila relevantnost vsaj začasno kršena. Odpor do ideje, da humor krši sodelovalno načelo, je po njegovem mnenju verjetno zlasti terminološke narave, saj imajo izrazi, kot sta ne-sodelovalen ali 'non-bona-fide', v vsakdanji rabi izrazito negativne konotacije (npr. agresivnost, antisocialnost, zlonamernost), ki zameglijo analitično poanto. Prav zato Attardo raje uporablja izraz neupoštevanje, ki omogoča natančnejši in vrednostno manj obremenjen opis pragmatičnih mehanizmov, na katerih

⁹ V nadaljevanju bo ta koncept uporabljen pri analizi konkretnih dialogov, kjer humor ne nastaja v posamezni repliki, temveč v zaporedju interakcijskih potez.

temelji humor. Prav ti primeri se pokažejo tudi v analizi Backmanovega romana, kjer po uspešni rekonstrukciji implikature ostaja humoren presežek pomena.

Jezikovno-pragmatična in stilistična analiza gradiva

Backmanov roman skozi pripoved omogoča spoznavanje posameznikov, kakršen je Ove – junakov, kakršnih, kot izvemo že iz nadnaslova romana, danes ne delajo več – in s tem odpira prostor za premislek o vlogi starejših v sodobni družbi. Tretjeosebni pripovedovalec bralcu predstavi življenjsko zgodbo stereotipnega, ovdovelega 59-letnega moškega, ki deluje kot kulturna reprezentacija starajoče se moškosti, zaznamovane z občutki odvečnosti po upokojitvi, osamljenosti in iskanjem novega smisla.

Roman pogosto učinkuje kot 'smeh skozi stereotip', pri čemer ta učinek ne nastaja le na ravni vsebine, ampak tudi na ravni jezikovne rabe in pragmatičnih strategij. Ovejevi izreki in replike v dialogih namreč praviloma odstopajo od pričakovanj sodelovalne komunikacije, s čimer bralca silijo v prepoznavanje izigravanj maksim sodelovalnega načela in v rekonstrukcijo implicitnih pomenov.

Izstopajoče podrobnosti in procesiranje besedila

Dobesedna ponovna ubeseditev svojih ali tujih besed ali mislih je ena od ključnih prvin pripovedovanja, ki ga Backman uporabi za nevsiljivo posredovanje tudi globljih življenjskih spoznanj (»Obleke so rajši živele v bližini drugih oblek.« /Backman 2014: 108–109/). Tako se spontana pripoved vsakdanjega komuniciranja pretvori v literarno besedilo, pogosti dialogi kot dobesedni zapisi pogovorov pa literarni diskurz dodatno približajo vsakdanji komunikaciji. Za tovrstni diskurz van Dijk (1979: 2) ugotavlja, da je kognitivno podvrženo istim procesom kot vsakdanja komunikacija, razlikuje pa se v pragmatičnih in recepcijskih funkcijah, in omogoča vpogled v načine, kako bralci procesirajo besedila: tvorijo makrostrukture, si zapomnijo izstopajoče podrobnosti in besedilo razumejo kot posebno obliko govornega dejanja. Primeri izstopajočih podrobnosti v obravnavanem romanu so Ovejevi kratki, nepričakovani izreki tipa »Ven iz avta!«, »Figo sem neprijazen.« (Backman 2014: 44), ki kažejo na Ovejev značilen način komuniciranja in ki si jih bralec zapomni. Hkrati pa si tretjeosebni

pripovedovalec želi, da bi si bralec zapomnil tudi določene misli (druga izstopajoča podrobnost), zato jih skoraj dobesedno ponavlja, npr.:

Zakaj v življenju vseh ljudi pride čas, ko se odločijo, kakšne vrste ljudje bodo: takšni, ki dopuščajo, da drugi hodijo po njih, ali takšni, ki tega ne dopuščajo. (Backman 2014: 134)

V življenju vseh ljudi pride čas, ko se odločijo, kakšni ljudje bodo: takšni, ki dopuščajo, da drugi hodijo po njih, ali takšni, ki tega ne dopuščajo. (Backman 2014: 138)

Pride tak trenutek v življenju vseh ljudi, ko se odločijo, kakšni ljudje bi radi bili. In če ne poznate te zgodbe, tudi ljudi ne poznate. (Backman 2014: 139)

Ali

Težko je priznati, da nimaš prav. Še zlasti za nekoga, ki že zelo dolgo nima prav. (Backman 2014: 359)

Človeku je težko priznati, da nima prav. Še zlasti, če nima prav že zelo dolgo. (Backman 2014: 365)

Tretjo izstopajočo podrobnost predstavljajo esejistični uvodi, ki se v zaključnih poglavjih tega romana pojavijo prvič in postanejo Backmanov značilen slog oblikovanja poglavji v njegovih kasnejših delih, npr. *Babica vas pozdravlja in se opravičuje* (2016), *Mi smo Medvedi! Kaj šteje več: posameznik ali skupnost?* (2018) *Tesnoba do roba* (2021) (Krajnc Ivič 2022):

Smrt je čudna reč. Ljudje vse svoje življenje preživijo, kot da je ni, pa vendar je pogosto ena od najpomembnejših življenjskih spodbud. Nekateri od nas se tega tako zelo zavedamo, da živimo odločneje, bolj trmasto, z več besa. Nekateri potrebujejo njeno nenehno navzočnost, saj se šele ob njej lahko zavedo njenega nasprotja. Druge spet tako obsede, da gredo v čakalnico že davno, preden naznani svoj prihod. Bojimo se je, pa vendar se nas večina bolj od vsega boji tega, da bi utegnili vzeti koga drugega, ne nas. Zakaj najhujši strah, povezan s smrtjo, je vedno to, da nas bo obšla. In nas pustila same.

Po van Dijk (1979) bralec postopno oblikuje semantično oziroma pojmovno predstavo besedila v spominu tako, da iz kratkoročnega spomina izbriše nepomembne informacije, posplošuje posamezne segmente ali jih ob novih informacijah rekonstruira. Tak primer je poimenovanje drugih literarnih oseb, s katerimi Ove prihaja v stik. Praviloma jih poimenuje glede na stopnjo čustvene bližine ali (ne)naklonjenosti, pogosto z označevalci, ki izpostavljajo telesno ali karakterno značilnost, na primer *nosečnica*

oziroma *Nosečnica* (kasneje Parvaneh), *sajasti fant* za Mirsada ali *maček* oziroma *Mačja Nadloga*. Do določenih družbenih skupin pa Ove izraža izrazit odklonilen odnos; značilen primer so *belosrajčniki* oziroma *bele srajce* kot perifraza za uradnike, birokrate in druge nosilce moči odločanja. Tovrstna poimenovanja delujejo kot kognitivno zgoščeni leksikalni scenariji za vrednotenje družbenih vlog, ki jih bralec lahko ustrezno interpretira šele retrospektivno, ob postopnem spoznavanju Ovejevih telesnih in karakternih značilnosti ter njegovih življenjskih izkušenj. Iz njih se pomen nadalje izpeljuje tudi skozi metaforo, denimo v izjavi »*Obleke so rajši živele v bližini drugih oblek*«, ki bralca usmerja k prenesenemu razumevanju družbene segregacije in pripadnosti.

Tem kravatarjem ni bil večš samotni mladenič v bajtici, namenjeni rušenju, na koncu ulice. Otroci se niso smeli igrati okoli njegove hiše. Obleke so rajši živele v bližini drugih oblek, je počasi sprevidel Ove. Njega to seveda ni prav nič motilo – vendar so bili oni tisti, ki so se preselili v njegovo sosesčino, in ne obratno. (Backman 2014: 108–109)

Bralec skozi pripoved postopno izve, da je Ove pri šestnajstih letih ostal brez staršev, da se je vse življenje trudil preživeti z lastnim delom ter da je po prometni nesreči sam skrbel za invalidno ženo, ji ostal zvest in ji omogočil nadaljnje opravljanje poklica. S postopnim razkrivanjem Ovejeve življenjske zgodbe se izhodiščna bralčeva predstava o Oveju na novo oblikuje, saj se Ove izkaže kot kompleksna osebnost z izrazito etično in čustveno razsežnostjo, kot ranljiv (»In potem ga je pustila samega v svetu, v katerem ni več razumel jezika.« /Backman 2014: 325/), ljubeč, human in sočuten, a hkrati zaznamovan s svojevrstnim razumevanjem sveta.

Tak pripovedni način in pragmatično motivirani odmik od dobesednega pomena bralca ohranjata v interpretativni napetosti ter ga silita v nenehno preverjanje, kdaj so maksime sodelovalnega načela upoštewane in kdaj izigrane, in kaj je mišljeno resno in kaj humorno. Preglednica 1 prikazuje analizo nekaj izbranih primerov komentarjev tretjeosebne pripovedovalca, ki izstopajo zaradi pretiravanj in jezikovne kreativnosti s humornim učinkom in imajo pomembno vlogo pri karakterizaciji osrednjega znotrajbesedilnega udeleženca.

Analiza izbranih primerov pokaže, da se humor v obravnavanem romanu vzpostavlja posredno, prek stilističnih postopkov in pragmatičnih odstopanj od sodelovalnega načela. Groteskne in ironične primerjave, pretiravanje, antropomorfizacija ter metaforična konkretizacija glasu in telesa sprožajo humoren učinek kot posledico vztrajajoče kršitve, saj tudi

po uspešni rekonstrukciji implikature ostaja presežek ne-sodelovalnosti, ki ni pragmatično nujen. Prav ta presežek vzpostavlja razkorak med zunanjim vtisom lika in njegovim etičnim ter čustvenim jedrom, zaradi česar humor deluje kot osrednje sredstvo postopne karakterizacije in usmerjanja bralčevega vrednotenja osrednjega znotrajbesedilnega udeleženca.

Preglednica 1: Karakterizacija Oveja skozi pretiravanja in druge oblike jezikovne kreativnosti skozi komentarje tretjeosebnega pripovedovalca

Citat	Analiza	Pragmatični mehanizem / funkcija	Vloga pri karakterizaciji in razmerje do sodelovalnega načela
Ove zabode pogled v Dolgina, kakor da bi pravkar počepnil na motorni pokrov njegovega avtomobila in pustil klobaso na njem. (Backman 2014: 22–23)	Groteskna primerjava implicitno vrednoti sogovorca in kaže na Ovejevo nagnjenost k pretirani moralni presoji v sicer vsakdanjih interakcijah.	Izigravanje maksime kakovosti: pretiravanje (hiperbola) / humor ustvarja distanco in hkrati posredno usmerja bralčevo vrednotenje ravnanja znotrajbesedilnega udeleženca.	Ove je predstavljen kot normativno strog in pretirano občutljiv na kršitve reda; sodelovalno načelo je ohranjeno le na ravni bralčeve interpretacije, znotraj interakcije pa izigrano.
Maček ga ocenjuje pogleda, kakor da bi sedel na tisti strani mize, kjer se na pogovoru odloča o kandidatu za razpisano delovno mesto. (Backman 2014: 121)	Antropomorfizacija živali in prenos institucionalnega diskurza nanjo vzpostavlja ironični učinek, saj se med perspektivo znotrajbesedilnega udeleženca in bralca odpre razkorak, ki razkrije Ovejev birokratiziran pogled na svet.	Izigravanje maksim načina, relevantnosti in kakovosti / metapragmatični komentar birokracije.	Ove je prikazan kot nekdo, ki zavrača birokracijo, a jo hkrati uporablja kot referenčni okvir; sodelovalno načelo je izigrano na ravni opisa, ne na ravni dialoga.
Ove spusti glas, še najbolj podoben škripanju težke pisalne mize, ki so se ji vratca zagozdila na zarjavelem tečaju. Brez besed odide mimo trojice. (Backman 2014: 177)	Glas ni opisan neposredno, temveč prek metaforične primerjave s predmetom, ki čustveno stanje posreduje posredno in obrobno prispeva k humornemu učinku.	Vztrajajoča kršitev (presežek ne-sodelovalnosti) / stilizacija čustvene napetosti.	Ove se kaže kot nekdo, pri katerem besede odpovejo; sodelovalno načelo je delno suspendirano, komunikacija se prenese na paraverbalno raven.

Citat	Analiza	Pragmatični mehanizem / funkcija	Vloga pri karakterizaciji in razmerje do sodelovalnega načela
Njene ustnice se raztegnejo v nekakšno grimaso, ki je tako blizu pristnemu smehljaju, kot ga je zmožna le ženska, ki so ji ustnice vbrizgani okoljski odpadki in živčni strupi. (Backman 2014: 179)	Sarkastična metafora temelji na pretiravanju in vrednotenju lepotnih posegov ter deluje kot posreden avtorski komentar.	Kršitev vljudnostnega načela, izigravanje maksime kakovosti / ironična kritika sodobnih estetskih posegov.	Ovejevo ravnanje je prikazano kot moralno ostro in nevljudno, pri čemer izigravanje sodelovalnega načela ne služi urejanju odnosa s sogovorcem, temveč deluje kot sredstvo, prek katerega je bralec vođen k vrednotenju Oveja.
Kot da vse, kar je Ove rekel, ne bi bilo nič več kot neartikulirano besnenje senilnega starca. (Backman 2014: 219)	Preobrat v perspektivi razkriva razkorak med zunanjo etiketo in notranjo resničnostjo lika, ki jo bralec že pozna.	Konflikt perspektiv med udeleženci / razgradnja stereotipa starosti.	Ove je zaznamovan kot žrtev stereotipizacije; sodelovalno načelo deluje selektivno, saj bralec razume več kot liki v interakciji.
‘Ove?’ ga je vprašala izza hrbtna, kakor da bi jo skrbelo, ali ni morda spremenil istovetnosti, odkar ga je nazadnje prišla nadlegovat. (Backman 2014: 228)	Ironična kritika je izvedena z minimalnimi označevalci; pretirana navidezna skrb učinkuje ironično šele ob bralčevem prepoznavanju ustaljenega interakcijskega vzorca med likoma.	Izigravanje maksime relevantnosti / označevanje ponavljajoče se interakcijske dinamike.	Ove je umeščen v mrežo odnosov, kjer je njegova ‘nenavadnost’ normalizirana.

Vir: lasten

Funkcija dialoga in vloga pripovedovalca pri procesiranju besedila

Izrazi, kot so nedružaben, redkobeseden ali nevljuden, se nanašajo predvsem na Ovejev način komuniciranja in so posledica Ovejevega prepričanja, da je vljudnost značajska hiba, izguba časa, saj Ove ne dela stvari

samo zato, ker se spodobijo. To od bralca zahteva veliko sklepanj, kar vodi do nesporazumov tako z vidika razumevanja Oveja kot tudi nesporazumov med znotrajbesedilnimi udeleženci. Nesporazumi so posledice neupoštevanja sodelovalnega načela in načela vljudnosti ter razkrivajo razkorak med Ovejevim notranjim svetom in pričakovanji njegovih sogovorcev:

Ovejeva žena se pogosto spre z njim, ker se Ove vedno prička zaradi tega ali onega. Čeprav se, vrag ga vzemi, v resnici sploh ne prička. Samo prepričan je, da ima prav. Je tak odnos do življenja res tako nerazumen? (Backman 2014: 44)

A pripovedovalčevi komentarji razkrijejo njegovo ranljivost: »Ove je videti užaljen.« (Backman 2014: 75).

Prav zaradi navedenega imajo dialogi v romanu osrednjo vlogo, vendar ne zgolj v smislu neposrednih izmenjav med znotrajbesedilnimi liki, torej Ovejevi dialogi z drugimi znotrajbesedilnimi udeleženci – v nadaljevanju bodo deležni še več pozornosti –, ampak tudi zaradi širšega razumevanja dialogičnosti, ki poleg tovrstnih dialogov zajema tudi pripovedovalčeve komentarje dogajanja (preglednica 1), izreke ali dele izrekov, ki jih lahko pripišemo ali Ovejevemu mentalnemu svetu ali pripovedovalčevemu vzpostavljanju stiska z bralcem (npr. 'vrag ga vzemi'), zajeto pa je tudi pripovedovalčevo neposredno vzpostavljanje stika z bralcem: »Ampak da si bomo povsem na jasnem, nič od tega nima nobene zveze s tem, zakaj zdaj Ove sedi pred bolnišnico.« (Backman 2014: 230). Tovrstni primeri pripovedovalčeve interakcije z bralci delujejo kot pragmatična vodila, ki usmerjajo bralčevo razumevanje izrečenega in omogočajo rekonstrukcijo implicitnih pomenov.

Karakterizacija Oveja v izbranih dialogih med znotrajbesedilnimi udeleženci – pragmatični vidik

V nadaljevanju so analizirani štirje daljši odlomki, od katerih prva dva (a1 in a2) prikazujeta, v kako drugačnih kontekstih je Ove v svojih mislih, čustvih, kot so njegovi sogovorniki. Tretji primer (b) prikazuje očitno neskladje med izrečenimi besedami in pojavnostjo, kar za znotrajbesedilne udeležence deluje stresno, za zunajbesedilne pa humorno. Četrty primer kot vir humorja izkorišča izogibanje odgovoru. Ti primeri potrjujejo Attardovo stališče, da humor ni vedno združljiv z zahtevo po optimalni relevantnosti, saj bralec po uspešni rekonstrukciji implikature zazna presežek pomena, ki ni funkcionalno nujen.

Vsakdanji nespোরазum in vztrajajoča kršitev

a1) *Vsakemu tepcu, pomisli Ove, bi bilo jasno, da kartica, ki ni delovala pred pol minute, tudi zdaj ne bo. Ove to možu za pleksi steklom tudi pove.*

»Prosim?« reče mož.

Ove demonstrativno zavzdihne. Spet izvleče svojo kartico, ne da bi odmaknil oči od pleksi stekla. Kartica deluje.

»Vidite?« se mu zareži mož za pleksi steklom.

Ove prestreli kartico z jeznim pogledom, kot da ga je prevarala, potem pa jo vtakne nazaj v denarnico.

»Pa lep dan vam želim,« zakliče mož za pleksi steklom za njim.

»Bomo videli,« odmrma Ove. (Backman 2014: 169)

Obravnavani odlomek ponuja značilen primer pragmatično utemeljenega humorja, ki izhaja iz razkoraka med notranjo perspektivo osrednjega lika in potekom dejanske interakcije. Pripovedovalec, ki dogajanje ubeseduje z Ovejeve perspektive, bralcu omogoča neposreden vpogled v Ovejeve misli, s čimer vzpostavlja informacijsko asimetrijo med bralcem in znotrajbesedilnim sogovorncem. Ovejeva notranja evalvacija sogovorca kot nekompetentnega ostaja neizrečena, vendar se njegova nevljudnost izraža posredno, prek neverbalnih in paraverbalnih sredstev, kot so demonstrativno vzdihovanje, molk in pogled. S tem pride do implicitnega ogrožanja sogovorčeve pozitivne podobe in hkratnega tveganja za Ovejevo lastno podobo, saj deluje osorno in družbeno neprilagojeno.

V dialogu se izigrava več maksim sodelovalnega načela. Ovejeva gotovost, da kartica ne bo delovala, temelji na predhodni izkušnji, a se izkaže za situacijsko napačno, kar povzroči ironičen preobrat in razkrije razkorak med pričakovanim in dejanskim potekom dogodkov. Ovejeva redkobesednost in eliptičnost izigravata maksimo načina, saj sogovorec in bralec ne prejmeta eksplicitne razlage njegovega ravnanja. Humor se dodatno stopnjuje z antropomorfizacijo kartice, ki jo Ove pogleda »kot da ga je prevarala«, s čimer se odgovornost za neuspeh simbolno prenese na predmet.

Zaključna izmenjava ustaljeno vljudnega izreka ob slovesu in Ovejeve replike »Bomo videli« predstavlja ključen pragmatični trenutek. Medtem ko sogovorec izrek razume kot nevtralen odziv na konvencionalno vljudnostno gesto, bralec zaradi širšega konteksta in predhodnega poznavanja lika prepozna ironični presežek pomena. Gre za primer vztrajajoče kršitve sodelovalnega načela, kjer po uspešni interpretaciji izreka ostaja presežek ne-sodelovalnosti, ki ni pragmatično nujen, a je ključen za humorni učinek.

Etika dejanja in ironični učinek

a2) »Tole bi se lahko pa še kar slabo končalo,« se nervozno zaheheče prvi čeladar.
»Ja, res slabo,« se strinja drugi.
»Prav lahko bi vas povozilo,« postavi reči na svoje mesto tretji.
»Res ste junak!«
»Rešili ste mu življenje!«
»Življenje,« ga popravi Ove in v svojem glasu zasliši Sonjinega. (Backman 2014: 177)

Obravnavani odlomek predstavlja izrazit primer pragmatično utemeljene ironije, ki izhaja iz neskladja med družbeno pričakovano interpretacijo dejanja in Ovejevo lastno vrednotenjsko perspektivo. Zaporedne replike treh čeladarjev stopnjujejo konvencionalno interpretacijo dogodka: sprva poudarjajo nevarnost situacije, nato pa jo preoblikujejo v diskurz junaštva in moralnega priznanja. Gre za niz replik, ki sledijo pričakovanemu družbenemu vzorcu, v katerem se izjemno dejanje normativno ovrednoti in simbolno nagradi z verbalno pohvalo.

Ovejev odziv pa to pričakovano zaporedje prekine z minimalno, a izrazito zaznamovano repliko »Življenje«, s katero popravi sogovorčev izrek »Rešili ste mu življenje«. Čeprav je implikatura bralcu brez težav dostopna, izrek zavestno ne sledi zahtevi po optimalni relevantnosti, saj ostaja pomensko preobilen. Prav ta presežek pa je mogoče na ravni sodelovalnega načela opisati kot izigravanje maksime relevantnosti: v kontekstu emocionalno nabitega prizora je jezikovna korekcija nebitvena za potek interakcije, a prav zato pragmatično učinkovita. Ove s tem ne zanika dejstva rešitve, temveč zavrne patos in simbolni pomen, ki mu ga sogovorci pripisujejo.

Ključno je, da pripovedovalec ob tej korekciji doda še notranji komentar »in v svojem glasu zasliši Sonjinega«, s čimer se pomen replike razširi onkraj trenutne interakcije. Ovejev odziv ni izraz pedantnosti ali socialne nerodnosti, temveč signal njegove etične naravnosti, ki ga v odločilnem trenutku veže na spomin na ženo. S tem se vzpostavi razkorak med zunanjo, družbeno interpretacijo dejanja in notranjo, intimno motivacijo, ki ostaja sogovorcem nedostopna, bralcu pa razkrita.

Odlomek tako potrjuje, da Backman humor gradi na drobnih pragmatičnih odmikih, ki obenem razkrivajo etično doslednost lika in bralca vodijo k presežnemu, ne dobesednemu razumevanju izrečenega, s tem pa skozi pripovedovalca vzbudi sočutje pri bralcu.

Interakcijski konflikt in implicitna empatija

Konflikti v vsakdanji interakciji pogosto nastajajo kot posledica očitnega neskladja med izrečenimi besedami in pojavnostjo.

b) »Pritisnite na sklopko in dajte več plina,« reče Ove.

»Saj ravno to počnem!« odgovori ona.

»Ne, ne počnete!«

»Ja, pa počnem!«

»Zdaj pa vpijete.«

»NIČ NE VPIJEM, MADONCA!« zavpije.

Mestni terenec na ves glas zahupa. Parvaneh pritisne na sklopko. Saab se zakotali nekaj centimetrov nazaj in trči v ospredje mestnega terenca. Tetovirana Vratova zdaj dobesedno visita na hupi, kakor da bi hotela oznaniti alarm za zračni napad. Parvaneh obupno obrača ključ, a iz tega se izcimi samo še en zastoj. Potem nenadoma vse spusti iz rok in zakoplje obraz v dlani.

»Marička po ... pa menda ne boste zdaj jokali?« osuplo vpraša Ove.

»SAJ NE JOKAM, MADONCA!« zatuli, medtem ko ji solze škropijo po armaturi. Ove se nasloni nazaj in se pogleda v koleno. S prsti mečka konec papirnatega pendreka.

»Samo tako strašansko naporno je tole,« razumete?« zahlipa in se s čelom nasloni na volan, kakor da upa, da se bo naslonila na nekaj mehkega in puhastega.

»Sem pač majčkeno NOSEČA! Majčkeno POD STRESOM, kaj res nihče ne more pokazati vsaj trohice razumevanja za eno ušivo nosečnico, ki je majčkeno POD STRESOM??!!« (Backman 2014: 278–279)

Obravnavani odlomek predstavlja primer interakcijsko generiranega humorja, ki izhaja iz zaporednega izigravanja maksim sodelovalnega načela, konflikta perspektiv ter neskladja med dobesedno in pragmatično ravno izrečenega. Dialog je zgrajen kot stopnjevanje napačne koordinacije: Ove kot inštruktor uporablja kratke, pozivne izreke brez omilitvenih strategij, Parvaneh pa njegove napotke razume kot neupravičeno kritiko. Že začetna izmenjava (»Saj ravno to počnem!« – »Ne, ne počnete!«) kaže na konflikt, saj oba udeleženca vztrajata pri svoji interpretaciji situacije.

V nadaljevanju pride do izrazitega izigravanja maksime načina in vljudnosti: Ovejeva ugotovitev »Zdaj pa vpijete« deluje kot metapragmatični komentar, ki ne prispeva k reševanju situacije, temveč jo stopnjuje. Parvanehin odziv »NIČ NE VPIJEM, MADONCA!« je klasičen primer pragmatičnega paradoksa, saj z zanikanjem dejanja hkrati potrjuje prav tisto, kar zanika. Humor se tu vzpostavlja skozi očitno neskladje med vsebino izreka in njegovo poljezikovno realizacijo, kar je za bralca nedvoumno prepoznavno.

Vdor zunanjih zvočnih dražljajev (hupanje mestnega terenca, opis 'Tetoviranih Vratov') deluje kot element, ki humor stopnjuje in situacijo pomakne v smer farse. Vendar se bistvo odlomka razkrije šele ob Parvanehinem čustvenem izbruhu, ko jok zanika z istim vzorcem, kot je prej zanikala vpitje. Ovejev osupli odziv »pa menda ne boste zdaj jokali?« razkrije njegovo nezmožnost pravilne interpretacije čustvenih signalov sogovorke, hkrati pa kaže na njegovo dosledno dobesedno razumevanje izrečenega.

Ključni prelom v odlomku nastopi s Parvanehinim monologom, v katerem eksplicitno imenuje okoliščine svojega čustvenega stanja (nosečnost, stres) in jih glasno ponavlja, kar je nakazano z velikimi črkami. Ta prehod iz implicitnega v eksplicitno razbije dotedanji interakcijski vzorec in retroaktivno osmisli prejšnje izbruhe kot pragmatično motivirane, ne pa zgolj čustveno neobvladljive. Ovejev molk, umik pogleda in mečkanje papirnatega pendreka pomenijo pomemben pragmatični premik: prvič se odpove verbalnemu nadzoru situacije, kar signalizira njegovo implicitno prilagoditev sogovorki.

Humor v odlomku ne izhaja iz ubesedenega, temveč iz zaporednega in vztrajnega izigravanja maksim sodelovalnega načela, zlasti relevantnosti, načina in zaradi neupoštevanja vljudnosti. Gre za primer humorja, ki nastaja iz interakcijskega neusklajevanja in iz razkoraka med dobesednim pomenom izrečenega ter kontekstualno razvidnim čustvenim stanjem udeležencev. Odlomek hkrati pomembno prispeva h karakterizaciji Oveja: razkriva njegovo normativno, racionalno usmerjeno razumevanje komunikacije, ki se ob soočenju z izrazito afektivno situacijo izkaže za neustrezno, a ne brez potenciala za empatijo. Pragmatični umik iz verbalnega nadzora situacije tako pomeni ključni premik od rigidne direktivnosti k implicitni empatiji, ki se v romanu dosledno uresničuje skozi interakcije, ki jih bralec zaznava kot humorne. Dodatno se bralčeva empatija z osrednjim znotrajbesedilnim udeležencem veča s postopnim razkrivanjem Ovejeve tragične življenjske usode.

Izogibanje odgovoru kot vir humorja

c) »Kaj pa je to?« je rekla Parvaneh in debelo pogledala.

Ove se je na vsem lepem začel strašansko zanimati za košček asfalta pod enim izmed svojih čevljev. Maček pa je zbujal vtis, kakor da bo vsak čas požvižgaje odtacal proč.

Spet je potrkal izza garažnih vrat.

»Halo?« je rekla Parvaneh na to.

»Halo?« so odgovorila garažna vrata.

Parvaneh je izbuljila oči.

»Za božjo voljo ... pa menda niste koga zaklenili v GARAŽO, Ove!?« Ove ni odgovoril. Parvaneh ga je stresla, kot da bi hotela otresti nekaj kokosovih orehov s palme.

»OVE!«

»Ja ja. Ampak tega nisem naredil nalašč, za božjo voljo,« je zamrmral in se ji izvil iz prijema.

Parvaneh je zmajala z glavo. (Backman 2014: 230)

Obravnnavani odlomek predstavlja primer humorja, ki nastaja iz zaporednega izigravanja sodelovalnega načela, iz rabe neverbalnih strategij ter iz razkoraka med tem, kar je pragmatično pričakovano, in tem, kar je dejansko realizirano. Situacija se začne z Parvanehinim nevtralnim vprašanjem »Kaj pa je to?«, ki odpira prostor za kooperativen odgovor, vendar Ove namesto verbalne replike izbere nejezikovno strategijo: začne se pretirano zanimati za košček asfalta. Ta nejezikovni odziv pomeni očitno izigravanje maksim relevantnosti in načina, saj se Ove kot znotrajbesedilni udeleženec kljub jasnemu pozivu zavestno izogne odgovoru.

Humor se dodatno stopnjuje z vlogo mačka, ki je predstavljen kot udeleženec z lastno pragmatično držo, saj deluje, »kakor da bo vsak čas poživžgaje odtacal proč«. Antropomorfizacija mačka deluje kot zrcaljenje Ovejevega izmikanja odgovornosti in hkrati kot kontrapunkt Parvanehini naraščajoči zaskrbljenosti, kar učinkuje humorno. Ponovno trkanje izza garažnih vrat in dialog »Halo?« – »Halo?« dodatno potencirata absurdnost situacije, saj se neživi objekt vključi v komunikacijo kot navidezni sogovorec, kar ustvarja učinek farse in še okrepi pragmatično zmedo.

Parvanehina reakcija, izražena s stopnjevanjem nevere in čustvene intenzivnosti, vodi do neposredne konfrontacije: »pa menda niste koga zaklenili v GARAŽO, Ove!?«. Ovejev molk tudi v tem trenutku pomeni vztrajanje pri izigravanju sodelovalnega načela, saj zavrnitev odgovora deluje kot implicitno priznanje, a brez eksplicitne verbalne potrditve. Fizična intervencija (stresanje) predstavlja poskus ponovne vzpostavitve komunikacijskega nadzora, kar Ove prekine z minimalno, a pragmatično zelo obremenjeno repliko: »Tega nisem naredil nalašč.« Ta izjava je ključna za humorni učinek, saj formalno deluje kot opravičilo, pragmatično pa kot dodatno zaostrovanje situacije. Ove s tem ne zanika dejanja, temveč zgolj predstavi svoj namen, kar odpira še več vprašanj, kot jih razreši. Gre za primer, kjer je maksima relevantnosti sicer formalno upoštevana, vendar na način, ki ne ustreza pričakovanemu interakcijskemu cilju. Humor se

tako vzpostavi kot vztrajajoč presežek ne-sodelovalnosti: komunikacija je mogoča, a sistematično neusklajena s pričakovani sogovorko.

Odlomek pomembno prispeva h karakterizaciji Oveja kot lika, ki se konfliktnih ali čustveno zahtevnih situacij loteva z umikom, molkom in minimalnimi pojasnili, pri čemer se opira na dobesedno razumevanje izrečenega in zanemarja interakcijsko dimenzijo pomena. Hkrati se v dinamiki s Parvaneh razkrije njegova človeška ranljivost: izmikanje ni izraz brezbrčnosti, temveč strategija soočanja z odgovornostjo, ki jo težko verbalizira. Humor je tukaj pragmatično sredstvo razkrivanja značaja in dinamike odnosa med znotrajbesedilnima udeležencema.

Poizvedba med študenti in študentkami

Ker je humorno vezano na naslovnikovo pripravljenost ubesedeno dojeti kot humorno in kjer je kulturno in izkušnjsko vezano, sem za delno potrditev analize izvedla še krajšo poizvedbo pri študentih in študentkah. V študijskem letu 2022/2023 sem študente in študentke 2. letnika slovenistike prosila, da iz danega odlomka na straneh 22–23 oziroma 145–146 izpišijo govorno dejanje/izrek, ki jih je nasmejal, in da naj svojo izbiro pojasnijo.

Njihovi odzivi kažejo, da bralce analiziranega romana najpogosteje nasmejijo tisti govorni dogodki, v katerih se prepletajo izrazita slikovitost, pretiravanje in prepoznavnost vsakdanjih situacij. Več odgovorov izpostavlja humorne učinke, ki izhajajo iz metafore ali hiperbole (npr. primerjava pogleda s tem, kot da bi nekdo »počepnil na motorni pokrov in pustil klobaso na njem« ali »sračje gnezdo« za lasišče). Anketiranci poudarjajo, da so izbrana govorna dejanja zelo ilustrativna, zlahka predstavljiva in zato smešna. Humor se gradi zlasti na vizualizaciji ubesedenega in na nesorazmerju med resnostjo situacije in njenim pretiranim ali metaforičnim opisom. Opazno je laično razumevanje zlasti termina ironija.

Kot humorni so bili interpretirani tudi izreki, ki so blizu njihovim vsakdanjim izkušnjam. Izreki, kot so »NIKOLI ne poslušaj!«, »O, a res? Pa sploh ni videti tako!« ali Parvanehino grozeče, a očitno neresno opozorilo Patricku, so anketiranci povezovali z lastnimi izkušnjami iz partnerskih in družinskih odnosov. Humorne učinke je tu posledica prepoznavanja znanih komunikacijskih vzorcev, ki delujejo kot ogledalo vsakdanjega sveta. Več odgovorov izpostavlja tudi humor, ki temelji na Ovejevi pretirani normativnosti in rigidnosti, zlasti v odnosu do pravil, denarja in 'smiselnosti' ravnanja (npr. parkirni listki, plačljiva stranišča, skrb za vrt). Menijo, da

Ove iz muhe dela slona, a prav ta pretiranost in vztrajanje pri lastni logiki ustvarjata komični učinek.

Posebno skupino predstavljajo odzivi, v katerih anketiranci poudarjajo humornost izrekov otrok ali kratkih, navidez neumestnih replik (npr. »Kloven!«), ki delujejo nepričakovano in zato smešno. Ti primeri kažejo, da humor v romanu nastaja tudi zaradi nenadnih pragmatičnih prelomov, ko ubesedeno ne ustreza pričakovanemu poteku interakcije.

Sklenemo lahko, da bralce najbolj nagovarjajo tisti humorno zaznamovani govorni dogodki, ki združujejo jezikovno kreativnost, pogosto izraženo s pretiravanjem, in pragmatični odmik od pričakovanega sodelovalnega komuniciranja, hkrati pa so močno zasidrani v izkušnjah vsakdanjega življenja. Humor je zato razumljen kot rezultat prepoznavanja – bodisi lastnih komunikacijskih navad bodisi Ovejeve pretirane doslednosti –, kar potrjuje, da humornost v romanu in tudi sicer deluje prek naslovnikovega izkustvenega sveta.

Sklep

Roman *Mož z imenom Ove* sodi med uspešnejša dela sodobne popularne literature, saj je dostopen in berljiv širokemu krogu naslovnikov ter bralčevo pozornost pritegne z izrazito emocionalno in moralno naravnano pripovedjo. Emocionalni učinek se vzpostavlja predvsem s sopostavitvijo za bralca humornih segmentov in pogosto tragičnih življenjskih izkušenj osrednjega znotrajbesedilnega udeleženca. V luči obravnavanih teoretičnih pristopov je roman posebej poveden primer, saj v njem prepoznavno sovpadata čustveno zaznamovan govor, kakor ga je v središče stilističnega raziskovanja postavljala Bally, in književnost kot funkcionalno preoblikovana raba jezika v smislu Vinokurjevega razumevanja.

Ovejevi izreki in replike v dialogih delujejo hkrati kot nosilci čustvene ekspresije in kot literarno stilizirana sredstva, s katerimi se v zaporednih interakcijah gradi njegova osebna podoba ter njegov odnos do znotrajbesedilnih sogovorcev in sveta. Humor v romanu ne deluje kot preprosta odsotnost sodelovanja, temveč kot prepoznavno izigravanje sodelovalnega načela, ki po uspešni rekonstrukciji implikature pušča vztrajajoči presežek pomena. Prav ta metapragmatični presežek, ki ga pogosto posreduje mestoma vsevedni tretjeosebni pripovedovalec, bralcu ne le omogoča razumevanje humornega učinka, temveč ga tudi usmerja k sočustvovanju z osrednjim literarnim likom ter vodi njegov interpretativni in čustveni odziv.

Literatura

- Salvatore ATTARDO, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Salvatore ATTARDO, 2017: Humor and Pragmatics. *The Routledge Handbook of Language and Humor*. Ur. Salvatore Attardo. New York, London: Routledge. 174–188.
- Salvatore ATTARDO, Victor RASKIN, 2017: Linguistics and Humor Theory. *The Routledge Handbook of Language and Humor*. Ur. Salvatore Attardo. New York: Routledge. 49–63.
- Fredrik BACKMAN, 2014. *Mož z imenom Ove*. Prev. Uroš Kalčič. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, d. d.
- Herbert L. COLSTON, 2017: Irony and Sarcasm. *The Routledge Handbook of Language and Humor*. Ur. Salvatore Attardo. New York, London: Routledge. 234–249.
- Teun Adrianus van DIJK, 1979: Cognitive Processing of Literary Discourse. *Poetics Today*, 1(1/2), 143–159. Dostop maj 2023 na <https://doi.org/10.2307/1772045>.
- Keith GREEN, 2006: Literary Theory and Stylistics. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second edition. Amsterdam [etc.]: Elsevier. 261–267.
- Paul GRICE, 1989: Logic and Conversation. *Studies in the Way of Words*. Cambridge: Harvard University Press. 22–40.
- Matjaž KMECL, 1996: Humor in slovenska literatura. *Sodobnost* 44/3–4. 163–170.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2013: *Osnove pragmatikičnega jezikoslovja*. Visokošolski učbenik. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. Dostop februar 2026 na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-R1BQSHVT>.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2022: »Sovraštvo je preprosto« – preplet oblike in pomena v izbranih romanih F. Backmana. *Slavistična prepletanja* 4. Ur. Gjoko Nikolovski in Natalija Ulčnik. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 39–56.
- Mira KRAJNC IVIČ, Špela ANTLOGA, 2024: Predlog izdelave korpusa humorja v govoru za slovenščino. *Stanje in perspektive uporabe govornih virov v raziskavah govora*. Ur. Mira Krajnc Ivič. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 195–219.
- Cristina LARKIN-GALINANES, 2017: An Overview of Humor Theory. *The Routledge Handbook of Language and Humor*. Ur. Salvatore Attardo. New York: Routledge. 4–16.
- Chintya Winda NATALIA, 2018: Personality Traits in Frederick Backman's Novel *A Man Called Ove*. *KnE Social Sciences*. 142–148. Dostop maj 2023 na <https://kneopen.com/kne-social/article/view/1926/>.
- Linn J. SANDBERG, Karin LÖVGREN, Jeff HEARN, 2022: Bouncing off Ove: Old men's readings of the novel *A Man Called Ove* as a cultural representation of ageing masculinity.

Journal of Aging Studies 63, 101053, 1–8. Dostop maj 2023 na <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2022.101053>.

Vincent SALVADOR, 2003: Pragmatics and stylistics. *Noves SL. Revista de Sociolingüística*. Dostop april 2022 na http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm03hivern/a_salvador1_2.htm.

Paul SIMPSON, 2014: *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge.

Paul SIMPSON, Derek BOUSFIELD, 2017: Humor and Stylistics. *The Routledge Handbook of Language and Humor*. Ur. Salvatore Attardo. New York, London: Routledge. 158–173.

Mladen UHLIK, 2014: Dva poskusa pojmovanja stilistike: Charles Bally in Grigorij Vinokur. *Slavistična revija*, 62/4, 591–604.

Katie WALES, 2006: Stylistics. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second edition. Amsterdam [etc.]: Elsevier. 213–217.

Deirdre WILSON, Dan SPERBER, 2004: Relevance Theory. *The Handbook of Pragmatics*. Ur. Laurence R. Horn in Gregory Ward. Oxford: Blackwell Publishing. 607–632.

TRAGIC–COMIC ELEMENTS IN FREDRIK BACKMAN'S NOVEL *A MAN CALLED OVE*: A LINGUISTIC PRAGMATIC AND STYLISTIC PERSPECTIVE

Summary

The article examines the international award-winning novel *A Man Called Ove*, written by the Swedish author Fredrik Backman and translated into Slovene, from the perspective of linguistic pragmatics and stylistics. The literary text is approached as a site of interpretative negotiation between the author and the reader, with analytical attention focused on the interplay between tragic and humorous elements. These emerge from the contrasting experiences of the same intratextual events as perceived from the viewpoints of intratextual participants (literary characters) and the extratextual participant (the reader). Stylistic and narrative dynamics are shaped by the use of stylistic devices such as irony, hyperbole, ellipsis, and selective focalization, which contribute to the production of humorous effects precisely in contexts where the textual, novelistic world is marked by a predominantly tragic connotation. Humor in the novel thus frequently comes as a result of pragmatic incongruity between the intentions of the intratextual participant and the interpretation of the extratextual participant.

At the beginning of the novel, the central intratextual participant, or main literary character, Ove, is presented as a grumpy, rigid, reserved, and socially withdrawn individual. This is reflected in his direct, terse, clipped, and laconic speech. As the narrative develops and through interaction with other intratextual participants, his implicit values, emotional vulnerability, and capacity for altruistic

action become increasingly apparent. Discursive tension is generated by the gap between the experience and understanding of Ove's actions from the perspective of intratextual participants and that of the extratextual participant who occupies a different narrative position and is not directly emotionally involved in the events. It is precisely this affective distance that enables the reader to interpret Ove's linguistic and non-linguistic behaviour as humorous.

The analysis draws on speech act theory as well as theories of pragmatic strategies related to the Cooperative Principle and politeness. The discourse analysis of the chosen novel is complemented by a small-scale qualitative survey in the form of a questionnaire administered to readers of the novel. The results confirm that humor is often grounded in the discrepancy between the reader's knowledge and the limited perspective of intratextual, novelistic participants, that is, in the reader's recognition of meanings that remain concealed from the characters, as well as in the connection between the text and the reader's experiential world.

The article highlights the complex relationship between stylistic and pragmatic mechanisms and their reception effects, demonstrating that *A Man Called Ove* is particularly well suited for an in-depth analysis of tragic-humorous discourse in contemporary literary prose.

Slovenščina in slovenstvo v zgodnjih in zrelejših delih Florjana Lipuša

SILVIJA BOROVNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
silvija.borovnik@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.7>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

V razpravi je predstavljena tematska in jezikovna podoba Lipuševih zgodnjih ter nekaterih njegovih zrelih kratkih zgodb, ki so bile objavljene v zbirkah *Zgodnja dela* (2020) in *Zgode in nezgode* (2021). Sledi interpretacija romana *Srčne pege* (1991), ki v okviru Lipuševega opusa doslej še ni bil deležen analize in pozornosti, ki si ju zasluži. Po mnenju Silvije Borovnik je glavna tema tega romana, tj. ljubezen v poznejšem življenju, tista, ki to delo izpostavlja v Lipušovem opusu.

Ključne besede: slovenska književnost v Avstriji, Florjan Lipuš, zgodnja in zrela dela, vloga slovenskega jezika, materni jezik

The present paper reflects on the thematic and linguistic character of Lipuš's early and some of his mature short-story texts, published in *Zgodnja dela* (2020) and *Zgode in nezgode* (2021). It also interprets the novel *Srčne pege* (1991), which had not yet received the analysis and attention it deserved in the framework of Lipuš's works. According to Silvija Borovnik, it is precisely the main theme of this novel, love in later life, that makes this work outstanding in Lipuš's opus.

Keywords: Slovenian literature in Austria, Florjan Lipuš, early and mature works, the role of the Slovene language, mother tongue

Vse¹ literarno delo pisatelja Lipuša pa je poleg tematike, ki se ponavlja, a se tudi razvija (doraščanje brez matere, bivanje v katoliškem vzgojnem zavodu in razhod z dogmami katoliške cerkve, nacistično preganjanje

¹ Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Slovencev v času druge svetovne vojne, vzvišen odnos nemško govoreče večine do slovenske manjšine v Avstriji, raznarodovanje), zaznamovano tudi z njegovim raziskovalnim in eksperimentalnim odnosom do slovenščine. Veliko vlogo pri tem »arheološkem« delu je odigral *Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar* (1894/95), na katerega se je pisatelj pogosto naslanjal. S takim raziskovalnim odnosom je Lipuš začel že v *Mladju*, ki je v nasprotju z mohorjansko literaturo tistega obdobja želelo slediti evropskim modernističnim literarnim tokovom, pa tudi tistim, ki so sočasno nastajali v Sloveniji. S svojo posebno rabo slovenščine je Lipuš želel pokazati, da je slovenščina razvit jezik in da je v njem mogoče izraziti prav vse, seveda če pišoč to želi in zna. Z občutljivo, a neredko tudi iskrivo humorno, ironično in parodično rabo slovenščine je Lipuš dokazoval svojo pisateljsko zmogljivost, s tem pa je svojo materinščino tudi ohranjal pri življenju.

To besedilo se posveča tematski in jezikovni podobi Lipuševih zgodnjih in nekaterih zrelejših kratkoproznih besedilih, objavljenih v *Zgodnjih delih* (2020) ter *Zgodah in nezgodah* (2021).

V črticah, zbranih v *Zgodnjih delih* (2020), od katerih je večina pred tem izšla v pisateljevi prvi zbirki *Črtice mimogrede* (1964), opazimo eksperimentalni jezikovni izraz, s katerim je bila v glavnem zaznamovana tudi osrednja slovenska proza tistega časa, namreč dela, ki so izhajala v letih 1960–1970 in so razodevala modernistično poetiko. V Lipuševi črtici *Perspektive z ljudmi* beremo:

Pustim se nihati od toka, podam se v središče prepiha, da bi se poljudil, se počestil, se pokolodvoril, se raznebil, se upeščil, se zaščitno otočil, se ovonjil. (Lipuš 2020: 49)

Te črtice so polne motivov odtujenosti med ljudmi:

Vsi so umrli v meni. Zapustili so mrtvaške odre, ti še stojijo v meni. Sami mrtvaški odri stojijo v meni. (Lipuš 2020: 51)

V črtici *Brez naslova* pripovedovalec omenja mrtve iz Ravensbrücka, nacističnega taborišča, v katerem je umrla pisateljeva mama, zato posebne vrste odtujenost in neprilagojenost okolju gotovo izvira tudi iz dejstva, da je pisatelj odraščal brez matere, da je bil vojna sirota. Obenem pa je pri Lipušu že zelo zgodaj zaznati vpliv pisatelja Franza Kafke, npr. v črtici *Napis*, ki pripoveduje o človeku, ki kot Kafkov Josef K. »išče zadoščenje« (Lipuš 2020: 56). Lipuševe zgodnje črtice so oblikovane kot pesmi v prozi in v njih je opaziti prizadevanje za bogat, izviren metaforični izraz tudi na mestih, ki izražajo silovito erotičnost kot npr. v črtici *Ples z ljubico*:

Grmovje bodo okrašeni vozovi, plotovi bodo vranci na vajetih vetra, trave svatje na ljubavni gostiji. Rdeči srnjaki bodo razdivjani plesalci. K mizam iz večera bo naplaval ploden dež stole iz juter. Trgatev bo. Mehka dekleta bodo povzdignila košare, spletene iz težke samote, v krošnje kipečih las. /.../ Splašila sva drevesa, da so zbežala. Sezula so lahkotno obutev, odpela so krila, slekla svilene bluze, odvrгла s telesa nočno belo perilo. Z bosimi nogami vil so stekla daleč v kašče pozabljene nebesne katedrale. Plodno napeto božje mleko naju tišči. Ubežna drevesa naju zagrinjajo. (Lipuš 2020: 67)

Podobno nabit izraz srečamo v črtici *Poljub*, ki prinaša zelo poetičen opis poljuba in nato razhoda (Lipuš 2020: 130). V okolju, v katerem je doraščal in se šolal mladi pisatelj Lipuš, to pa je bilo najprej ljubezni odtujeno patriarhalno okolje podeželske bajtarske in kmečke domačije, nato pa katoliški vzgojni internat na Plešivcu, ki je bil pripravljalnica za duhovniški poklic, sta bili ljubezen in erotika tabu temi. Izražanje ljubezenskih in erotičnih čustev pomeni tako v Lipuševi zgodnji prozi upor zoper zapovedane vzorce obnašanja, to je izraz mladega moškega, ki v sebi ne more in noče zatajevati ljubezenskih in erotičnih čustev, saj so le-ta zanj normalna, ne pa grešna. Od tod njegovi »rdeči srnjaki«, »dež, ki prihaja v svate«, »sladko dihanje noseče rži«, »deviške stolpnice dneva«, »oplojene košute«, »osamljene breze z mlečnobelimi prsmi, ki zardevajo v noč« itd. Obenem odražajo črtice avtorjevo jezikovno iskateljstvo, težnjo po izvirnem slovenskem izrazu, združeno z željo, da bi ubesedil tudi neubesedljivo kot npr. v črtici *Zemlja in vse druge zemlje* (Lipuš 2020: 69). Obenem je dobro razvidno, da sta ljubezen in erotika napolnjeni s podobami iz narave:

Na vejatih rogovih so rdeči jeleni odnesli dan. Ogljeno kepo so sunili z rumeno poraslih dreves, da je zletela med ostanke upadlih pepelnih gorovij. S prožno predano opojnostjo bučijo žitni oceani, se razživlja na tisoče makovih cvetov na belkastih prsih pšenice, živijo po vrsti seniki od sladkega nihanja noseče rži, prodirajo utrujene drevesne karavane neznano kam, se kopicijo mogočni svaljki ravnin. (Lipuš 2020: 69)

In v črtici *Nezakonske trave*:

Dež prihaja v svate, se ustavi ob brezovi senci in jo pogladi po licu. V jesenski molčečnosti nihče ne moti vasovalca. Osamljena breza pokaže mlečnobeke prsi in zardi v noč. (Lipuš 2020: 72)

Sredi razkošja narave se pojavljata On in Ona v tesni ljubezenski dvojini: tu »počivava«, tu so »najine oči« in »najine roke«, tu sta z »z najinimi

usti«, tako izražata »najino zaljubljenost« kot v npr. črtici *Zadnjih tisoč sonc* (Lipuš 2020: 75). Kot »midva v pokrajini« se predajata erotičnim doživetjem, npr. v *Zimski igri s sončnicami*: »Na obronkih rumenih cvetov poganjajo medene dojke. Soparne so in presvetle barve za najino nocoj-šnost.« (2020: 35) Pripovedovalec piše o »polti«, »koži«, »nozdrveh«. Ljubezensko-erotično čustvo je silovito in vseprisotno: »Dihala sta kostanje in bezgove cvete,« ko pa Ona čeprav le kot hrepenenjski privid obišče Njega v njegovi sobi, zapiše: »Liline noge so se svetile kot noge rjave žrebice.« (Lipuš 2020: 127) Črtica *Poljub* izraža močno ljubezensko strast: »Pijan sem te, pijan suhega vresja, sežganega na tnalu ust, pijan poti do tebe.« (Lipuš 2020: 130)

Druga zelo opazna tema v Lipuševi zgodnji prozi je njegova pripadnost slovenstvu, združena s posebno ljubeznijo do slovenskega jezika. Pogosto se sklicuje na Ivana Cankarja kot npr. v črtici *Naša jutranja molitev*:

Naj bo Cankarjeva beseda: naše delo bodi knjiga ljubezni, odpri jo, domovina, da boš videla, kdo ti je pravičen sin. (Lipuš 2020: 5)

Ta navezanost na literarno in narodnostno Cankarjevo izročilo sovпада z ustanovitvijo revije *Mladje* leta 1960 v Celovcu, ko so se tedanji slovenski študentje (poleg Lipuša še Erik Prunč, Karel Smolle, Gustav Januš idr.) odločili, da želijo na Koroškem izdajati revijo v slovenščini, ki ne bi ustrezala le preprostemu ljudskemu okusu, temveč bi bila na literarno-estetsko zahtevnejši ravni, odpirala pa naj bi se tako v osrednje slovenski kot tudi v širši nemški in evropski prostor:

Dekleta in fantje so odprli veliko slovensko srce in so dali ognjišču svoje roke, svoje misli, načrte, svojo ljubezen, svojo besedo, fantazijo, vse. (Lipuš 2020: 5)

Sledila je »vesela pesem pisalnega stroja, vrteči se valji in kolesa, zavita v vonj tiskarskega črnila, to je molčeča zgodba uboštva, zaprek, dolgov, pozabljena zgodba začetka.« (Lipuš 2020: 5) Lipuš čustveno zapiše: »O Mladju smo res vsi dolgo in sladko sanjali.« (Lipuš 2020: 24) In: »V ob-jemu ljubezni in trepetu se vije mladje iz trte drobnih nasadov.« (Lipuš 2020: 59) Mladje je postalo resničnost, oni pa so se kot Cankarjev hlapec Jernej podali na pot iskanja lastnega naroda.

Mladjevcji so sprva objavljali pod psevdonimi – Lipuš kot Boro Kostanek, Erik Prunč kot Niko Darle, Karel Smolle kot Miško Maček. Vse to priča o tem, da njihovo prizadevanje za nekaj novega v slovenski literaturi, pa tudi v prostoru med koroškimi Slovenci, ni bilo dobrodošlo. Vsaj na

začetku izhajanja te revije so se morali soočiti tudi z napadi na revijo, med drugim da pišejo v slovenščini, ki je na Koroškem nihče ne govori, kajti pisali so v knjižni slovenščini, pozneje pa je reviji nenehno primanjkovalo denarja za njeno redno izhajanje, tako da je Lipuš 1981 izdal t. i. črno številko *Mladja*, v kateri je sporočil bralcem, da revija zaradi neustreznega odnosa slovenske narodne skupnosti do nje ne bo več izhajala. Njihovih kritikov pa niso motili le jezikovno eksperimentiranje in pogoste ljubezenske ter erotične teme, temveč zlasti ostra kritičnost, uperjena ne le do nemško govoreče večine, temveč tudi do domače, slovenske. V Lipuševem nadrealistično oblikovanem dramskem besedilu *Mrtvo oznanilo* npr. Nevidni kralj išče svoje ljudstvo, čakajoči Glas pa mu odgovarja:

Sredi zdihovanja najdeš danes svoje ljudstvo, sredi joka ob zidovju žalovanja.
(Lipuš 2020: 86)

In tudi Dekle Kralju odgovarja podobno:

O, kralj, ne išči nas, ki nas ni več. (Lipuš 2020: 87)

Lik Fanta pa nadaljuje:

Tvoje ljudstvo samo noče več življenja. (Lipuš 2020: 89)

V tej ritmizirani, poetični drami so upodobljeni »narodnjaki in vodniki«, »sejavniki za narodov blagor«, Fant pa imenuje svoj narod »narod šepavec«, ki odklanja »oznanilo življenja«. (Lipuš 2020: 95) Tudi ta mesta ne skrivajo izrazitega Cankarjevega vpliva, zlasti njegove satire. V nadrealističnih didaskalijah je opisana »negibna seja čakajočih, ki pobirajo redke misli po konicah čevljev«, Fant pa prepozna svoj narod le še na pokopališču, kjer budi mrtve. (Lipuš 2020: 98) In podobno kot pri Cankarju se tudi Lipuševa besedila prevesijo v grotesko. V črtici *Slovenci proslavljajo čistočo* zapiše obešenjaško-humoren slavospev čistilkam. Z eno od njih se pripovedovalec sreča na WCju, ko »Prva narodna čistilnica prireja proslavo«. Čistilka mu »natrese pravo strokovno razpravo o trenutnem narodnem stanju«, medtem ko izbrana družba narodnjakov sestankuje v slavnostni dvorani, kjer »proslavlja slovensko čistočo« (Lipuš 2020: 122). Pripovedovalec pa s čistilko razpravlja o poneumljenih »čistilcih in snažnežih, o smetiščarjih in odpadkarjih, o brisateljih prahu«, medtem ko ona modruje:

Narod bi se lahko umil in opral, če bi tisti, ki imajo kadi, sodelovali s tistimi, ki imajo vodo. (Lipuš 2020: 122)

Obešenjaška groteska se v besedilu nadaljuje in se nanaša na razprtije med Slovenci samimi, na njihovo nesodelovanje in napihneni nacionalizem. Medtem pa nekdanji slovenski kraji postajajo vse bolj ponemčeni. Tako Lipuš nadaljuje tudi v groteskni, eksperimentalni »nonstop drami« *Škornji* (Lipuš 2020: 134). V njej izraža svojo bolečino zaradi brisanja spomina na nacistične zločine na Koroškem, med številnimi pa zlasti na tistega, ki so ga nacisti zagrešili nad družino Peršman tik pred koncem druge svetovne vojne, ko so zverinsko pobili kar enajst ljudi. V didaskalijah, v 13. napotku, zapiše:

Na tem mestu se lahko vrine daljši premor. Publika naj si v tem času ogleda kraj, kjer se dejanje godi. Kajti 25 let pozneje bodo to zemljo pokupili Nemci. Slovenski kmetje, ki so jih Nemci izselili, trpinčili, požgali, ubijali, isti slovenski kmetje bodo čez 25 let to zemljo sami zdesetkali in jo prodajali Nemcem. Na Lužah, kjer je tekla slovenska kri, bo nastajala nemška počitniška vas. Do nje bo država, tudi s slovenskimi davki, zgradila široko planinsko cesto. (Lipuš 2020: 140)

Tudi konec te »nonstop drame« je obešenjaško kritičen in naj se v skladu z didaskalijami kot groteskno kolo vrne k svojemu izhodišču:

Če je publika utrujena, naj se ji nudi okrepčilo. Med okrepčevanjem naj jo zabava »Landjugend Eisenkappel« s folklorističnimi vložki. Potlej se drama lahko prične od kraja. (Lipuš 2020: 142)

Nadalje je Lipušovo znamenito prozno besedilo, *Navodila za kričanje*, prav tako porojeno iz stopnjevanje slovenske narodne stiske, iz jezikovne potlačenosti in onemelosti. Besedilo je napisano kot napotilo, kot nagovor kričečemu:

Kraj naj bo pust in odročen. Kričanje pa naj objame vso kotlino. Ljudje so se odselili, nikogar ni. Gluha loza, nihče ga ne sliši. (Lipuš 2020: 143)

Lipuševa druga zbirka krajše proze, *Zgode in nezgode*, ki je izšla pri založbi Litera leta 2021, pa sodi v okvir pisateljeve zrele proze, kajti pisatelj je ob njenem izidu dopolnil že 84 let. Osrednji temi v zbirki sta na eni strani vračanje v otroštvo in na drugi misel na smrt, še vedno pa je vidna tudi njegova zamera do naukov katoliške Cerkve, ki so se mu že kot otroku in mladostniku priskutili tako, da se je pozneje od Cerkve ločil, se ji odpovedal. Med temami, ki se nanašajo na pripovedovalčevo otroštvo, izstopa odsotnost matere, npr. v črtici *Ljubezenske igre*:

Mama je bila in je ni bilo, od začetka je bila, potem pa ne več. Jaka ve, da ga je oče ogovarjal, govoril z njim, pri mami se ne spomni česa takega, niti ene same

njene besede nima v spominu, ne barve njenega glasu, ne vonja njene polti. Ni šepetala, ni kričala, ni ga kdaj poklicala, mu kaj naročila, ni ga nosila štiporamo, ni mu spletla rokavic, ko se je razzebel onikrat v golomrzli zimi. Ni ji bilo dano, odvzete so ji bile vse priložnosti. Ne ve, kako zveni njen molk in kako ginevajo, kam se njene besede iztekajo. (Lipuš 2021: 10)

K temi med vojno umorjene matere se Lipuš vedno znova vrača tudi v drugih, daljših pripovedih *Boštjanov let* (2003), *Poizvedovanje za imenom* (2017) in *Gramoz* (2017), ki jih je v nekem intervjuju označil kot sklepanje kroga s krepkejšo črto. Vsa slonijo na avtobiografski podlagi, čeprav se v liki v njih spreminjajo in nosijo različna imena. Ponavlja se tudi zgodba o tem, da se je pisateljev oče po vojni znova poročil in da je osamljeni otrok dobil mačeho. Njegovo otroštvo, piše, je bilo otroštvo brez ljubezni, manjkala pa je tudi beseda za njo:

Jaka je bil star devet let in ni vedel, da je na svetu občutek naklonjenosti, ki ga imenujejo ljubezen, in ker se mu to čustvo ni prigodilo, je bila tudi beseda zanj odveč. (Lipuš 2021: 12)

Otrok se ne spominja kakršnihkoli prijaznih čustev, ki bi mu jih v družini namenjali odrasli, namesto prijetnih dotikov pa so ga pretepali za vsako malenkost. Tu izstopa lik očeta, ki je za konec tedna »deval otroka v strah« tako, da je bilo otrokovo telo polno modric, kajti pretepanje je veljalo za samoumevni del vzgoje. (Lipuš 2021: 12) Oče v razmerju do svojega sina zmore le takšne »dotike«, otrok drugih ne spozna, zato sklene, da bo »odtistih dob shajal brez očeta« (Lipuš 2021: 12). Skrajno osamljeni otrok pa hrepeni po zibanju v toplini in zateka se v osamo k potoku, kjer od zapuščenosti na ves glas tuli. Zateče se torej v svet brez jezika, ker jezika ljubezni ne more spoznati.

V besedilih, ki se vračajo v Lipuševo otroštvo in mladost, npr. tudi v črticah *Počitniška* in *Sleka*, opazamo večjo rabo koroških narečnih besed, kajti pisateljevo prvotno besedilo življenja se je odvijalo sredi podeželskega koroškega sveta, v katerem so ljudje govorili le narečje. Knjižnega jezika marsikdo sploh ni znal, kar je razvidno tudi iz romana *Maje Haderlap* *Angel pozabe*, v katerem babica pripoveduje vnukinji izključno v narečju iz okolice Železne Kaple.

Odporu zoper nauke katoliške cerkve je v tej Lipuševi zbirki posvečenih več besedil. V črtici *Ana, tema je!* Je zapisano spoznanje: »/.../ ni bog ustvaril človeka, človek je ustvaril boga«, obenem pa tudi kritika, da »/.../ za božje vneti v naših krajih zvečine zvito licemerijo in sveto

hlinijo.« (Lipuš 2021: 60) Tako je tudi pripovedovalčevo telo »prišlo navzkriž samo s seboj«, kajti vsenaokrog so strašili »grehoslovci« ki so mu že kot otroku dopovedovali, kaj vse je greh (Lipuš 2021: 60) Vsa ta sladkobna verska navlaka pa se je sprevrgla v neznosno odbijajočo. Pripovedovalec piše, da ga je zajela kletev škofa Ernulfa, stara kar devetsto let, v kateri je »sestavil formulo za izrekanje prekletstva, vzorec za izključitev iz cerkve vsakega, ki se bo odmaknil od škofovega nauka«, v katerem pa je preklel vse, kar se je dalo prekleti in kar je bilo v tistem času znano o človeškem telesu, a so se njegovi nauki obdržali tudi v pripovedovalčevi sodobnosti:

To vseobsežno kletev je škof uvrstil v svojo zbirko predpisov in postav, papeških odlokov in določil, katerih so se po tem posluževali duhovniki v svojih pridigah in pri obredih. (Lipuš 2012: 63)

Pripovedovalec navaja, kako je Cerkev v zgodovini preganjala drugače in svobodno misleče ljudi, med drugim je na primer na grmadah sežigala čarovnice, ki pa niso bile drugega kot zdravilke, zeliščarice, »samoukinje«, medtem ko je ščitila prešuštnike, morilce in pedofile celo med samimi papeži. (Lipuš 2021: 64) Lipuš očita Cerkvi kot inštituciji, da je v svoj prid izkoriščala nevednost ljudi, da je »nagrabila in nakradla zemeljskih dobrin po vsem svetu in se ovekovečila v mogočnih stavbah, v umetninah svetovnega slovesa«, medtem ko je ljudstvo nasadalo naukom, ki jih ni moglo preveriti. (Lipuš 2021: 64)

Ta mesta v črtici so ironizirana in rabelaisovsko razsežna. Pripovedni deli se jezikovno razbohotijo, postajajo groteskni, slovenščina v njih pa je iznajditeljska in tudi zabavna. Tako je npr. škof, ki v veliki vnemi razlaga svoje nauke, imenovan kot »škof vihravec«, ki je v svoji anatemi pozabil poimenovati spolne organe tako moškega kot ženske:

Čudno, da od vseh organov ni poimenoval spolnih, ne moškega ne ženskega. Nisem pričakoval domačih izrazov kakor žvigole in spoklica, ali motovilo in cmokica, ali cebedus in mušika, pač pa bi bila na mestu dosledna, splošna imenska navedba tudi teh telesnih delov. Cerkev, ki iz ust škofov tako rada daje nasvete v spolnih zadevah, me je tudi pri izrekanju anateme razočarala. (Lipuš 2021: 66)

Iz pisateljeve biografije je znano, da se je odpovedal katoliški Cerkvi tudi zaradi njenega nenaravnega odnosa do telesnosti. Kot mladenič se ni odločil za duhovniški poklic, ki je zavezan celibatu, temveč je postal učitelj, osnoval pa si je tudi družino, v kateri so se mu rodili štirje otroci, danes pesnica Cvetka, glasbenik Gabriel, slikar Marko in ekonomist Rado.

V tej črtici pa zapisuje, kako je trajalo še leta, da se je raznih prepovedi »grehoslovcev« osvobodil in da se je njihova »združasta žolca posušila« (Lipuš 2021: 68)

V *Zgodah in nezgodah* je poleg navedenega še zelo opazna tema smrti, pospremljena prav tako z izvirnimi poimenovanji, ki dopolnjujejo groteskne slike. V črtici *V mlinu* pripovedovalec opazuje mlin, kamor je zahajal kot otrok in vidi mlinarico-smrt: »Moka v očesnih jamah me je gledala.« (Lipuš 2021: 5) A on odide z zavestjo, da bo ona že še »pozneje prebiral njemovega rojstva kosti« (Lipuš 2021: 9). Na takih mestih zaznamo sledi ljudskega načina izražanja.

V črtici *Izkušnje s peklom* prikaže pripovedovalec groteskne podobe predpekla in pekla. Toda v peklu ni zločincev in zlobnežev: »Mali tatovi so bili tam, velikih nobenega, reveži so se gnetli med siromaki.« (Lipuš 2021: 23) V črtici *O stvarjenju sveta* pa kritično zapiše: »Jezus je imel v mislih velike reči, pa mu je Cerkev vse pokvarila. Bog stvarnik ni bil pri volji, ko je ustvarjal zemljo.« (Lipuš 2021: 27–28) In: »Tako stvarstvo je šušmarstvo, ponesrečilo se je, svet ni mojstrski izdelek.« (Lipuš 2021: 27–28) Pripovedovalec je ponovno kritičen do Cerkev, do boga: »Množičnemu morilcu Hitlerju so sosede pred bogom zaprisegli zvestobo in zagrešili ostudna grozodejstva ter zločine celo v zadnjih dneh vojne. In bog te zaprisege ni zavrnil, nič se je ni branil.« (Lipuš 2021: 29) Na več mestih je nadalje tematiziran zaviralen odnos Cerkev do erotike, pa tudi šovinističen odnos do žensk. (Lipuš 2021: 32)

Osrednji lik v tej črtici, Grega Potokar, pa noče umreti, noče »se odzemljiti«, ne mika ga odhod s tega sveta. Ob smrti, razmišlja, ga v onostranstvu čaka nepredstavljiva gneča, njegova predstava o tem pa je groteskna. Toda vseeno ve, da bo nekoč zapustil ta svet. Ni pa mu žal, da bo zapustil vas, v kateri je živel:

Zapustil bo vas, v kateri so vladali topoumnost, nezrelost, šovinizem, intoleranca, in so kulturne diskusije potekale na ravni bedastega opredeljevanja. Odšel bo iz dežele, ki je dajala kruha za telo, za dušo ga ni dajala, za duha in za dušo si mora kruh vsak rezati sam. (Lipuš 2021: 35)

V črtici *Gneča pod nebom* pripovedovalec z grotesknimi sredstvi slika posmrtnost, »podnebno duhovno gmoto«, tematizira »tihoglasni hrup«, glasove v »večnem trajanju«, sredi katerih duh izgublja obliko in se začne »razprševati«, ko človek prestopi prag »tamstranstva« (Lipuš 2021: 36). Prikazovanje le-tega pa je ponovno združeno s kritiko koroških Slovencev samih:

Izločil se bo iz svojega ljudstva, ki mu ni bilo mar velikih stvari in je zabredlo v duhovno in duševno revščino, če se ni kar z njo rodilo /.../. (Lipuš 2021: 39)

Ko je pisatelj Florjan Lipuš leta 2004 prejel Prešernovo nagrado za življenjsko delo, je ob prejemu te nagrade prebral govor, v katerem je strnil svoj odnos do slovenskega jezika in izrazil ostro kritiko na račun koroških Slovencev samih, obenem pa tudi kritiko na račun države Slovenije in njenega odnosa do slovenske narodne manjšine. Za potrebe tega zapisa mi je govor posredoval, saj v celoti ni bil nikoli objavljen. Zato ga citiram:

Spোštovani in dragi zbrani,

ta današnji dogodek je poseben dogodek. Poseben zato, ker pada v čas novo oblikujoče se Evrope, kjer čakajo Slovenijo novi izzivi, nove naloge in nove priložnosti – in poseben dogodek zato, ker pada v posebno razdobje samorazkrojevanja med koroškimi Slovenci. Stojimo pred svetlim trenutkom, ko se bo slovenska beseda slišala po vsej Evropi, saj se je s svojo ustvarjalnostjo že davno vključila med ostale evropske narode. Uveljavitev našega jezika na evropski ravni bo vzpodbujala tudi druge ogrožene jezike, ki bi lahko postali naši zavezniki. Paradokсно, protislovno k temu je jezikovno stanje na Koroškem: medtem ko Slovenija skrbi za to, da se bo naša beseda razlegala v širokem evropskem prostoru, pa jo na Koroškem sami utišujemo in zmanjšujemo, s svojo politično nezrelostjo in nepoučljivostjo skrbimo za to, da se vedno manj razlega med nami. Kdo bi se še mogel ogreti za tako narodno skupnost, kakršna se predvsem v svojih prednjih političnih vrstah prikazuje v teh dneh?

Naneslo je, da je slovenska država počastila besedo prav v tem kotu in prav ta čas. Besedo, ki je bila na Koroškem vedno vodnica skozi čase. Nikoli nič drugega ni bilo na kocki ko jezik. Z jezikom smo ali nismo, z jezikom bomo ali ne bomo. Počastili ste ga in z njim smo počaščeni vsi. Koroška je bila domala eno tisočletje osrednje slovensko ozemlje: pol tega tisočletja dolgo upravno in kulturno središče, potem pa še pol tisočletja dolgo samo kulturno središče. Ko je Anton Janežič pred 150 leti začel tiskati slovensko besedo, se je tam vključil velik del slovenskih literarnih klasikov in se je osrednja slovenska literatura dogajala v Celovcu. Seveda se je s tem okrepilo tudi sistematično ponemčevanje, dokler dežela ni bila potisnjena na geografski in jezikovni rob. Kljub neštetim programom zadnjih sto let, narodnim programom vseh barv in zvrsti, Slovenci na Koroškem nikoli več nismo dosegli one visoke ravni iz časa Janežiča, iz časa prvoborstva za slovensko besedo. Domala sto let po Janežiču se je z revijo Mladje dogodil nov poizkus literarnega osveščanja, ki pa je ostal poizkus. Narodni programi zadnjih sto let so se zavzemali vsak za svoje bolj ali manj ozke interese, pri čemer je bila beseda sama navadno sredstvo, redko ali nikoli cilj. V svoji ozki idejni vnemi so pozabili, da je obstoj odvisen od zavesti, kakor tudi danes na Koroškem pozabljamo, da nam bo slovenska državnost v prid le, če bomo sami razvijali zavest. In ko so ti programski interesi pogoreli, in pogoreli so domala vsi, je z njimi pogorela tudi beseda. Danes slovenska beseda pri nas nima več veljave, nima več čara, nima

več zanosa. Kaj čuda, da se je tudi vsa resnična ustvarjalna kultura dogajala in se dogaja posamično, po nepodprtih pobudah se dogaja zunaj tistih narodnih struktur, v katerih bi se morala dogajati in v katerih so njeni nosilci plačani za to, da bi se dogajala. Kultura, ki po sreči postane splošna narodna last in si jo potem pridno zapisujemo na svoje zastave.

Ekonomska moč osvaja tudi naše ljudi, in to v vzdušju, ki podcenjuje slovensko kulturo ali jo prezira, iz ekonomskih vzrokov zapadamo temu preziru tudi sami. K duhovnemu nasilju množičnih medijev, k ustoličenemu poneumljanju v deželi pridajamo mi sami še svoj lastni delež. Nič čuda torej, da ljudstvo omahuje, da naši ljudje najprej žrtvujejo, opuste narodne vrednote. Nevidno in neslišno usiha naše število, v zadnjem času kar vidno in slišno, ker ne znamo strniti svojih moči in smo malodušni do dogajanja v narodni skupnosti sami in zunaj nje. Sami sebe prepričujemo, omejujemo in zmanjšujemo. Neprestano se umikamo, izgubljam in od plebicitu dalje naivno nasedamo obljubam, ki vedno ostajajo obljube. V takih pogojih ne moremo dozoreti niti za enakopraven dialog, in to se v zadnjih mesecih na Koroškem kaže v vsej razsežnosti: ne moremo dozoreti za razumno debato in trezno presojo, kaj šele za to, kar naredi narodno skupnost za trdno narodno skupnost. Politika koroških Slovencev, ki je politika njihovih predstavnikov, prav nič ni prešerno praznična, je prazna, je danes zaslepljena in cinična, sramotno neodgovorna in žaljiva. Medtem ko so ponemčevalna sredstva naših nasprotnikov danes postala bolj izbirčna, bolj pretanjena, izbrana, tenkočutna, pa mi sami opravljamo raznorodovanje neprikrito, glasno in hrupno, brez sramu, opazno po vsej deželi in preko naših meja. Koroški Slovenci se krčimo na posamezne družine in posameznike, raztrešene po vaseh in mestih, ostali smo sami in posamični, prepuščeni lastni iznajdljivosti, saj daleč naokrog ni koga, ki bi hodil pred nami, kaj šele, da bi kdo odpiral vrata ključnim, bistvenim rečem za narodno preživetje. Važeviči si lastijo narod in ga zlorabljajo za svoje osebne interese in koristi. Ljudstvo je prepuščeno samemu sebi, tako kakor naši politični predstavniki predstavljajo le sami sebe, čeprav nam zdrava pamet pravi, da je izhod le v enakopravnem pluralizmu na znotraj – in složnosti, enotnosti od zunaj. In v spoštovanju do podedovane besede, v uveljavljanju besedne kulture, kar je prav za manjšino usodne narave. To besedo pa sami držimo na čim bolj nizki ravni, kjer so tudi misli nizke; prav to besedo sami ponižujemo in pustimo drugim, da jo ponižujejo, ne dajemo ji tistega prvega mesta, ki pritiče ponosnim in pokončnim in ogroženim. Marsikaterim v političnih prednjih vrstah je dovolj, če se beseda ohrani na ravni narečja, saj resno mislijo, da se bo jezik ohranil, če kmetje v slovenščini uganjajo svojo živino v hleve.

Temu ustreza je danes tudi podpora matične države. Razumljivo je, da se slovenski državniki, ki obiskujejo Avstrijo, izogibajo prerivanju in komolcanju znotraj narodne skupnosti, toda kaj je z drugimi, bistvenimi elementi narodnosti? Avstrijsko Ustavno sodišče je odločilo, da je treba postaviti več dvojezičnih krajevnih napisov, koroške deželne in komunalne oblasti prezirajo ta odlok. Ne bojo upoštevale, kar Vrhovno sodišče od njih zahteva. Seveda je taka drža znak propadanja politične kulture in civilizirane države nevredna, je pa tudi posledica resnice, da ta oblast ne čuti nobenega pritiska ne s strani demokratične javnosti ne s strani

slovenske države zaščitnice. Krajevni napisi napravijo jezik vidnega, opaznega, otipljivega, izpričujejo navzočnost dveh narodov, zato so dvojezične table zadeva jezika. Slovenski tednik, naše novo prisilno glasilo, nezaželeno nesrečno dete, ni zadeva obveščanja in novic, ni forum za razredne boje, ni vežbališče za namišljene rešenike, ni priložnost za ideološko prepotenco in oblastnost, temveč je vprašanje jezika. Avdiovizualni mediji niso zadeva razvedrila in zabave, temveč so zadeva jezika. Z jezikom smo ali nismo, samo z jezikom bomo ali ne bomo. Slovenska država ima takšno narodno manjšino, kakršno si je zaslužila v zadnjih desetletjih, in narodna manjšina ima tako matično državo, kakršno danes zasluži. Današnje stanje na Koroškem bi najbrž ne bilo tako klavrno, če bi manjšina slovenski državi ne bila le neke vrste nadležni priobesek; če bi slovenska država in pred njo Jugoslavija ne spremljali tako ravnodušno avstrijskega preobražanja dvojezičnega ozemlja v enojezično; če bi slovensko javno mnenje ne zapadalo brezbriznosti in bi ne dopustilo, da je zaščita manjšinskih pravic odvisna od samovolje oblasti. Po drugi strani pa je kaj razumljivo, da pri taki mizi in pri taki strežbi, kakršno Slovenci na Koroškem premoremo danes, človeka mine apetit. Glede na to, da nas lastni politični odbori s svojim zgledom danes napotujejo v muzeje in arhive, če ne kar v grobnice, bomo mogli igrati še kakšno vlogo v novi Evropi? Kljub kaj bedni sliki, ki jo danes dajemo javnosti, človeka navdaja skušnjava, ali bo narodna manjšina le premagala raznorodovanje današnjih dni, ne tisto od zunaj, temveč tisto naše najbolj usodno lastno raznorodovanje. Ga bo premagala, ker jo družijo notranja kohezivnost, privlačnost med rodniimi molekulami, na katere naše politično zastopstvo nima vpliva? V ničemer drugem nismo bili razen v jeziku, v ničemer drugem ne bomo razen v njem. Na Slovenijo nismo samo emocionalno navezani v vseh odtenkih javnega in osebnega življenja, Slovenijo želimo tudi opaziti, občutiti, tudi zaznavati, se spoznati v njej, kakor naj bi se ona spoznala v nas.

Z vsem spoštovanjem se zahvaljujem za podelitev te največje slovenske odlike, ki povzdiguje tudi našo besedo na avstrijskem Koroškem in je tako vidno znamenje, tako rekoč obveza in napoved za to, da se bo Slovenija odslej očetovsko pobrigala za svoje Slovence v zamejstvu. Zdaj ko geografske in jezikovne robove spet poglajamo in odstranjujemo. Zahvaljujem se Republiki Sloveniji, kulturnemu ministrstvu, Upravnemu odboru Prešernovega sklada in vsem bralcem. Zahvaljujem se Lojzu Wieserju, ki je natisnil večino mojih tekstov, prav tako založbi prve knjige, DZS, in založbi zadnje, Literi v Mariboru, naslednici znamenite Založbe Obzorja. Vam vsem pa, da ste me poslušali. (Lipuš 2004)

V kontekstu tega zapisa, pa tudi številnih drugih, ki so bili posvečeni omenjeni problematiki, lahko razumemo Lipuševo razočaranje nad dejstvom, da je njegova nekdanja učenka, danes pa znana in priznana ter nagrajevana pisateljica Maja Haderlap začela pisati v prozo v nemščini. Ko je Lipuš prebral citirani govor na Prešernovi proslavi v Ljubljani, ona še ni objavila romana *Engel des Vergesens/ Angel pozabe*, ki ga je napisala v nemščini in je izšel leta 2011 pri nemški založbi. Prav tako še ni napisala romana

Nachtfrauen/ Ženske v temi, ki je izšel leta 2023 v Berlinu. Pisateljica, ki je v književnost vstopila kot slovenska pesnica, je svojo pot nadaljevala v nemščini. Kot predstavnica srednje generacije pišočin žal ni bila edina, pred njo so se slovenščini v literaturi, torej na zahtevnem polju umetnosti, odpovedali tudi že nekateri drugi. Prav to pa je odraz problematike, o kateri je Lipuš pisal in nanjo opozarjal tako v svojih satirah kot v svojem govoru: koroški Slovenci se raznarodujejo kar sami. V pripovedi *Poizvedovanje za imenom* je zapisal, da je slovenščina pomemben odraz narodne identitete, zato prestopanja v nemščino ne odobrava, saj meni, da bi morali svojemu maternemu jeziku ostati zvesti prav tisti, ki so najbolj nadarjeni in sposobni (Lipuš 2003: 58, Borovnik 2017: 112). »Z jezikom smo ali nismo,« je kar dvakrat, najbrž ne naključno, poudaril v svojem govoru. O slovenskem jeziku, njegovi podobi in vlogi, pa je pisal vse življenje in v vseh svojih delih (Borovnik 2012: 197–198; 2017: 103–113; 2022: 93–102). Ne le zgodnja, temveč tudi pisateljeva zrela, doslej objavljena literarna dela, dokazujejo, da je osrednji junak v njegovih delih slovenski jezik. »Pisateljeva literatura je namreč zgodba o njem, o njegovem preživetju in preživetju«, sem zapisala tudi jaz v svoji knjigi *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*. (2022: 102)

Literatura

Silvija BOROVIK, 2012: *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*. (Zora, 85). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Silvija BOROVIK, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. (Zora, 123). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Silvija BOROVIK, 2022: *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*. (Zora, 147). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Maja HADERLAP, 2011: *Engel des Vergessens*. Gottingen: Wallstein Verlag.

Maja HADERLAP, 2023: *Nachtfrauen*. Berlin: Suhrkamp Verlag.

Florjan LIPUŠ, 2003: *Boštjanov let*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2004: *Govor ob podelitvi Prešernove nagrade Florjanu Lipušu*. Besedilo hrani Silvija Borovnik.

Florjan LIPUŠ, 2017: *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2017: *Gramoz*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2020: *Zgodnja dela*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2021: *Zgode in nezgode*. Maribor: Litera.

THE SLOVENIAN LANGUAGE AND SLOVENIAN IDENTITY IN THE EARLY AND MATURE WORKS OF FLORJAN LIPUŠ

Summary

Florjan Lipuš is a Slovene writer, a Carinthian Slovene, who lives in Sele, Austria, and creates exclusively in the Slovene language. He entered literature very early in life, as a student and protégé of the Plešivec secondary school in Tanzenberg, where he, together with others, prepared for priesthood. He was also a resident of the boarding school there. At a very early age he had to face the fact that his mother tongue was undesired in Austria and that its use was almost literally forbidden. This created such a rebellion in him that he later wrote all his literary works in Slovene. As a mature writer he added that this was the language of his mother, who died in a German concentration camp as a devout Slovene, and left him nothing but the language he knew, namely Slovene. Lipuš co-founded the journal *Mladje*, which he edited from 1960 to 1981. Here, he published his early prose in the collection *Črtice mimogrede* (1964). Part of this prose took a long time to be published in book form. He decided for book publication as late as in 2020 in the collection *Zgodnja dela*, issued by *Litera* in Maribor and with the foreword by Silvija Borovnik. Another collection of prose entitled *Zgode in nezgode* joined the first one in 2021.

Lipuš's entire literary work is alongside his reoccurring and developing themes (growing up without a mother, living in a Catholic educational institution, separating from the dogmas of the Catholic church, Nazi persecutions of Slovenes during World War II, a condescending attitude of the German majority population toward the Slovene minority one in Austria) characterised by his research and experimental approach to the Slovene language. A major role in this 'archaeological' endeavour was played by Pleteršnik's *Slovene German Dictionary* (1894/95), which the writer frequently consulted. Lipuš started this experimental relationship already in *Mladje*, which unlike literature published at *Mohorjeva Družba*, followed modern European literary currents, as well as those developing in Slovenia. With his unique use of Slovene, Lipuš wished to demonstrate how developed the Slovene language was and how it enabled the writer to express literally anything if the latter so desired and if they knew how to do it. With sensibility and frequently also with a spark of humour, irony or parody, Lipuš's use of Slovene demonstrated the author's full creative capacity, while at the same time saw to the preservation of his mother tongue.

Literarna ustvarjalnost Ane Wambrechtsamer v luči slovensko-nemške medkulturnosti

JOŽICA ČEH STEGER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
jozica.ceh@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.8>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Razprava dopolnjuje védenje o medkulturnem delovanju pisateljice Ane Wambrechtsamer na podlagi zapisov iz slovenskih in nemških štajerskih časopisov. Osrednji del je namenjen njenemu zgodovinskemu romanu *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr* (1933), ki je postal knjižna uspešnica med štajerskimi nemškimi in slovenskimi bralci v izvirniku in slovenskem prevodu. Predstavljene so značilnosti romana, njegova kritiška recepcija in lik Veronike Deseniške.

Ključne besede: slovensko-nemška medkulturnost, Ana Wambrechtsamer, *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*, roman, kritična recepcija, lik Veronike Deseniške

The present paper is a contribution to the understanding of the intercultural activity of the writer Ana Wambrechtsamer. It is based primarily on records from Slovene and German Styrian newspapers. The central part focuses on the author's historical novel *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr* (1933), which became a literary bestseller among Styrian German and Slovene readers in its original version and in Slovene translation. The paper presents the novel's features, its critical reception, and the figure of Veronika of Desenice.

Keywords: Slovene-German Interculturality, Ana Wambrechtsamer, *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*, novel, critical reception, the figure of Veronika of Desenice

Uvod¹

Pisateljica Ana² Wambrechtsamer (1897–1933) je odraščala v dvojezični slovensko-nemški družini. Njen oče Friedrich, po poklicu trgovec in posestnik, je bil nemškega rodu, mati Marija (roj. Rožanc) pa je bila Slovenka. O življenjskih poteh Ane Wambrechtsamer, njeni čustveni navezanosti na rojstno Planino, bivanju v Studencih pri Mariboru, v krajih avstrijske Štajerske po prvi svetovni vojni in ustalitvi v Gradcu kakor tudi o njenem pesništvu, zgodovinskih in mitoloških pripovedih v nemščini, domačijsko romantični povesti *Guzej* ter intenzivnem učenju knjižne slovenščine in slovensko-nemškem kulturnem posredništvu v zadnjih letih njenega življenja sem pisala že v prejšnjih razpravah (Čeh Steger 2020, 2024). Na tem mestu dopolnujem sliko njenega delovanja na podlagi zapisov iz štajerskega nemškega in slovenskega tiska.

Pred prvo svetovno vojno so zgodovinske razmere na Štajerskem botrovale temu, da se je Ana Wambrechtsamer kljub izrazitemu slovenskemu čutenju usmerila v literarno ustvarjanje v nemščini. Otroška leta je preživela v rojstnem kraju, na Planini pri Sevnici, v stiku s prvinsko naravo in z zanimivimi zgodbami iz preteklosti na južnem Štajerskem, ki jih je spoznavala iz pripovedovanja svoje stare mame Berte Rožanc. Na Planini je njeno zanimanje za literaturo, zgodovino, mite in običaje prebujala tudi gospa Rosa Adamus, ki je pred prihodom na Planino vodila zasebno dekleško vzgojno ustanovo na Dunaju. Ana Wambrechtsamer si jo je izbrala za birmansko botro, vzornico in prijateljico. Prve pesmi v nemščini, posvečene domu in domovini, je napisala pri enajstih letih, ko je začela obiskovati meščansko šolo v Celju, kjer je prvič začutila trenja med slovensko in nemško govorečimi sošolci in meščani. Sčasoma je prišla vse bolj pod vpliv nemške vzgoje. Njen literarni talent je zgodaj prepoznal urednik štajerskih nemških listov Franz Schauer in jo usmeril v literarno ustvarjanje v nemščini. Leta 1909, po očetovi delni ohromitvi, se je družina preselila v Studence pri Mariboru. Na Planino se je tedaj vračala le v počitnicah. V Mariboru je dokončala meščansko šolo in se vpisala na

¹ Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Ana Wambrechtsamer je svoje ime zapisovala po nemškem črkopisu (Anna), v krstni knjigi je njeno ime zapisano po slovensko, za domačine na rojstni Planini je bila Anika (Kuret 1938).

učiteljišče, a je zaradi hude bolezni, pljučne tuberkuloze, morala študij po dveh letih prekiniti. Po očetovi smrti leta 1914 se je zaposlila kot poštna pripravnica pri materi, ki je vodila pošto v Studencih.³

Od leta 1915 je objavljala pesmi, črtice, zgodovinske članke, povesti in romane v celjskih in graških nemških listih (*Deutsche Wacht*, *Cillier Zeitung*, *Deutsche Zeitung*, *Heimgarten*, *Tagespost*). Sama se ideološko in politično ni opredeljevala, štajerski Nemci pa so si jo lastili za svojo pisateljico. Po razpadu Avstro-Ogrske se je z materjo preselila v Avstrijo. Ana Wambrechtsamer je nato opravljala delo poštne uslužbenke v različnih krajih avstrijske Štajerske (St. Lambrecht, Freudental pri Lassnitzu, Libenau). Novo življenje je začela v St. Lambrechtu. Začela se je poglabljati v študij zgodovinskih virov in svoj čas namenjala tudi spoznavanju kulturnega življenja na Dunaju. Od leta 1921 je živela v Gradcu. Poleti 1922 se je poročila z dvajset let starejšim poštnim uslužbencem Hansom Sigmundtom in se po dveh letih od njega ločila. Njen drugi mož, novinar Johann Buchenauer, je bil evangeličanske veroizpovedi. Da se je lahko poročila z njim, je za kratek čas sprejela njegovo vero, kar so ji domačini zamerili, a je kmalu potem znova postala katoličanka (Krofl 1998). Z možem sta v Gradcu odprla živilsko trgovino, za katero je v glavnem skrbela sama. Kljub izčrpavajočemu delu v trgovini se je intenzivno posvečala pisateljevanju in se v Deželnem arhivu v Gradcu poglabljala v študij zgodovinskih virov (Kuret 1940: 480). Številna njena dela niso prevedena v slovenščino. Med letoma 1925 in 1927 je pisala *Die Chronik des Marktes und der Herrschaft Montpreis*. Po tem letu se je neutrudno poglabljala v zgodovino Celjskih grofov za svoj najobsežnejši zgodovinski roman. Sočasno je v *Cillier Zeitung* in *Deutsche Zeitung* objavila čez trideset kratkih pripovedi. Proti koncu svojega življenja se je intenzivno posvečala učenju slovenščine, branju slovenskih klasikov in literarnemu posredništvu med obema kulturama. V slovenščino je prevedla nekaj svojih del (*Kroniko trga in gospostva Planina*, noveli *Gospod prefekt* in *Gospod Jurij*), v nemščino pa Župančičevo *Veroniko Deseniško* in Novačanovega *Hermana Celjskega*.

Ana Wambrechtsamer je imela silno domotožje po rojstnem kraju, z rojaki na Planini je vse do smrti vzdrževala pristne stike in z njimi govorila narečno slovenščino. Po naravi je bila zelo družabna in vse od zgodnjih otroških let zelo preprosta.⁴ Izjemna je bila tudi njena ljubezen do

³ Pošta v Studencih pri Mariboru je bila ustanovljena leta 1907.

⁴ Kuret (1940: 480) navaja, da Ana Wambrechtsamer že v ljudski šoli na Planini ni hotela odstopati od drugih. Ko so ji starši ob vstopu v ljudsko šolo kupili lepo

slovenske pesmi, med domačini se je sprostila in rada zapela z globokim altom. Pojavljala se je tudi v moški lovski obleki s kravato in klobukom.⁵ V graškem stanovanju je ob večerih ob odprtem oknu igrala na gosli otožne, mehke melodije in tako izražala svoje hrepenenje po domu. Že v otroških letih je na Planini zelo rada hodila v zvonik in tudi v poznejših letih pomagala trijančiti, kar je bila njena posebna strast. Niko Kuret (1940: 480) navaja, da je rodno Planino zadnjič obiskala leta 1932 in v spominu domačinov ostala »naša Anika«. Na spominski plošči⁶ njene rojstne hiše je zapisano: »V spomin pisateljici Aniki Wambrechtsamer ... ne iz iz častihlepja, temveč samo iz ljubezni do naše Planine, naše ožje domovine, ki je meni najlepši in najmilejši kraj na vesoljnem svetu ...«⁷

V zadnjih mesecih svojega življenja (leta 1933) je pisala novelo *Die Erlebnisse des Philip Carmont* [Doživljaji Filipa Carmonta], sredi pisanja avtobiografskega romana *Reinhold der Grenzer* [Mejaš Reinhold] jo je doletela prezgodnja smrt.⁸ V tem nedokončanem romanu je prevzela moško identiteto po svojem bratu, ki je kot otrok umrl, in o sebi pisala v tretji osebi. Za posledicami srčne kapi je umrla v Gradcu dne 7. 8. 1933. Posmrtno (leta 1934) so ji pri založbi Leykam natisnili še pripovedna dela *Vom roten Malefiz*, *Montpreis* in *Das Glückspiel des Grafen Tattenbach*. Pokopana je na rojstni Planini, kakor si je sama želela.⁹ To željo je izpovedala tudi v pesmi *Wenn ich sterbe ...* [Ko bom umrla ...] (Čeh Steger 2024: 80).

torbo in usnjeno peresnico, je že naslednji dan prosila, naj ji dajo navaden cekar in peresnico, da se ne bo razlikovala od okoliških otrok.

⁵ Prim. fotografijo v knjigi *Ana Wambrechtsamer 1897–1933* (1998).

⁶ Spominska plošča z reliefnim portretom Ane Wambrechtsamer je delo kiparja Nikolaja Pirnata.

⁷ Citat je vzet iz pisateljičinega posvetila v *Kroniki trga in gospostva Planina*, ki jo je podarila svojemu kraju (Kuret 1940: 480).

⁸ Rokopis nedokončanega romana *Reinhold der Grenzer* v dveh zvezkih hrani Štaterska deželna knjižnica v Gradcu.

⁹ O pisateljičinem življenju in značaju glej Niko Kuret (1940a: 480–481), Aleksandra Krofl (1998), tudi Anna Wambrechtsamer (dostop 12. 9. 2025 na <http://ajda.at/slowenien/annawambrechtsamer.htm>) in Wambrechtsamer, Ana (dostop 12. 9. 2025 na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi832103/>).

Zapisi o Ani Wambrechtsamer in njena spolna identiteta

Ana Wambrechtsamer je bila dolgoletna sodelavka časopisa *Deutsche Zeitung*. Tri dni po pisateljičini smrti (10. 8. 1933) je zapisala, da je Ana Wambrechtsamer v zadnjih letih žela velike uspehe, nadvse ljubila spodnještajersko hribovito domovino, se več let poglobljala v srednjeveško zgodovino Celja, skrbno oživljala preteklost in podarila svojim bralcem izvrsten roman o Celjanih. Omenja tudi, da je vse do zadnjih dni pisala avtobiografski roman *Reinhold der Grenzer*, ki je ostal nedokončan kakor njeno življenje. Zapis načenja tudi vprašanje njene spolne identitete, pri čemer se sklicuje na omenjeni roman, v katerem piše o sebi v 3. osebi moškega spola. *Deutsche Zeitung* navaja, da se je iz pisateljice oglašala »močna duša, ki ji je narava po krivici dala žensko telo«.¹⁰

V *Deutsche Zeitung* je bil dne 13. 8. 1933 objavljen kratek življenjepisa Ane Wambrechtsamer, ki ga je leta 1931 sama sestavila. Čez teden dni (20. 8. 1933) je sledil v tem časopisu še spominski zapis njenega moža Hansa Buchenauerja z naslovom *In memoriam Anna Wambrechtsamer*.¹¹ Buchenauer navaja, da so se v Gradcu svojci in znanci od pisateljice poslovili z obiljem cvetja. Njena mati je nato žaro s pepelom sama prinesla na Planino, kjer so jo položili v družinski grob Wambrechtsamerjevih in tako ustregli njeni poslednji želji. Buchenauer piše, da je Ana Wambrechtsamer vse do zadnjih dni pisala roman *Reinhold der Grenzer*. Razkriva tudi njeno široko duhovno obzorje in sposobnost razpravljanja o najtežjih filozofskih in literarnih temah, kar naj bi bila po avtorjevem mnenju posledica njenega moškega duha.¹² Pisateljičino srce je bilo vse do zadnje niti zvezano z rojstno Planino. Ob igranju na violino je njena duša zmeraj

¹⁰ »Aus diesem Werk spricht eine starke Seele, der die Natur zu unrecht den Körper des Weibes gegeben hat.« (*Deutsche Zeitung*, 10. 8. 1933)

¹¹ *Deutsche Zeitung* je v nadaljevanjih vse do leta 1934 objavljala njen roman *Das Haus an der Heerstrasse*.

¹² Prim.: »Die wenigsten wissen von ihrem männlichen Geist, ihrer ergreifenden Lebensanschauung, und man musste sie in Kreisen von Professoren und geistig hochstehenden Menschen gehört haben, mit welcher Folgerichtigkeit sie über philosophischen Themen, so über Schopenhauer, Kant, Nietzsche oder ihr Evangelium, Goethes Faust, sprach, um den Geist dieser seltenen Frau ganz zu erfassen.« [Redki vedo o njenem moškem duhu in pretresljivem pogledu na svet. Da bi v celoti dojeli duha te posebne ženske, bi jo morali slišati govoriti v krogih profesorjev in uglednih intelektualcev, s kakšno doslednostjo je govorila o filozofskih temah, o Schopenhauerju, Kantu, Nietzscheju ali svojem evangeliju, Goethejevem Faustu.]

potovala v domači kraj. Navduševala se je tudi nad Wagnerjevo glasbo, še zlasti nad *Nibelunškim prstanom*. Prav tako intenzivno se je ukvarjala z Eschenbachovim *Parzivalom* in poskušala razvozlati, ali je v tem delu poimenovana njena rojstna Planina. Ob prvi obletnici pisateljčine smrti je *Marburger Zeitung* (5. 8. 1934) objavila krajši zapis o Ani Wambrechtsamer pod naslovom *Prophezeiung einer Dichterin* in razglasila njen roman o Celjskih grofih za najpomembnejše domače (štajersko) literarno delo. Omenjena je bila tudi pobuda krajanov za pripravo spomenika in natis pesmi iz njene zapuščine.

Več zapisov o Ani Wambrechtsamer je prinesel tudi časopis *Slovenec*. Niko Kuret je 17. 9. 1938 v omenjenem časopisu objavil članek z naslovom *Anika Wambrechtsamer: Za staro pravdo*, v katerem navaja, da so zgodovinske razmere na Spodnjem Štajerskem zatrle slovensko dušo najbolj nadarjene štajerske pisateljice, ki je pisala v nemščini, vendar čutila slovensko. Kuret poroča, da je pisateljica s svojimi rojaki na Planini, kamor se je vračala vsako leto, govorila izključno slovensko in se v zadnjih letih svojega življenja tudi po zatrjevanju prič čutila Slovenko. Napovedal je skorajšnji izid njenega romana o Celjskih grofih v slovenskem prevodu in poročal, da je v zadnjem obdobju svojega življenja v slovenščini napisala tudi gledališko igro *Za staro pravdo*, ki prikazuje kmečki upor Ilija Gregoriča v šestih slikah.¹³ Ob peti obletnici pisateljčine smrti jo je v Kuretovi priredbi izdala in uprizorila gasilska četa na Planini. Ob tej priložnosti so Ani Wambrechtsamer na rojstni hiši odkrili spominsko ploščo z reliefnim portretom in že navedenim zapisom njenih posvetilnih besed rojakom iz *Kronike trga in gospostva Planina*. Kuret (1938: 5) se je v tem prispevku kritično odzval tudi na zapis v *Marburger Zeitung*, v katerem je nekaj dni pred odkritjem spominske plošče pisalo, da je Ana Wambrechtsamer nemška pisateljica in si je Slovenci nimajo pravice prisvajati. Izpostavil je njeno slovensko-nemško identiteto kot rezultat zgodovinskih razmer na Štajerskem:

Kot pisateljica je rajna Anika za slovensko književnost izgubljena, njen pojav pa je neskončno poučen primer tragike besednega umetnika, ki hoče biti z vso notranjo nujnostjo glasnik svojega naroda, pa mu ni dano, da bi ustvarjal v njegovi besedi:

¹³ V tej romantični igri pripoveduje po Shakespearjevem in Schillerjevem vzoru o objestnosti graščakov in njihovih oskrbnikov ter o človekoljubnosti nezakonskega sina Zelenega Jurija, ki organizira upor in se zaljubi v hčerko kmečkega župana in vodje kmetov. Zeleni Jurij umre v smrtnem boju v naročju svoje neveste.

bridek sad potujočevalne politike, kakršno je zlasti na Spodnjem Štajerskem vodila rajnka Avstrija.

Pripadnost slovenstvu je Ana Wambrechtsamer izpričala na več ravneh: s sistematičnim učenjem slovenščine, z ljubeznijo do rodne Planine in spodnještajerskih krajev, dolgoletnimi pristnimi stiki s svojimi rojaki, s poznavanjem slovenske mitologije, preučevanjem lokalne zgodovine, srednjeveške zgodovine Celjskih grofov, z umestitvijo svojih zgodb v južnoštajerski prostor, proti koncu življenja tudi z intenzivnim učenjem slovenščine, literarnim ustvarjanjem v slovenščini ter prevajanjem iz nemščine v slovenščino in obratno. Z literarnimi deli o rojstni pokrajini, njenih ljudeh in zgodovini največje plemiške družine na Štajerskem, ki jih je napisala v nemščini, je bila v nacionalnem konceptu slovenske književnosti izločena, v novejših raziskavah pa je dobila ustrezno mesto v območju medkulturne literarne vede (Grdina 2006: 247; Čeh Steger 2020, 2024). Z literarnimi deli, kot je npr. povest *Guzej*, se umešča v območje pozno-romantične domačijske književnosti po zgledu Petra Rossegerja, vendar brez znakov velikonemškega nacionalizma.

Danes grofje Celjski in nikdar več v kontekstu literarnega imaginarija Celjskih grofov

Fevdalni gospodje z gradu Žovnek jugozahodno od Braslovč v Savinjski dolini so po letu 1341 dobili ime Celjski grofje. Leta 1333 so si z nakupom zagotovili Celje in njegovo gospostvo. Svoje posesti so nato širili po Štajerski, Koroški, Kranjski, Slovenski marki in Hrvaškem Zagorju. S spretnim gospodarjenjem, sklepanjem pogodb, z nakupi posesti, vojskovanjem in rodbinskimi povezavami so uveljavljali svojo moč in oblast daleč po Evropi in jugovzhodnem Balkanu. Imeli so več nazivov, bili so kranjski deželni glavarji, slovanski, hrvaški in dalmatinski bani, ogrski državni baroni, češki in ogrski kraljevi namestniki, po letu 1436 tudi pokneženi grofi in nemški državni knezi. Njihovemu mogočnemu vzponu je sledil nenaden in silovit konec, ko je bil v beograjski zaroti leta 1456 ubit knez Ulrik II. kot zadnji Celjski grof. (Hartman 1977: 19)

Srednjeveška preteklost te najznamenitejše plemiške rodbine na slovenskih tleh je navdihovala slovenske, hrvaške, nemške, avstrijske, češke idr. literarne umetnike in umetnice. V posameznih obdobjih in kulturah so dobili različne interpretacije. Njihovo širitev na jugovzhod razlagajo

nekateri kot alternativo Habsburžanom, po njihovem mnenju so preprečili ali vsaj zavlačevali prodor Turkov v Evropo. Nekateri slovenski pisatelji so jim pripisali nacionalno ideologijo, nezavedno združevanje Slovanov in jih spremenili v slovenski nacionalni mit. Posebno mesto v literarnem imaginariju Celjskih grofov ima ljubezenska tragika Friderika in Veronike. V slovenski književnosti jo je prva ubesedila Josipina Turnograjska v pripovedi *Nedolžnost in sila* (1851). Morda jo je k temu navdušil J. Frankolovski z epsko pesmijo *Veronika Deseniška* v 15 spevih, ki je izšla v Janežičevem *Cvetju iz domačih in tujih logov* (1863). V času nacionalnih bojov so nastali Jurčičeva drama *Veronika Deseniška* (1881), Detelov zgodovinski roman *Veliki grof* (1890), Aškerčeva *Celjska romanca* (1890), Funtkovi *Teharski plemiči* (1890), Aškerčev *Poslednji Celjan* (1912) idr. Kult Celjanov je znova izrazito zaživel po koncu prve svetovne vojne. V dramah *Veronika Deseniška* (1924) Otona Župančiča, *Herman Celjski* (1925–1927) Antona Novačana in *Grofje Celjski* (1967) Bratka Krefta je Celjskim pripisana nacionalna ideologija. V ženitovanjskih povezavah Celjskih z bosanskimi Kotromaniči, hrvaškimi Frankopani in srbskimi Brankoviči so videli koncept jugoslovanske ideje oziroma mit, ki se je v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev poskušal uveljavljati kot državo-tvorna resnica. Mit o jugoslovanski ideji Celjskih grofov v času avstro-ogr-ske monarhije je bil naravnan proti Habsburžanom, v Kraljevini Jugoslaviji pa je podpiral vladajočo dinastijo Karadjordjevičev. Med zgodovinarji¹⁴ prevladuje mnenje, da v 14. in 15. stoletju ni mogoče govoriti o nacionalno koncipirani politiki, Celjski pa so se politično ozirali tudi proti severu Evrope. (Hartman 1977: 27)

Ana Wambrechtsamer je literarni imaginarij Celjskih grofov dopolnila z obsežnim romanom *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*, za katerega je vse od leta 1928 v Štajerskem deželni arhivu in Deželni knjižnici v Gradcu intenzivno študirala zgodovinske vire treh rodov Celjskih grofov; Hermana II., Friderika II. in Ulrika II.¹⁵ Roman je dokončala leta 1932. Istega leta je v nadaljevanjih izhajal v časopisu *Tagespost*. Naslednje leto je izšel v knjižni obliki pri graški založbi Leykam v obsegu 632 strani in s 15 slikami. Postal je velika uspešnica, doživel številne nove izdaje ter

¹⁴ Igor Grdina (2006: 138) meni, da stremljenje Celjskih proti jugovzhodnemu robu Srednje Evrope in Balkanu ni bilo zgolj naključno.

¹⁵ O Celjskih je objavila tudi več kratkih pripovedi in člankov (*Die letzte Gräfin von Cilli*, *Graf Friedrich*, *Schirmherr der Stadt Cilli* idr.).

ponatise v nemščini in slovenščini.¹⁶ Pisateljica si je neizmerno želela, da bi njeno življenjsko delo zagledalo luč sveta v slovenščini. Slovenskega prevoda ni več dočakala, prvič je izšel leta 1940 v založbi Naša knjiga pri Jugoslovanski knjigarni v Ljubljani na 492 straneh osmerke.¹⁷ Prevedel ga je Niko Kuret in pri prevajanju sodeloval z avtorico, dobro je poznal tudi Planino in okolico Celja.

Ana Wambrechtsamer je črpala zgodovinske vire za roman v največji meri iz Kronesove izdaje *Celjske kronike* (1883). Upodobila je sliko življenja treh rodov Celjskih grofov, njihov zaton leta 1456 ter prenos imetja in posesti na Habsburžane. Z dedno pogodbo med Celjskimi in Habsburžani je bilo določeno, da v primeru izumrtja ene ali druge dinastije preide celotna posest na tisto dinastijo, ki bo drugo preživela. Naslov romana *Danes grofje Celjski in nikdar več* je vzet po izjavi, ki naj bi jo izrekel cesarjev odposlanec po pokopu kneza Ulrika II. ob snetju celjskega grba pred vhodom v družinsko grobnico.

Avtor kronikalnega romana je omejen na vlogo izdajatelja, najditelja ali urednika fiktivnega rokopisa, pripovedovalec pa nastopi kot neposredna priča zgodovinskega dogajanja. Zgodovinsko dogajanje je predstavljeno, kot bi potekalo v pripovedovalčevi neposredni časovni bližini. Roman v obliki kronike vsebuje praviloma okvirno zgodbo ali uvodno besedo z navedbo dokumentarnega vira, s čimer je ustvarjen vtis avtentičnosti kronike. Iluzija zgodovinskega izročila je podkrepljena tudi z načinom razmišljanja, delovanja in čutenja ljudi tistega časa, s slogovnimi sredstvi in arhaizacijo jezika. V uvodnem delu zgodovinskega romana *Danes grofje Celjski in nikdar več* je Ana Wambrechtsamer uvedla kronista in ustvarila iluzijo dokumenta v slogu srednjeveške kronike:

Dan po prazniku vnebovzvetja naše ljube Gospe, ko se piše leto 1471 po rojstvu našega Gospoda in Zveličarja, teden dni zatem, ko so divji Turki požgali častitljivi Jurjev kloster in le-tam razdejali grob Veronike, ki je bila za živih rajnega kneza in grofa Friderika ljuba, bom zapisal tole jaz, Berthold Aprehar, gospoda cesarskega vicedoma pokorni brat, vojvodine Štajerske nekdanji desetnik, sedaj tukaj v grofiji v belem celjskem mestu ... (Wambrechtsamer 1977: 5)

¹⁶ V izvirniku je roman izšel v letih 1933, 1942, 1943, 1945, 1978 in 1997, v slovenskem prevodu pa v letih 1940, 1957, 1962, 1963, 1977, 1982, 1992 in 2014.

¹⁷ Novembra 1940 je Niko Kuret v reviji *Obisk* napovedal, da bo slovenski prevod romana izšel konec leta, in pod naslovom *Zakleti farovž* pod Kumom objavil odlomek iz romana, ki pripoveduje o Friderikovih sanjah o očarljivi deklici in zakladu.

Po tem uvodu se prične dogajanje v času bližajočega se zatona Celjskih grofov. Viteza Berthold Aprehar in Jošt Soteški stražita mladega grofa Friderika II., ki ga je dal oče, grof Herman II., zapreti in vkleniti v stolp na Celjskem zgornjem gradu. Aprehar pripoveduje na podlagi lastnega opazovanja in doživljanjev, obenem želi po spominu sporočiti vse tisto, kar je videl in doživel v celjski službi mrk, vase zaprt, maščevalen vitez Jošt Soteški. Njegove pripovedi mu prihajajo tako živo v spomin, da ga uvede kot samostojnega pripovedovalca. Aprehar je pri napadu Jana Vitovca na Celjski spodnji grad kot poveljnik vojaškega oddelka izgubil desno nogo, nato je bil nekaj let oskrbnik krške graščine in slednjič preužitek pri svojem bratu Miklavžu, cesarskem vicedomu na Celjskem spodnjem gradu, kjer je leta 1471 začel pisati spomine iz življenja grofov Celjskih. Pripovedovalca hočeta ohraniti verodostojnost zapisanega, govorita iz svojega spomina, prisluškovanja dvorjanom ali tisto, kar sta slišala od drugih. Vitez Jošt Soteški je sprva predstavljen kot najožji Friderikov zapupnik, nato stopijo v ospredje njegove temne značajske lastnosti, zaprtost, ljubosumje in maščevalnost. Sledimo njegovi neuspeli ljubezenski avanturi z Barbaro Celjsko, sovraštvu do Veronike, ker je namesto njega izbrala Friderika. Aprehar pripoveduje o Joštovem razkrinkanju Veronike, ki se je preoblečena v mladega vojaka skrivala na dvoru, da bi bila bliže Frideriku, o Joštovi utopitvi Veronike v kadi na Ojstrici pa tudi o njegovi smrti na Kočevskem, kjer je vodil uničenje gradu Fridrihtajin in ga je ugriznila zelena kača, v katero je po ljudskem verovanju spremenjen Satan.

Kritiška recepcija romana *Danes grofje Celjski in nikdar več*

Prvi izid romana *Danes grofje Celjski in nikdar več* v nemškem jeziku je odmeval tudi v slovenskem tisku. Leta 1934 se je z oceno romana v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* oglasil Matija Ljubša. Med drugim navaja, da se je pisateljica precej strogo držala zgodovinskega okvira, kar jo je oviralo pri tem, da bi se bolj prepustila domišljiji. Opozoril je na nekatere zgodovinske nedoslednosti, npr. na epizodo o Polzeli, ki ni nikoli pripadala Celjskemu zgornjemu gradu, ali na trditev, da je Herman II. mestu podaril svojo hišo pri župni cerkvi. Avtorica je v romanu prvenstveno zasledovala idejo, da so si Celjani sami pripravljali propad zaradi častihlepeja, oholosti, spletkarjenja in poltenosti. Po kritikovem mnenju roman ne prikazuje strnjene slike tedanje dobe, priznava pa, da se je pisateljici posrečila rekonstrukcija posameznih zgodovinskih dogodkov in

da je dobro prikazala vzdušje neenotnega 15. stoletja, ki vsebuje še veliko srednjeveškega mišljenja, a obenem kaže prehod v novo razumevanje sveta in človeka. Obliko romana kronike dobro podpirajo arhaizacija jezika, raba starinskih izrazov in jezikovnih oblik. Smiselno so uporabljeni starinski izrazi zemljepisnih imen (Sann za Savinjo, Pettov za Pettau, Solzan za Sulzbach idr.). Zgodovinsko verjetnost podčrtujejo v prvi izdaji romana tudi posnetki starih risb v bakrotisku, ki prikazujejo domače kraje in zgodovinske osebe (portrete grofov, grad Planina, cesarja Žigo Luksemburškega, izrezek iz glavnega oltarja na Ptujski Gori, žvoneški grad idr.). Ljubša je izpostavil tudi mesta v romanu, ki izpričujejo pisateljčino ljubezen do domovine, domače grude, slovenstva in slovanstva, kar se kaže tudi v tem, da je pisateljica v roman v veliki meri vključila slovenske ljudske pesmi, hrvaške popevke, domače bajke in pravljice, medtem ko so npr. v odnosu do češkega in madžarskega plemstva prepoznavne negativne podobe tujosti.

Ob prvi izdaji romana *Danes grofje Celjski in nikdar več* (1940) v slovenskem prevodu je nastalo v slovenskem revijalnem in časopisnem tisku o tem delu več zapisov. Joža Lovrenčič¹⁸ je leta 1941 zapisal v *Domu in svetu* precej pohvalno oceno romana. Uvodoma oriše, da so Celjski grofje, najmočnejša srednjeveška dinastija na slovenskih tleh, ki je širila svojo moč in oblast s porokami daleč po Evropi, postali nacionalni mit, h kateremu se Slovenci zatekamo kot h kralju Matjažu. Prav tako navaja, da so literati v 19. stoletju nanje nalepili nacionalno ideologijo ter videli v njih nezavedno združevalno moč Slovanov in jugoslovansko idejo. Lovrenčič ugotavlja, da je Ana Wambrechtsamer zelo dobro upodobila zgodovino treh rodov Celjskih, značajske lastnosti Hermana II., Friderika II. in Ulrika II., ter življenje in propad rodu, ki je bil močne volje, nepopustljiv v svojih zamislih in dejanjih ter ni računal na božjo previdnost in kazen. Po značaju, oblastiteljnosti, usmerjenosti v uspeh in pridobivanju politične moči sta si podobna grofa Herman in Ulrik, medtem ko je Friderik drugačen, saj je videl svojo pot v ljubezni, a klonil pod očetovo voljo. Lovrenčič izpostavi, da je pisateljica ustvarila živo sliko zapletenih dogodkov od razmaha do tragičnega konca Celjskih grofov ter prikazala njihovo delovanje v številnih krajih doma in na tujem, od Celja, Planine, Krškega, Desenica, Kočevja, Ljubljane, Gradca, Dunaja in Praga do Beograda. Prav tako

¹⁸ Joža Lovrenčič, 1941: Ana Wambrechtsamer: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. *Dom in svet* 57/7–8, 346–348.

meni, da je zelo dobro poustvarila vzdušje srednjega veka, njeni Celjani so srednjeveško pristni, prav takšno je tudi okolje.

O romanu Ane Wambrechtsamer je leta 1941 v reviji *Dejanje* pisal Mirko Avsenak.¹⁹ Uvodoma ugotavlja, da se je štajerska rojakinja z veliko ljubeznijo lotila preučevanja zgodovine Celjskih grofov, a mestoma posamezne dogodke skoraj dobesedno zapisovala iz Kronesove *Celjske kronike*. Podobno kot Ljubša je opozoril na nekatere zdrse od zgodovinskih dejstev. Navaja npr., da stari grof Herman ni umrl doma na Celjskem zgornjem gradu in da je bila Elizabeta Celjska prvotno namenjena za ženo Matiji Korvinu. Prav tako meni, da so pisateljici bolj kot celotna slika zgodovinskega dogajanja uspeli opisi pokrajine in krajev, ki jih je poznala že iz otroštva. Izjemno lepi so opisi Planine, krajev okrog Celja, Logarske doline, štajerskega in dolenskega Posavja, medtem ko so opisi Kočevja in Hrvaškega Zagorja že manj izraziti, še v večji meri to velja za kraje in ljudi južno od Save, kjer se za avtorico začneja Balkan (Avsenak 1941: 35). Avsenak nadalje ugotavlja, da avtorica zelo podrobno opisuje dogajanje na Dunaju in Češkem, medtem ko politiki Celjskih na jugovzhodnem delu Balkana, ki je bila zanje izjemno pomembna, ni posvetila večjega zanimanja. V primerjavi s slovenskimi pisatelji, ki so Celjskim nalepili slovansko oziroma jugoslovansko ideologijo, jim sama ni pripisovala nezavednega združevanja Slovanov in v njih ni videla predhodnikov jugoslovanske združitve. Avsenak prav tako ugotavlja, da je znala izvrstno pričarati fevdalno miselnost, razmere, čutenje, verovanja in običaje srednjega veka, kakor tudi čutenje ljudstva, ki je bilo do fevdalne gospode v glavnem ponižno, medtem ko plemeniti brez usmiljenja ubijajo ljudi, ki so jim napoti. Dobro so orisane tudi značajske lastnosti vseh treh grofov, Herman je neomajen, avtoritativen in prikazan v skladu z dotedanjimi literarnimi predstavami, Friderik ima nekaj novih potez in je po renesančno podvržen uživanju življenja, medtem ko je Ulrik usmerjen v osvajalno politiko in poltenost. Kritik meni, da je lik Ulrika izčrpno izrisan v vsej svoji drznosti, brezobzirnosti in brezčutnosti, medtem ko Friderikova notranja tragičnost, konflikt z očetom in sprijaznjenje z usodo niso dovolj dobro pojasnjeni. Avsenak meni, da sta se pisateljici najbolj posrečila oba pripovedovalca, Jošt Soteški in Berthold Aprehar, ki sta po značaju diametralno različna, vendar enaka v prepričanju, da imajo plemeniti drugačno moralo in jim je treba služiti brez pridržka.

¹⁹ Mirko Avsenak, 1941: Ana Wambrechtsamer. Danes grofje Celjski in nikdar več. *Dejanje* 4/1, 34–39.

Najbolj ohlapno so po Avsenakovem mnenju opisane Celjanke. To še posebej velja za mučeniško Elizabeto Frankopansko. V primerjavi z njo nekoliko bolj nazorno in toplo zaživi lik trpeče Katarine Branković, najmanj enoten in verjeten se mu zdi lik Veronike, ki od začetka na deseniškem travniku do sodbe v Celju in ječe v Ojstrici prehodi pot od nekoliko čudne naivnosti do logične trdnosti, polnokrvnosti in heroičnosti. Slabo, površno in epizodično je po Avsenaku zapisana tudi sodba o Veroniki. V celoti je pohvalil Kuretov prevod romana in posebej izpostavil, da sta dobro posneta arhaizirani jezikovni slog in ritem imitirane kronike.

Ob drugi slovenski izdaji romana *Danes grofje Celjski in nikdar več* (1957) se je z oceno v *Jeziku in slovstvu* oglasil Leopold Stanek.²⁰ Po uvodni predstavitvi pisateljice ugotavlja, da je v romanu zvesto sledila zgodovinskimi virom, kar je na škodo njeni lastni umetniški ustvarjalnosti. Opozori tudi na nekatere šibke strani romana. Po njegovem mnenju pisateljica z uvedbo pripovedovalca kot neposrednega opazovalca dogajanja, ki je sicer značilen za kroniko, ni mogla osvetliti vseh velikih dogodkov. Tak pripovedovalec mestoma deluje kot vsiljiva priča dogajanja. Prav tako navaja, da v romanu ponekod manjka napetosti, mestoma je uporabljena tudi črno-bela tehnika slikanja (npr. dogodki po Veronikini obsodbi). Nekateri dogodki so preveč naivno opisani, npr. tatvina Štefanove krone ali Joštova ljubezenska avantura z grofovo hčerko. Z vidika sloga ni dobro, da vse osebe govorijo z enako besedo. Kritik navede tudi vrsto posrečenih prijemov:

Dobro je pisateljica prikazala krajevno in časovno barvitost z nekaterimi slovenskimi in hrvaškimi izrazi, z opisom folklornih posebnosti (noše) in podobami iz bajeslovja. V ta namen je uporabila znane literarne rekvizite, kot so sanje, prividi, tudi verski, čarni vpliv urokov itd., celo elementarna narava posega v usodno dejanje. S tem je ozračje časa in dogodkov posrečeno podano. Starinsko patino je dosegla v knjižnem besedilu s starinskimi in starejšimi izrazi ter oblikami (frug, hub an, ward, jetzo, nit, gen ipd.), dalje z grafiko (gehorsambster, Veste). Z 2. os. mn. za vikalno obliko itd. (Stanek 1958/59: 56)

Stanek je pohvalne besede namenil tudi prevajalcu Niku Kuretu,²¹ ki je bil dober poznavalec obeh jezikov. Za drugo izdajo je Kuret svoj prevod še izboljšal, krasijo jo tudi lepe inicialke, ki jih izvirnik ni imel. Prevajalec

²⁰ Leopold Stanek, 1958/59: Paberki iz prevoda celjske kronike. *Jezik in slovstvo* 4/9, 55–58.

²¹ Kuret je Ano Wambrechtsamer s prevodom romana *Danes grofje Celjski in nikdar več*, ki velja za njeno življenjsko delo, vključil v imaginarij slovenske književnosti.

je v dikciji in skladnji ohranil pridih srednjeveškega pisanja. Otroška in dijaška leta je preživel v Celju in okolici Planine, zato je lahko v prevod vnesel precej lokalizmov in starejših ljudskih besed (npr. debiče,²² blagastvo (bogastvo), cinkelj, ciklinkelj (navček), cin(e)k (majhen, malo), pózre²³), vključenih je tudi nekaj hrvaških izrazov (gospoja hiša, gospodin, gospodine, Hrovat, jao mi, mestjan idr.). Starinski prizvok je ustvaril tudi z besednim redom, s stavo povedka na zadnjem mestu, z onikanjem odsotnih oseb idr. Stanek je roman *Danes grofje Celjski in nikdar več* razglasil za pomembno domačijsko literarno delo in označil za knjižno uspešnico, ki vabi k prijetnemu branju zgodovinskih dogodkov na domačih tleh.

Ob drugi slovenski izdaji romana *Danes grofje Celjski in nikdar več* se je z oceno v *Naših razgledih* oglasil Viktor Konjar.²⁴ Uvodoma navaja, da številna literarna dela o Celjanih tematizirajo glavne nosilce celjske vladavine, Hermana II., Friderika II. in Ulrika II., njihovo zasebno življenje, značajske lastnosti, oblastiželjnost, oholost, razvratno spolno življenje, brezčutnost, lahkomiselnost, neuravnovešenost, brezobzirnost, samopašnost in prepričanje, da si je mogoče z močjo podrediti vse. Posledično so si Celjski ustvarili veliko sovražnikov, zato je njihova usoda utonila v grozljivem breznu. Konjar meni, da bi bila usoda Celjskih snov za velikega dramatika, kot je bil Shakespeare, ki je svoje drame naklonil najbolj zanimivim kraljevskim postavam svojega naroda. Prav tako meni, da je zgodovina Celjskih grofov, njihovo prisvajanje ozemlja daleč po Evropi, kopičenje bogastva in širjenje političnega vpliva, silovit vzpon in bliskovit zaton, prav tako hvaležna snov za zgodovinski roman. Kritik ugotavlja, da roman Ane Wambrechtsamer pripoveduje o izjemno zanimivi in življenjsko bogati zgodovini poznega srednjega veka, vendar oblika starodavne kronike ni mogla v celoti zajeti tragičnega vzdušja. Zdi se mu moteče, da kronist Aprehar, ki pripoveduje dogodke neposredno po časovnem zaporedju, vse sliši in je povsod priča dogajanja. V romanu zato »tragično dogajanje ni opisano z umetniško silo pripovedi« (Konjar 1958: 278). Kritik ugotavlja, da je pisateljico vodila želja po literarni obdelavi zgodovinske snovi in podoživetja strasti, na kateri je zasnovana tragika Celjskih grofov, vendar z obliko kronike tega ni mogla pristno ubesediti. V glavnih potezah je ostala zvesta zgodovinskim

²² Bejba, čeča (SSKJ).

²³ Zaničljiv izraz za neporočeno mlado dekle (SSKJ), v Pleteršniku: pózre, -eta, n. (zaničlj.) ein junges Mädchen (von etwa 10–12 J.).

²⁴ Viktor Konjar, 1958: Roman o blišču in pogubi grofov celjskih. *Naši razgledi* 7/11, 277–278.

poročilom, najbolj pa so jo zanimale značajske lastnosti grofov Hermana II., Friderika II. in Ulrika II., ki so imeli ključno vlogo, da so se bliskovito umestili v središče tedanjih največjih evropskih vladarjev in po svojem mogočnem vzponu naenkrat doživeli silovit padec. Posebno pozornost je posvetila razdiralnim silam, ki so jih na višku moči notranje razjedale. Po Konjarjevem mnenju je pisateljica s pravo naslado pisala o usodi Celjanov, o njihovi razdvojenosti med hotenjem po utrjevanju in krepitvi vladarske moči s pomočjo širjenja sorodniških vezi v balkanskih deželah ter neukrotljivo spolnostjo in razvratom, ki je ohromilo zlasti Friderikovo moralno življenje in vladarska hotenja (Konjar 1958: 278). Prav tako ugotavlja, da jo roman napisan zgodovinsko prepričljivo, četudi so politične in socialne razmere v primerjavi z značaji oseb potisnjene v ozadje. Pisateljica se je, piše Konjar, izdatno posvetila tematizaciji družinskih in osebnih razmer nosilcev celjske vladavine ter premalo predstavila grofovstvo kot celoto socialnih in političnih razmer. Oceno je sklenil z mislijo, da zgodovinski roman v obliki kronike ne more biti umetniško močna literatura, dobro pa poustvari vzdušje zgodovinskega časa.

Lik Veronike Deseniške v romanu *Danes grofje Celjski in nikdar več*

Oholost, poltenost in zločin nad Veroniko Deseniško se v literarnih besedilih pogosto navajajo kot vzroki za izumrtje Celjskih grofov. Umor Veronike Deseniške je v skladu z ljudskim verovanjem klical nanje tudi kazen za storjeno krivico. Že Valvasor je v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) pisal o hudi jezi grofa Hermana nad Friderikom in Veroniko, o njenem neumornem skrivanju po gozdovih kakor tudi o tem, da si je Herman z umorom Veronike nakopal nedolžno kri na svoj rod in s tem priklical maščevanje usode (Grdina 2023: 193–194). Tragična oz. elegična zgodba o Frideriku in Veroniki ima svojo vzporednico v Shakespearovi drami *Romeo in Julija*, pri čemer Veronika Deseniška ni le fiktivni, ampak tudi zgodovinski lik, o njej je razširjenih tudi več legend.²⁵ Namesto sprtih družin imamo v primeru Friderika in Veronike prepovedano ljubezen zaradi stanovskih razlik, računov širitve posesti in politične moči s porokami. Lik Veronike Deseniške pozna različne ubeseditve. Giblje se od romantično krhke

²⁵ Hrvaška legenda iz Velikega Tabora pravi, da so Veronikino mrtvo telo po utopitvi zazidali v zid, ki spaja peterokotni stolp z vhodom v grad Veliki Tabor, kjer se v zimskih nočeh ob zavijanju vetra sliši njeno nesrečno ihtenje.

ženske do emancipirane upornice. Lahko se stopi z Lepo Vido, ni pa se razvila v podobo Antigone (Grdina 2023: 196). Tragični oziroma elegični ljubezni Friderika in Veronike je posvečena velika pozornost tudi v romanu *Danes grofje Celjski in nikdar več*.

Veronika Deseniška je zgodovinska oseba, vendar je njeno življenje zavito v tančico skrivnosti. Rojena naj bi bila med letoma 1380 in 1400. Vprašanje njenega rojstnega kraja še zmeraj ni dovolj pojasnjeno. Pridevek Deseniška se največkrat povezuje z imenom vasi Desinić pri Velikem Taboru v Hrvaškem Zagorju v bližini Friderikovih posestev. Izhajala naj bi iz nižjega viteškega rodu. O njeni smrti na gradu Ojstrica (Veliki Tabor) se v virih navajata dve letnici, 17. oktober 1425 in 17. oktober 1428. Zgodovinski viri pričajo, da je bila Veronika najprej pokopana v Braslovčah. Po nekaj letih je Friderik II. dal njene posmrtno ostanke izkopati, prepeljati v kartuzijo Jurklošter in tam pokopati. O tem, kje v Jurkloštru se nahaja njen grob, se menja še zmeraj razhajajo.²⁶

V *Kroniki grofov Celjskih*²⁷ (1972) je navedeno, da obstajajo v zvezi s sumljivimi okoliščinami smrti Friderikove prve žene Elizabete Frankopanske, ki je leta 1422 umrla v Krapini, le ljudske govorice, da jo je Friderik umoril zaradi ljubezni do Veronike: »Po deželi se je javno govorilo, da jo je zavoljo ljubke gospodične, imenovane Veronika, ki bi jo bil rad vzel za ženo, ponoči zabodel in umoril, ko sta skupaj ležala.« (*Kronika grofov Celjskih*, 1972: 18) Nadalje piše, da se je grof Friderik po treh letih, torej leta 1425, »poročil z drugo ženo, plemenito Veroniko, ki je bila lepa gospodična in po rodu iz Desenića, čeprav mu po plemstvu ni bila enaka, ker je bila samo iz skromnega viteškega rodu« (*Kronika grofov Celjskih*, 1972: 19). Kronist še poroča, da se je Friderik poročil proti volji svojega očeta Hermana, zato ga je ta dal vkleniti v železne vezi, okovati v stropu na Ojstrici in dobro zastražiti, pozneje pa so ga vklenjenega premestili v stolp na Celjski zgornji grad, kjer so ga prav tako stražili. Veronika se je

²⁶ Pater Karel Gržan domneva, da je bila pokopana v nekdanji kapiteljski dvorani, do katere se je lahko dostopalo zunaj območja samostana Jurklošter (Gržan 2012: 62–63). Mija Oter Gorenčič (2021) umešča Veronikin grob v pokopališko kapelo, ki je bila zgrajena v atriju velikega križnega hodnika kartuzije Jurklošter in se nahaja v osrčju samostana. Sklicuje se na dokument iz leta 1428, po katerem je generalni kapitelj kartuzijanskega reda izdal za kartuzijo Jurklošter dovoljenje v zvezi z neko kapelo, za katero so menihi iz Jurkloštra za nekaj prosili, kar bi se lahko nanašalo na pokop Veronike v moški kartuziji.

²⁷ *Kronika grofov Celjskih* (1972) je prirejen prevod Kronesove izdaje *Celjske kronike* (1883).

z gospodičnami in s hišnami skrivala po gozdovih, zatočišče je našla na gradu Vurberk, vendar so jo tam ujeli Hermanovi vojaki. Grof Herman jo je dal najprej zapreti na Ojstrici, nato so jo prepeljali v Celje pred sodišče, kjer je grof Herman zahteval njeno smrt. Obtožba se je glasila, da je s čarovnijo uročila Friderika, da se je poročil z njo, in poskušala zastrupiti tudi Hermana. Na sojenju je bila Veronika po zaslugi besednika še istega dne oproščena, vendar jo je dal Herman ponovno zapreti na Ojstrici, da bi tam umrla od lakote in žeje. Slednjič je naročil vitezoma, da sta jo na Ojstrici umorila v čebru z vodo. Veroniko so pokopali v Braslovčah, Friderika je oče čez nekaj časa izpustil na svobodo in sta odtlej živela v slogi. Po nekaj letih je Friderik dal Veronikine posmrtnne ostanke izkopati in pokopati v Jurkloštru,²⁸ kjer so vsako leto 17. oktobra molili zanjo.

Ana Wambrechtsamer je v tragični romantični zgodbi o Frideriku in Veroniki v glavnih črtah sledila Kronesovi izdaji *Celjske kronike* (1883) in jo obilno prepletla z lokalnimi legendami, lastno domišljijo ter mitološkimi in pravljničnimi prvini. Veronika je v romanu realno dekle z Desenic, hčerka nižjega plemiča iz Hrvaškega Zagorja, ki jo je že poskušal spraviti za dvorjanico k Elizabeti Frankopanski, vendar je bila njegova prošnja zavrnjena. Po srečanju z Veroniko pride med vitezom Joštom Soteškim in grofom Friderikom do rivalstva za Veroniko. Ona se odloči za Friderika, ne vedoč, da je Celjski grof. Jošt postane od tega trenutka notranje zagrenjen, poln sovraštva, ves čas ga spremlja misel, da ga je Veronika zavrnila. Iz globoke užaljenosti se v njem razplamti sovraštvo do Veronike in Friderika. On je potem tisti, ki Veroniko med Hermanovim preganjanjem razkrinka, jo pripelje pred grofa Hermana in v sodnem procesu krivo priča, da je čarovnica. Nazadnje jo po Hermanovem ukazu na Ojstrici umori z zadušitvijo v čebru vode. A je kmalu tudi sam kaznovan s smrtnim ugrizom zelene kače s krono ob rušitvi gradu Fridrihtajn na Kočevskem.

Zgodovinski lik Veronike je v romanu *Danes grofje Celjski in nikdar več* prepleten s prividi in sanjami o lepi ženski iz legende o zakletem farovžu. Friderikova zgodba se prične s poroko z Elizabeto Frankopansko, do katere je čustveno hladen, se ji odmika, išče zabavo pri kmečkih dekletih in hodi la lov. Na kresno noč gre na lov na medveda na Hum nad Laškim. V pogorju prespi in v prividu se mu prikaže lepa ženska s prošnjo, da jo odreši zlih sil. V jami se je lesketal tudi zaklad izbranih draguljev, okrog katerih so preletavale modrikaste večče. Mimoidoči duhovnik v gozdu z

²⁸ V *Kroniki grofov Celjskih* (1972: 20) je napačno prevedeno, da je bila Veronika pokopana na Vranskem.

molitvijo preganja divjega lovca in Frideriku razkrije zgodbo o zakletem farovžu. Gre za zgodbo o nekem duhovniku, ki je živel v zakonski zvezi in je imel tudi hčerko. Ko je bil uveden celibat, je še naprej živel po starem, zato mu podložniki niso več prinašali desetine. Divji lovec mu je obljubil zlato in druge dragocenosti, če dobi za ženo njegovo hčerko. Potem ko je že pripeljal zaklade, mu duhovnik hčerke ni hotel dati in mu je zatrjeval, da so nevesto odnesli razbojniki. Divji lovec je nato s sekiro udaril po vratih in v hipu je nastala ogromna jama. Odtlej vsako leto na kresno noč besni okrog Huma, globoko pod zemljo, v globeli, ki ji pravijo zakleti farovž, pa ležijo zakladi zlata in deklica, ki čaka na svojega odrešitelja.

Frideriku lepa deklica ni šla več iz glave, po pokopu brata Hermana se mu je v prividu prikazala drugič. Tretjič, v jutru po kresni noči, je prišla resnična Veronika, identična s sanjsko podobo dekleta iz zakletega farovža. Friderik pravi, da je prav to deklico videl v sanjskem prividu. Prvo Friderikovo srečanje z Veroniko je stilizirano v pravljичno-romantični opis; zasanjana deklica na travniku v družbi golobov, metuljev in čebel je vsa eterična, skoraj breztelesna, samo iz vonja in svetlobe. Pravljичno lepa deklica, zasanjana in angelsko čista, ima značilnosti krhke ženske, pogostega konstrukta ženske v literaturi fin de siècle (Čeh Steger 2024: 113–115). Na deseniškem travniku jo obkrožajo golobi, v beli platneni obleki teče za njimi, v soncu se ji lesketajo dolgi lasje in frfotajo v vetru kakor bleščeč zlat praporček. Ko se ji Friderik približa, poljublja njene roke, ona je vsa očarana in si prepeva pesem o hrvaškem kralju Tomislavu. Friderik ji bo izpolnil željo, da bo postala dvorjanica na krškem gradu, za kar je njen oče že zaprosil, vendar pri tem ni bil uspešen. Za dvorjanico grofici Elizabeti v Krško jo po Friderikovem naročilu pripelje Jošt.

Pisateljica z opisom sanjskega privida o angelski deklici že na začetku romana razkrije usodo osrednjih likov tragične ljubezenske zgodbe. Očarljiva mlada ženska v prelepi beli obleki s šopkom poljskega cvetja v rokah se je v sanjah prikazala Joštu, ko sta bila s Friderikom znova v skalovju pri zakletem farovžu. Jošt je segel po šopku, a deklica ga je zavrnila in se obrnila k Frideriku, ta jo je dvignil v naročje in šel z njo v skalovje. V istem hipu se Joštu prikaže tudi umirajoča Elizabeta Frankopanska v beli obleki, iz ozadja se prikaže stari grof in grozeče dvigne prst. Prelepa deklica v Friderikovem naročju strmoglavi, on se opoteče in zdrsne v prepad. Na mestu, kjer je stala Elizabeta, teče kri. Sebe vidi Jošt ležati v mahu, okrog njega v vresju sika zelena kača s krono. Prav te sanje pojasnjujejo Joštovo poznejšo sovražnost, zadrtnost in maščevalnost. Iz ljubosumja in zaradi prizadetosti začne govoriti o Veroniki poslej kot o čarovnici, priskutile

so se mu vse ženske, še posebej tista prikazen iz zakletga farovža: »Veš, Aprehar, začel sem jo sovražiti, ker je bila dekle iz zakletga farovža in ker mi je bila kri in vse misli razpalila pa si potem Friderika ujela, ki je bil bogati in močni grof Celjski.« (Wambrechtsamer 1977: 146)

Ko je Veronika postala dvorjanica na gradu v Krškem, je kmalu zvedela, kdo je njen ljubimec. Začne oklevati, toda Friderik jo prepriča, da resnična ljubezen ne more biti greh, in ji zagotavlja, da bo bolehn Elizabetha kmalu umrla. Oba uživata v svoji pijani sreči, Veronika pričakuje otroka in je Frideriku povsem predana. Friderik za njiju zgradi in bogato opremi grad Fridrihštajn na Kočevskem. Veronika se v nekem trenutku prebudi iz ljubezenske omame, postane dejavna in izrazi skrb, da njun sin ne bo podedoval pravic po očetu, ker nista poročena. Grof Herman je hotel Friderikovemu ljubimkanju z Veroniko narediti konec. V Krapini, kjer se je zdravila Elizabetha, je zahteval od Friderika, da mora spoštovati pravila hiše in po viteško spremiti ženo v spalnico, Veroniko pa je treba odsloviti. V tisti noči je bila Elizabetha mrtva. Friderik je v romanu nedvoumno prikazan kot morilec svoje žene Elizabete. Vitez Joštu zjutraj prizna, da je ponoči umoril Elizabeto z zadušitvijo.

Veronika je moja sreča in moj svet, pred katerega neizrekljivo slastjo izginjata in se brez moči grudita pravica in postava, kakor ju je spletla slabotna, neumna človeška pamet. Zaradi nje in zaradi celjskega dediča, ki ga je moja ljubezen pod njenim srcem spočela, sem spravil s poti, kar ji ni dajalo pravice, da bi mi smela biti žena pred Bogom in ljudmi. [...] Ko sem jo videl, kako je ležala bolna in brez moči, pa čutil vez, ki me nanjo veže, je stala Veronika s svojo bohotnostjo pred menoj, pograbil sem za vez, samo za hip sem stisnil z vso silo, kakor če spone trgaš ... (Wambrechtsamer 1977: 174)

Romaneska zgodba nadalje pravi, da sta Friderik in Veronika ponoči istega dne jezdila na Planino in se poročila v cerkvi Svetega Vida. Veronika je postala grofica, Jošt pa se je Frideriku vse bolj odtegoval, saj je bil prepričan, da je Veronika Friderika uročila in ga »spravila ob sleherni čast in moško dolžnost« (Wambrechtsamer 1977: 177). Umestitev skrivne poroke na pisateljičino rojstno Planino se navezuje na tamkajšnjo legendo, ki pravi, da sta Friderik in Veronika našla zatočišče za svojo ljubezen na gradu Planina, v zavetju noči odjezdila v bližnjo cerkev Svetega Vida in se tam naskrivaj poročila, da ju Herman ne bi mogel ločiti.²⁹

²⁹ Posestvo in grad Planina sta bila v lasti Celjanov, legenda pa še pravi, da se je tam Veronikin duh v podobi bele žene prikazoval še stoletja po njeni smrti.

Kronika grofov Celjskih (1972) navaja, da se je Friderik poročil z Veroniko tri leta po smrti Elizabete in da Herman ni priznal Friderikove poroke z Veroniko, ker je bila ona nižjega stanu. Oba je dal zapreti, Friderika najprej na Ojstrici,³⁰ nato so ga premestili v Celjski zgornji grad. Veroniko, ki se je svojimi gospodičnami skrivala po gozdovih, so Hermanovi hlapci ujeli na polju pred Ptujem, Herman jo je nato zaprl v stolp na Ojstrici, kjer je bila nekaj časa brez hrane in vode.³¹

Tudi v pripovedi o preganjanju in ujetju Veronike se je pisateljica precej odmaknila od zapisov v *Celjski kroniki* in prepustila domišljiji prosto pot. Pri pobegu s Fridrihštajna ji je molče pomagal vitez Aprehar. Od trga Planine proti vzhodu je z njo jahal tamkajšnji župnik in skrival pod plaščem njenega otroka, krščenega na ime Anzek, ter ga predal v oskrbo lojalnemu kmetu. S celjskimi hlapci je lovil Veroniko tudi teharski Miha. Najgorečnejši zasledovalec Veronike je bil vitez Jošt Soteški. Poln sovraštva in srda je pretaknil vso deželo, našel več sledi, a nihče je ni hotel izdati. Ljudstvo je držalo z njo in ni verjelo, da je čarovnica. Veronika se je nazadnje skrivala na Celjskem zgornjem gradu preoblečena v mladega stražarja Tomico, da je lahko bila v bližini Friderika. Jošt jo je tam razkril in z veliko naslado privedel k Hermanu. Ta jo je dal zapreti in obsodil čarovništva.

Sodni proces proti Veroniki je v Kronesovi izdaji *Celjske kronike* skopo opisan.³² Iz nje izvemo le, da je grof Herman obtožil Veroniko, da je s čarovništvom uročila Friderika in s strupom stregla tudi njemu po življenju. Postavil jo je pred sodišče in zahteval smrtno obsodbo. Veroniki je

³⁰ »Ko so nato pretekla tri leta, se je ravnokar omenjeni grof Friderik poročil z drugo ženo, plemenito Veroniko, ki je bila lepa gospodična in po rodu iz Desenića, čeprav mu po plemstvu ni bila enaka, ker je bila samo iz skromnega viteškega rodu; in zato ker jo je vzel proti volji svojega očeta Hermana in proti nasvetom svojega svaka kralja Sigmunda, ga je ravnokar omenjeni kralj Sigmund povabil, naj pride na Ogrsko. In ko je prišel k njemu, ga je kralj Sigmund ujel in ga izročil njegovemu očetu Hermanu v ječo. Ta ga je dal ukleniti v železne vezi, okovati v strop na Ojstrici in dobro zastražiti. (*Kronika grofov Celjskih*, 1972: 18–19)

³¹ »Svoje bivališče si je poiskala skupaj z nekaterimi svojimi gospodičnami in hišnami v gozdovih ter se je tam skrivala in trpela veliko pomanjkanje, gorje in skrb. Končno so jo na tihem pripeljali v stolp, ki leži na polju pred Ptujem. Tam so jo zasliševali in zaprli. Ker je bil grof Friderik zaprt v Celjskem gradu, so njo odpeljali v stolp na Ojstrici. Tam je bila zaprta nekaj časa brez jedi in pijače. (*Kronika grofov Celjskih*, 1972: 19)

³² Metod Dolenc (1930: 20) meni, da proces proti Veroniki v obliki, kot jo navaja Kronesova izdaja *Celjske kronike*, s pravnega vidika ni bil mogoč.

bil dodeljen besednik, z njegovo pomočjo je bila oproščena. Herman jo je kljub temu dal znova zapreti na Ojstrici, kjer sta jo potem dva viteza po njegovem naročilu umorila v čebru vode.³³ Ana Wambrechtsamer se je pri opisu čarovniškega procesa držala omenjenega zgodovinskega vira, da je bila Veronika po besedniku oproščena čarovništva, v načinu procesa in pri pričah, ki so lažno navajale številne čarovnije, ki naj bi jih izvajala Veronika, pa je sledila svoji domišljiji. Z opisi različnih čarovnij je dobro poustvarila srednjeveško vzdušje in mišljenje tedanjega človeka.

V sklepnem delu Veronikine zgodbe Aprehar pripoveduje, da so Hermanovi hlapci takoj po oprostitvi Veroniko in njenega besednika pod Joštovim poveljstvom odvedli v Celjski spodnji grad. Veroniko so nato ponovno odpeljali v ječo na Ojstrico, kjer jo je Herman nameraval pustiti umreti od lakote in žeje. Med vraževernim ljudstvom so se širile govorice, da Veronika iz ječe pošilja uroke. Mežnar je slišal, kako so ponoči v cerkvi prepevali mrlič. Ljudje so govorili o znamenjih bližajoče se nesreče: v eni noči so ovenele vse rože, nad Celjskim spodnjim gradom so videli stražarji tri ognjene jezike, blazen minoritski brat je kričal, da se bo celjski hiši zgodilo strašno gorje. Grof Herman je v zvezi z Veroniko postajal vse bolj neučakan, zato je Soteškemu in Apreharju naročil njen umor. Jošt Soteški jo je na Ojstrici utopil v čebru vode, nato pa vodil še uničenje gradu Fridrihtajn. Veroniko so pokopali v Braslovčah, pozneje je dal Friderik njene posmrtno ostanke izkopati in pokopati v Jurkloštu. V ljudski domišljiji se je nato Veronika znova prikazovala na Humu pri Laškem v podobi uročenega dekleta iz zakletga farovža. Ana Wambrechtsamer je v romanu *Danes grofje Celjski in nikdar več* upodobila literarni lik Veronike v prepletu zgodovinskih virov, lokalnih legend in lastne fantazije, ki doživi preobrazbo od krhke ženske do pogumne zagovornice romantične ljubezni. V imenu te ljubezni tudi tragično propade.

³³ »Nato pa jo je dal grof Herman prepeljati v Celje, postavil sodišče, ki naj bi o njej razpravljalo, in jo hotel po sodišču spoznati za krivo in usmrtiti. Vzrok, zaradi katerega naj bi jo sodišče sodilo in obsodilo je bil, da je s čarovnijami premotila njegovega sina Friderika, da se je poročil z njo. Tudi njega, da je zalezovala s strupom in še na druge načine in mu stregla po življenju. [...] Bil pa je dan Veroniki besednik in istega dne je bila Veronika od sodišča oproščena obtožbe s pomočjo svojega besednika. Nato jo je spet odpeljal na Ojstrico, kjer so jo hoteli umoriti z lakoto in žejo. Ker se pa to ni posrečilo, je poslal grof Herman tja dva viteza, ki sta jo dala pod Ojstrico utopiti v čebru. Ko je bila torej utopljena, so jo prepeljali na Vransko v pokop.« (*Kronika grofov Celjskih*, 1972: 20)

Literatura

Mirko AVSENAK, 1941: Ana Wambrechtsamer. Danes grofje Celjski in nikdar več. *Dejanje* 4/1, 34–39.

H(ANS) B(BUCHENAUER), 1933: In memoriam Anna Wambrechtsamer. *Deutsche Zeitung* 58/67 (20. 8.), 6.

Jožica ČEH STEGER, 2020: Ana Wambrechtsamer – pisateljica in povezovalka dveh jezikov in kultur. *Slavia Censualis* 13/2, 149–161.

Jožica ČEH STEGER, 2024: *Razgledi po slovenski moderni. Nacionalni, več-kulturni in medkulturni koncepti, kratka proza in poezija.* (Zora 156). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Metod DOLENC, 1930: *Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško.* Ljubljana: Založba Rektorata Univerze v Ljubljani.

Bogo GRAFENAUER, 2013: Veronika Deseniška, pl. (med 1380 in 1400–1425 /1428). *Slovenska biografija.* Ljubljana: ZRC SAZU. Dostop 12. 9. 2025 na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi776191/>.

Igor GRDINA, 2006: Celjski grofje in literatura. *Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe. Kulturnozgodovinske študije.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 175–206.

Igor GRDINA, 2023: Jurčičeva Veronika Deseniška – težki bolnik slovenske umetnosti? Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Karel GRŽAN, 2012: *Friderik in Veronika.* Ilustrirala Severina Trošt Šprogar. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Odon.

Bruno HARTMAN, 1977: *Celjski grofje v slovenski dramatik.* Ljubljana: Slovenska matica.

Viktor KONJAR, 1958: Roman o blišču in pogubi grofov celjskih. *Naši razgledi* 7/11, 277–278.

Franz KRONES, 1883: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli* (2. Teil: *Die Cillier Chronik*), Graz.

Kronika grofov Celjskih, 1972: Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia. Maribor: Obzorja.

Niko KURET, 1938: Anika Wambrechtsamer: Za staro pravdo. Zgodovinska igra v šestih slikah iz časov kmečkih bojev. *Slovenec* 66/214 (19. 5.), 5.

Niko KURET, 1940: Nekaj o »naši Aniki«. Ana Wambrechtsamerjeva 1897–1933. *Obisk* 1/11, 480–481.

Niko KURET, 1940a: Zakleti farovž pod Kumom. Iz zgodovinskega romana *Danes grofje Celjski in nikdar več.* *Obisk* 1/11, 471–474.

Matija LJUBŠA, 1934: Wambrechtsamer Anna: Heut Grafen von Cilly und nimmermehr. Historischer Roman. *ČZN* 19/1–2, 79–81.

Joža LOVRENČIČ, 1941: *Ana Wambrechtsamer, Danes grofje Celjski in nikdar več. Dom in svet* 53/7–8, 346–348.

Ignac OROŽEN, 1854: *Celska kronika*. V Celi.

Mija OTER GORENČIČ, 2021: *Kartuzija Jurklošter*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Prophezeiung einer Dichterin. *Marburger Zeitung* 74/176, 1934 (5. 8.).

Leopold STANEK, 1958/59: Paberki iz prevoda celjske kronike. *Jezik in slovstvo* 4/2, 55–58.

Anna Wambrechtsamer. *Verzeichnis der künstlerischen, wissenschaftlichen und kulturpolitischen Nachlässe in Österreich*. Dostop 12. 9. 2025 na https://data.onb.ac.at/nlv_lex/perslex/W/Wambrechtsamer_Anna.htm

Anna Wambrechtsamer. *Deutsche Zeitung* 58/64, 1933 (10. 8.), 2.

Anna Wambrechtsamers Leben. *Deutsche Zeitung* 58/65, 1933 (13. 8.), 2.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1933: *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*. Graz: Leykam.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1942: *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*. Graz: Leykam.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1943: *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*. Graz: Leykam.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1945: *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*. Graz: Leykam.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1978: *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*. Graz: Leykam.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1997: *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr*. Murska Sobota: Pomurski tisk.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1940: *Danes grofje Celjski in nikdar več. Zgodovinski roman*. Prev. Niko Kuret. Ljubljana: Založba »Naša knjiga«.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1957: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. Prev. Niko Kuret. Inicialke izdelal akademski slikar Janez Vidic. Opremila Nadja Furlan. Maribor: Založba Obzorja.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1962: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. Prev. Niko Kuret. Inicialke Janez Vidic. Maribor: Založba Obzorja.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1963: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. Prev. Niko Kuret. Inicialke Janez Vidic. Maribor: Založba Obzorja

Anna WAMBRECHTSAMER, 1977: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. Prev. Niko Kuret. Inicialke Janez Vidic. Maribor: Založba Obzorja.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1982: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. Prev. Niko Kuret. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Anna WAMBRECHTSAMER, 1992: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. Prev. Niko Kuret. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ana Wambrechtsamer 1897–1933, 1998. Zbrala in uredila Aleksandra Krofl. Planina pri Sevnici: Turistično društvo.

Anna WAMBRECHTSAMER, 2014: *Danes grofje Celjski in nikdar več*. Prev. Niko Kuret. Celje: Antika.

ANA WAMBRECHTSAMER'S LITERARY CREATIVITY IN VIEW OF SLOVENE-GERMAN INTERCULTURALITY

Summary

Ana Wambrechtsamer (1897–1933) was raised in a bilingual Slovene-German family. She spent her childhood in her birthplace, Planina pri Sevnici, and after World War I moved to Austrian Styria, constantly feeling strong homesickness. Her literary works belong to the first decades of the 20th century. Most are written in German and fall within the late Romantic rural literary tradition, modelled on the Styrian writers Peter Rosegger and Rudolf Hans Bartsch, yet without the signs of Pan-German ideology. She published literary texts and historical articles in German newspapers in Celje and in Graz. In her unfinished autobiographical novel *Reinhold der Grenzer*, she adopted a male identity. Late in her life, she began learning standard Slovene, devoting herself to literary translation in both languages.

Wambrechtsamer intensively studied historical sources, and on the basis of the knowledge gained, she wrote the novel *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr* (1933). The novel features three generations of Counts of Celje, their rise and their fall. The author paid special attention to the tragic love story between Frederick and Veronika. The historical figure of Veronika of Desenice is intertwined with the fairy-tale beauty from the legend of an enchanted rectory, where she experiences the transformation from a fragile woman into a courageous advocate of romantic love. Tragically, in the end she perishes in its name.

Dežela Oz kot svetovna literarna in kulturna dediščina

DRAGICA HARAMIJA

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
dragica.haramija@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.9>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

V članku je predstavljena dežela Oz Lymana Franka Bauma, ki je med leti 1900 in 1920 izdal to znamenito serijo knjig za otroke, v kateri je izšlo štirinajst naslovov. Dela sodijo med fantastične pripovedi, pri čemer je meja med realnim in fantastičnim svetom natančno načrtana, glavni literarni lik, Doroteja, pa se zaveda prestopa iz realnega v vzporedni fantastični svet, ki ima svoje lastne zakonitosti ter svoje lastne literarne like (prebivalci različnih pokrajin, dobri in hudobni čarovnici, Dorotejini novi prijatelji). Najvidnejši uspeh je doživela prva knjiga iz serije, *Čarovnik iz Oza* (1900), z ilustracijami Williama Wallaca Denslowa, ki je bila v slovenščini prvič izdana leta 1959. Doroteja, Strašilo, Pločevinasti drvar in Strahopetni lev, ki razkrinkajo starčka, lažnega čarovnika, uspejo zaradi skupnosti in prijateljstva premagati vse ovire. Delo po vsem svetu sodi v otroško klasiko in prinaša spoznanje o pozitivnih vrednotah: premišljenosti, srčnosti, pogumu in hrepenenju po domu.

Ključne besede: Čarovnik iz Oza, dežela Oz, Baum, fantastična pripoved, otroška književnost, vrednote, literarni kanon

The article discusses the Land of Oz created by Lyman Frank Baum who, between 1900 and 1920, published the famous series of books for children, which included fourteen works. The latter belong to so-called fantasy fiction, where the boundary between the real world and fantasy is precisely outlined and the main literary character, Dorothy, is aware of her transition from the real world to a parallel fantasy one with its own laws and literary characters (the inhabitants of various lands, the good and evil witches, Dorothy's new friends). The most successful book of the series, *The Wonderful Wizard of Oz* (1900), was illustrated by William Wallace Denslow, and its first Slovene edition came out in 1959. In it, Dorothy, the Scarecrow, the Tin (Wood)man and the Cowardly Lion expose an old man, namely the fake wizard, and successfully overcome all obstacles by working together and through their friendship. The work is considered a children's classic

all over the world, promoting ideas of positive values: thoughtfulness, boldness, courage and longing for home.

Keywords: Wizard of Oz, Land of Oz, Frank Baum, fantasy tale, children's literature, values, literary canon

Uvod¹

Čarovnik iz Oza je prva knjiga iz serija o deželi Oz, ki jo je med leti 1900 in 1920 ustvaril Lyman Frank Baum. Bauma imenujejo ga kar kraljevi zgodovinar dežele Oz, saj je ustvaril fantastično deželo, v kateri so literarni liki nosilci prikritih (preneseni) pomenov in tudi književni prostori niso takšni, kakor je videti na prvi pogled. Literarno delo, ki sodi v svetovno literarno dediščino, je, tudi zaradi prenosa v druge medije, postalo sestavni del sodobne (popularne) kulture.

Lyman Frank Baum (1856–1919) je živel v Združenih državah Amerike, rojen je bil v kraju Chittenango v državi New York, umrl je v Los Angelesu v Kaliforniji. Bil je pisatelj, publicist in založnik, ukvarjal se je zlasti z izdajanjem otroških in mladinskih knjig. Pisal je poezijo, prozo in dramatiko za otroke, dela je začel izdajati leta 1897, izdal je 35 knjig; večino tistih, ki ne sodijo v cikel o deželi Oz, je izdal pod psevdonimom (uporabljal je različna umetniška imena). Njegova prva prodajana uspešnica je bila slikanica, napisana v verzih, *Father Goose* (1899), ki jo je ilustriral William Wallace Denslow. Najbolj znano Baumovo delo je *Čarovnik iz Oza* (orig. *The Wonderful Wizard of Oz*, 1900), ki ga je v prvi izdaji prav tako ilustriral Denslow.²

Leta 1957 je bil ustanovljen Mednarodni klub Čarovnika iz Oza (The International Wizard of Oz Club), katerega temeljna dejavnost je izdajanje revije *The Baum Bugle: A Journal of Oz*. Revija izhaja trikrat letno in objavlja članke o Baumovih delih in bibliografskih podatkih, pa tudi o drugih pisateljih in ilustratorjih, ki so kakorkoli povezani z deželo Oz, npr. z ilustratorji različnih izdaj, s prevajalci, s predstavitvami priredb za druge medije ipd. Podatki o reviji so dostopni na uradni spletni strani kluba, <https://www.ozclub.org/publications/the-baum-bugle/>.

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, ki jo financira ARIS.

² W. W. Denslow je skozi ilustracije interpretiral Baumovo zgodbo o deželi Oz kot metaforo političnega in socialnega sistema v ZDA ob koncu 19. stoletja.

Baumova izdana literarna dela in prevodi v slovenščino

V slovenščini je izšlo integralno besedilo *Čarovnik iz Oza* doslej petkrat, štirikrat v prevodu in s spremno besedo Janka Modra, izdaje se razlikujejo po ilustracijah,³ in najnovejša izdaja iz leta 2025 v prevodu Jerneja Županiča.⁴ Ob *Čarovniku iz Oza* je Baum izdal še trinajst del, ki temeljijo na literarnih likih in književnih prostorih iz dežele Oz, dela so bila izdana med leti 1900 in 1920. Enajst del je prevedenih tudi v slovenščino,⁵ besedila je izdala založba Karantanija; prevajalci in pisci spremnih besed so različni. Besedila v slovenščini niso izhajala zaporedno glede na letnice izidov originalov, prevedene knjige so bile v slovenščini izdane med leti 1998 in 2003, torej približno sto let po originalnih izdajah.

Preglednica 1: Prevodi Baumovih knjig o deželi Oz v slovenščino

Letnica izida in originalni naslov	Prevod v slovenščino
1900, <i>The Wonderful Wizard of Oz</i> , poznejše izdaje <i>The Wizard of Oz</i>	<i>Čarovnik iz Oza</i>. Ilustracije Maksima Sedeja, prevedel Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1959. Spremna beseda Janko Moder.⁶ <i>Čarovnik iz Oza</i>. Ilustracije Maksima Sedeja, prevedel Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974 (Zbirka Moja knjižnica razred 3, letnik 5, knjiga 3). Spremna beseda Janko Moder. <i>Čarovnik iz Oza</i>. Ilustracije Andrej Trobentar, prevedel Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1986 (Zbirka Zlata knjiga). Spremna beseda Janko Moder, o ilustracijah Primož Lampič. <i>Čarovnik iz Oza</i>. Ilustracije W. W. Denslow, prevedel Janko Moder. Ljubljana: Karantanija, 1996 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta). Spremna beseda Janko Moder. <i>Čarovnik iz Oza</i>. Ilustracije W. W. Denslow, prevedel Jernej Županič. Ljubljana: Beletrina, 2025 (Zbirka Zvezdna Beletrina; 16). Spremna beseda Dragica Haramija.

³ Integralno besedilo pomeni celoten prevod izvirnika, zato na tem mestu niso navedene priredbe.

⁴ Delo je doslej izšlo v nakladi več kot 40.000 izvodov (brez priredb in predelav).

⁵ Med Baumovimi knjigami, ki ne sodijo v serijo o deželi Oz ni, razen knjige *Božičkovo življenje in njegove dogodivščine* (*The life and adventures of Santa Claus*), prevedenega nobenega avtorjevega dela.

⁶ Po tej izdaji je bila leta 1970 pripravljena knjiga v brajici; v točkopis jo je prenesla Elza Podboj (dostopen izvod hrani NUK).

Letnica izida in originalni naslov	Prevod v slovenščino
1904, <i>The Marvelous Land of Oz</i>	<i>Dežela Oz</i> . Prevedla Ljubica Rodošek, ilustriral John R. Neill, spremno besedilo napisal Dušan Čater. Ljubljana: Karantanija, 2001 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1907, <i>Ozma of Oz</i>	<i>Ozma iz Oza</i> . Prevedla Ljubica Rodošek, spremna beseda Dušan Čater. Ljubljana: Karantanija, 2003 (Zbirka Lastovka: najlepše zgodbe sveta).
1908, <i>Dorothy and the Wizard in Oz</i>	<i>Doroteja in čarovnik iz Oza</i> . Prevedla Ljubica Rodošek, spremno besedilo napisal Zlatko Režonja. Ljubljana: Karantanija, 2001 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1909, <i>The Road to Oz</i>	ni prevedeno
1910, <i>The Emerald City of Oz</i>	<i>Smaragdno mesto v Ozu</i> . Prevedla in spremno besedo napisala Ljubica Karim Rodošek. Ljubljana: Karantanija, 2000 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1913, <i>The Patchwork Girl of Oz</i>	<i>Deklica iz krp</i> . Prevedla Valerija Cokan, spremno besedilo napisal Dušan Čater. Ljubljana: Karantanija, 2000 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1914, <i>Tik-Tok of Oz</i>	<i>Tik-tak iz Oza</i> . Prevedla in spremno besedo napisala Ljubica Karim Rodošek. Ljubljana: Karantanija, 2000 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1915, <i>The Scarecrow of Oz</i>	<i>Strašilo iz Ozove dežele</i> . Prevedla Valerija Cokan, spremno besedilo napisal Zlatko Režonja. Ljubljana: Karantanija, 2001 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1916, <i>Rinkitink in Oz</i>	<i>Rinkitink v Ozovi deželi</i> . Prevedla Valerija Cokan, spremno besedo napisal Dušan Čater. Ljubljana: Karantanija, 2001 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1917, <i>The Lost Princess of Oz</i>	ni prevedeno
1918, <i>The Tin Woodman of Oz</i>	<i>Kositrni drvar iz Ozove dežele</i> . Prevedla Valerija Cokan, spremno besedilo napisal Zlatko Režonja. Ljubljana: Karantanija, 2001 (Zbirka Lastovka: Najlepše zgodbe sveta).
1919, <i>The Magic of Oz</i>	<i>Čarovnije iz Ozove dežele</i> . Prevedla Valerija Cokan, spremno besedo napisal Zlatko Režonja. Ljubljana: Karantanija, 2003 (Zbirka Lastovka: najlepše zgodbe sveta).
1920, <i>Glinda of Oz</i>	ni prevedeno

Vir: lasti vir

V slovenščini sta – ob zgoraj navedenih delih o deželi Oz – izšli še dve Baumovi knjigi, in sicer

- *Božičkovo življenje in njegove dogodivščine* (The life and adventures of Santa Claus, org. 1902). Ilustrirala Naja Puhan, prevod iz angleščine Katja Bergles Bricman, prepesnitev pesmi Lidija Brezavšček. Ljubljana: Maks Viktor, 2022.
- *Božičkova zgodba* (The life and adventures of Santa Claus, org. 1902). Ilustracije Mirti, priredila Danila Sorrentino, prevedla Suzana Eckert. Tržič: Učila International, 2023.

Ob štirinajstih knjigah o deželi Oz, je izdal Baum še štiri dela, ki ne sodijo v serijo o deželi Oz, vendar so z njo na nek način povezana; nobeno izmed del v slovenščino ni prevedeno. Med leti 1904 in 1905 je Baum z ilustratorjem Waltom McDougalom objavljial strip *Queer Visitors from the Marvelous Land of Oz*, ki je bil namenjen promociji prve knjige o Ozu (pozneje so bili stripi zbrani in večkrat ponatisnjeno tudi v knjižni varianti); delo *The Woggle-Bug Book: The Strange Adventure of the Woggle-Bug* (1913) je hroščeva dogodivščina, ko se loči od drugih likov v Ozu; zbirka šestih kratkoproznih zgodb z naslovom *Little Wizard Stories of Oz* (1913) pa je namenjena lažjemu razumevanju serije; opisuje najpomembnejše literarne like, ki nastopajo v zgodbah iz dežele Oz. Četrto delo nima povezav z liki iz Oza, edina povezava je književni prostor, dogaja se namreč v deželi Gilikin, *The Littlest Giant: An Oz Story* (avtor je delo napisal 1917, izdano je bilo šele 1972); delo ima nasilno vsebino.

Opozoriti velja tudi na to, da je založba Reilly & Lee (predhodno Reilly & Britton), ki je izdala trinajst Baumovih knjig iz serije o Ozu (razen prve), po avtorjevi smrti od leta 1921 nadaljevala z izdajanjem knjig o deželi Oz, v nadaljevanju je izšlo še 26 knjig, skupaj torej štirideset del, katerih književni prostor je dežela Oz. Baumovo delo je nadaljevalo več avtorjev: Ruth Plumly Thompson, John R. Neill, Jack Snow, Rachel R. C. Payes, zadnjo knjigo v seriji sta v soavtorstvu napisali Eloise Jarvis McGraw in Lauren Lynn McGraw (izšla je leta 1963).

Popis celotne serije je dostopen na (uradni) povezavi List of Oz Books (Seznam knjig o deželi Oz), https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Oz_books. Na isti spletni strani so tudi sezname (izbranih) priredb in predelav Baumovih del, medbesedilnih navezav na njegova dela ter najpomembnejših študij o njegovem literarnem ustvarjanju.

Priredbe *Čarovnika iz Oza* v slovenščini

Tako kot v številnih tujih jezikih, je tudi pri nas izšlo nekaj priredb *Čarovnika iz Oza*, ki so v slovenščino prevedene iz tujih jezikov:

- *Čarovnik iz Oza* (po knjigi Lyama Franka Bauma priredil Kašmir Huseinović in Andrea Petrlik-Huseinović, *Čarobnjak iz Oza*, hrv. 2009). Ilustracije Andrea Petrlik-Huseinović, iz hrvaščine prevedla Ljubica Karim Rodošek. Ljubljana: Karantanija, 2009.
- *Zakladnica klasičnih pravljic* (prevod dela *A treasury of classic stories*). Prevedla Nataša Pregl. Tržič: Učila.⁷
- *Čarovnik iz Oza*. Ilustracije Illary Casasanta, iz italijanščine prevedla Mojca Mihelič. Ljubljana: Grahovac, 2016 (Zbirka Klasiki za mlade bralce).
- *Čarovnik iz Oza* (po knjigi Lymana Franka Bauma priredila Svetlana Kurčubić Ružić, *Čarobnjak iz Oza*). Ilustracije Ana Grigorjev, prevedel Niki Neubauer. Tržič: Učila International, 2017.
- *Čudoviti čarovnik iz Oza* (po knjigi Lyama Franka Bauma priredila Danila Sorrentino). Ilustracije Paola Rattazzi, prevedla Živa Hren. Ljubljana: Grahovac, 2024.

Priredbe so bogato ilustrirane, skupno pa jih je tudi to, da so prirejena besedila bistveno krajša od originala. Npr. slikanica Kašmirja Huseinovića in Andree Petrlik-Huseinović je priredba, ki vsebuje le temeljno zgodbo, ta na nivoju besedila sodi v kratko fantastično prozo in ne več med daljša prozna besedila. Književni prostori in literarni liki niso natančno opisani, pač pa so predstavljeni vizualno. Oba koda sporočanja, jezikovni in likovni, podajata multimodalno zgodbo, ki je namenjena bistveno mlajšim otrokom, kakor originalno delo.

Na svetovnem tržišču je veliko različnih priredb in predelav Baumovih del, ki sodijo v serijo o deželi Oz. Nekateri avtorji pa so ustvarili svoje

⁷ V zbirki so izdane priredbe naslednjih del: *Alica v čudežni deželi*, napisal Lewis Carroll, priredila Catherine Allison; *Veter v vrbah*, napisal Kenneth Grahame, priredila Catherine Allison; *Otok zakladov*, napisal Robert Louis Stevenson, priredila Claire Sipi; *Črni lepotec*, napisala Anna Sewell, priredila Catherine Allison; *Skrivni vrt*, napisala Frances Hodgson Burnett, priredila Anne Rooney; *Oliver Twist*, napisal Charles Dickens, priredila Anne Rooney; *Heidi*, napisala Johanna Spyri, priredila Catherine Allison; *Čarovnik iz Oza*, napisal L. Frank Baum, priredila Claire Sipi.

izvirne ideje o deželi Oz in njenih prebivalcih, npr. ruski pisatelj Aleksander Volkov, trije člani Baumanove družine, pisatelj Gregory Maguire.⁸

Literarno delo *Čarovnik iz Oza*

Prvič je obravnavano delo Lymana Franka Bauma izšlo leta 1900 z ilustracijami W. W. Denslowa, in sicer pod naslovom *The Wonderful Wizard of Oz*, ob ponatisih se je uveljavila krajša različica naslova *The Wizard of Oz*, torej *Čarovnik iz Oza*, kakor so naslovljeni tudi vsi doslej izdani prevodi te pripovedi v slovenščino. Delo je izšlo v več kot petdesetih jezikih po svetu; prva izdaja je izšla v ZDA v skupnem številu 10 000 izvodov, ki so bili hitro razprodani. Do leta 1956, ko je knjiga prešla v javno last, je bilo v ZDA prodanih več kot štiri milijone izvodov.

Delo sodi med utopije, to so dela, ki v fantastičnem to je vzporednem svetu realnemu, predstavljajo pozitivno družbo, npr. dežela Mezincev, dežela Štirjakov (Lanes 2018: 170–176). Delno je v romanu nakazana distopična (antiutopična) to je negativna družba in njeni razdiralni odnosi (dežela Žmigcev, začarani gozd, strupeno polje makov, nekatere živali), takšna družba pa nakazuje na konec humanosti, empatije in pravičnosti.⁹ V takšni družbi ni prostora za prijateljstvo in pomoč, čeprav se prav v obravnavanem delu izkaže, da na koncu, ko morda nihče več ne pričakuje, vendarle dobro premaga zlo. Po svojih značilnostih sodi serija Baumovih del o deželi Oz med fantastične pripovedi, pri katerih je meja med realnim in fantastičnim svetom natančno načrtana, literarni lik pa se zaveda prestopa iz realnega v vzporedni fantastični svet, ki ima svoje lastne zakonitosti. (Haramija 2012) Pri tem Marjana Kobe (1987: 121) poudarja, da

⁸ A. Volkov je leta 1939 za bralce Sovjetske zveze, Kitajske in v Vzhodne Nemčije izdal serijo romanov o Ozu, imenovano Čarobna dežela. Prva knjiga je bila prevod in priredba Baumovega Čarovnika iz Oza, nadaljnje knjige so bile avtorska dela. Enako velja tudi za G. Maguirea ter Franka, Kennetha in Rogerja Bauma.

⁹ Marija Švajncer (2022: 161) poudarja: »Vrednotenje romana je v današnjem času postalo veliko bolj ohlapno, kot je bilo v preteklosti. Razmerje treh temeljnih komponent – spoznavne, etične in estetske – je včasih prepoznavno le delno in posredno, ena izmed komponent namreč lahko prevladuje in preostali potisne v ozadje.«

so »osebe iz realnega sveta ob soočenju z irealnostjo podvržene različnim nenavadnim spremembam.«¹⁰

Tovrstna besedila začnejo za otroke in mladostnike nastajati konec 19. stoletja, med njimi dela, ki so postala literarna klasika (kanon),¹¹ npr. dela Lewisa Carrolla *Alica v čudežni deželi* (*Alice's Adventures in Wonderland*, prvi izid 1865) in Jamesa Matthewa Barrieja *Peter Pan* (prvotno naslovljen *The Little White Bird*, prvi izid 1902) pa vse do znamenite serije o Harryju Potterju (sedem delov je izšlo med leti 1997 in 2007) Joanne R. Rowling. Na Slovenskem velja omeniti vsaj dve leposlovni deli s podobno strukturo, ki sodita med fantastične pripovedi, v katerih se pojavljata realni in fantastični svet, in sicer delo Vitomila Zupana *Potovanje v tisočera mesta* (1956 in več izdaj) in Ferija Lainščka *Velecirkus Argo* (1996 in več izdaj).

V spremnih besedah k slovenskim izdajam, ki jih je Janko Moder ob prevodu tudi prispeval, označuje *Čarovnika iz Oza* kot pravljico (Moder 1974: 171), kar je s stališča (sodobne) literarne teorije napačno.¹² Tudi v sistemu Cobiss je delo označeno kot pravljica, pri nekaterih izdajah kratka proza. V vseh sodobnih omembah tega klasičnega dela je navedeno, da gre za daljšo fantastično prozo. Na primer Rebecca J. Lukens (2007: 23) poudarja kot pomembno sestavino dela antropomorfne predmete; Selma G. Lanes (2004: 170–176) pa je posvetila poglavje utemeljevanju razvoja ameriške otroške književnosti od folklorne pravljice do fantastike prav na podlagi *Čarovnika iz Oza*. Ob fantastiki pa je pomemben element tudi pustolovčina (Haramija 2000), ki jo doživljajo literarni liki na poti

¹⁰ Marjana Kobe je v monografiji *Pogledi na mladinsko književnost* (1987) med drugim povzela tudi teorijo Lucie Binder, objavljeno v zborniku *Das Irrationale im Jugendbuch*. Ergebnisse der Tagung: »Das Irrationale im Jugendbuch« Raach/Hochgebirge 22. – 27. Aug. 1967. V zborniku so objavljene tudi druge ključne razprave o (evropski) fantastični književnosti (Willy Lussnigg, Göte Klingberg, Hildegard Krahé, Dietrich Fischer).

¹¹ V drugačen tip fantastike sodijo prav tako kanonizirana dela, npr. Carla Collo-dija *Ostržek* (Le avventure di Pinocchio. Storia di un burattino, prvi izid 1883), Alana Alexandra Milna *Medved Pu* (Winnie the Pooh, prvi izid 1926) in Pamele Lyndon Travers *Mary Poppins* (naslov prve knjige), prvi izid 1934; tudi naslov serije, 1934–1988).

¹² Jožica Čeh (2001) in pozneje Alojzija Zupan Sosič pišeta v povezavi s Cankarjevo poetiko o pravljičnosti, ne o pravljici kot literarni vrsti: »Prav simbolistična poetika je tisto sidrišče za definicijo pravljičnosti, ki lahko zadostuje za sodobno žanrsko določitev, katera vedno upošteva žanrski sinkretizem, torej ne samo pravljice, pač pa tudi druge žanre v romanu.« (Zupan Sosič 2021: 164)

po deželi Oz. V delu je opazen žanrski sinkretizem, kjer se povezujeta fantastika in avantura.

David L. Russell (2005: 200) uvršča delo *Čarovnik iz Oza* med dela o čarnih potovanjih in alternativnih svetovih, pri čemer je treba besedo alternativno jemati s slovarsko razlago, da gre za »položaj, ko se je treba odločiti med dvema možnostma, od katerih ena izključuje drugo« (Fran, <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=alternativa>). Russell s tem utrjuje obstoj dveh svetov, pri čemer opozori na »motiv potovanja, ki je eden od starejših v književnosti, od Homerjeve Odiseje naprej« (Russell 2005: 200).¹³ V alternativni (drugi, tudi vzporedni) svet se v literarnih delih prestopi iz realnega sveta na različne načine (npr. Alica skozi zajčjo luknjo, Doroteja s tornadom), vendar se želi literarni lik po opravljeni nalogi ali pustolovskem doživetju vrniti v realni (to je primarni) svet. Russell tudi poudarja, da fantastični dogodki in liki nimajo moči v primarnem (realnem) svetu, liki iz realnega sveta pa se tudi v fantastičnem svetu vedejo tako kot doma, torej kot v realnem svetu.

O zgodbi *Čarovnik iz Oza*

Začetek dogajanja je časovno umeščen tik pred tornadom, ko nastopi čudna tišina in tudi nebo v Kansasu postane sivo, tako kot sta dolgočasna (siva) Dorotejina teta in stric. Hudo neurje je Dorotejo in psička Tota odneslo oz. prestavilo v fantastični svet, pri čemer je prehod med svetovoma natančno opisan (Baum 2025: 16):

Doroteja je končno ujela Tota in se skupaj z njim podala za teto, a še preden je pretekla sobo, je veter mogočno zatulil in hišica se je tako stresla, da ji je spodneslo noge in je padla in obsedela na tleh. **Tedaj se je zgodilo nekaj čudnega.** Hiša se je počasi dvignila v zrak in se dvakrat ali trikrat zavrtela. Doroteji se je zdelo, kakor bi poletela z balonom. Severni in južni vetrovi so se drug v drugega zaleteli prav tam, kjer je stala hišica, in ta se je tako znašla prav v središču tornada.

Doroteja je zaspala in ko so se vetrovi umirili, se je znašla v drugem oz. drugačnem svetu; odprla je vrata hišice in pred njo je bila popolnoma drugačna pokrajina z zeleno travo, drevesi, pisanimi rožami in potočkom,

¹³ Podobno že pred tem raziskovalec Göte Klingberg dela, v katerih je zaznati so-obstoj realne in irealne ravni izvzame, in jih uvrsti v posebno kategorijo mitičnih svetov (prim. Kenda 2009: 35).

Dobra čarovnica s Severa ji je razložila, da je to dežela čarovnika Oza, ki vlada iz Smaragdnege mesta. S hišico je Doroteja pristala v deželi Mezincev in jih (nenamerno) s pristankom rešila hudobne čarovnice z Vzhoda in suženjstva, s tem pa si je pridobila srebrne čevljičke hudobne čarovnice. Prikazala se je zapisana prerokba, da mora Doroteja v Smaragдно mesto. Dobra čarovnica je menila, da je Oz edini, ki lahko Doroteji pomaga nazaj domov; poljubila jo je in tako zaznamovala deklico, da ji ne bo mogel nihče nič hudega. Doroteja se je uredila, obula si je srebrne čevlje in Totom sta se po rumeni cesti odpravila proti Smaragdnemu mestu; najprej sta prišla na zabavo Mezincev, tam sta tudi prespala. Naslednji dan je Doroteja rešila Strašilo, ki se je odločilo oditi z Dorotejo k Ozu, da bi ga zaprosilo za možgane. Prenočili so v brunarici, ki je stala v temačnem gozdu, zjutraj pa so zaslišali stokanje; bil je Pločevinasti drvar, ki se zaradi zarjavelih sklepov ni mogel premakniti. Doroteja mu je naoljila sklepe, Pločevinasti drvar pa se je odloči, da pojde z njimi v Smaragдно mesto, saj se je bil nadejal, da mu bo Oz dal srce, ki mu ga je pogubila hudobna čarovnica. V neprijaznem gozdu so srečali še Strahopetnega leva, ki se jim je prav tako sklenil pridružiti, ker bo Oza prosil, da mu da pogum. Naslednji dan so prišli do širokega jarka, za katerega so se strinjali, da ga ne morejo preplezati; Strahopetni lev se je ponudil, da bo s preskokom vsakega od njih prenesel na drugo stran; s svojim dejanjem je izkazal izreden pogum. Čez nekaj časa so spet naleteli na jarek, ki je bil še bolj širok, vedeli so, da ga ne morejo niti preskočiti niti preplezati. Strašilo je opazilo drevo, predlagalo je, da bi ga Pločevinasti drvar posekal tako, da bo vrh padel na drugi breg. Strašilo je imelo res dobro rešitev, kakor da ima možgane. S skupnimi močmi so se rešili tudi hudobnih kalid (pošasti z medvedjimi telesi, tigrovimi glavami in kremplji) in prispeli so do široke reke. Strašilo je dalo idejo, naj Pločevinasti drvar izdela splav, s katerim bodo premagali reko. Na sredini reke je imelo Strašilo nesrečo, obviselo je na veslu, a ga je dobra štorklja rešila. Naslednja težava se je pokazala na smrtonosnem makovem polju, ki vse živo za vedno uspava. Doroteja in Toto sta že zaspala, s polja sta ju odnesla Strašilo in drvar; pred tem je Strašilo reklo Strahopetnemu levu, naj zbeži s polja, ker je pretežak, da bi ga s Pločevinastim drvarjem lahko rešila. Lev je skoraj dosegel konec polja, a je zaspal in rešile so ga miši, saj je pred tem Pločevinasti drvar rešil njihovo kraljico pred rumeno divjo mačko.

Ko so bili končno vsi rešeni, so se podali naprej proti Smaragdnemu mestu, saj so vedeli, da ne more biti več daleč, kajti okrog njih je bilo vse zeleno (hiše, ograje, oblačila prebivalcev). Prespali so v eni od hiš, kjer

jim je moški rekel, da še nihče ni videl Oza. Kopičenje nepredvidenih dogodivščin in nenehnih reševanj se, tako se jim zdi, razreši ob pogledu na mesto: »Šli so dalje, zeleni sij je postajal vse svetlejši in zazdelo se jim je, da se končno vendarle bližajo cilju svojega potovanja.« (Baum 2025: 123) Prvi vrh zgodbe z delnim razpletom se je zgodil v Smaragdnem mestu ob srečanju z Ozom. Stražar Smaragdnega mesta je najprej nadel vsem petim obiskovalcem zelena očala in jih odpeljal v palačo k velikemu Ozu, pred tem jih je posvaril, da Oz uniči vse, ki ga zmotijo zaradi malenkosti, vendar jih ni prestrašil. Strašilo si je še vedno želelo možgane, Pločevinasti drvar srce, Strahopetni lev pogum in Doroteja je s Totom še vedno želela v Kansas, čeprav ni vedela, kje to sploh je. Vsakega posebej so privedli pred velikega Oza in mu povedali svojo prošnjo. Oz se je vsakemu prikazal drugače (Doroteji kot govoreča glava, Strašilu kot prelepa gospa, Pločevinastemu drvarju kot strašna pošast, Levu kot ognjena krogla); vsem je naročil, naj se vrnejo, ko bodo ubili čarovnico z Zahoda: »Storimo lahko le eno,« je odvrnil Lev, »to pa je, da odidemo v deželo Žmigcev, poiščemo hudobno čarovnico in jo uničimo.« (Baum 2025: 144)

Druga pustolovščina, v katero so Doroteja in prijatelji vstopili zavestno, čeprav je niso izbrali, se je začela odvijati z iskanjem hudobne čarovnice z Zahoda v deželi rumenih Žmigcev. Čarovnica jih je kmalu opazila; nad vsiljivce je poslala volkove, s katerimi se je spopadel Pločevinasti drvar, nato vrane, za njimi še črne čebele, oboje je premagalo Strašilo, vojake je prestrašil in pregnal Strahopetni lev. Na zadnje je poslala čarovnica krilate opice, ki so odvrgle drvarja na ostre skale in izpraznile Strašilo, leva so odnesle na grad, kjer naj bi služil hudobni čarovnici; Doroteji pa niso upale narediti nič hudega, saj so spoštovale srebrno znamenje, ki ji ga je naredila dobra čarovnica. Opice so za zlobno čarovnico opravile tretjo nalogo, zato ni imela več moči nad njimi; pa tudi Doroteji ni mogla narediti nič hudega, le da se deklica ni zavedala svoje moči. Ko ji je čarovnica vzela čevlček, jo je Doroteja polila z vodo in čarovnica se je začela topiti, na koncu je izginila. Doroteja je imela spet oba čevlčka, Žmigcem je povedala, da so svobodni, ti pa so ji v zameno pomagali rešiti Strašilo in Pločevinastega drvarja (ta jim je bil posebej pri srcu). Doroteja, nen psiček, Strašilo, Pločevinasti drvar in Strahopetni lev so se odpravili nazaj proti Smaragdnemu mestu, da jim bo Oz izpolnil želje, saj so pokončali zlobno čarovnico.

Pred odhodom iz doma zlobne čarovnice si je Doroteja nadela zlato čepico, za katero se je izkazalo, da ima moč nad krilatimi opicami. Opice so Doroteji povedale zgodbo o Radi in Kelalu ter o uroku, med tem so

družčino odnesle do vrat Smaragdnege mesta. Tako se je začel drugi sklop pustolovščin. Ob vstopu v Smaragdno mesto si je družčina spet nadela zelena očala; čez nekaj dni jih je Oz, veliki in strašni, sprejel. Niso ga videli, a trdil je, da je povsod – po nesreči je Toto prevrnil zaslon in tako je bil Oz razkrinkan. Nikakršen čarovnik ni bil, pač pa prevarant, ki je izkoristil naivnost ljudi v deželi, kamor ga je z balonom odnesel veter. Ukazal jim je, naj sezidajo Smaragdno mesto, prebivalci pa so ga ubogali, ker so si njegov prihod z neba po svoje razlagali. Družčina je Ozu obljubila, da ne bodo povedali prebivalcem Smaragdnege mesta, da ne obstaja noben čarovnik in da v palači živi prevarantski starček, ki nima nobenih čarobnih moči; Doroteja ga je poimenovala Veliki in Grozni slepar. Naslednji dan je Oz Strašilu vstavil v glavo 'možgance' (zmešal je žgance, britvice in seno), Pločevinastemu drvarju je vstavil srce iz blaga, Strahopetnemu levu je rekel, naj spi je tekočino, ker je pogum šele v notranjosti posameznika. Vsi trije so se počutili odlično, le Oz je vedel, da jih je osleparil. Domislil se je, da bo Dorotejo in sebe rešil tako, da bosta iz Smaragdnege mesta odletela z balonom; vsi prebivalci so pomagali, balon se je napolnil z vročim zrakom in se začel dvigati, naposled je Oz odletel sam, kajti Doroteja je prepozno našla Tota, brez njega pa ni želela poleteti proti Kansasu. Oz je za svojega naslednjika oznanil Strašilo.

Prijatelji, čeprav so se jim izpolnile želje, niso zapustili Doroteje; po nasvetu starega vojaka so se odločili, da bodo poiskali dobro čarovnico z Juga, Glindo, ki bi morda lahko pomagala Doroteji pri vrnitvi v Kansas. Pred tem so krilate opice Doroteji povedale, da ji ne morejo pomagati, kajti njihova čarobna moč je omejena in seže samo do puščave. Najprej so s svojo spretnostjo premagali gosti gozd (samo prva vrsta dreves je imela zmožnost premikanja vej); nato so prispeli v Porcelanasto deželo, kjer so spoznali, kako krhko je življenje tamkajšnjih prebivalcev, ker – kakor je rekla prelepa porcelanasta princesa, da »človek po tem, ko ga popravijo, nikoli več ni tako lep, kot je bil prej« (Baum 2025: 243). Naslednja dežela je bila polna mlak, smrdljivih močvirij, v njej je bil tudi gozd, ki se ga je lev posebej razveselil. Družčina je prispela na jaso, kjer so bile zbrane vse živali, ki so prebivale v gozdu; pojasnile so, da se bojijo velikega pajka. Lev je ubil pajka, ko je ta spal, in živali so ga izbrale za svojega kralja. Obljubil jim je, da se bo vrnil, najprej pa mora pomagati Doroteji. Na poti so jim tretjič morale pomagati krilate opice, saj so prišli do dežele brezrokih butnglavcev, ki je sami ne bi mogli prečkati. Doroteja je zgubila moč nad opicami, a s prijatelji so vendarle dosegli deželo Štirjakov; ti so bili oblečeni rdeče, bili so zelo dobrovoljni.

Glinda je sprejela goste, Doroteji je obljubila pomoč, v zameno pa ji je ta dala zlato čepico. Dobra čarovnica je priklicala krilate opice, ki so izpolnile tri naloge: odnesle so Strašilo, da bo vladalo v Smaragdnem mestu, Leva v gozd za kralja živali, Pločevinastega drvarja v deželo Žmigcev. Dobra čarovnica je Doroteji razkrila tudi to, kako se bo vrnila domov (Baum 2025: 267):

»Srebrni čevlji,« je rekla dobra čarovnica, »so čarobni; in ena njihovih najbolj nenavadnih moči je, da te lahko v treh korakih ponesejo kamorkoli na svetu, vsak korak pa ne traja nič dlje od pomežika z očesom. Vse, kar moraš storiti, je, da trikrat udariš skupaj z njihovimi petami in jim ukažeš, naj te odnesejo, kamor želiš.«

Doroteja je pristala v Kansasu, v preriji blizu doma; izgubila je čevljiče, a zdaj jih ni več potrebovala. Teta Ema se je zelo razveselila deklinine vrnitve, Doroteja je vedela, da je zdaj zares doma.

O značilnostih besedila

Pripoved se dogaja na ameriškem podeželju, kamor se je preselila deklica Doroteja, ko je postala sirota brez staršev. Literarni lik trpečega otroka – sirote, ki tudi skozi fantastični odmik od realnega življenja na koncu najde srečen dom, je bila v 19. stoletju precej razširjena tema.¹⁴ Druga pomembna tema je pustolovščina, ki je v otroški književnosti vedno nemamerna, glavni lik – otrok je tudi ne izbere sam. Otrok je tudi tisti, ki zaradi poštenosti in dobrote zmore premagati vse ovire in pripelje zgodbo do srečnega konca.

Značilnost fantastičnih besedil, ki se začnejo s potovanjem, je, da je njihov začetek in konec postavljen v realni svet, dogajanje samo pa v iracionalni/fantastični svet. To značilnost v celoti izpolnjuje tudi obravnavano delo, saj sta prvo in zadnje (to je 24.) poglavje locirana v prerijo v državi Kansas (ZDA). Realni prostor je opisan kot siv, dolgočasen, takšna so polja in zemlja na njih, siva je tudi trava. Teta Ema in stric Henrik sta

¹⁴ Na ta tip književnosti opozarja že Miroslava Genčiová (1980: 44), ki pravi, da sega razvoj deklinke književnosti v 19. stoletje: »Med romani, ki so prikazovali usodo sirote, izgnane iz človeške družbe in prisiljene boriti se za svoje življenje in obstanek, so se pojavili tudi romani z deklinsko junakinjo (primer za slednje je delo Charlotte Bronte Jane Eyre, katere prvi del, Sirota iz Lowooda, so izdajali za otroke).«

resnobna, v njuni hišici ni prostora za smeh in veselje, pisatelj ju opiše kot siva, dolgočasna, molčeča in zadržana človeka, le majhen črn psiček ji je delal veselje (Baum 2025: 14): »Tisti, ki je Dorotejo spravljaj v smeh in poskrbel, da ni tudi sama postala siva, kot je bilo vse okoli nje, je bil Toto.« Toto je tudi edini iz Kansasa, ki z Dorotejo prestopi v deželo Oz.

Fantastični svet je drugačen, poln je barv; tudi dežele imajo svoje barve: Smaragdna mesto je zelene barve in vse v njem je zeleno; na vzgodu je dežela Mezincev, ki je modra; na zahodu je dežela Žmigcev, njena barva je rumena; na jugu je dežela Štirjakov, njen simbol je rdeča barva. Dobra čarovnica, ki prva pomaga Doroteji, je oblečena v belo in prihaja s Severa. Fantastični svet je opisan kot zelo razgiban, literarnim likom včasih nudi zavetje, spet drugič je pokrajna negotoljubna.

Vseh štiriindvajset poglavij je naslovljenih z opisnimi naslovi, ki so napoved temeljnega motiva v posameznem poglavju (npr. Tornado, Posvet z Mezinci, Kako je Doroteja rešila strašilo). V literarnem delu so opazni trije vrhovi (razkrinkanje Oza, smrt zlobne čarovnice z zahoda, prihod k dobri čarovnici Glindi), pri čemer zadnjemu vrhu sledi hiter razplet (kam bodo šli Dorotejini prijatelji, ko se bo ta vrnila domov) in konec z Dorotejino vrnitvijo v Kansas.

V književno vrsto fantastike je skozi pot po Ozovi deželi opaziti sinkretizem, saj se ob temah otroka–sirote in prijateljstva med literarnimi liki (ti skorajda tvorijo kolektivni lik z vodilno deklico Dorotejo), pojavlja žanr pustolovščine, ki utrjuje prepričanje, da je mogoče premagati vse ovire, kadar pred njimi ne stoji posameznik. Dorotejina pot je bila polna zanimivih dogodivščin in preprek, ki so se zaradi spretnosti drugih pomembnih literarnih likov (strašilo, drvar, lev), dobrih pomočnikov (nekateri prebivalci mest, obe dobri čarovnici) in čarobnega predmeta (srebrni čevlji) iztekle v srečen konec, saj, kakor v pravljicah, dobro vedno premaga zlo.

Čarovnik iz Oza v drugih medijih

Že v začetku 20. stoletja (1902) je bil v Chicagu in nato na Broadwayu izveden musical, istega leta je knjiga doživela tri različne filmske uprizoritve, nato še priredbe za gledališča. Doslej je bilo posnetih približno štirideset igranih in animiranih filmov ter serij, okrog deset glasbenih videov in petnajst odmevnih gledaliških predstav, ki so bile posnete po knjigah (večinoma po delu *Čarovnik iz Oza*) ali pa so se napajale z motivi iz knjižne serije o deželi Oz in so postavljene v Smaragdna mesto.

Najbolj prepoznavna je filmska adaptacija iz leta 1939 (produkcija Metro-Goldwyn-Mayer in Loew's Incorporated), ki velja za enega najboljših filmov vseh časov; prejel je oskarja za najboljšo izvirno pesem *Over the Rainbow* in za najboljšo izvirno filmsko glasbo. Ta film je dostopen tudi v slovenskih knjižnicah in je bil izdan večkrat; *The wizard of Oz* = *Čarovnik iz Oza* vsebuje slovenske podnapise. Film je režiral Victor Fleming, z glavno vlogo Doroteje pa je zaslovela Judy Garland.¹⁵ Je tudi eden od redkih filmov na Registru svetovnega spomina organizacije UNESCO. Dorotejini srebrni čevlji (v knjigi) so v filmu rdeči, kar je med ljudmi bolj prepoznavno kot simbol odpora do zla, premagovanja ovir in končna zmaga dobrega nad slabim.

Leta 2007 je bila predvajana igrana fantastična mini serija *Tin Man* (po liku). *Mogočni Oz* (*Oz the Great and Powerful*) je fantastični družinski film iz leta 2013. *Izgubljeni v Ozu* (*Lost in Oz*) je animirana serija, ki je bila predvajana leta 2017. *Doroteja in čarovnik iz Oza* (*Dorothy and the Wizard of Oz*) je tudi ameriška animirana serija za otroke, ki je bila prvič predvajana leta 2017 in s presledki nastaja vse do danes (2026). Izdani so bili tudi stripi s knjižnimi junaki iz Oza, na tržišču pa so tudi zelo popularne računalniške igre, ki so nastale na podlagi Baumovih knjig o Ozu.

Čarovnik iz Oza se tudi v Sloveniji pojavlja v drugih medijih, npr. kot dramsko besedilo in zvočna knjiga, pri čemer niso upoštevane dramatisacije za ljubiteljska gledališča in otroške (šolske) predstave.

- *Čarovnik iz Oza*. Dramatizirala E. F. Chapman, prevedel B. Gjud. Ljubljana: Prosvetni servis, 1969. Spremna beseda Janez Povše.
- *Čarovnik iz Oza*. Dramatizirala E. F. Chapman, prevedel B. Gjud, priredil in songe napisal B. Lukan. Celje: Slovensko ljudsko gledališče, 1992 (tipkopis).
- Leta 2017 je pod okriljem Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije nastal zvočni posnetek *Čarovnika iz Oza* po prevodu Janka Modra; bere Mojca Menat.

¹⁵ A. J. 3. 12. 2018 na portalu RTVSLO: »Filmski zgodovinarji v Italiji so izvedli primerjavo najvplivnejših filmov v zgodovini sedme umetnosti in 'izračunali', da je najglobljo sled v filmski industriji pustila klasika *Čarovnik iz Oza* iz leta 1939. Pri svojem delu so upoštevali več kot 47 tisoč filmov iz 26 žanrov, šteli pa filmske reference, omenjene v spletni filmski bazi IMDb. (Ob tem priznavajo, da je arhiv IMDb-ja pristranski v korist filmov z Zahoda in so zato upoštevali največ ameriških produkcij.)« <https://www.rtv slo.si/kultura/film-in-tv/najvplivnejši-film-vseh-casov-je-carovnik-iz-oza/473699>

Sklep

Baum je v fantastični pripovedi *Čarovnik iz Oza* z deklico Dorotejo, siroto, kot glavnim literarnim likom, in njenimi prijatelji Strašilom, ki hrepeni po pameti, Pločevinastim drvarjem, ki si želi srčnosti, in Strahopetnim levom, ki želi pridobiti pogum, izrisal najpomembnejše človeške vrednote. Deklica in njeni prijatelji so tisti, ki niso pokvarjeni, ki nič ne delajo zaradi neke pridobitne koristi, temveč rešujejo pustolovske naloge zato, da bi bili boljši. Najpomembnejši magični predmet, ki ga imajo ves čas s seboj, vendar se tega ne zavedajo, so srebrni čevlji, ki jih je na pobudo dobre čaravnice Glinde vzela Doroteja mrtvi čarovnici. V srebrnih čevljih se skrivata dva simbola: čevlji kot simbol potovanja oz. popotnika, pa tudi kot simbol lastništva (Chevalier in Gheerbrant 1993: 85), saj jih Doroteja dobi že takoj ob pristanku v deželi Oz; srebrna barva je povezana z luno, z modrostjo in z očiščenjem (Chevalier in Gheerbrant 1993: 570). Prav barva čevljev je bila v znamenitem musicalu iz leta 1939 spremenjena v rdečo (simbol življenja, borbe, srčnosti); tako se simbol rdečih čevljev ohranja v popularni kulturi vse do danes.

Za razliko od popotne družine so vsa dejanja čarovnika namenjena ohranjanju oblasti in podložništva. Prevara je že vstop v Smaragдно mesto, kjer si je treba nadeto zelena očala in je zato vse, prebivalci, predmeti, stavbe ..., videti zeleno. Ime glavnega mesta dežele Oz seveda ni naključje, saj so smaragdi dragi kamni, ki imajo po Slovarju simbolov ob obnoviteljski moči večkrat tudi negativno vlogo (Chevalier in Gheerbrant 1993: 551):

Srednjeveško ljudsko izročilo je pripisovalo smaragdu dobre lastnosti, vendar se je s tem pomešalo nekaj čarovništva. Smaragd je bil skrivnostni kamen – in torej nevaren za tistega, ki ga ne pozna – in je veljal povsod po svetu za enega najmočnejših talismanov. Prišel je iz pekla, torej se lahko obrne zoper peklenške kreature, katerih skrivnosti je poznal.

Smaragдно mesto predstavlja vse opisano: strah pred neznanim, saj nihče ni zares poznal čarovnika, ta pa je za svojo prezentacijo uporabljal čarodejske trike. Ko ga Doroteja in prijatelji razkrinkajo, hkrati razumejo, da je Smaragдно mesto zeleno zaradi očal; razblini se tudi ta iluzija.

Kljub vsem preprekam, ki jih Doroteja in prijatelji doživijo na poti, se dogodivščina izteče v srečen konec prav zaradi njihove dobrote in poštenosti. Knjiga in film sta zaradi pogoste citiranosti, priljubljenosti med mladimi bralci in gledalci muzikala, postala kulturna dediščina sveta.

Kongresna knjižnica v Washingtonu, D. C., je leta 2000 razglasila *Čarovnika iz Oza* za prvo izvirno ameriško fantazijsko knjigo za otroke in najbolj priljubljeno ameriško fantastično pripoved. Literarni liki iz dežele Oz so z izdajanjem številnih knjig po vsem svetu, s snemanjem filmov in serij, z musicali in računalniškimi igrami ter z različnimi prodajnimi izdelki, postali del popularne kulture.¹⁶ Hkrati pa je knjiga *Čarovnik iz Oza* postala otroška klasika po vsem svetu.

Vir

Lyman Frank BAUM, 2025: *Čarovnik iz Oza*. Ilustracije William Wallace Denslow, prevedel Jernej Županič. Ljubljana: Beletrina (Knjižna zbirka Zvezdna Beletrina).

Literatura

Adaptations of The Wonderful Wizard of Oz, https://en.wikipedia.org/wiki/Adaptations_of_The_Wonderful_Wizard_of_Oz. (Dostop 14. 4. 2025.)

Alternativno. Fran, <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=alternativa>.

Lyman Frank BAUM, 1974: *Čarovnik iz Oza*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižna zbirka Moja knjižnica).

The Baum Bugle: A Journal of Oz, 1957–2024. ZDA, Michinag, ISSN: 0005-6677. <https://www.ozclub.org/publications/the-baum-bugle/>. (Dostop 26. 2. 2025.)

Jean CHEVALIER in Alain GHEERBRANT, 1993: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Karen Coats, 2018: *The Bloomsbury introduction to the children's and young adult literature*. London, New York: Bloomsbury Academic.

Jožica ČEH, 2001: Ivan Cankar in pravljice. *Zlatni danci 3. Bajke od davnina pa do naših dana*. Zbornik radova s mednarodnoga znanstvenoga skupa. Osijek: Matica Hrvatska, 87–95.

Miroslava GENČIOVÁ, 1980: Zvrstna področja, zvrsti in zvrstne oblike otroške in mladinske književnosti. *Otrok in knjiga* 7(11). 32–47.

Dragica HARAMIJA, 2000: *Slovenska realistična avanturistična mladinska proza*. Videm pri Ptuj; GIZ GTP.

¹⁶ Z umeščenostjo *Čarovnika iz Oza* kot izhodiščnega besedila se z elementi medbesedilnosti in medmedialnosti (Haramija 2023) mnoga dela navezujejo nanj (posamezni citati iz knjige v drugih delih, filmi, tudi simboli kot npr. moč čevljev).

Dragica HARAMIJA, 2012: *Nagrajene pisave: opusi po letu 1991 nagrajenih pripovednikov*. Murska Sobota: Franc-Franc (Zbirka Misel o slovenski besedi).

A. J., 2018: *Najvplivnejši film vseh časov je Čarovnik iz Oza*. Ljubljana - MMC RTV SLO, <https://www.rtv slo.si/kultura/film-in-tv/najvplivnejši-film-vseh-casov-je-carovnik-iz-oz-a/473699>. (Dostop 25. 5. 2025.)

A. J., 2023: Medbesedilne reference in literarni kanon v otroški in mladinski književnosti. *Slavia Centralis* 16/2. 207–220.

Jakob J. KENDA, 2009: *Fantazijska književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Marjana KOBE, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Selma G. LANES, 2004: *Through the looking glass: Further adventures & misadventures in the realm of children's literature*. Boston: David R. Godine.

Rebecca J. LUKENS, 2007: *A critical handbook of children's literature*. Boston, New York, San Francisco: Pearson.

Janko MODER, 1974: O pisatelju in njegovem »čarovniku«. *Čarovnik iz Oza*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižna zbirka Moja knjižnica). 170–172.

David L. RUSSELL, 2005: *Literature for children*. Boston, New York, San Francisco: Pearson.

Marija ŠVAJNCER, 2022: Merila za vrednotenje romana. *Slavia Centralis* 15/2. 161–187.

UNESCO, 2005: Videos/Films. *Memory of the World International Register*. https://www.unesco.org/en/memory-world/list?fq%5Bsm_unsc_hierarchical_field_ref_datasets_filters_label%5D%5BCollection+Type%5D%5B%5D=Collection+Type+%7C+%3E+Videos%2FFilms&date_from=&date_to=&query=&op=Search#toggle-facets. (Dostop 17. 5. 2025.)

Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2021: Cankarjev roman Milan in Milena, prvi slovenski pravljični roman. *Slavia Centralis* 14/1. 159–173.

THE LAND OF OZ AS WORLD LITERARY AND CULTURAL HERITAGE Summary

Between 1900 and 1920 Lyman Frank Baum published his famous series of children's books about the Land of Oz. The series included fourteen works. The genre all fourteen works is fantasy fiction, where the boundary between the real world and fantasy is precisely outlined, while the main literary characters are aware of their transition from the real world to the parallel fantasy one with its own laws. The most successful book of the series was *The Wonderful Wizard of Oz* (1900), illustrated by William Wallace Denslow. It was first published in Slovene in 1959. Frank Baum's fantasy tale *The Wizard of Oz*, with and through its main characters, the little orphaned girl Dorothy as the main literary character, Dorothy's friend

and companion the Scarecrow who seeks wisdom, the Tin Man who wants to get a heart, and the Cowardly lion who longs for courage, outlines the most important human values. Dorothy and her friends are those who are not corrupt, they do not manipulate to gain or maintain power. They merely solve adventurous tasks in order to better themselves.

The actions of the Wizard, on the other hand, are motivated by preserving power and enforcing submission. Already the entering the Emerald City is a trick, where a pair of green-tinted glasses are needed for everything, even the inhabitants, objects, and buildings... to appear green. The name of the capital city in the Land of Oz is, of course, no coincidence. According to the Dictionary of Symbols (1993), emeralds do not only have power of renewal, but can frequently be associated with negative occurrences. The Emerald City above all represents the fear of the unknown, for nobody actually knows who the Wizard, presenting himself through magical tricks, really is. When Dorothy and her friends expose him, they also understand that the Emerald City is green only because of the glasses, and this illusion has now been shattered. An important symbol is also the pair of shoes Dorothy gets from the dead Wicked Witch. These silver shoes have the power to take anybody who owns them to any place they desire.

The Land of Oz is, in contrast to the greyness of Kansas, filled with colour. With this contrast, the author sets up two worlds, the real world and the fantasy one. There is a precisely defined passage between the two worlds, the one from the real world to the fantasy is outlined by the tornado, while the return from the Land of Oz to reality is enabled by the silver shoes. However, only Dorothy can make this transition, while her friends all stay in the fantasy world.

Despite all the obstacles Dorothy and her friends encounter along the way, the adventure finishes with a happy ending precisely because of their kindness and honesty.

In 2000, the Library of Congress in Washington DC declared *The Wizard of Oz* America's greatest and best-loved homegrown fairytale. It was recognised as the first American fantasy for children and one of the most-read children's books. The literary characters from the Land of Oz have, through numerous publications around the world, as well as films, TV series, musicals and computer games with accompanying merchandise, become part of popular culture. At the same time, *The Wizard of Oz* has become a children's classic all around the world.

Duhovno in mistično delo Terezije Avilske v 19. stoletju na Slovenskem

BLANKA BOŠNJAK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
blanka.bosnjak@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.10>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

V prispevku je predstavljeno duhovno in mistično delo zelo odmevne španske avtorice 16. stoletja z redovnim imenom Terezija Jezusova (Teresa de Jesús), po kraju rojstva poimenovana tudi Terezija Ávila/Avilska. Njeno prvo samostojno objavljeno delo na Slovenskem v 19. stoletju je duhovna avtobiografija z mističnimi prvini po priredbi nemškega avtorja Simona Buchfelnerja in v slovenskem prevodu Jožefa Burgerja iz leta 1834 z naslovom *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogam, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki*.

Ključne besede: Terezija Avilska/Ávila, Sv. Terezija Jezusova (Teresa de Jesús), duhovna avtobiografija, mistična literatura, duhovna teologija, delo Terezije Avilske na Slovenskem v 19. stoletju

This article presents the spiritual and mystical work of a highly influential 16th-century Spanish author known by her religious name, Teresa of Jesus (Teresa de Jesús), also referred to as Teresa of Ávila after her birthplace. Her first independently published work in Slovenia in the 19th century was a spiritual autobiography with mystical elements, adapted by the German author Simon Buchfelner and translated into Slovene by Jožef Burger in 1834, titled *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogam, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki* (*St. Teresa's Meditations and Intimate Conversations with God, with her account of her youth and some of her teachings* (1834)).

Keywords: Teresa of Ávila/Avila, St. Teresa of Jesus (Teresa de Jesús), spiritual autobiography, mystical literature, spiritual theology, the work of Teresa of Ávila in Slovenia in the 19th century

Uvod¹

V prispevku je predstavljeno duhovno in mistično delo zelo odmevne španske avtorice 16. stoletja z redovnim imenom Terezija Jezusova (Teresa de Jesús) ali Velika, po kraju rojstva poimenovana tudi Terezija Ávila oziroma Avilska², ki je bila krščena v Teresa Sánchez de Cepeda y Ahumada. Znana je predvsem kot samostanska sestra karmeličanka, redovna prenoviteljica, mistikinja, pisateljica, ki je bila proglašena za svetnico ter cerkveno učiteljico (Smolik 2000: 111; Rajhman 1974: 6–7). V prispevku je predstavljeno avtoričino prvo samostojno duhovno delo, ki je izšlo na Slovenskem, in sicer gre za zgodnji knjižni prevod priredbe njenega dela v slovenščino že v 19. stoletju avtorja Jožefa Burgerja, jezikoslovca, prevajalca, teologa in nabožnega pisatelja. Nabožno knjigo z naslovom *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogam, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki*³ je prevedel leta 1834 iz nemščine po delu Simona Buchfelnerja, nemškega duhovnika in pisca, ki je priredil pisma avtorice Terezije Avilske, kot je v nadaljevanju zapisano na naslovnici slovenskega prevoda: »Iz neni pisem okrajšal Simon Buchfelner, fajmošter na Nemškem«⁴ (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834).

Terezija Avilska kot predstavnica duhovne teologije in mistike

Terezija Avilska je bila rojena v španski provinci Ávila 28. marca 1515 in je umrla 4. oktobra 1582 v Albi de Tormes. Živel je v Španiji 16. stoletja, ki je v tem času znana po politični moči, blaginji, inkviziciji in verski obnovi s t. i. zlatim vekom španske duhovnosti predvsem s tremi predstavniki: poleg obravnavane avtorice se vanjo prištevata še njena sodobnika: jezuit Ignacij Lojolski (1491–1556) in Janez od Križa (1541–1591). Prav Janez od Križa in Terezija Avilska veljata za začetnika preнове karmeličanskih

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, 2020–2027, vodja akad. prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² V nadaljevanju prispevka je uporabljeno poimenovanje Terezija Avilska.

³ Naslov je prečrkovan in delno jezikovno posodobljen.

⁴ Prečrkovano in delno jezikovno posodobljeno.

samostanov⁵ (Rajhman 1974: 6; Abiven 2015: 12–15). Oba sta izhajala iz srednjeveške mistike, ki sta jo obogateno prenesla v 16. stoletje, pri čemer je bil zelo vpliven in imel mistična doživetja tudi Ignacij Lojolski, ki je z delom Duhovne vaje navdihoval avtorje slovenskega katoliškega baroka (Pogačnik 1990: 315), npr. znamenitega pridigarja in jezuita Jerneja Basarja, ki je avtor pridig z naslovom *Exercitia s. očeta Ignacija, zložena na vsako nedelo čez lejo* iz leta 1734 (Grdina 1997: 201).

Avtorica spada v smer duhovne teologije, ki preučuje duhovnost, njena načela, metode in prakso, med vodilne vanjo teologija prišteva poleg avtorice še Tomaža Kempčana, Ignacija Lojolskega, Janeza od Križa ter Frančiška Saleškega idr. (Rebić [et al.] 2007: 271). Nekatera avtoričina duhovna dela sodijo prav tako v t. i. mistično literaturo oz. med mistične spise, ki jih avtorica ni pisala z željo po pisateljevanju, marveč zaradi naročil njenih duhovnih voditeljev. Ta njena mistična dela naj bi služila kot poročila o lastnih avtentičnih mističnih doživetjih in izkustvih, deloma tudi kot navodila njenim redovnim sestram za zdravo duhovno življenje; mednje sodijo zlasti avtoričini duhovni avtobiografski zapisi *Lastni življenjepis (Libro de la vida iz 1562–1565)*⁶, *Pot popolnosti (Camino de Perfección iz leta 1576)*⁷ ter *Notranji grad (Castillo interior iz leta 1577)*.⁸ Delo *Notranji grad* je avtorica napisala v Toledu, velja za najbolj mistično in je nastalo na pobudo duhovnega voditelja Hieronima Graciana (Smolik 2000: 116;

⁵ Karmeličanski red je ustanovil križarski vitez Bertold iz Kalabrije leta 1156 v Sveti deželi na gori Karmel, kasneje se je razširil po Evropi, leta 1452 je dobil tudi žensko vejo (Smolik 2000: 114).

⁶ Prva redakcija tega teksta je iz leta 1562 in je izgubljena, druga iz leta 1563 in je bila dokončana 1565; ta verzija je bila namenjena Janezu Avilskemu, njenemu duhovnemu voditelju, ki je tekst odobril tri leta kasneje. Nastali so številni prepisi, ki so prišli do pregleda inkvizicijske komisije leta 1575. Šele 1587 je komisija predala izvirnik redu in naslednje leto 1588 je izšel v tisku (Rajhman 1974: 7). Slovenski prevod nosi naslov *Življenje svete Terezije Jezusove* kakor ga je opisala sama, v izvirniku *Libro de la Vida*, prev. Stanko Majcen, v slovenščini prvič izšel leta 1974; več ponatisov in spremenjenih naslovov (npr. *Lastni življenjepis iz leta 1998*) (splet: Cobiss).

⁷ Delo *Pot popolnosti* je znano v treh verzijah, prva je bila za redovnice v Ávili, zatem ga je Avilska predelala za vse karmeličanke, leta 1576 pa je rokopis priredila za širši krog vernikov (Rajhman 1974: 8). V slovenščini je delo prvič izšlo 1978 (zatem več ponatisov), prevedle so ga Sestre karmeličanke v Mengšu (splet: Cobiss).

⁸ Delo *Notranji grad*, v izvirniku *Las Moradas del Castillo interior (1577)*; prev. Sestre karmeličanke v Mengšu, v slovenščini prvič izšlo 1980 (splet: Cobiss).

Rajhman 1974: 7–10). V prispevku pa je poleg tega uporabljen še termin t. i. duhovne knjige (nem. *geistliche Bücher*) oziroma duhovna dela (Kasper 2000: 1488; 1995: 370–378), kar je teološko prav tako utemeljeno in smiselno tudi za literarnozgodovinsko poimenovanje del avtorice, kot so pisma, dnevniki, avtobiografije oziroma duhovne avtobiografije v obliki avtentičnih pričevanj o lastnih duhovnih doživetjih ter videnjih.

Mistika in duhovnost imata s filozofskega vidika izvore v platonizmu in neoplatonizmu, ki pomenita težnjo po osvoboditvi ječe telesa, kar prinaša resnično svobodo. Španski mistiki pa niso bili platoniki, saj je bil zanje človek kompleksno bitje, del narave, ki lahko postane boljši, kar pomeni, da se ločujejo od predstavnikov razsvetljenih (šp. *alumbrados*), protestantizma in raznih vrst utopizma (Šmid 2011: 203; Grden 2006: 104). Na špansko mistiko je vplivalo več avtorjev, kot so bili spisi cerkvenih očetov, npr. Avgušтина, sv. Hieronima, sv. Bazilija, sv. Bernarda, sv. Tomaža Akvinskega, sv. Katarine Sienske in drugih. Opazni so bili tudi t. i. sredozemski vplivi, med njimi izstopajo dela Dionizija Areopagita (ok. leta 500 n. š.),⁹ ki so v Španiji izšla 1504 in 1541, iz njih izvira pojem mistične teologije ali bogoslovja. Ta pojem je prisoten zlasti v njegovem delu O mističnem bogoslovju, ki izraža pomen, veljaven v španski mistični tradiciji do konca 17. stoletja. Pojavlja se v obliki izkustvenih opisov v mistični literaturi kot uporabi pojma mistična teologija pri Tereziji Avilski, kar je med drugim opisal Tomaž Šmid v razpravi Simbolne stopnje popolnosti pri Dioniziju Areopagitu in *Notranjem gradu* sv. Terezije Ávilske (2011):

[N]eposredno izkušensko spoznanje božanske resničnosti, »teopatsko« spoznanje Boga, ki je po Dionizijevih besedah bolj v »pasivni/trpni« drži kot v védenju, skratka, ne naučeno, temveč teopatsko doživljanje božanskega. Tako je terezijanski izraz »mistična teologija« z neizpodbitno dionizijevskim izvorom sinonim skrivne modrosti in vlitega motrenja ter ne pomeni bogoslovskega študija mistike, temveč samo mistično izkustvo, spoznanje, pridobljeno iz žive združitve z Bogom in iz Božjega delovanja v njej. (Šmid 2011: 196)

Termin »mistika« se je začel uporabljati šele v prvi polovici 17. stoletja, nanašal pa se je na notranje izkustvo, spoznanje ali na določeno vrsto diskurza, kar je Michel de Certau imenoval »vzpostavitev posebnega območja« (Šmid 2011: 199). V dobi cerkvenih očetov do Terezije Ávilske pa je pridevnik »mističen« pomenil skrivnostno in globoko božjo modrost

⁹ Dionizij Areopagit izvira domnevno iz Sirije in velja za starogrškega filozofa, teologa in cerkvenega očeta (splet: Fieser; Dowden).

in kot »*mystérion*« na treh področjih – v svetopisemskem, liturgičnem in duhovnem. Mistika v sodobnem času, npr. v duhovnem smislu, pomeni izkustveno doživljanje boga kot božje navzočnosti, ki poteka po njegovi milosti, kar naj bi bilo pri tovrstnem doživljanju božji dar. V racionalnem smislu pa pomeni mistika razmišljanje in razlaganje verskih doživetij, kar je težaven proces, saj se težko ubesedi. Raziskovalci mistike v delih Terezije Avilske ugotavljajo, da sta za njen mistični diskurz značilni predvsem trezna artikulacija in jasna psihološka analiza različnih mističnih stanj. Posebno poglobljenost opažajo v njenih opisih kontemplacije oz. t. i. bogozrenja ter združitve duše z bogom, pri čemer pripisujejo znotraj teologije njenim opisom mističnih doživetij in izkustev pristnost ter resnicoljubnost. Terezija Avilska velja za značilnim mističnim diskurzom na področju mistične teologije za pomembno avtoriteto (Smolik 2000: 117; Šmid 2011: 198–199).

Terezija Avilska kot avtorica mistične literature

S pojmom mistična literatura označuje delo Terezije Avilske tudi teolog in slovenski literarni zgodovinar Jože Rajhman, ki se je na Slovenskem z življenjem in delom avtorice veliko ukvarjal, npr. v predgovorih k prevodom njenih del v slovenščino,¹⁰ razpravah¹¹ kot tudi pri predavanjih za študente teologije, kar je ohranjeno v tipkopisu.¹² Jože Rajhman je bil za časa življenja pomemben duhovni ter pastoralni teolog, med drugim predavatelj duhovne in pastoralne teologije na Teološki fakulteti z Oddelkom v Mariboru, poleg tega je bil nekaj časa del ožjega vodstva mariborskega bogoslovja in spada med pomembnejše ekumenske delavce na Slovenskem v drugi polovici 20. stoletja, na kar kažejo njegove pomembne teološke kot filološke raziskave v okviru slovenskega protestantizma 16. stoletja (Bošnjak 2025: 169). Jože Rajhman je predavanje z naslovom *Nekaj značilnosti španske mistike in njenih predstavnikov v 16. stoletju*, ki je ohranjeno v tipkopisu, pripravil za letni semester 1972/73. V njem je najprej predstavil kratek zgodovinski pregled katoliške cerkve 16. stoletja

¹⁰ Predgovor k prevodu Stanka Majcna, in sicer avtobiografskega dela Terezije Avilske iz španščine v slovenščino: Teresa de Jesús, svetnica: Življenje svete Terezije Jezusove kakor ga je opisala sama iz leta 1974.

¹¹ Razprava iz leta 1978: *Bog v zavesti novejših mistikov*, obj. v reviji *Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja*.

¹² NŠAM, Zapuščine duhovnikov, škatla 15, dokument *Nekaj značilnosti španske mistike in njenih predstavnikov v 16. stoletju/predavanje v letnem semestru 1972/73*.

v Španiji, življenje in delo Ignacija Lojolskega, zatem življenje in delo Terezije Avilske, zaključí ga z življenjem in delom Janeza od Križa. Predstavljene so zanimive avtorjeve ugotovitve o slovstvenem delu Terezije Avilske s pojasnilom, da je njeno ustvarjanje mistične literature potekalo predvsem iz lastnih doživetij, v pomenu, ki ga je imelo njeno ustvarjanje v tedaj mladem kastiljskem jeziku:

Terezija ni marala biti pisateljica po poklicu, čeprav si je prizadevala za umetniško obliko svojega ustvarjanja. Njeni spisi so priložnostni. Pisala je v kastiljanščini, ki je bila takrat še mlad knjižni jezik v polnem razcvetu, zato je zelo težko prevesti polnost njene misli. Znala je izraziti samo sebe, kar je zelo redek dar, to pa tudi pomeni, da njeno ime spada v vrsto velikih imen v literaturi. (Rajhman [1972]: 18)

V nadaljevanju predavanja Rajhman opisuje najpomembnejša avtoričina dela – njeno duhovno avtobiografijo (*Libro de la Vida* iz 1562–1565), knjigo o njenem ustanavljanju karmeličanskih samostanov (*Fundaciones* iz 1573–1574), zatem Terezijino delo z naslovom Pot popolnosti in najbolj mistično knjigo Notranji oz. Duhovni grad, ki je po Rajhmanovem mnenju hkrati tudi njeno najboljše delo. Druga avtoričina besedila, ki jih še našteva, po njegovem mnenju niso tako pomembna, ob tem pa ugotavlja, da so vsa avtoričina dela obenem tudi avtobiografije ali duhovni dnevniki, kar sta literarno-zvrstni opredelitvi del Terezije Avilske. Rajhman prav tako poudari, da sodijo avtoričini teksti med mistično literaturo in doda nov vidik upovedovanja mističnih izkušenj, ki izvira iz avtoričine psihološke analize, ali kot je mdr. zapisal Rajhman:

Druga dela niso tako pomembna. To so: premišljevanje o Visoki pesmi, izšlo l. 1611, Vzdihljaji /Las exclanaciones/, pesmi, pisma /.../

Vsa ta dela pa so le njena avtobiografija. Tudi tista dela, ki hočejo biti objektivna in splošna, so v resnici samo odsev Terezijine duše, njen duhovni dnevnik. Ko govori o notranjem življenju, govori o svojem notranjem življenju. Dopušča možnost, da poznajo duše tudi drugačne odzive na božjo ljubezen, vendar, podzavestno, smatra, da je njen primer tipičen. /.../

Prinesla je v mistično literaturo predvsem psihološko analizo in s tem omogočila povsem nova gledanja na mistična doživetja. Z njo pa se začenja novo obdobje v krščanski duhovnosti. (Rajhman [1972]: 19)

Čeprav je bilo leta 1559 v Španiji strogo prepovedano posedovanje duhovnih knjig v maternem jeziku (Index v. F. de /Valde&s), je Terezija Avilska nekaj let kasneje ustvarila zelo cenjene duhovne knjige, ki so jih nekatere med njimi naročili njeni spovedniki in nadrejeni, saj je bila

zaradi globokih mističnih videnj pod drobnogledom inkvizicije. Za prvo njeno knjigo velja *Knjiga mojega življenja* oz. *Lastni življenjepis* (*Libro de la Vida*)¹³ (kot je bilo že podano), avtorčina duhovna avtobiografija s popisanimi mističnimi doživetji, v kateri prvih deset poglavij opisuje njeno življenje do končne spreobrnitve leta 1554. V poglavjih 11 do 21 pa avtorica opisuje pot notranje molitve, ki jo primerja s štirimi vrstami črpanja vode iz vodnjaka, v poglavju 22 je podan pomen čaščenja človeka Jezusa, v poglavjih 23 do 32 opisuje svoje nadaljnje življenje s številnimi izrednimi mističnimi izkušnjami, kot so videnja (poglavje 19), ekstaze (poglavje 24), vizije (poglavje 27), transverberacije¹⁴ oz. zamaknjenja (poglavje 29), vizija pekla (poglavje 32). V poglavjih 33 do 36 predstavi njeno prvo ustanovitev reformiranega karmeličanskega samostana in v zadnjih poglavjih, poglavja 37 do 40, posledice njenih mističnih videnj. To avtoričino avtobiografsko delo velja za eno prvih pričevanj intenzivnega samoopazovanja in analize lastnega jaza, ki vedno znova nagovarja tiste, ki se ukvarjajo z mistiko (Kasper 2000: 1588).

Duhovno avtobiografsko delo Terezije Avilske v slovenščini v 19. stoletju

Prvo prevedeno knjižno delo Terezije Avilske v slovenščino je pripravil Jožef Burger, jezikoslovec, prevajalec, teolog in nabožni pisatelj ter znan zagovornik metelčice. Iz nemščine je leta 1934 prevedel avtoričina premišljevanja in pogovore z bogom z naslovom *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogam, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki* (1834).¹⁵ Gre za prevod nemškega teksta, ki je izbor in skrajšana priredba avtoričinih pisem, kar je delo nemškega nabožnega avtorja in duhovnika Simona Buchfelnerja.¹⁶ Ta prevod priredbe avtoričinega duhovnega doživljanja je bil namenjen predvsem verskemu poduku (Šterbenc Svetina [et al.] 2018). Slovenski tako zgodnji prevod že iz prve

¹³ Prevod te najzgodnejše duhovne avtobiografije Terezije Avilske v slovenščino Stanka Majcna iz leta 1974 ima daljši naslov – *Življenje svete Terezije Jezusove* kakor ga je opisala sama (splet: Cobiss).

¹⁴ Iz šp. *transverberación* – tudi v pomenu prebodenja (Grden 2006: 122).

¹⁵ Knjigo je leta 1834 natisnil Jožef Blaznik v Ljubljani, na prodaj je bila pri Leopoldu Kremžarju v bukvarni pod Trančo.

¹⁶ Po Simonu Buchfelnerju je prevajal hagiografske tekste tudi pridigar Anton Krempel (Bošnjak 2021).

polovice 19. stoletja prevajalca Jožefa Burgerja je bil natisnjen v metelčici.¹⁷ Kot je mdr. zapisano na dnu naslovnice tega slovenskega prevoda: »Iz nenih pisem okrajšal Simon Buchfelner, fajmošter na Nemškem«¹⁸ (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834), je s tem naveden vir tega prirejenega avtoričinega duhovnega dela, torej gre za pisma,¹⁹ kar lahko dopolnijo še informacije s predgovora, ki ni podpisan in je umeščen na začetek prevoda. Predgovor na dveh straneh kratko pojasni sestavo in pomen te duhovne knjige, pri čemer še posebej poudari njen pomen za mlade ljudi in ženske vernice ali bralke »njenega imena«, kot je zapisano. V njem je pojasnjeno, da gre za avtoričina premišljevanja, ki jih je Terezija Avilska pisala vse leto 1569, torej gre za izbor in priredbo predvsem kratkih avtoričinih misli ter nauk iz njenih pisem in nekatera druga premišljevanja, morda iz drugih virov (ki pa niso podani), kot je zapisano v odlomku Predgovora:²⁰

Svojo mladost in pokoro, pustím, de sveta Terézija nekoliko okrajšano sama perpoveduje, kakor jo je v svojih pismih popisala, ker je nena beséda grozno prijetna. Pred nenimi premišlévane, ki jih je v léte 1569 spisala, stoje nektére druge premišlévane, v ktere je per raznih perložnostih v popise svojiga živlena svoje od svete lubezni vneto srce razlila. Na zadne je še nékej koristnih, iz nenih družih pisem zbranih ukov. (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834: [2])

Predgovor prav tako pojasnjuje, da sta v knjigi skrajšano popisani Terezijina mladost in pokora, pri čemer je poudarjeno, da je njena beseda zelo prijetna. Za Buchfelnerjevo priredbo avtoričinih pisem, ki naj bi jih pisala leta 1569, in morda še katerih njenih drugih duhovnih razmišljanj, ki bi lahko bila vključena v to priredbo, velja, da jo lahko umestimo med avtoričina duhovna dela. Čeprav gre za kompilacijo tekstov različnih virov,

¹⁷ Jožef Burger, tudi Jožef Burgar (1800–1870), se je med leti 1822–23 »udeleževal Metelkovih jezikovnih ur in bil odtlej vnet zagovornik metelčice tako v koroškem črkarskem boju kot tudi v kranjski abecedni vojni, ki ga je spodbudila celo k pisateljevanju v slovenskem jeziku (dotlej je pisal večinoma v nemščini). /.../1833 je ponovno nastopil v abecedni vojni (v t. i. črkarski pravdi, kar je zabeleženo v reviji *Carinthia*, 1831, št. 25, 39, časopisu *Illyrisches Blatt*, 1833, št. 10, 22, in *Jezičniku*, IX, 31–45), in sicer kot zagovornik metelčice, tokrat z nasprotovanjem Matiji Čopu. /.../ Po javni zavrnitvi metelčice je po svojem zagovoru slednje Burger tudi politično obmolknil, spregovoril je le še na prvem občnem zboru Slovenske Maticе 11. maja 1865« (Šterbenc Svetina et al. 2018).

¹⁸ Prečrkovano in delno jezikovno posodobljeno.

¹⁹ *Pisma*, v izvirniku *Las Cartas* (1671); vsebujejo 342 v celoti ohranjenih pisem in 87 fragmentov; v slovenščini prvič izšlo [1979] (splet: Cobiss).

²⁰ Prečrkovano iz metelčice in jezikovno delno posodobljeno.

imajo ta avtoričina razmišljanja, kljub prirejeni obliki, v končni sekvenci značilnosti duhovne avtobiografije in tako sodijo v krščansko nabožno književnost. Nekatera po poglavjih podana področja duhovnega doživljanja avtorice iz njene najzgodnejše duhovne avtobiografije *Libro de la Vida* so tematska izhodišča tudi v tem avtobiografskem delu, prav tako so zajete mistične prvine z duhovno razsežnostjo avtoričinega verskega zorenja.

Prvi slovenski prevod in priredba dela *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogom, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki* obsega 84 strani v treh poglavjih, ki so naslednja:²¹ 1. Iz življenja svete Terezije, 2. Svete device Terezije premišljevanja in prisrčni pogovori z Bogom (razdelki so oštevilčeni: 1–25 in brez naslovov), 3. Mnogi uki iz pisem svete Terezije, ta del zajema 16 razdelkov, ki so podnaslovljeni.

Besedilo je pisano pričevanjsko v prvi ženski osebi ednine in tako v prvem poglavju z naslovom *Iz življenja svete Terezije* avtorica opiše svoje otroštvo, odraščanje in odhod v samostan. Piše o tem, kako je bila rojena v starokastiljskem mestu Ávila v Španiji 28. marca 1515 zglednim vernim staršem, ki so bili dokaj premožni in imeli doma bogato založeno knjižnico. Še kot otrok je Terezija z bratom prebirala svetniške življenjepise in si želela, da bi umrla mučeniške smrti za boga. Njen oče Alonso Sánchez de Cepeda je bil globoko veren, njena dobra mati Betriz de Ahumada y Cuevas pa je kmalu umrla, ko je imela Terezija komaj 12 let. Takrat prosi Marijo Devico, da jo vzame pod svoje varstvo. V času odraščanja v veliki družini z dvanajstimi otroki so jo mikale številne posvetne reči, od nakita, branja viteških romanov in druženja z grešno sorodnico ter številnimi bratranci, pri čemer ni poslušala opominov starejše sestre, bratov in očeta, ki jo zatem pošlje na prevzgojo v samostan. Po letu in pol je tam hudo zbolela, se vrnila domov, vendar jo je samostanska izkušnja nagovorila, tako kljub očetovemu nasprotovanju vstopi v ženski karmeličanski samostan, kjer je bilo dovoljeno druženje samostanskih sester z obiskovalci, kar ni dobro vplivalo na njen duševni mir, kot je zapisala. V tem obdobju je doživela prvo močnejše mistično videnje Kristusa s trpečim obrazom, ki jo je svaril pred grešnimi srečanji z ljudmi.²²

Prkazal se mi je Kristus Gospod, s svarljivim obličjem, in mi je dal na znane, da mu je zoperno moje djanje. Videla sem ga le z očmi duše, vendar bole, kakor bi ga

²¹ Zapis naslovov je prečrkovan in jezikovno posodobljen.

²² Prečrkovano iz metelčice in jezikovno delno posodobljeno.

bila mogla videti s telesnimi očmi; in desiravno je téga že šest in dvajset lét, se mi je ta prikazen takó globoko vtísnila, de jo imam v spomin še ravno takó živo pred seboj, kakor sem jo iméla v djane. Sem bila osterméla, in se takó prestrášila, de tiste osebe več nésem hotla videti. (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834: 13–14)

Opisano mistično videnje je Terezijo prestrašilo, saj dotlej ni vedela, da lahko duhove vidiš brez telesnih oči. Bila je celo prepričana, da je neresnično, kar je videla, da gre za izmišljotino in hudičev privid. Ves čas tega obdobja se ima za grešno in hudobno, vendar je čutila klic boga. Dvajset let je padala v grešnost in duševni nemir, ob tem grozno trpela, čeprav si je zelo želela približati bogu, zato je ves čas zvesto in vztrajno molila ter se bala razžaliti boga. Kljub temu je čutila hudo duševno sušo, kot je zapisala – »dušno suhoto«, pri čemer ji je nekoliko pomagalo branje verskih knjig in globoka molitev. Pogosto je v duhu spremljala trpečega Jezusa pri križanju, kar jo je branilo pred posvetnimi mislimi, in to so bila njena večkratna videnja. Nekoč je bilo to mistično videnje zelo močno, zato je v molitvi prosila, da naj ne bi Jezusa nikoli več razžalila. Takrat je čutila, da je Jezus uslišal njeno prošnjo in se je lahko popolnoma predala bogu, kot je zapisala, se je tedaj »vsa Bogú vdala« (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834: 18), kar je pomenilo v njenem duhovnem doživljanju temeljito prenovu.

Sledi drugo poglavje z naslovom Svete device Terezije premišljevanja in prisrčni pogovori z Bogom, ki mu je dodan kratek povzetek vsebine o tem, kaj je zajeto v tem delu: Terezijina dejanja ponižnosti, zaupanja v Jezusovo trpljenje in smrt, spoved, sveto obhajilo idr., kar kaže na to, da se v nadaljevanju avtobiografija Terezije Avilske osredinja predvsem na prikaz nadaljnje predvsem poglobljene duhovne poti, ki je osrednje jedro v njenem življenju. V tem, kot vseh drugih poglavjih, se pojavljajo najrazličnejše alegorične podobe, podanih bo nekaj primerov: npr. za dušo alegorična podoba vodnega izvira, npr. ko Terezija izpoveduje, kako so solze, ki pridejo iz nje, iz kalnega, nečistega vira, kar pomeni, da duša v grehu dela slaba dela brez sadu (Šmid 2005: 81). Po drugi strani pa Terezija prosi Gospoda, naj podeli njenim solzam moč, da očistijo kalno vodo izvira, kar lahko pomeni, da duša v podobi čistega izvira opravlja bogu prijetna dela in daje mnogo sadov (Šmid 2005: 81). Nasploh je v avtoričinih delih zanimiva podoba oziroma simbol vode, ki naj bi bil najpogosteje uporabljen simbol v avtoričinem celotnem opusu (Šmid 2005: 70), kakor ugotavlja Tomaž Šmid v razpravi Voda življenja pri sv. Tereziji Avilski (2005):

Če je v Lastnem življenjepisu voda predstavljala Božjo milost, pri Notranjem gradu prej pomeni notranjo Božjo navzočnost. Tudi tu je težko popolnoma ločiti

posamezne podobe in simbole, saj jih Terezija uporablja povsem intuitivno, kot ji pač pridejo na misel. (Šmid 2005: 80)

Iz podanega citata je razvidno, da se podoba vode pri avtorici v različnih njenih delih napolnjuje s številnimi označevalci oz. pomeni, saj iste podobe uporablja v različnih zapisih zelo intuitivno.

Nadalje v obravnavanem delu Terezija Avilska poudarja tudi potrebo po notranji molitvi, ki ima moč, da brani dušo pred hudobnimi duhovi, pri čemer uporabi za dušo drugo podobo – njivo, za dobra dela pa duhovno cvetje. Zapiše, da v primeru, da bi ji bog oz. Zveličar odtegnil pomoč, bi se duhovno cvetje na njivi, kjer ga je pustil pognati, kmalu posušilo:²³

Ko bi mi pa ti svojo pomoč odtegnil, bi se duhovno cvétje čednost, katero si dal pognati, kmali posušilo, in slaba niva bi kakor poprej ne rodila družega ko lulko. Téga, o moj Zveličar, nikar ne perpusti! Ne perpusti, de bi se pogubila duša, katero si s' tolikim terplenem odréšil, tolikokrat vnovič odkupil, in strašne peklenske pošaste iz zob izstrgal. (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834: 29)

Med drugimi je prisotna alegorična podoba ženina, ki korenini že v biblijski Visoki pesmi Stare zaveze, v kateri se pojavlja osrednja podoba zaročenca:²⁴ »Če sem pa jaz, kar je rés, takó slaba in zaničliva; od kod pa pride, o moj ženin! de se ogen lubezne moje duše vendar v nobeni stvari ne potolaži, in de moja duša néma pokoja, dokler ne pride k svojimu Stvarniku?« (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834: 54–55). Sledi kratka izpoved avtoričine mistične želje po združevanju njene duše z bogom:²⁵ »Kdo bi si upal dva takó goreča ognja ločiti ali ugasniti? Prazno bi bilo perzadeváne; sej sta se že obá v en plamen zedinila«²⁶ (Jesús; Buchfelner [et al.] 1834: 55).

²³ Prečrkovano iz metelčice in jezikovno delno posodobljeno.

²⁴ Visoka pesem (1,1–8,14). Sveto pismo za vsakogar (BIBLIJA.net).

²⁵ Vrhunec mistične izpovedi Terezije Avilske o poroki njene duše s Kristusom je opisan v njenem najbolj mističnem delu Notranji grad, in sicer v sedmem poglavju, ki je vrh vseh njenih duhovnih prizadevanj združevanja z bogom, opisanih na osnovi temeljne alegorične podobe gradu za dušo. V odlomku je avtorica podala alegorično podobo sveče za mistično zaroko, za mistično poroko pa podobo dežja, ki se združi z vodo vodnjaka ali reke ipd.: »Pri združevanju je na priliko tako, kakor če pritisnemo voščenko k voščenci in se njuna plamena strneta, ali če zlijemo vosek z voskom, zvijemo stenj s stenjem in dobimo eno svečo z enim plamenom. Voščenci se data prav lahko zopet odviti od stenja. Pri mistični poroki pa je tako, kakor če pade voda z neba v reko ali vodnjak: vodi se zlijeta in se ne dasta več ločiti« (Jesús 1980: 114).

²⁶ Prečrkovano iz metelčice in jezikovno delno posodobljeno.

Tretji del, strani 60–84, z naslovom *Mnogi uki iz pisem svete Terezije* – ta del zajema 16 razdelkov, ki so podnaslovljeni (zapis naslovov je prečrkovan in jezikovno posodobljen): 1. O nadnaravnih in občutnih sladkostih in tolažilih, 2. O suhoti in notranjem trpljenju, 3. O razmišljanju, 4. O mrtvenju in zatajevanju samega sebe, 5. O zatajevanju navezanosti na stvari, 6. O nečimrnosti pridobitve človeškega občudovanja, 7. O škodljivosti druženja s posvetnimi ljudmi, 8. O doprinosu samote, 9. O zunanjih težavah in zoprnostih, 10. O preganjanju, 11. O spominu na božjo pričujočnost, 12. O notranjem miru, 13. O svetem obhajilu, 14. Tudi po večkratnih padcih ne obupajmo, 15. O posnemanju in čaščenju svetnikov, 16. O skušnjavah, grehu, smrti, peklu in nebesih.

Tematska področja, ki jih v tej avtoričini knjigi, prevedeni prvič v slovenščino leta 1934, opredeljujejo že naslovi poglavij in posameznih naštetih razdelkov, zajemajo iz tistih duhovnih in mističnih vsebin, ki jih je avtorica širše in veliko bolj poglobljeno opisovala v svojih drugih duhovnih in avtobiografskih delih, zlasti v njenih najbolj duhovnih in mističnih knjigah (poleg dela *Lastni življenjepis še Pot popolnosti in Notranji grad*), ki so bile v celoti v slovenščino prevedene šele v 20. stoletju. Kljub temu pa je že v obravnavani Buhfelnerjevi priredbi Terezije Ávilaške *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogam, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki* iz 19. stoletja najti temeljna izhodišča njenega duhovnega zorenja, ki potekajo na tri načine in ustrezajo vsem trem fazam znotraj krščanske tradicije, o čemer piše v razpravi *Simbolne stopnje popolnosti pri Dioniziju Areopagitu in Notranjem gradu* sv. Terezije Ávilaške Tomaž Šmid (2011): prva je faza t. i. očiščevanja, ko se vernik osvobaja grešnega življenja z različnimi načini mrtvičenja in samozatajevanja, spokornih vaj in molitve. V tem smislu ne gre le za navadno spreobrnjenje k moralnemu življenju, temveč za spreobrnjenje k poudarjeni askezi in za izrazito željo po združitvi z bogom. Ta stopnja je rezultat posameznikove volje. Sledi druga faza t. i. razsvetljevanja, ko vernik uri svoje kreposti in v krščanstvu to pomeni posnemanje življenja Jezusa Kristusa ter premišljevanje o njegovem trpljenju in vstajenju. Zadnja je tretja faza t. i. združitve, v kateri se duša duhovno združi z bogom. V drugi in tretji fazi stopi posameznikova volja v ozadje, v ospredju je božje delovanje (Šmid 2011: 201).

V povezavi z duhovnim zorenjem, mističnimi videnji in močno izraženo željo po najgloblji askezi v obravnavani knjigi Tereze Ávilaške v slovenskem prevodu 19. stoletja velja izpostaviti še feministični vidik, ki ga utemeljuje v zvezi z avtoričinimi deli Diana Grden v razpravi Tereza Ávilaška

in položaj ženske v zahodno-krščanski mistiki v luči feministične teorije (2006). Grden navaja, da veliko sodobnih feminističnih avtoric ugotavlja, npr. Toril Moi v delu *Politika spola/teksta*, »da je bil mistični diskurz edini prostor v evropski zgodovini, ki je ženski omogočal javno spregovoriti in tudi delovati (Moi, 1999, str. 142)« (Grden 2006: 116). Avtorica navaja monografijo Grace M. Jantzen *Power, gender and Christian Mysticism* (1995), v kateri predlaga drugačen pogled na mistiko kot na družbeni konstrukt. Razumevanje mistike se je skozi stoletja krščanske tradicije spreminjalo, na to je zmeraj vplivala oblast kot tudi z njo povezano razmerje med spoloma. Jantzen meni, da bomo ob vprašanju, kdo je v krščanski tradiciji lahko veljal za mistika in kdo ne, vedno naleteli na trk oblasti in spola (Grden 2006: 117). Jantzen mdr. ugotavlja, navaja Grden, da spoznanja božanske resnice svetih spisov niso bila enakovredno dostopna vsem, saj so obstajala v srednjem veku in še naprej (do razširitve tiska) stroga pravila, kdo lahko dostopa do dragega prepisa Biblije in jo preučuje, zato je bila shranjena in dosegljiva zmeraj v moških samostanih. Pogoji za njeno preučevanje je bila tudi ustrezna izobrazba (kvadrivij in trivij, kamor so spadale glasba, geometrija, aritmetika, astronomija, slovnica, retorika, dialektika/logika). Ženskam je bila Biblija v teh zgodnjih obdobjih v celoti nedostopna, saj tudi niso imele zadostne izobrazbe (niso smele na univerze in šole) (Grden 2006: 123). Françoise Meltzer v tekstu *The Trial of Joan of Arc* (2001) ugotavlja, da je izkušnja v smislu subjektivnega psihološkega stanja začela veljati za način kot tudi izvor mističnih ter teoloških trditev šele v 16. stoletju. Že leta 1415 je bil na koncilu v Kostanci sprejet dekret *Haec Sancta*, po katerem je postala krščanska cerkev neposredna predstavnik Kristusove moči na Zemlji, tako je veljala za edinega posrednika med bogom in človekom. Vsa videnja in mistične izkušnje so morale biti tudi uradno predstavljene predstavnikom duhovščine, ki so bili edini pristojni za njihovo interpretacijo. Mistična spoznanja so bila izročena v pisni obliki cerkvenim predstavnikom, da so jih lahko temeljito pregledali in ocenili, ali so resnična ali heretična (Grden 2006: 127). Iz opisanega sledi, da je tudi Terezija Avilska morala svoja mistična videnja in spoznanja zapisati in dati v pregled inkviziciji.²⁷

²⁷ Npr. Lastni življenjepis, ki naj bi ga Terezija Avilska pisala med leti 1562 in 1965, ji je najverjetneje naročil inkvizitor in njen duhovni vodja Francisco Soto y Salazar, lahko pa sta ji ga naročila pisati njena spovednika (Grden 2006: 99).

Zaključek

Pojavlja se vprašanje, kako to, da je v slovenščini že v prvi polovici 19. stoletja izšla knjiga Terezije Ávilske, ženske in mističarke, ki so bile dolga stoletja pod drobnogledom cerkvene oblasti. Odgovor se morda skriva v tem, da so se ti teksti začeli širiti v času, ko je cerkvena oblast v politično odmevnem obdobju razsvetljenstva izgubljala politično moč. Katoliška cerkev je v tem obdobju zaradi marijansko-jožefinskih reform izgubila izjemen položaj, kakršnega je imela v prejšnjih stoletjih, saj so s tolerančnim patentom leta 1781 pripadniki različnih veroizpovedi dobili versko svobodo. Za časa Jožefa II. se je korenito spremenilo tudi šolanje semeniščnikov, bila so uvedena državna generalna semenišča, ki so se morala držati vladnih smernic (za slovensko ozemlje je bilo v Gradcu) (Pogačnik 1998: 164). Mistični teksti ženskih avtoric ter svetnic pa postanejo kot duhovna besedila brez političnega predznaka del verske, vzgojne in didaktične literature, kar je proces, ki se na Slovenskem nadaljuje tudi še globoko v 19. stoletje.

Literatura

Jean ABIVEN, 2015: *Terezija Ávilska*. Ljubljana: Novi svet.

Blanka BOŠNJAK, 2021: Krščanske hagiografske pripovedi Antona Krempla. *Deroči vrecle Antona Krempla*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora 141). Maribor: Univerzitetna založba. 114–124 (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 141).

Blanka BOŠNJAK, 2025: Rajhmanova gesla v slovenskih leksikonih. *Edinost in dialog: revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog* 80/1, 169–178.

Simon BUCHFELNER, 2021: *Indexeintrag: Deutsche Biographie*. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd123612373.html>.

James FIESER, Bradley DOWDEN: *Internet Encyclopedia of Philosophy*. A Peer-Reviewed Academic Resource. <https://iep.utm.edu/pseudodi/>.

Diana GRDEN, 2006: Tereza Ávilska in položaj ženske v zahodno-krščanski mistiki v luči feministične teorije. *Delta* 12/3–4, 95–[146].

Igor GRDINA, 1997: *Starejša slovenska nabožna književnost*. Ljubljana: DZS.

Katharine JEFFERTS SCHORI (ur.), 2010: *Holy Women, Holy Men: Celebrating the Saints*. New York: Church Publishing.

Teresa de JESÚS, Simon BUCHFELNER [et al.], 1834: *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogam, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki*. Ve Ljubljane: natisnil Jožef Blaznik. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-B64Y9PRU>.

Teresa de JESÚS, svetnica, 1974: *Življenje svete Terezije Jezusove kakor ga je opisala sama*. Celje: Mohorjeva družba.

Teresa de JESÚS, svetnica, 1978: *Pot popolnosti*. Ljubljana: Družina.

Teresa de JESÚS, svetnica, 1980: *Notranji grad*. Ljubljana: Družina.

Teresa de JESÚS, svetnica, 1998: *Lastni življenjepis*. Sora: Karmeličanski samostan.

Teresa de JESÚS, svetnica, 2005: *Ustanavljanje samostanov*. Sora: Karmel; Ljubljana: Družina.

Walter KASPER (ur.), 1995: *Lexicon für Theologie und Kirche*. 4. Freiburg, Basel, Rom, Wien: Herder. 370–378.

Walter KASPER (ur.), 2000: *Lexicon für Theologie und Kirche*. 9. Freiburg, Basel, Rom, Wien: Herder. 1487–1490.

Jože POGAČNIK, 1998: *Slovenska književnost I*. Ljubljana: DZS

Jože RAJHMAN, 1972: NŠAM, Zapuščine duhovnikov, škatla 15, dokument *Nekaj značilnosti španske mistike in njenih predstavnikov v 16. stoletju / predavanje v letnem semestru 1972/73*. [1]–38.

Jože RAJHMAN, 1974: *Predgovor*. Teresa de Jesús, svetnica: *Življenje svete Terezije Jezusove kakor ga je opisala sama*. (Prev. Stanko Majcen). Celje: Mohorjeva družba. 5–11.

Adalbert REBIČ (ur.) [et al.], 2007: *Splošni religijski leksikon: A–Ž*. Ljubljana: Modrijan.

Marijan SMOLIK, 2000: Sv. Terezija Jezusova. *Leto svetnikov. 4: Oktober–december*. Pripravil in uredil Marijan Smolik. Celje: Mohorjeva družba. 110–118.

Tomaž ŠMID, 2005: Voda življenja pri sv. Tereziji Ávilski. *Poligrafi: revija za religiologijo, mitologijo in filozofijo* 10/39–40, 55–87.

Tomaž ŠMID, 2011: Simbolne stopnje popolnosti pri Dioniziju Areopagitu in v Notranjem gradu sv. Terezije Ávilske. *Dionizij Areopagit in evropsko izročilo*. Uredila Gorazd Kocjančič in Vid Snoj. Ljubljana: Slovenska matica. 195–217.

Barbara ŠTERBENC SVETINA (ur.), 2018: *Novi Slovenski biografski leksikon: 3. zv.: Ble–But*. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi153908/#novi-slovenski-biografski-leksikon>.

THE SPIRITUAL AND MYSTICAL WORKS OF TERESA OF ÁVILA IN 19TH-CENTURY SLOVENIA

Summary

Teresa of Ávila was born in the Spanish province of Ávila on March 28, 1515, and died on October 4, 1582, in Alba de Tormes. She is regarded a Spanish Carmelite, a religious reformer, a mystic, a saint, and a Doctor of the Church. She also suffered

from a long-term illness that brought her to the brink of death, and it was her survival from this illness that led her to gradually start her spiritual conversions (Jefferts Schori 2010: 639; Rajhman 1974: 6–7). She is considered to belong to the field of spiritual theology and an author of so-called mystical literature, such as spiritual letters, diaries, or autobiographies in the form of authentic testimonies containing mystical elements of her own experiences and visions (Rajhman [1972]: [19–20]; 1974: 8).

This article presents the first 19th-century book by Teresa of Ávila translated into Slovene, titled *Svete Terezije premišljevanja in perserčni pogovori z' Bogam, z' njenim popisam svoje mladosti in z nekterimi njenimi uki* (1834) (*St. Teresa's Meditations and Intimate Conversations with God, with her account of her youth and some of her teachings* (1834)) It is based on the German edition by the German priest Simon Buchfelner, who made a compilation of the author's letters. The translation into Slovene was done by Jožef Burger, a linguist, translator, theologian, and devotional writer (Šterbenc Svetina [et al.] 2018). The work he produced can be placed into the literary genre of so-called spiritual autobiographies with mystical elements.

Slovenian literary history to date exhibits relatively limited reception of the works of Teresa of Ávila. Literary historian and theologian, Jože Rajhman, is the one, however, to have drawn attention to Teresa of Ávila in Slovenia most prominently through introductions, prefaces, various articles, and lectures on the life, literary, and spiritual significance of her works.

Obravnava hagiografij v slovenski literarni vedi

KARIN POŽIN

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
karin.pozin@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.11>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Prispevek prinaša oris dosedanjega raziskovanja hagiografij v slovenski literarni vedi in pregled nekaterih aktualnih raziskovalnih perspektiv. Glavna premisa izhaja iz opažanja, da so bili svetniški življenjepisi, kljub njihovi prisotnosti in pomembnosti v slovenskem književnem prostoru, znotraj slovenskega literarno-vednega razpravljanja od začetka 19. stoletja do danes pogosto prezrti in razumljeni kot nezadostno literarizirani, da bi lahko bili prepoznani kot enakovreden podsistem v sistemu slovenske literature. Hagiografije in različne manifestacije hagiografskega diskurza tako šele v zadnjih letih postajajo tudi na Slovenskem predmet samostojnih raziskav.

Ključne besede: slovenska literarna veda, slovenska književnost, hagiografije, življenja svetnikov, recepcija

The article provides an overview of the research of hagiographies within Slovenian literary studies to date, and outlines current research perspectives. The main premise stems from the observation that, despite the presence of saints' biographies in the field of Slovenian literary sciences, these texts have, from the early nineteenth century to the present, often been overlooked among literary scholars, and regarded as insufficiently "literary" to be acknowledged as a legitimate subsystem within the broader system of Slovenian literature. Only in recent years have hagiographies and various manifestations of hagiographic discourse begun to emerge in Slovenia as independent and systematically examined objects of scholarly inquiry.

Keywords: Slovenian literary studies, Slovenian literature, hagiographies, lives of saints, reception

Uvod¹

Pojem hagiografija, ki izvira iz grških besed *hágios* (svet) in *gráphein* (pisati), je sam po sebi problematičen, saj mu v več kot stoletnih literarnoznanstvenih razpravljanih ni bilo moč določiti enotne občeveljavne definicije. Obče poetike hagiografijo opredeljujejo kot življenjepisno zgodbo o svetnikih in svetnicah, ki jih je Cerkev javno kanonizirala ali pa jih je javnost dojemala kot svete posameznike (Smolik 2001: 364). Ker so bile na Slovenskem razumljene kot nezadostno literarizirane in preveč vezane na cerkvene oziroma katehetske cilje, da bi lahko sodile med temeljna slovstvena dela narodne tradicije, so bile praviloma izločene iz območja literarnovednega zanimanja, čeprav so bile vseskozi del slovenskega književnega prostora (Bošnjak 2021: 117; Koron 2023: 32). Glavna raziskovalna premisa pričujočega prispevka izhaja iz opažanja, da so bile hagiografije znotraj slovenskega literarnovednega diskurza od 19. stoletja do danes pogosto prezrte in redko prepoznane kot enakovredni podsistem v sistemu slovenske literature. Namen prispevka je zato na osnovi obstoječe literature podati vsebinsko zamejen pregled njihove vključenosti v predmetni obseg slovenske literarne vede in odgovoriti na vprašanje, kakšna je bila recepcija tovrstnih besedil v izbrani strokovno-znanstveni literaturi. Ker je hagiografske elemente moč najti v zvrstno različnih besedilih, se v prispevku omejujem na obravnavo tistih slovenskih hagiografij, ki v pripovedni pojavnosti oblikujejo celotna življenja krščanskih svetnikov in svetnic. Znotraj tako določenih meja bo razprava z več medsebojno povezanimi in dopolnjujočimi si vidiki, skušala čim bolj celostno orisati zastavljeno problematiko.

Hagiografije kot del slovenske književne tradicije

Iz pregleda slovenske književne tradicije se zdi, da smo na Slovenskem razmeroma pozno, šele v prvi polovici 19. stoletja, dobili prva obsežnejša hagiografska dela v izdajah, podobnih tistim, ki so jih imeli drugi narodi že mnogo prej. Vendar, kot navaja Marijan Smolik, iz tega ne smemo sklepati,

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, vodja programa red. prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

»da Slovenci prej ne bi vedeli za svetnike in ne poznali njihovih življenj« (Smolik 1997: 497). Omembe svetnikov so zabeležene že v enem izmed najstarejših ohranjenih besedil v slovenskem jeziku, *Brižinskih spomenikih* (ok. 972–1039), posamezni vzorci hagiografskih zapisov pa so prisotni tudi v kodeksih, ki so jih v obdobju srednjega veka po samostanih glasno brali, zlasti na svetniške praznike (Pogačnik 1990: 43). V času reformacije so hagiografska besedila za kratek čas postala nepriljubljeno berilo, saj so protestantski pisci svetnike enačili z maliki, vendar je s katoliško obnovo priljubljenost hagiografij začela znova naraščati. Hagiografske motive in teme so v retorsko prozo vključevali zlasti baročni pridigarji, med katerimi so bile še posebej priljubljene svetniške pridige Janeza Svetokriškega, Rogerija Ljubljanskega in Janeza Ludvika Schönleba (Smolik 1997: 496). Tovrstna dela pričajo, da je potreba po nabožno-vzgojnih besedilih postajala vse večja. Od druge polovice 18. stoletja dalje so številni pisci, med njimi tudi Marko Pohlin in Valentin Vodnik, začeli z objavljanem kratkih samostojnih tiskov življenjepisov svetnikov in svetnic v slovenskem jeziku (Orožen 2008: 183–184). Iz tega obdobja je ohranjena tudi koroška rokopisna zbirka svetniških življenjepisov *Dober legent teh svetnikov* (ok. 1723–1770), ki dokazuje, kako so v slovenski književni prostor postopoma začeli vstopati korpusi nabožnih pripovedi in legend iz sočasnih evropskih literarnih tokov (Ogrin 2011: 65, 69–73). Največji razcvet je hagiografsko slovstvo doživelo v 19. stoletju, o čemer pričajo obsežne tiskane hagiografske zbirke, ki so bile med slovenskim ljudstvom množično razširjene (Orožen 2011: 18–19), mdr. *Življenje Svetnikov in prestavni godovi* (1828–1829), ki jo je po osnutkih Mihaela Hofmana izdal Franc Veriti, *Branje od tih v kmetičke kalendre postavljenih in nekerih drugih svetnikov* (1833) Antona Krempla, *Djanje svetnikov božjih* (1853–1854) Antona Martina Slomška in *Življenja svetnikov in svetnic* (1867–1874) Jožefa Rogača in Matije Torkarja (Smolik 1997: 504; Orožen 2011: 18–19). O življenjih svetniških likov pa so lahko Slovenci celotno 19. stoletje prebirali tudi v številnih prevodih ženskosvetniških povesti in izdajah zgodb priljubljene nega nemškega pisca Krištofa Schmida (Hladnik 1981: 260–261; Smolik 1997: 502). Marsikateri slovenski pisec je tudi v 20. stoletju nadaljeval z upovedovanjem tradiconalnih hagiografskih motivov in tem v svojih književnih delih, mdr. France Bevk v *Bratu Frančišku* (1926), Marija Kmet v *Svetem Frančišku Asiškem* (1926) in Franc Ksaver Meško v *Legendah o sv. Frančišku* (1927) (Zadravec 1999: 192), ali pa jih interpretiral na nov način, kot prispodobo za sodobnejša socialna, moralna in eksistencialna vprašanja, npr. Ivan Cankar v *Legendi o Kristusovi suknji* (1909) (Kos

1992: 118). Sočasno se je v območju katoliške dogmatike postavila zahteva po zgodovinsko relevantnejših svetniških življenjepisnih zbirkah, česar se je skupaj s sodelavci lotil Janez Evangelist Zore z zbirko *Življenje svetnikov* (1917–1940), ki je v snopičih izhajala vse do izbruha druge svetovne vojne (Smolik 1997: 505). Mohorjeva družba z izdajanjem pozneje ni nadaljevala, zato je Zadruga katoliških duhovnikov v redakciji Maksa Miklavčiča in Jožeta Dolenca izdala novo zbirko svetniških življenjepisov, naslovljeno *Leto svetnikov I–IV* (1968–1973) (Smolik 1995: 212–214). V novejšem času prednjačijo zapisi svetniških življenj v leksikalnih oblikah in številni prevodi tujejezičnih del, npr. *Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu* (1995) Vere Schaubert in Michaela Schindlerja idr. S hagiografijami je tako tudi v slovenski književni prostor vstopil obsežen korpus pripovedi in legend, ki so stoletja dolgo napajale evropsko kulturo.

Obraznava hagiografij v pregledih slovenske literarne zgodovine in izbranih literarnovednih razpravah

Zgodnje omembe hagiografij v 19. stoletju

V 19. stoletju, ko se je literarna veda na Slovenskem šele začejala razvijati, se je vprašanje, ali naj v svoj raziskovalni predmet vključuje vse prozne zvrsti ali naj da prednost umetniški zvrsti in postopoma izloča velik delež stvarne in nabožne proze, reševalo z različnih gledišč. Iz pregleda slovstvenozgodovinskih pregledov 19. stoletja izhajajo, da ni malo tistih avtorjev, ki so posamezna hagiografska dela vključevali v svoja literarnovedna razmišljanja, zlasti v razvojni zvezi s pisci in njihovim vzgojno-slovstvenim delovanjem. Med prvimi jih v prispevku *Slovensko slovstvo* (1849) beleži Matija Majar, v katerem med deli Antona Martina Slomška navaja nabožna priročnika za odraščujočo mladino, *Keršansko devištvo* (1834) in *Življenje srečen pot* (1837), ki vključujeta življenjepisne zgleds svetnic in svetnikov (Majar 1849: 211–212), vendar brez podrobnejše vsebinske razčlenbe (Požin 2025: 110). Obe Slomškovi deli imata mesto tudi v *Slovenski slovnici* (1854) Antona Janežiča, ki ob njuni navedbi zapiše, da

je skorej ni poštene slovenske hiše, kjer bi njih *Keršansko devištvo*, *Življenje srečen pot* ali *Blaže ino Nežica* najti ne bilo. V mnogo tisoč iztisih so že te bukve po vsih slovenskih okrajnah razširjene in se še zmiraj rade kupujejo in prebirajo. [...] Njih slog je skoz inu skoz vglajen, besede in podobe domače, izmed ljudstva posnete, narodne. Torej tudi narodu v serce segajo [...] (Janežič 1854: 146).

Janežič v razdelku *Novoslovensko slovstvo od leta 1770 do leta 1843* omenja še Slomškovo hagiografsko zbirko *Djanje Svetnikov božjih* (1853–1854) (Janežič 1854: 147), pa tudi prvo tiskano hagiografsko zbirko v slovenskem jeziku *Življenje Svetnikov in prestavni godovi* (1828–1829) Franca Veritija, ob kateri pripiše, da je njena »beseda sploh vglajena, lahko vsim zastopna, ne preolišpana, ampak modro osnovana« (Janežič 1854: 146). Nadalje je hagiografskim delom pozornost posvetil Paul Joseph Šafárik v slovestvenozgodovinskem pregledu *Geschichte der südslawischen Litteratur* (1864–1865). Umešča jih v samostojen razdelek prozaično-poučnih spisov, v katerega vključi šest slovenskih hagiografskih del: dve anonimni deli s svetniško tematiko *Spokorjenje ene imenitne grešnice* (1675) in *Ena lepa lubezniva inu brania vredna historia od svete grafinie Genovefe* (1818), nekatere Pohlinove hagiografske tiske in že omenjeno Veritijevo hagiografsko zbirko (Šafárik 1864: 129–131). Tudi Josip Marn je v *Jezičniku* (1863–1892), prilogi *Učiteljskega tovariša*, v katerem je v jezikoslovnih in literarnih prispevekih »dajal prednost duhovnikom pred laiki« (Dolinar 2018: 68), v svoj razvid vključil vrsto nabožnih piscev, pri katerih ni navajal le njihovih življenjepisnih dejstev, temveč si je prizadeval tudi za oris njihovih del, ki so ostala v mlajših literarnozgodovinskih pregledih pogosto spregledana. Med hagiografskimi deli obširneje poroča o sprejetju Veritijeve zbirke med tedanjimi bralci in ob tem zapiše, da

ko je [Veriti] na perve bukve *Življenje svetnikov* naročnikov nabiral, so se mu nekteri posmehovali rekoč: »No, Lah nam bo že kej lepega spisal«. Zato so perve bukve le malo naročnikov imele; pa komaj so zlato solnce zagledale, so mogli že vsi zabavljivci omolkniti, ker jih je vse hvalilo. Da ljudje življenje svetnikov radi bero, nam to priča, ker je že trikrat natisnjeno, vsaki pot po 2000 izvodov (Marn 1873: 130–131).

Kot ponazorilno-vrednostno sodbo o rabi jezika navede odlomek iz hagiografije na dan *XIII. sušca. Ss. Ciril in Metodi škofa* (Marn 1885: 50–52). Odlomkov iz življenj solunskih bratov se posluži tudi ob omembi zbirke *Branje od tih v kmetičke kalendre postavljenih ino nekerih drugih svetnikov* Antona Krempla (Marn 1885: 60–62), Slomškovem *Življenja srečen pot* (Marn 1886: 5–6) in *Djanju Svetnikov božjih* (Marn 1878: 21) ter *Življenje svetnikov in svetnic* Jožefa Rogača in Matije Torkarja, kar je mogoče povezati z vsestranskim oživljanjem njunega kulta v zadevnem obdobju (Orožen 2013: 98–100). Marn poroča še o ženskosvetniški povesti *Življenje S. Heme, brumne koroške grafine* (1839) Janeza Ciglerja, pri kateri navede nekaj osnovnih bibliografskih podatkov in vsebinskih določnic

(Marn 1885: 56). Vsa našeta hagiografska dela so prav tako vključena v literarnozgodovinski pregled *Zgodovina slovenskega slovstva* (1881: 110, 142–143, 179) Julija Kleinmayra, ki pa za razliko od Marna vrednostnih sodb o vsebini ali jeziku ne podaja. V tem času je izšel tudi slovstveni pregled *Književna zgodovina slovenskega Štajerja* (1883) Ivana Macuna, ki vključuje številne štajerske nabožne pisce. Med tistimi, ki so pisali tudi hagiografska dela, izpostavlja Antona Kremplo in Antona Martina Slomška. Kremplovo zbirko pospremi s komentarjem, da se je »posebno pak življenje svetnikov prikupilo narodu« (Macun 1883: 81), pri Slomškovi pa izpostavi, da je »ves rokopis [življenj svetnikov] sam pregledal, dokler neje leta 1854. po njegovem trudu v velikih dveh zvezkih prišlo na svetlo« (Macun 1883: 140). Tri leta za Macunovo književno zgodovino je v leposlovno-znanstvenem glasilu *Kres* izšel prvi krajši samostojni prispevek o hagiografijah, naslovljen *Legende Martina Kohemskega v slovenskem prevodu* (1886: 171–176). Jakob Sket v njem obravnava obsežen koroški rokopis *Dober Legent teh Suetnikov*, ki prinaša prevod priljubljenih svetniških legend nemškega kapucinskega pisca Martina Cochemskega. Kot ponazorilo bralcem, »da se sami prepričajo o jeziku in oblikah, ki se nahajajo v tem za naše slovstvo pomenljivem prevodu«, poda odlomek iz življenja sv. Sholastike (Sket 1886: 174). Sket je hagiografije vključil tudi v *Slovensko slovstveno čitanko za sedmi in osmi razred srednjih šol* (1893). Poleg omembe ženskosvetniške povesti o sv. Hemi Janeza Ciglerja v poglavju *Preporod slovenskega slovstva* (Sket 1893: 204), obširneje poroča o Kremplovi hagiografski zbirki. Ob odlomku o *Svetem Cirilu ino Metodu* premišljuje o zgodovinskem vedenju o solunskih bratih:

V tem Krempljevem spisu o sv. Cirilu in Metodu nahajamo marsikaj, kar se ne strinja z novejšimi preiskavami o slovanskih blagovestnikih. Vsekakor pa je zanimivo za nas, da vidimo, koliko so vedeli naši književniki začetkom tega stoletja o sv. Cirilu in Metodu, in koliko vemo mi o njiju dandanes (Sket 1893: 235).

Omenja tudi »Slomšekove životopise«, za katere pravi, da jih sicer »ne moremo prištevati znanstvenim spisom, odlikujejo pa se po mnogovrstnosti svoje vsebine. Vsak stan, vsaka starost nahaja tu obilo lepih na ukov, vzornih vzgledov« (Sket 1893: 245). Hagiografije imajo mesto tudi v *Zgodovini slovenskega slovstva I–IV* (1894–1900) Karla Glaserja, ki, tako kot njegovi predhodniki, v pregled književne zgodovine vključuje vse oblike slovstva, tudi nabožnega. Hagiografska dela beleži v sklopu biografskih obravnav izbranih nabožnih piscev in jih večkrat pospremi z negativnim komentarjem. Za Ciglerjevo *Življenje sv. Heme* pravi, da je »iz tega delca

razvidno, kako je Ciglerja jela zapuščati pisateljska zmožnost« (Glaser 1895: 163). Prav tako vključuje vse predhodno našete hagiografske zbirke, navedbo Kremplove pa pospremi še s pripovednim odlomkom iz življenja sv. Cirila in Metoda (Glaser 1895: 183). Ob izteku 19. stoletja je o zgodovini slovenskega slovstva razpravljala tudi Karel Štrekelj, katerega univerzitetna predavanja so bila kot *Zgodovina slovenskega slovstva I–IV* objavljena šele v letih 2012 in 2014. V središču Štrekeljevih razmišljanj so prav tako obravnave življenj in dela slovenskih piscev, delujočih na vseh področjih javnega delovanja, tudi na znanstvenem in verskem. Iz predromantične dobe omenja hagiografsko zbirko Mihaela Hofmana, ki je »pisal tudi življenje svetnikov, veliko zgodb in naukov učenih mož, kar je pozneje porabil Veriti v svojem življenju svetnikov« (Štrekelj 2012: 465). Iz romantične dobe vključuje Slomškovo *Djanje Svetnikov božjih*, »ki se je po Slovenskem zelo razširilo« (Štrekelj 2014: 849), obsežneje pa poroča še o Ciglerjevi legendi o sv. Hemi, za katero pravi, da pisec »v nji na enaki način [kot v povesti *Sreča v nesreči*, op. a.] pripoveduje usodo te edine »slovenske« svetnice, začjenja pa, ker je legenda bolj življenjepis, z nje rojstvom« (Štrekelj 2014: 712) in nadaljuje, da je bil tukaj »Cigler bolj navezan na legendo, vendar je spravil v svoje delo precej novih črt« (Štrekelj 2014: 13).

Preučevanje hagiografij v 20. stoletju in njihovo mesto znotraj razpravljanj o začetkih slovenske izvirne pripovedne proze

V 20. stoletju, ko se je stroka postopno konstituirala kot samostojna znanstvena disciplina, se je težišče raziskovanj postopoma pomikalo iz klasičnega literarnozgodovinskega enciklopedizma v izdajo samostojnih faktografskoanalitičnih študij ter v delne sinteze na različnih slovstvenozgodovinskih in teoretičnih ravneh (Dolinar 2018: 117–128). Osrednje mesto sta v začetku 20. stoletja zavzemala Ivan Prijatelj in France Kidrič, ki sta za razliko od avtorjev prejšnje dobe, literaturo opredeljevala predvsem po estetskih kriterijih (Dolinar 2018: 153), kar je odločilno vplivalo tudi na obravnavo in recepcijo hagiografij. Hagiografije so tako že v Prijateljevi *Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848–1895* (1938–1940) vrednotene negativno. Ko avtor poroča o založniški dejavnosti Družbe sv. Mohorja v 19. stoletju, izpostavlja, da je

[o]dbor pričel z izdajanjem knjig že takoj leta 1852 in je izdal do konca 50-ih let kup knjig: *Razlaganje cerkvenega leta* (tako zvanega slovenskega Goffineja),

Djanje svetnikov, nekaj kosov sv. pisma, nekaj pridig, molitvenikov in šolskih pesmaric in nekaj iz nemščine prevedenih povestic. Ta silo skromna literatura, katera je ustrezala komaj književnim potrebam najpreprostejšega kmeta, pa vrhu tega preprostemu ljudstvu niti v roke ni prihajala zaradi previsoke članarine 3 gld. in 1 gld. vpisnine (Priatelj 1938: 143–144).

Nekoliko prizaneslivejši je bil Franc Kidrič v *Zgodovini slovenskega slovstva* (1929–1938). V pregled slovstvene produkcije od začetkov pismenstva do Zoisove smrti vključi Pohlina hagiografska tiska o življenju sv. Florijana in sv. Notburge, ki sta »skušala obenem z anonimnim življenjem sv. Marjete Kortonske ohraniti naklonjenost slovenskega čitatelja za to panogo nabožno zabavne proze« (Kidrič 1931: 168). Iz kasnejšega obdobja omenja še *Življenje svetiga Maximiliana škofa inu martirnika* (1815) Janeza Antona Zupančiča in *Eno lepo lubesnivo inu brania vredno historio od te po nadoušnu ven isgnane svete Grafnie Genofefe* (1818) (Kidrič 1938: 686). Tudi Ivan Grafenauer v svojem prvem večjem delu *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I–II* (1909–1911), ki še ostaja organizirano po pretežno biografsko-bibliografskem načelu, v razpravo vključuje hagiografije, med njimi zlasti legendarne povesti kot je Ciglerjevo *Življenje sv. Heme* (Grafenauer 1911: 62). Navedbe razširi v *Kratki zgodovini slovenskega slovstva* (1920), kamor vključi še dela piscev iz začetka 20. stoletja, ki so avtorsko preoblikovali svetniško življenjepisno snov, npr. Meškove *Legende o sv. Frančišku* (Grafenauer 1920: 279). V *Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva* (1973), ki je bila objavljena posthumno, Grafenauer omenja še *Dober Legent teh Suetnikov*, pri katerem zapiše, da gre za prevod svetniških legend Martina Cochemskega v podjunsko obarvan jezik (Grafenauer 1973: 216). Podobno obravnava hagiografska dela Anton Slodnjak v *Pregledu slovenskega slovstva* (1934), ki hagiografije, tako kot njegovi predhodniki, omenja v razvojni zvezi s pisci in njihovim vzgojno-slovstvenim delovanjem. Za hagiografsko zbirko Antona Krempla med drugim zapiše, da se je med precejšnjim številom šolskih in nabožnih knjig »ljudem najbolj prikupilo *Branje od svetnikov*« (Slodnjak 1934: 113), medtem ko hagiografskih del drugih avtorjev ne navaja več poimensko, temveč jih združuje pod splošnejšo oznako »svetniški življenjepisi« (Slodnjak 1934: 141). V svojem kasnejšem literanozgodovinskem pregledu *Slovensko slovstvo* (1968) dela s svetniško življenjepisno tematiko obravnava v kontekstu baročne retorske proze in jih označuje kot »neuspele« prozne poskuse:

Še dlje si je upal v tem pogledu bedni pesmar Maksimilijan Redeski, ako je on anonimni avtor življenjepisne povesti *Kesanje imenitne grešnice* (1769), ki pa v

primerjavi s Svetokriškim in z Rogerijem pomeni napredek samo v kompoziciji, ne v vsebini in pripovednem načinu (Slodnjak 1968: 55).

V *Zgodovini slovenskega slovstva I–VII* (1956–1971), ki je izšla pod uredništvom Lina Legiša, so hagiografije umeščene v poglavje *Ljudsko slovstvo* in pojmovane kot krščanske pripovedke z nabožno-vzgojnim namenom (Matičetov 1956: 129–130). V drugih poglavjih Legiševe literarne zgodovine zato njihovih navedb ni oziroma so tovrstna dela smatrana kot del biografike (Legiša 1959: 155). Novosti pri obravnavi hagiografij ne prinaša niti *Zgodovina slovenskega slovstva I–IV* (1968–1970) Jožeta Pogačnika, v kateri so svetniški življenjepisi obravnavani kot del slovstvene dejavnosti Marka Pohlina, ki je »načrtno gojil hagiografsko zvrst, kar je ob pastoralnem pomenu razvijalo tudi pripovedno tehniko in zbujalo možnosti za nastanek pripovedne proze« (Pogačnik 1969: 166). Pogačnik to navedbo razširi v *Slovenskem slovstvu v obdobju razsvetljenstva* (1995), ko zapiše, da se je s tovrstnimi deli v obdobju razsvetljenstva

[n]adaljeval še drugačen tip proze, ki ga označujejo Pohlinovi hagiografiji o sv. Izidorju in sv. Notburgi ter (verjetno Knobljeva) prireditve historije o sv. Genovefi. Omenjeni teksti pa niso bili izvirni, marveč se je z njimi na Slovenskem začela uveljavljati pobožno-poučna in moralistično usmerjena proza, katere avtor je bil Nemec Krištof Schmid (1768–1854). Ta proza je idejno nadaljevanje nekdanje vrednote, na začetku XIX. stoletja pa je dobila tudi aktualen družbeno-politični pomen« (Pogačnik 1995: 110).

Resnejšo pozornost literarnovednih raziskovalcev so hagiografije vzbudile v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja v okviru razpravljanj o definiranju pripovedne univerzalije začetkov izvirne slovenske pripovedne proze v prvi polovici 19. stoletja.² V tem oziru so bistvene predvsem razprave Matjaža Kmecla in Janka Kosa.³ Matjaž Kmecl v monografiji *Od pridige do kriminalke* (1975) deli starejšo slovensko pripovedno tradicijo na dvojce vrst – na folklorne pripovedi in slovensko nabožno

² Zaradi količine razprav, ki se v zadevnem obdobju posvečajo univerzalijam začetkov slovenske izvirnega pripovedništva, v prispevek vključujem le tiste, ki hagiografije neposredno naslavljajo.

³ Pri obeh avtorjih se navezujem na ugotovitve v njunih monografskih objavah, ki že vključujeta starejše prispevke, navezujoče se na izbrane teme iz razvoja in začetkov slovenske pripovedne proze. Na pomen obeh avtorjev pri raziskovanju hagiografskega pripovedništva je nedavno opozorila tudi Alenka Koron (2023: 31–32).

literaturo, pod katero umešča retorsko prozo in svetniške življenjepise (Kmecl 1975: 16–17). Kot ponazorilo (ne)pripovedne obdelave svetniških življenjepisov podaja primer Veritijevih *Življenj svetnikov* in na podlagi odlomkov iz življenjepisa sv. Hilariona in sv. Romana presodi, da je življenjepisec uporabil zapisani dramatični trenutek iz svetnikovega življenja za uveljavljanje krščanskega nauka in iz poprejšnjih pripovedi napravil eksempl (Kmecl 1975: 18). Mnenje Janka Kosa v *Primerjalni zgodovini slovenske literature* (1987), ki zadeva Veritijevo obdelavo svetniških življenjepisov je podobno Kmeclovemu, vendar Kos hagiografije izključuje iz pripovedne proze, zaradi pomanjkanja umetnostno-estetskih nagibov, skromno razvitih pripovednih prvin in didaktičnosti oziroma poudarjenosti nelitararne funkcije (Kos 2001: 112; Koron 2023: 32). Podobno kot Kos in Kmecl tudi Miran Hladnik v prispevku *Slovenski ženski roman v 19. stoletju* (1981), prepozna kot enega izmed izvirov slovenskega ženskega romana ženskosvetniške povesti, kakršne so se pojavljale v razširjenih življenjepisih svetnic. Čeprav jim v prispevku ne posveti večje raziskovalne pozornosti, kot zanimivost izpostavlja podatek, da je

[o]d 1828 do 1900 izšlo štirinajst naslovov takih knjig (vanje so vključene tudi vse tri biografije svetnikov in svetnic božjih (Veritijeva, Slomškova in Rogačeva), iz katerih je kdaj pa kdaj kakšna priljubljena mučenica doživela poseben natis, s ponatisi vred dvajset knjig (Hladnik 1981: 281–282).

O hagiografijah je v okviru kulturnozgodovinskih študij v zadnjem desetletju 20. stoletja pisal tudi Igor Grdina, ki je izdal več monografskih študij o slovenski starejši nabožni književnosti. V pregled *Starejše slovenske nabožne književnosti* (1997) vključuje Veritijeve svetniške življenjepise, katerih navedbo podkrepi s ponazorjalnim pripovednim odlomkom iz življenja sv. Hermagora in Fortunata (Grdina 1997: 247–248). Obširneje je o Veritijevi zbirki pisal dve leti kasneje v monografiji *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva* (1999), v kateri jo označuje kot »veliko novost tistega časa, ki se je Slovencem zelo priljubila« (Grdina 1999: 54), in geselskem zapisu, ki ga je prispeval za *Slovensko kroniko XIX. stoletja* (2001), v katerem jo označuje kot »eno prvih uspešnic na slovenskem književnem trgu v prvi polovici 19. stoletja« (Grdina 2001: 172). Najobširneje in najbolj sistematično pa je ob koncu 20. stoletja o hagiografijah pisal Marijan Smolik v svojih homiletično-literarnozgodovinskih študijah. Prvič jih omenja v razpravi o *Stari cerkveni književnosti na Slovenskem* (1995: 181–185), v kateri Veritijeve, Slomškove in Rogač-Torkarjeve izdaje življenjepisov svetnikov označi kot eno izmed značilnih novosti slovenske

cerkvene književnosti 19. stoletja (Smolik 1995: 184–185). Dve leti pozneje je objavil do danes edini obstoječi pregled pomembnejših hagiografskih del v slovenskem jeziku od začetkov pismenstva pa vse do konca 20. stoletja z naslovom *Pregled slovenskega hagiografskega slovstva* (1997: 497–514). Vanj je vključil poglobitve srednjeveške rokopisne spomenike s svetniško tematiko, svetniške pridige, litanije, svetniške pesmi in prozno hagiografijo. Ugotovitve je štiri leta kasneje objavil tudi v geselskem članku *Življenje svetnikov*, ki ga je prispeval za *Enciklopedijo Slovenije* (Smolik 2001: 364–365).

Pregled razprav o hagiografijah po letu 2010

Novejše raziskave, ki so z različnimi pristopi relativirale utemeljenost strogega razlikovanja med literarnim in neliterarnim, v sistem slovenske literature zopet začenjajo vključevati odrinjene in obrobne literarne podsisteme ter njihove historične in konvencijske kontekste (prim. Žejn 2021; Koron 2023: 33). Hagiografije in različne manifestacije hagiografskega diskurza tako postajajo v zadnjih letih tudi na Slovenskem predmet samostojnih literarnovednih raziskav. Po letu 2010 se je najprej o njih razpravljalo v okviru preučevanj rokopisne kulture starejšega slovenskega slovstva. Izpostaviti velja prispevek Matije Ogrina *Dober Legent teh Suetnikov* (2011: 65–78), ki z gledišč sodobne literarne vede obravnava istoimenski koroški rokopis iz 18. stoletja. Ogrin v prispevku kot eden prvih sodobnejših slovenskih raziskovalcev opozarja na pomanjkanje védenja o slovenskih hagiografijah. V razpravi zapiše, da

[v] starejšem slovenskem slovstvu med srednjim vekom in razsvetljenstvom pogrešamo neko literarno zvrst, ki je bila skozi srednji vek in še dolgo v moderno dobo v evropski literaturi zelo popularna in razširjena, vendar je iz evidence slovenske literarne zgodovine videti, kakor da se v slovenskem jeziku razmeroma dolgo ni razvila: to je hagiografija – vitae sanctorum, življenjepisi ali žitja svetnikov. [...] Ta »vrzel« v starejšem slovenskem slovstvu je nenavadna in vsiljuje podobo, da verjetno ne razpolagamo z vsemi potrebnimi podatki in da morda celo ne gre za vrzel v slovenskem slovstvu, ampak v slovenski literarni zgodovini [...] (Ogrin 2011: 65–66).

Izkazana tipološko-razvojna praznina se postopoma začenja zapolnjevati s študijami Andrejke Žejn (2023a: 13–28; 2023b: 93–109), Irene Avsenik Nabergoj (2016: 585–596), Tanje Žigon (2020: 397–416) in drugih raziskovalcev, ki poudarjajo mesto hagiografskega žanra v razmerju med

slovensko knjižno in rokopisno kulturo ter vpliv prevajalskih procesov na razvoj slovenskih hagiografskih del. V letu 2016 je v uredništvu Marijana Dovića izšla tudi kolektivna monografija z naslovom *Kulturni svetniki in kanonizacija* (2016). Monografija, ki se prvenstveno sicer ne posveča slovenskim hagiografijam, predstavlja pomemben doprinos stroki, saj vpeljuje nekatere analitične koncepte, ki so bistveni za raziskovanje hagiografij. V slovensko literarno vedo vpeljuje koncept hagiografskega diskurza (fr. *discours hagiographique*), ki ga je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja osnoval francoski raziskovalec Marc Van Uytvanghe, danes pa velja za enega splošno sprejetih preučevalnih horizontov. Na določnice hagiografskega diskurza je na Slovenskem prvi opozoril David Movrin v svoji doktorski disertaciji, koncept pa za Dovićevo monografijo povzel v razpravi *Evropska hagiografija med Bogom in narodom* (Movrin 2016: 79–91). Tovrstnega raziskovalnega pristopa se je v študiji o *Hagiografskem diskurzu v zgodnjih biografijah o Francetu Prešernu* poslužila tudi Alenka Koron, ki opozarja na podobnosti v rabi narativnih strategij za poudarjanje moralnih vrlin in oblikovanje idealizirane podobe pesniške osebnosti ter vzpostavitev analogije s krščanskimi svetniki (Koron 2016: 239–254). Hagiografija je kot aktualna tema raziskav uvrščena tudi v raziskovalni program *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* (P6-0156) (Jesenšek 2020: 14–16) na Univerzi v Mariboru, v okviru katerega to temo raziskuje tudi avtorica razprave (Požin, 2023a: 87–102; Požin 2023b: 501–512; Požin 2023c: 238–258; Požin 2025: 109–126), skupaj z Blanko Bošnjak. Bošnjak je v okviru raziskovanj svetniških življenjepisov obravnavala Kremplove krščanske hagiografske pripovedi iz zbirke *Branje od tih v kmetičke kalendre postavljenih ino nekerih drugih svetnikov* v prispevku *Krščanske hagiografske pripovedi Antona Krempla* (2021: 114–124) in jih povezala s teoretičnimi opredelitvami krščanske hagiografije kot žanra. Raziskovalno pozornost je posvetila tudi pojavnosti izbranih hagiografskih referenc kot citatnih figur na način medbesedilnega sklicevanja v korpusu kratkih pripovednih besedil časnika *Besednik* (Bošnjak 2023a: 221–237). Spoznanja teh razprav so bila upoštevana v doslej edini obstoječi specializirani znanstveni kolektivni monografiji z naslovom *Hagiografija v luči sodobnih raziskav* (2023), ki je prav tako nastala pod uredništvom Blanke Bošnjak. Monografija vključuje dvajset prispevkov, razdeljenih v štiri tematske sklope, ki s študijami primerov zajemajo pojavno raznoliko hagiografsko produkcijo in jo sistematično vključujejo v slovensko literarno vedo. Med literarnovedne študije, ki obravnavajo slovenska hagiografska pripovedna besedila, sodijo prispevki *Naratološki vidiki in hagiografski diskurz v*

Življenju svetnikov in prestavnih godov Franca Veritija Alenke Koron (2023: 29–44), v katerem so Veritijeve svetniški življenjepisi obravnavani z izbranih naratoloških perspektiv hagiografskega diskurza, *Rokopisne svetniške legende iz 18. stoletja v koroško obarvanem jeziku* Andrejke Žejn (2023: 13–28), v katerem avtorica obravnava rokopis *Dober Legent teh Suetnikov* s primerjalnega in jezikovnega vidika, *Hagiografske značilnosti v kratkih pripovednih besedilih Mohorjevih koledarjev druge polovice 19. stoletja* Blanke Bošnjak (2023: 67–85), v katerem so analizirane spremembe objav hagiografskih pripovedi v Mohorjevih koledarjih druge polovice 19. stoletja, in *Hagiografske pripovedi v katoliškem almanahu Drobtinice* (Požin 2023a: 87–102), v katerem avtorica pričujočega prispevka primerjalno analizira izbrane hagiografske prozne sestavke v katoliškem almanahu *Drobtinice*. Kljub temu, da se predstavljeni prispevki pri obravnavi slovenskih hagiografskih besedil v vsebinskih podrobnostih razlikujejo, pa vsi odpirajo nadaljnja raziskovalna izhodišča za obravnavo kompleksne hagiografske pripovedne produkcije, s katero se še danes ohranja spomin na svete moške in žene, ki so imeli pomembno družbeno-kulturno vlogo v posameznih skupnostih.

Sklep

Iz pregleda izbranih študij je mogoče povzeti ugotovitev, da je bil odnos do hagiografij v slovenski literarni vedi praviloma bolj izključujoč kot vključujoč, čeprav so bile le-te vseskozi del slovenske književne tradicije, kar potrjujejo številne razdrobljene omembe hagiografskih besedil, ki so z različno natančnostjo zabeležene v starejših pregledih slovenskega slovstva. Literarni zgodovinarji 19. in 20. stoletja so jim v biografsko-bibliografsko zaznamovanih slovstvenozgodovinskih pregledih priznavali mesto v okviru nabožno-poučnega pismenstva in baročne retorske proze, pa tudi v razvojni zvezi s pisci in njihovim vzgojno-slovstvenim delovanjem. Hagiografije so največkrat omenjene pri Marku Pohlinu, Francu Veritiju, Antonu Krempelu, Antonu Martinu Slomšku in Janezu Ciglerju, večkrat pospremljene s kratkimi nestrokovnimi opazkami o njihovi jezikovni podobi, kar so avtorji podkrepli z navedbo odlomkov iz življenj sv. Cirila in Metoda ter na ta način usmerjali zgodnjo recepcijo hagiografskega slovstva, presojano z vzgojnega, neestetskega vidika. Redkeje so omembe hagiografskih pripovednih del v sklopu rokopisnega slovstva iz zgodnejših obdobj, medtem ko obravnav hagiografij, ki so izšle po letu

1900, ni več zaznati. Predmet resnejšega literarnovednega proučevanja so postale v okviru literarnozgodovinskih in komparativističnih raziskav v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, vendar ne kot samostojen predmet obravnave, temveč v razpravah o definiranju pripovedne univerzalije začetkov izvirne slovenske pripovedne proze v prvi polovici 19. stoletja. Šele z novejšimi sistemskimi pogledi na slovensko literaturo, ki so do preteklih odrinjenih in obrobnih literarnih podsistemov bolj vključujoči, se postopoma spreminja tudi odnos do hagiografskega slovstva. Če sodimo po številu novejših člankov in razprav, ki hagiografije in različne manifestacije hagiografskega diskurza obravnavajo kot samostojno entiteto, lahko sklepamo, da se hagiografije postopoma uveljavljajo kot relevanten predmet raziskovanja in postajajo pomemben del širšega literarnovednega in kulturnozgodovinskega diskurza.

Literatura

Irena AVSENIK NABERGOJ, 2016: Izvori in tradicija literarne zvrsti vita Christi v Poljanskem rokopisu. *Bogoslovni vestnik* 76/3–4, 585–596.

Blanka BOŠNJAK, 2021: Krščanske hagiografske pripovedi Antona Krempla. *Deroči vrelec Antona Krempla*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 141). Maribor: Univerzitetna založba. 114–124.

Blanka BOŠNJAK, 2023a: Izbrane hagiografske in svetopisemske reference v korpusu kratkih pripovednih besedil časnika Besednik. *Slavia Centralis* 16/2, 221–237.

Blanka BOŠNJAK (ur.), 2023b: *Hagiografija v luči sodobnih raziskav*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Darko DOLINAR, 2018: *Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Karel GLASER, 1894–1898: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska Matica.

Ivan GRAFENAUER, 1909–1911: *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I–II*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.

Ivan GRAFENAUER, 1920: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

Ivan GRAFENAUER, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.

Igor GRDINA, 1997: *Starejša slovenska nabožna književnost*. Ljubljana: DZS.

- Igor GRDINA, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- Igor GRDINA, 2001: Življenje svetnikov – ena prvih uspešnic. *Slovenska kronika XIX. stoletja*. 1800–1860. Ur. Janez Cvirn. Ljubljana: Nova revija. 172.
- Miran HLADNIK, 1981: Slovenski ženski roman v 19. stoletju. *Slavistična revija* 29/3, 259–296.
- Anton JANEŽIČ, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec: Eduard Liegel.
- Marko JESENŠEK, 2020: The Slovenian language, literature and teaching of Slovenian language research project. *Slavia Centralis* 13/2, 7–30.
- France KIDRIČ, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. 1–5. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Jurij KLEINMAYR, 1881: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Koper: samozaložba.
- Matjaž KMECL, 1975: *Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Alenka KORON, 2016: Hagiografski diskurz v zgodnjih biografijah o Prešernu. *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ur. Marijan Dovič. Ljubljana: Studia Litteraria. 239–254.
- Alenka KORON, 2023: Naratološki vidiki in hagiografski diskurz v Življenju svetnikov in prestavnih godov Franca Veritija. *Hagiografija v luči sodobnih raziskav*. Ur. Blanka Bošnjak. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 29–44.
- Janko KOS, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Janko KOS, 1992: Legenda. *Enciklopedija Slovenije* 6. Ur. Alenka Dermastia. Ljubljana: Mladinska knjiga. 117–118.
- Lino LEGIŠA (ur.), 1956–1971: *Zgodovina slovenskega slovstva I–VII*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Matija MAJAR, 1849: Slovensko slovstvo. *Drobtinice* 4, 204–216.
- Josip MARN, 1885–1892: *Jezičnik: knjiga slovenska v XIX. veku*. Ljubljana: Rudolf Milic.
- Ivan MACUN, 1883: *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. Gradec: samozaložba.
- David MOVRIN, 2016: Evropska hagiografija med Bogom in narodom. *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ur. Marijan Dovič. Ljubljana: Studia Litteraria. 79–91.
- Matija OGRIN, 2011: Dober Legent teh Suetnikov. *Koroški rokopis iz 18. stoletja*. *Primerjalna književnost* 34/4, 65–78.

Martina OROŽEN, 2008: Podoba svetega Martina v »životopisih« svetnikov in v leposlovju 19. stoletja. *Sveti Martin Tourski kot simbol evropske kulture*. Ur. Jasmina Arambašić. Celovec: Mohorjeva Celovec. 183–194.

Martina OROŽEN, 2011: Anton Martin Slomšek, Djanje svetnikov božjih – vzgoja duha, kultura srca in govora v novoslovenskem knjižnem jeziku sredi 19. stoletja. *Slavia Centralis* 4/1, 14–47.

Martina OROŽEN, 2013: Ciril-Metodiana 19. in 20. stoletja Ob 1150. obletnici prihoda svetih bratov na Moravsko. *Edinost in dialog* 68/1–2, 95–117.

Jože POGAČNIK, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva III*. Maribor: Obzorja.

Jože POGAČNIK, 1990: *Starejše slovensko slovstvo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Jože POGAČNIK, 1995: *Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Karin POŽIN, 2023a: Hagiografske pripovedi v katoliškem almanahu Drobtnice. *Hagiografija v luči sodobnih raziskav*. Ur. Blanka Bošnjak. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 87–102.

Karin POŽIN, 2023b: Kratek pregled tiskanih hagiografij na slovenskem Štajerskem v 19. stoletju. *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Ur. Jožica Jožef Beg, Mia Hočevár, Neža Kočnik. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 501–512.

Karin POŽIN, 2023c: Hagiografija kot makrožanr. *Slavia Centralis* 16/2, 238–258.

Karin POŽIN, 2025: Kratka hagiografska pripovedna besedila v Keršanskem devištvu Antona Martina Slomška. *Preučevanje otroške in mladinske književnosti*. Ur. Dragica Haramija. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 109–126.

Ivan PRIJATELJ, 1938–1940: *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: Akademsko založba, Znanstveno društvo.

Jakob SKET, 1886: Legende Martina Kohemskega v slovenskem prevodu. *Kres* VI/2, 171–176.

Jakob SKET, 1893: *Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol*. Dunaj: C. kr. zal. šolskih knjig.

Anton SLODNJAK, 1934: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademsko založba.

Anton SLODNJAK, 1968: *Slovensko slovstvo: Ob tisočletnici Brižinskih spomenikov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Marijan SMOLIK, 1995: Stara cerkvena književnost na Slovenskem: 16.–19. stoletje. *Dom in svet* 8/1, 181–196.

Marijan SMOLIK, 1997: Pregled slovenskega hagiografskega slovstva. *Zbornik ob sedemdesetletnici Franceta Bernika*. Ur. Jože Pogačnik. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. 497–514.

Marijan SMOLIK, 2001: Življenje svetnikov. *Enciklopedija Slovenije* 15. Ur. Marjan Javornik. Ljubljana: Mladinska knjiga. 364–365.

Paul Joseph ŠAFÁRIK, 1864–1865: *Geschichte der südslawischen Litteratur I–III*. Praga: Verlag von Friedrich Tempsky.

Karel ŠTREKELJ, 2012–2014: *Zgodovina slovenskega slovstva I–IV*. Ur. Matija Ogrin. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Franc ZADRAVEC, 1999: *Slovenska književnost II*. Ljubljana: DZS.

Tanja ŽIGON, 2020: Traduzioni di libri per il popolo in sloveno: la leggenda di santa Genoveffa e il suo primo traduttore. *Acta Histriae* 28/3, 397–416.

Andrejka ŽEJN, 2021: *Izhodišča slovenske pripovedne proze: Dvestoletna tradicija slovenske pripovedne proze: od sredine 17. do sredine 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC. [10. avgust 2025]

Andrejka ŽEJN, 2023a: Rokopisne svetniške legende iz 18. stoletja v koroško obarvanem jeziku. *Hagiografija v luči sodobnih raziskav*. Ur. Blanka Bošnjak. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 13–28.

Andrejka ŽEJN, 2023b: Legenda o sveti Genovefi Martina Cochemskega v slovensčini: stik slovenske rokopisne in knjižne kulture? *Jezik in slovstvo* 68/2, 93–109.

AN OVERVIEW OF RESEARCH ON HAGIOGRAPHIES IN SLOVENIAN LITERARY STUDIES

Summary

Hagiography occupies an important place in the European literary heritage, as the lives of saints – with their dynamic and often vividly structured narratives – have for centuries captivated a broad readership. Although hagiographic writing has continuously been part of the Slovenian literary tradition and has contributed to the advancement of literary, linguistic, and spiritual culture, it has largely remained marginal within the Slovenian literary scientific community. Earlier literary-historical discourse tended to classify hagiographic works within the framework of devotional and popular didactic writing. In surveys of early Slovenian literature (among others Šafárik (1864), Marn (1885–1892), Kleinmayr (1881), Macun (1883), Glaser (1894–1898), Grafenauer (1920), Kidrič (1929–1938), Slodnjak (1934), and others), these texts were typically labeled as reading material intended for a “less educated audience”, characterized by a predominantly religious and didactic function. Due to the long-standing conviction that hagiography lacked genuine artistic and aesthetic motivation, such texts began attracting more substantial scholarly attention only in the 1970s and 1980s, when scholars like Matjaž Kmecl (1975), Miran Hladnik (1981), and Janko Kos (1987), in their discussions on defining the narrative universals of early Slovenian fiction of the nineteenth century, made at least peripheral references to the role of hagiographic writing. Although these scholars did not entirely disregard the narrative features of saints’ biographies,

they excluded them from the canon of Slovenian narrative prose due to their didactic orientation. Recent literary-historical approaches of the past two decades – characterized by a more inclusive attitude toward previously marginalized or semi-literary genres – have begun to recognize hagiography as an autonomous and integral subsystem within the system of Slovenian literature. Consequently, various manifestations of hagiographic discourse are now emerging in Slovenia as legitimate subjects of independent literary research. Judging by the increasing number of recent studies by Matija Ogrin (2011), Irena Avsenik Nabergoj (2016), Alenka Koron (2016, 2023), Blanka Bošnjak (2021, 2023), and Andrejka Žejn (2023), hagiography is gaining recognition as a distinct scholarly entity also within Slovenian literary studies. – Hereby, it is significantly broadening the scope of our understanding of past literary creativity.

Možnosti za razvijanje medkulturne zmožnosti pri jezikovnem pouku v osnovni šoli (na primeru izbranega gradiva za 6. razred)

MELITA ZEMLJAK JONTES

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
melita.zemljak@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.12>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Prispevek prinaša analizo zastopanosti medkulturne in večjezične zmožnosti v slovenskem izobraževalnem sistemu z vidika vsebin ter ciljev v učnih načrtih (2018 in 2025) za 6. razred pri predmetu slovenščina v osnovni šoli in z vidika zastopanosti gradiv v izbranem učbeniškem gradivu *Slovenščina v oblaku*. *Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 6. razredu osnovne šole* s prikazom možnosti nadaljnjih obravnav.

Ključne besede: medkulturna zmožnost, jezikovni pouk, osnovna šola, učni načrt, učbeniška gradiva, slovenščina

The paper presents an analysis of the representation of intercultural and multilingual competence in the Slovene education system from the perspective of content and objectives in the curricula (2018 and 2025) for the 6th grade in the subject Slovene in primary school, and from the perspective of the representation of materials in the selected textbook *Slovenščina v oblaku*. *Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 6. razredu osnovne šole* with a presentation of possibilities for further discussion.

Keywords: intercultural competence, language teaching, primary school, curriculum, textbooks, Slovene

Uvod

Jezik je nepogrešljiv del našega vsakdana, je del osebne in del nacionalne identitete. Zato je zelo pomembno spodbujanje uspešne dvosmerne komunikacije s temeljnim ciljem uspešnega sporazumevanja, in sicer tako med

učenjem kot tudi med poučevanjem, pri pouku slovenščine kot tudi pri pouku drugih predmetnih področij,¹ na vseh stopnjah formalnega izobraževanja, ne glede na materni jezik posameznika.² Pri razvijanju medkulturne zmožnosti je ključnega pomena izhajanje iz kulturnih zakonitosti primarnega okolja učečih se, prav tako pa tudi njihova aktivna vključitev v aktivnosti z raznovrstnimi jezikovnimi dejavnostmi, pri katerih je medkulturnost izražena bodisi eksplicitno (npr. s temami za obravnavo, z izbranimi besedili, z usvajanjem besedišča v konkretnih življenjskih situacijah) bodisi implicitno (npr. ob obravnavi določene besedne vrste z besediščem ali besedili, ki nudijo izhodišča za razmišljanje). Razvijanje medkulturne zmožnosti je pomembna tako za tiste učeče se, ki se vključujejo v (slovenski) jezikovni prostor in izobraževalni sistem, kot tudi za tiste, ki jim je uradni jezik države (slovenščina) tudi materni jezik in jezik izobraževanja. Prispevek v izhodišče razvijanja medkulturne zmožnosti postavlja tiste učeče se, ki jim je slovenščina materni jezik, tako pri analizi učnih načrtov za predmet slovenščina v osnovni šoli (6. razred drugega vzgojno-izobraževalnega obdobja) kot v izbranem učbeniškem gradivu.

Vloga, položaj slovenščine v Evropski uniji in v Sloveniji

Priporočilo Sveta Evropske unije v skupnem evropskem referenčnem okviru za jezike izpostavlja učenje jezikov, medkulturno razumevanje in sodelovanje kot podlago za opredeljevanje jezikovnih kompetenc, zlasti nanašajočih se na tuje jezike (2018: 3). Dokument Sveta Evropske unije *Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir (Priloga)* v nadaljevanju spretnosti (kot so kritično mišljenje, reševanje problemov, timsko delo, sporazumevalne in pogajalske spretnosti, analitične spretnosti, ustvarjalnost in medkulturne spretnosti) opredeljuje kot sestavne dele vseh osmih ključnih kompetenc (pismenosti; večjezičnosti; matematične, naravoslovne in inženirske kompetence; digitalne in tehniške

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² V prispevku je za posameznike, posameznice, učenke, učence ipd. uporabljena moška slovnična oblika, ki velja enakovredno za oba spola (razen v citatih, kjer je zapisano spolsko razlikovalno).

kompetence; osebnostne in družbene kompetence ter zmožnosti pridobivanja novih kompetenc; aktivnega državljanstva; podjetnostne kompetence; kulturne zavesti in izražanja). Vse te spretnosti obravnava kot enako pomembne, saj vsaka od njih prispeva k uspešnemu življenju v družbi, uporabljajo se v različnih okoliščinah, kombinacijah, se prekrivajo in povezujejo, podpirajo druga drugo (2018: 7–8). Pri tem razvoj pismenosti postavlja za temelj nadaljnjega učenja in nadaljnje jezikovne interakcije, pismenost pa opredeljuje kot sposobnost (2018: 8) »prepoznati, razumeti, izraziti, ustvariti in razlagati koncepte, čustva, dejstva in mnenja v ustni in pisni obliki z uporabo vizualnega, zvočnega in digitalnega gradiva na vseh področjih in v vseh okoliščinah. Pomeni sposobnost uspešnega sporazumevanja in povezovanja z drugimi na ustrezen in ustvarjalen način.« Izpostavljam še drugo kompetenco, večjezičnost, ki (2018: 8) »določa sposobnost ustrezne uporabe različnih jezikov za učinkovito sporazumevanje. Zanj na splošno veljajo iste glavne razsežnosti spretnosti kot za pismenost.« V izobraževalnem prostoru je vse bolj pomembna tudi digitalna kompetenca, ki (2018: 9) »vključuje samozavestno, kritično in odgovorno uporabo digitalnih tehnologij ter interakcijo z njimi pri učenju, delu in družbenem udejstvovanju.«

V 11. členu *Ustave Republike Slovenije* (1991) je slovenščina opredeljena kot uradni jezik Slovenije (in na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina). *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025* kot osrednji cilj slovenske jezikovne politike opredeljuje (2021: 8) »[o]blikovanje skupnosti samostojnih govorcev in govork z razvito jezikovno oziroma sporazumevalno zmožnostjo v slovenščini, kakovostnim in učinkovitim znanjem drugih jezikov, z razvito bralno kulturo v slovenščini, z visoko stopnjo jezikovne samozavesti in z ustrežno stopnjo pripravljenosti za sprejemanje jezikovne in kulturne različnosti.« Kot »temelj vseh drugih pismenosti in [kot] ključna za razvijanje posameznikovih in posamezničinih sposobnosti ter njuno uspešno sodelovanje v družbi« je v *Nacionalni strategiji za razvoj bralne pismenosti za obdobje 2019–2030* (2019: 3) opredeljena bralna pismenost.³

Jezika se lahko učimo s treh ključnih položajev, tj. v okviru formalnega izobraževanja (na vseh stopnjah izobraževanja, torej v vrtcu, osnovni šoli, srednji šoli, na univerzi, z opredeljenimi cilji v učnem načrtu oz. kurikulu,

³ O gradnikih bralne pismenosti v slovenskem (izobraževalnem) prostoru v Haramija (2020).

v katalogu znanja, učnih načrtih študijskih predmetov), neformalnega izobraževanja (npr. z vključenostjo v interesne dejavnosti, izvenšolske dejavnosti, tudi z opredeljenimi cilji) in v okviru priložnostnega (informalnega) izobraževanja (kadar koli in kjer koli, v vsakodnevnih situacijah, kjer cilji učenja jezika niso zastavljeni).⁴ V okviru slovenskega formalnega izobraževanja je slovenščina *učni jezik* pri vseh dejavnostih v vrtcu, pri (vseh) predmetih v osnovni šoli in vseh vrstah srednjih šol, v vseh študijskih programih;⁵ jezik *področij dejavnosti* v vrtcu in *učni predmet* v osnovni šoli ter v vseh vrstah srednjih šol. Na spletnem mestu državne uprave Republike Slovenije je zapisano,⁶ da je obvladovanje učnega jezika prvi pogoj za uspešno delo v šoli, sploh, ker je šolski prostor pravzaprav večjezičen zaradi učečih se, ki vanj vstopajo z različnimi materinščinami in z različnim znanjem nematerijalnih jezikov.⁷ Pomembno je, da je poudarjeno, da vzgojno-izobraževalni proces temelji na uporabi jezika in da je zato vsak učitelj, torej ne glede na predmetno področje, tudi učitelj jezika.

Medkulturna zmožnost

Medkulturna zmožnost je tesno povezana predvsem s ključnimi kompetencami pismenost, večjezičnost, državljanska kompetenca in je v *Ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir* opredeljena kot zmožnost posameznika za učinkovito vključevanje v večjezično in večkulturno družbo s spoštovanjem kulturne raznovrstnosti, z zanimanjem za različne jezike ter za medkulturno sporazumevanje. Pri

⁴ *Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir* (2018: 7).

⁵ »Izjeme so študijski programi tujih jezikov; skupni študijski programi, ki se izvajajo s tujimi izobraževalnimi institucijami; študijski programi, ki jih visokošolski zavodi izvajajo v tujini; deli študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine; študijski programi ali deli študijskih programov, če se vzporedno izvajajo tudi v slovenskem jeziku, vendar se izvajanja v tujih jezikih ne financirajo iz javnih sredstev.« (Jesenšek 2024: 37)

⁶ Jeziki v vzgoji in izobraževanju (<https://www.gov.si teme/jeziki-v-vzgoji-in-izobrazevanju/>).

⁷ Na spletni strani je tako zapisano še, da se v šoli slovenščina ne pojavlja zgolj kot materni jezik, ampak tudi kot drugi jezik v različnih vzgojno-izobraževalnih situacijah: na obeh narodnostno mešanih območjih, kjer so otroci, učenci in dijaki dvojezični; pri vključevanju priseljencev; pri vključevanju Romov; za uporabnike slovenskega znakovnega jezika.

tem je treba spoštovati jezikovno ozadje vsakega posameznika, materni jezik pripadnikov manjšin ali oseb z migrantskim ozadjem ter uradni jezik ali jezike držav(e) kot skupnega okvira za sporazumevanje (2018: 8). Predstavljena državljanska kompetenca vključuje ozaveščenost o ciljih, vrednotah in politikah družbenih ter političnih gibanj z bistvenim poznavanjem evropskega povezovanja in z zavedanjem o raznolikosti in kulturnih identitetah v Evropi, svetu (2018: 10), pri čemer je pomembno tudi zanimanje za humanistiko in ustrezno medkulturno sporazumevanje, saj je vse to potrebno za pripravljenost na premagovanje predsodkov in sklepanje potrebnih kompromisov ter za zagotavljanje socialne pravičnosti in poštenosti (2018: 11).

Razvijanje medkulturne zmožnosti

V šoli je vsem udeležencem izobraževalnega sistema nujno nuditi čim več priložnosti za srečevanje z drugimi kulturami ter jim omogočiti izmenjavo kulturnih izkušenj in znanja. Pomemben cilj izobraževalnih dejavnosti je tako razvoj medkulturne zmožnosti, tj. sposobnosti ustrezne komunikacije s pripadniki druge kulture. »Spodbudno in medkulturno učno okolje, ki omogoča medsebojne stike med pripadniki različnih kultur, pripomore k premagovanju ovir pri komuniciranju ter k preseganju stereotipov in predsodkov.« (Vižintin 2010: 145) Pri tem ni v ospredju zgolj opazovanje podobnosti in razlik med kulturami, ampak tudi razvoj pozitivnega odnosa do različnih kultur, spretnosti kulturološko ustreznega komuniciranja in zavedanja sebe ter drugih. S tem se oblikuje identiteta večjezičnega človeka kot posameznika in kot pripadnika jezikovne/narodne/državne skupnosti. Razvoj medkulturne zmožnosti bi tako moral biti sestavni del vsakega namenskega učenja jezikov. Pomembno je, da udeležencem izobraževalnega sistema omogočimo uporabo vseh jezikov, ki jih zna, in sicer na primeren način, za učinkovito komunikacijo.

Vendarle pa se razvijanje medkulturne zmožnosti, ki naj bi jo obvladal vsak medkulturni govorec, nikoli prav ne zaključi, kajti, kot je poudarjeno v *Beli knjigi Sveta Evrope o medkulturnem dialogu* (2008: 29), se je je treba učiti, vaditi in jo ohranjati vse življenje, saj (Horvat: 111) »se ne more usvojiti sama po sebi, predvsem pa ni stalna. Nikoli ne moremo reči, da 100-odstotno obvladamo medkulturno zmožnost. Zato se morajo cilji, ki si jih postavimo pri pouku, neprestano spreminjati, obnavljati, prilagajati.«

Raziskava

Metodologija dela

Zaradi aktualnosti obravnavane teme razvijanje medkulturne zmožnosti pri pouku jezika v osnovni šoli sta bila najprej pregledana še aktualni učni načrt za predmet slovenščina za osnovno šolo (2018) in novo potrjeni učni načrt (2025), oboje za 6. razred (drugo vzgojno-izobraževalno obdobje). Na podlagi analize vsebin, ciljev, standardov oz. pričakovanih dosežkov, povezanih z razvijanjem medkulturne zmožnosti, je bilo za preverjanje prisotnosti obravnavane teme izbrano učbeniško gradivo *Slovenščina v oblaku. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 6. razredu osnovne šole*. V analizi je bila natančno pregledana in izpisana zastopanost medkulturnih komponent, ki so izkazane eksplicitno z izbranimi temami, z besedili ali besediščem, ponekod pa so izpostavljene tudi implicitno nakazane možnosti za obravnavo medkulturnosti; vse je osmišljeno z jezikovnimi oz. s skupnimi cilji učnih načrtov.

Učni načrt za predmet slovenščina v osnovni šoli (UN 2018 in UN 2025)

Raziskava obsega pregled opredelitve predmeta, namena, vsebin in ciljev za predmet slovenščina v osnovni šoli (za 6. razred) v dveh učnih načrtih, tj. v učnem načrtu iz leta 2018 in v učnem načrtu iz leta 2025, ki bo v uporabi od 1. 9. 2026.

Učni načrt za predmet slovenščina v osnovni šoli (UN 2018)

V učnem načrtu za predmet slovenščina za osnovno šolo (UN 2018) je slovenščina opredeljena (UN 2018: 6) »kot prvi oz. materni jezik za večino učencev in učenk ter kot drugi jezik oz. jezik okolja za vse druge /.../ [, je] temeljni splošnoizobraževalni predmet v osnovni šoli. Učenci in učenke se pri njem usposabljaajo za učinkovito govorno in pisno sporazumevanje v slovenskem jeziku, še posebej v njegovi knjižni zvrsti, razvijajo zavest o pomenu materinščine in slovenščine, o slovenščini kot državnem in uradnem jeziku, o njenem položaju v Evropski uniji ter o njeni izrazni razvitosti na vseh področjih zasebnega in javnega življenja.«

Kot namen jezikovnega pouka je izpostavljeno razvijanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem (knjižnem) jeziku z zaznavanjem kulturnih, etičnih, duhovnih in drugih razsežnosti, s čimer se utrjujejo kulturna, domovinska in državljanska vzgoja ter medkulturna in širša socialna zmožnost (UN 2018: 6). Med splošnimi cilji je izpostavljeno (UN 2018: 7) »oblikovanje osebne, narodne in državljanske identitete ter razvijanje ključnih zmožnosti vseživljenjskega učenja – predvsem sporazumevanje v slovenskem (knjižnem) jeziku, socialno, estetsko, kulturno in medkulturno zmožnost, učenje učenja, informacijsko in digitalno pismenost, samoiniciativnost, kritičnost, ustvarjalnost, podjetnost ipd.«. V 1. cilju sta izpostavljeni oblikovanje pozitivnega razmerja do slovenskega jezika in do svojega prvega jezika (če ta ni slovenščina) ter zavedanja (UN 2018: 7) »pomembne vloge materinščine in slovenščine v svojem osebni in družbenem življenju«. Izpostavljeno je, da učenci (UN 2018: 7) »[t] ako razvijajo svojo jezikovno, narodno in državljansko zavest, spoštovanje in naklonjenost do drugih jezikov in narodov ter medkulturno in socialno zmožnost. Imajo jasno predstavo o razmerjih med jeziki ter o vlogi prvega jezika in tujih jezikov, vedo, da je slovenščina lahko tudi drugi ali tuji jezik, in to tudi upoštevajo v vsakdanjem življenju. Zavedajo se tudi vloge, ki jo je imela slovenščina v zgodovini slovenskega naroda; spoznavajo temeljne mejnike v razvoju slovenskega (knjižnega) jezika in slovenske pisave.« Drugi cilj izpostavlja razvijanje (UN 2018: 7) »zmožnost[i] sprejemanja, razumevanja, doživljanja in vrednotenja ter tvorjenja besedil v slovenskem knjižnem jeziku. Hkrati si [učenci] oblikujejo jezikovno in književno kulturo.« Učni načrt branje izpostavlja kot (UN 2018: 7) »priložnost za oblikovanje osebne in narodne identitete, za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše. S spoznavanjem druge kulture in skupnih kulturnih vrednot [učenci] gradijo naklonjen odnos do drugih in drugačnih. Tako razvijajo svojo socialno, kulturno in medkulturno zmožnost ter ozaveščajo pogled na časovno umeščenost obravnavanih umetnostnih besedil.« Četrty cilj izpostavlja, da učenci (UN 2018: 7) »ob sprejemanju, razumevanju, doživljanju in vrednotenju ter tvorjenju besedil razvijajo svojo jezikovno (tj. poimenovalno, skladensko, pravorečno, pravopisno) in slogovno zmožnost, in sicer zato, da bi samozavestno uporabljali slovenski knjižni jezik za svoje osebne, učne, interesne ipd. potrebe.« S petim ciljem (UN 2018: 8) se »ob sprejemanju, razumevanju, doživljanju in vrednotenju neumetnostnih besedil [razvija] tudi [lastna] metajezikovna zmožnost – [pridobiva se] znanje o vlogah jezika ter o

značilnostih slovenskega knjižnega jezika, to pa [se dopolnjuje] z uporabo raznih priročnikov ter [osmišlja] z opazovanjem in prepoznavanjem vloge dane jezikovne prvine v neumetnostnih in umetnostnih besedilih.«

Med operativnimi cilji za področje Jezik (*razvijanje jezikovne, narodne in državljanske zavesti; razvijanje zmožnosti dvosmernega sporazumevanja; razvijanje zmožnosti enosmernega sporazumevanja; razvijanje jezikovne in slogovne zmožnosti* (poimenovalna zmožnost, skladišna zmožnost, pravorečna zmožnost, pravopisna zmožnost, slogovna zmožnost); *razvijanje metajezikovne zmožnosti*; UN 2018: 19–24) izpostavljam predvsem prvi operativni cilj, ki je seveda nujno povezan in prepleten z vsemi drugimi operativnimi cilji.

Za operativni cilj *razvijanje jezikovne, narodne in državljanske zavesti* je za 2. VIO zapisano naslednje (UN 2018: 19–20):

- Učenci in učenke opazujejo, primerjajo, prepoznajo in poimenujejo oz. opisujejo:*
- *sporazumevalne dejavnosti in razna sredstva za sporazumevanje;*
 - *svoj prvi jezik, okoliščine njegove rabe in svoje razmerje do njega;*
 - *poimenovalne, izgovorne in pisne podobnosti in razlike med svojim prvim jezikom in slovenščino (če ta ni njihov prvi jezik);*
 - *vlogo slovenščine v svojem življenju, okoliščine njene rabe in svoje razmerje do nje;*
 - *jezike v Republiki Sloveniji ter posebni status slovenščine v Republiki Sloveniji, italijanščine na dvojezičnem območju slovenske Istre in madžarščine na dvojezičnem območju Prekmurja;*
 - *status slovenščine zunaj Republike Slovenije;*
 - *državne jezike v sosednjih državah;*
 - *tuji jezik, ki se ga učijo, vzroke za njegovo učenje ter izgovorne, pisne in slovnične podobnosti in razlike med njim in slovenščino;*
 - *okoliščine za rabo knjižnega (zbornega) in neknjižnega jezika.*

Učni načrt za predmet slovenščina v osnovni šoli (UN 2025)

V letu 2025 je bil potrjen nov *Učni načrt za predmet slovenščina za osnovno šolo* (UN 2025). V opredelitvi predmeta je pojasnjen temeljni namen predmeta slovenščina kot splošnoizobraževalnega predmeta v osnovni šoli, pri čemer (UN 2025: 11) »je prvi oz. materni jezik za večino učencev in drugi jezik oz. jezik okolja v delu Prekmurja ter v delu slovenske Istre« in »se učenec usposablja za učinkovito govorno in pisno sporazumevanje v slovenskem jeziku, še posebej v knjižni zvrsti, razvija zavest o pomenu slovenščine in materinščine, o slovenščini kot uradnem, učnem in državnem jeziku, o njenem položaju v Evropski uniji ter o njeni izrazni razvitosti

na vseh področjih javnega in zasebnega življenja, pri pouku književnosti pa razvija zmožnost ustvarjalnega dialoga z umetnostnim besedilom».

V temeljnih vodilih predmeta je slovenščina opredeljena takole (UN 2025: 11):

Pri jezikovnem pouku razvijamo sporazumevalno zmožnost v slovenskem knjižnem jeziku, tj. praktično in ustvarjalno obvladovanje vseh sporazumevalnih dejavnosti (tako na funkcionalni kot kritični ravni) in jezikovnosistemskih osnov. Učenec sprejema, razčlenjuje, kritično interpretira, vrednoti razvojni stopnji ustrezna besedila ter tvori po vlogi in izbiri koda(-ov) različna govorjena in zapisana besedila. Ob njih se kritično uči inherentnih lastnosti besedil in jezikovnega sistema ter razvija ustvarjalen, spoštljiv in odgovoren odnos do soljudi, drugačnosti, do naravnega in kulturnega okolja.

Pri književnem pouku se učenec srečuje z umetnostnimi besedili ter ob njih s sprejemanjem in tvorjenjem razvija tudi doživljajsko, domišljijско, ustvarjalno, vrednotenjsko in intelektualno zmožnost. Pri tem se utrjujejo tudi kulturna, domovinska in državljanska vzgoja, medkulturna zmožnost ter zavedanje o vlogi slovenske književnosti in slovenskega jezika pri ohranjanju narodne identitete.

Za drugo vzgojno-izobraževalno obdobje (VIO) je v UN zapisanih devet tem (2025: 8–10): *Sporazumevanje in besedilo; Slovenski jezik v prostoru, družbi in času; Jezikovni sistem in njegova vloga; Pravopis in pravorečje; Slovenščina v digitalni dobi; Književnost in bralni odziv; Zvrsti književnosti in predelave književnih besedil; (Po)ustvarjanje ob književnih besedilih; Književnost v prostoru in času*. Teme so opisane, zapisana so dodatna pojasnila k temi, v posamezni skupini ciljev pa so zapisani cilji, standardi znanja in târmini, ki jih učenec mora poznati oz. razumeti (in/ali znati smiselno uporabljati), lahko pa so navedeni tudi priporočilni pojmi. Pravzaprav so lahko vse teme izhodišče za razvijanje medkulturne zmožnosti, prispevek pa se osredinja predvsem na tiste, ki sledijo (predvsem ključnim) jezikovnim oz. jezikovnokulturnim ciljem posameznih področij skupnih ciljev (*Sporazumevanje in besedilo; Slovenski jezik v prostoru, družbi in času; Jezikovni sistem in njegova vloga; Pravopis in pravorečje; Slovenščina v digitalni dobi*).

V okviru teme *Sporazumevanje in besedilo* (UN 2025: 15)⁸ »učenec uzavešča temeljna jezikovna znanja; dobiva motivacijo in spretnosti s področja razvijanja bralne pismenosti; sprejema, razčlenjuje, tvori in kritično vrednoti različne vrste besedil in s tem razvija svojo (kritično) sporazume-

⁸ Kjer učni načrt podaja ključne cilje v okviru skupnih ciljev v UN OŠ 2025, so ti zaradi preglednosti zapisani v sprotih opombah.

valno zmožnost; pridobiva znanje s področja besedilnih vrst, besediloslovja ter tvorjenja in sprejemanja besedila nasploh«. V okviru skupine ciljev razvijanja bralne pismenosti so izpostavljeni obvezni cilji:⁹ (UN 2025: 16) »vodenje in samostojno pisno ter ustno tvorijo in utemeljuje svoje odzive na prebrano«,¹⁰ (UN 2025: 16) »večinoma samostojno in kritično uporablja različne bralne vire« ter se (UN 2025: 16) »zna orientirati v knjižnici in samostojno iskati gradiva«; v okviru skupine ciljev besedilo, besedilne vrste, besedilne skupine je izpostavljen obvezni cilj, da učenec (UN 2025: 17) »sprejema, razčlenjuje, kritično vrednoti in tvori različne vrste besedil ter s tem razvija svojo (kritično) sporazumevalno zmožnost«;¹¹ v okviru skupine ciljev besediloslovje in sprejemanje ter tvorjenje besedila obvezni cilj, da učenec (UN 2025: 18) »razvija zmožnost sprejemanja in tvorjenja (tudi večkodnih) besedil usvojenih vrst ter sprejemanja (večkodnih) besedil neznanih vrst, in sicer ob upoštevanju usvojenih dejavnikov sporazumevanja in lastnosti posameznih besedilnih vrst«.¹²

V okviru teme *Slovenski jezik v prostoru, družbi in času* učenec (UN 2025: 20) »uzavešča značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, razvija

⁹ Za 2. VIO je opredelitev glede na razred (4. r./5. r./6. r.) zapisana pri standardih znanja, pri ciljih le izjemoma (v prispevku je opredelitev na teh mestih posebej zapisana).

¹⁰ Ključni cilj v okviru skupnega cilja *Digitalna kompetentnost*: 4.1.2.1 Analizira, primerja in kritično vrednoti verodostojnost in zanesljivost podatkov, informacij in digitalnih vsebin (UN 2025: 133).

¹¹ Ključni cilj v okviru skupnega cilja *Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost*: 1.1.1.1 Pri posameznih predmetih razvija zmožnost izražanja v različnih besedilnih vrstah (referat, plakat, povzetek, opis, pogovor itd.); ključna cilja v okviru skupnega cilja *Trajnostni razvoj*: 2.2.2.1 Kritično presoja informacije, poglede in potrebe po trajnostnem razvoju z vidika naravnega okolja, živih bitij in družbe, pri čemer upošteva različne poglede, pogojene z osebnim, socialnim in kulturnim ozadjem.; 2.3.1.1 Na podlagi znanja, znanstvenih dognanj in vrednot trajnosti razume in vrednoti možne, verjetne in želene trajnostne prihodnosti (scenarije). (UN 2025: 131)

¹² Ključni cilji v okviru skupnega cilja *Zdravje in dobrobit*: 3.3.4.3 Uravnava lastno vedenje v odnosih, upoštevajoč več perspektiv hkrati.; 3.1.4.2 Učinkovito se spoprijema s problemskimi situacijami, ki zahtevajo proaktivno miselno naravnost.; 3.1.3.2 Spremlja doseganje in spreminjanje načrtovanih ciljev; ključni cilj v okviru skupnega cilja *Digitalna kompetentnost*: 4.1.1.1 Izraža informacijske potrebe, išče podatke, informacije in vsebine v digitalnih okoljih ter izboljšuje osebne strategije iskanja.; ključni cilj v okviru skupnega cilja *Podjetnost*: 5.3.5.3 Prepozna priložnosti za aktivno uporabo pridobljenega znanja v novih situacijah. (UN 2025: 132–135)

zavest o prvem jeziku v večjezični družbi, spoznava jezikovne zvrsti in okoliščine za njihovo rabo. Razvija in krepi svojo jezikovno, narodno in državljansko zavest.« V okviru skupine ciljev slovenski jezikovni prostor je izpostavljen obvezni cilj, da učenec (UN 2025: 20) »praktično uzavešča značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo«;¹³ v okviru skupine ciljev slovenski jezik v družbi obvezni cilj, da učenec (UN 2025: 21) »razvija zavest o slovenskem jeziku in jezikih v družbi nasploh«;¹⁴ pri čemer so izpostavljeni tērmini materni jezik, uradni jezik, državni jezik, tuji jezik; v okviru skupine ciljev jezikovne zvrsti pa obvezni cilj, da učenec (UN 2025: 22) »spoznava jezikovne zvrsti in okoliščine za njihovo rabo«¹⁵ in obvlada tērmine jezikovna zvrst, knjižni jezik, pogovorni jezik, narečje.

V okviru teme *Jezikovni sistem in njegova vloga* (UN 2025: 23) učenec »dejavno in problemsko spozna vse ravnine jezikovnega sistema. S tem pridobi metajezikovno znanje ter osnovo za razvijanje in krepitev svoje (kritične) sporazumevalne zmožnosti, zlasti svoje jezikovne samozavesti. /.../ Tema se povezuje tudi s poukom tujih jezikov.« V okviru skupine ciljev jezikovne ravnine in univerzalnost jezikovnega sistema je izpostavljen obvezni cilj, da učenec (UN 2025: 23) »s pomočjo primerov dejavno in problemsko spoznava možnost obravnave jezika na različnih ravneh (glas, beseda, stavek, besedilo) in tem začenja povezovati svoje poznavanje jezikovnega sistema in njegove vloge v logično zaokroženo

¹³ Ključna cilja v okviru skupnega cilja *Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost*: 1.2.3.2 Se zaveda, da različne jezike lahko opisujemo na podoben način; pri pouku tujih jezikov zato uporablja znanje, pridobljeno pri pouku učnega jezika, in obratno: zna primerjati jezike, ki se jih uči, in razpoznava podobnosti ter razlike med njimi.; 1.2.5.1 Uporabi znanja vsakega predmetnega področja za kritično in aktivno državljansko držo. (UN 2025: 130)

¹⁴ Ključna cilja v okviru skupnega cilja *Zdravje in dobrobit*: 3.3.1.2 Zaveda se in prepoznava raznolikosti v ožjem (oddelek, vrstniki, družina) in širšem okolju (šola, lokalna skupnost, družba).; 3.3.4.1 Krepi zmožnosti razumevanja in prevzemanja perspektive drugega. (UN 2025: 133)

¹⁵ Ključni cilji v okviru skupnega cilja *Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost*: 1.1.5.1 Razvija lastne sporazumevalne zmožnosti skozi nenasilno komunikacijo.; 1.2.5.1 Uporabi znanja vsakega predmetnega področja za kritično in aktivno državljansko držo.; skupni cilj v okviru *Trajnostnega razvoja*: 2.2.2.1 Kritično presoja informacije, poglede in potrebe po trajnostnem razvoju z vidika naravnega okolja, živih bitij in družbe, pri čemer upošteva različne poglede, pogojene z osebnim, socialnim in kulturnim ozadjem. (UN 2025: 130–131)

celoto».¹⁶ V okviru skupine ciljev glasoslovje je izpostavljen obvezni cilj (UN 2025: 24), da učenec »dejavno in problemsko spoznava jezikovne pojave s področja glasoslovja. S tem razvija glasoslovno, pravopisno, pravorečno in metajezikovno zmožnost«; v okviru skupine ciljev besedoslovje učenec (UN 2025: 25) »dejavno in problemsko spoznava besedoslovje slovenskega jezika. S tem razvija poimenovalno (besedoslovno) in metajezikovno zmožnost, spoznava in redno uporablja jezikovne portale, spoznava jezikovne priročnike«;¹⁷ v okviru skupine ciljev besedotvorje učenec (UN 2025: 26) »spoznava besedotvorje slovenskega jezika. S tem razvija besedotvorno, metajezikovno, pravopisno in glasoslovno zmožnost.«; v okviru skupine ciljev oblikoslovje učenec (UN 2025: 27) »dejavno spoznava oblikoslovje slovenskega jezika. S tem razvija oblikoslovno, metajezikovno, besedoslovno, pravopisno in glasoslovno zmožnost ter zmožnost tvorjenja in razumevanja besedila.«; v okviru skupine ciljev skladnja učenec (UN 2025: 29) »dejavno in problemsko spoznava skladnjo slovenskega jezika. S tem razvija skladenjsko, metajezikovno, besedoslovno, besediloslovno, pravopisno in glasoslovno zmožnost, zlasti pa (kritično) sporazumevalno zmožnost ter zmožnost tvorjenja in razumevanja besedila.«

V okviru teme *Pravopis in pravorečje* (UN 2025: 31) »[u]čenec dejavno spoznava pravopis in pravorečje slovenskega knjižnega jezika. S tem krepi svoje zavedanje o zakonitostih zapisanega, branega ali govorjenega besedila, samozavest ob sprejemanju, razumevanju, doživljanju, vrednotenju in tvorjenju besedil v slovenskem knjižnem jeziku za najrazličnejše življenjske potrebe. /.../ Učenec znanje s področja pravopisa in pravorečja povezuje z vsemi (tudi književnimi) temami v učnem načrtu in z vsebinami učnih načrtov drugih predmetov.«¹⁸

¹⁶ Ključni cilj v okviru skupnega cilja *Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost*: 1.1.3.2 Se zaveda, da različne jezike lahko opisujemo na podoben način; pri pouku tujih jezikov zato uporablja znanje, pridobljeno pri pouku učnega jezika, in obratno: zna primerjati jezike, ki se jih uči, in razpozna podobnosti ter razlike med njimi. (UN 2025: 130)

¹⁷ Ključni cilj v okviru skupnega cilja *Digitalna kompetentnost*: 4.1.1.1 Izraža informacijske potrebe, išče podatke, informacije in vsebine v digitalnih okoljih ter izboljšuje osebne strategije iskanja. (UN 2025: 133)

¹⁸ Med dodatnimi pojasnili k temi sta izpostavljena ključna cilja v okviru skupnega cilja *Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost*: 1.1.1.1 Pri posameznih predmetih razvija zmožnost izražanja v različnih besedilnih vrstah (referat, plakat, povzetek, opis, pogovor itd.); 1.1.5.1 Razvija lastne sporazumevalne zmožnosti skozi nenasilno komunikacijo. (UN 2025: 130)

V okviru teme *Slovenščina v digitalni dobi* (UN 2025: 35) učenec »pri-dobi znanje, ki je potrebno za soočenje z jezikom in z jeziki v digitalni dobi«. V okviru skupine ciljev oblikovanje in razvijanje zavesti o slovenščini v digitalni dobi sta izpostavljena obvezna cilja (UN 2025: 35), da učenec »spoznava, razvija in izoblikuje svoje razmerje do slovenščine v aplikacijah, na spletnih straneh itd.«¹⁹ in »ob tem spoznava možnosti izbire jezikov (tudi pri podnapisih, v opisih na pretočnih storitvah, v vmesnikih na izbrani napravi ipd.), se seznanja s postopki izbire jezikov in se zaveda pomena izbire slovenskega jezika«;²⁰ v okviru skupine ciljev jezikovne tehnologije, orodja, viri in priročniki sta izpostavljena obvezna cilja (UN 2025: 36), da učenec »spoznava možnosti jezikovnih orodij s področja sinteze in razpoznavne govora (5. r.)« ter »spoznava in redno uporablja aktualne jezikovne priročnike v digitalnem okolju (4./5./6. r.)«.²¹

Analiza učbeniškega gradiva za predmet slovenščina, 6. r. OŠ

V učbeniških gradivih je medkulturna komponenta lahko izražena eksplisicito z izbranimi temami, z besedili ter besediščem, ki s temami oblikujejo obravnavano celoto.

Učbeniško gradivo *Slovenščina v oblaku. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 6. razredu osnovne šole* je sestavljeno iz štirih delov: *Vrste besed; Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo (Besedila); Izgovarjamo in zapisujemo; Slovenščina.si*.

¹⁹ Ključna cilja v okviru skupnega cilja *Digitalna kompetentnost*: 4.1.2.1 Analizira, primerja in kritično vrednoti verodostojnost in zanesljivost podatkov, informacij in digitalnih vsebin.; 4.2.1.1 Sporazumeva se z uporabo različnih digitalnih tehnologij in razume ustrezna sredstva komunikacije v danih okoliščinah. (UN 2025: 133)

²⁰ Ključni cilj v okviru skupnega cilja *Digitalna kompetentnost*: 4.2.6.1 Ustvari eno ali več digitalnih identitet in z njimi upravlja, skrbi za varovanje lastnega ugleda ter za ravnanje s podatki, ki nastanejo z uporabo številnih digitalnih orodij in storitev v različnih digitalnih okoljih. (UN 2025: 133)

²¹ Ključna cilja v okviru skupnega cilja *Digitalna kompetentnost*: 4.2.5.1 Pri uporabi digitalnih tehnologij in omrežij prilagaja svoje vedenje pričakovanjem ter pravilom, ki veljajo v določeni skupini.; 4.5.4.1 Prepozna vrzeli v svojih digitalnih kompetencah, jih po potrebi izboljšuje in dopolnjuje ter pri tem podpira tudi druge. (UN 2025: 133)

Učbeniški del *Vrste besed* je razdeljen na poglavja: *Samostalnik, Osebni zaimек, Pridevnik, Glagol, Števník, Prislov, Z znanjem nad oblake*.²²

- SAMOSTALNIK (5–18). Besedilo: Slovenka v vesolju;²³ besedišče: *slovenske korenine* (6), pomen angleške besede *discovery* (7) (uporaba angleško-slovenskega slovarja);²⁴ *ALI VEŠ? Slovenščina je eden redkih jezikov, ki ima dvojino. Poleg slovenščine jo danes pozna tudi lužiška srbščina. Lužiški Srbi živijo v vzhodnem delu Nemčije, ob meji s Poljsko in Češko. Nekoč sta dvojino poznali tudi stara grščina in stara angleščina*. (18); cilji po UN: oblikovanje osebne, narodne in državljanske identitete; razvijanje svoje jezikovne, narodne in državljanske zavesti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: vodeno in samostojno pisno ter ustno tvorjenje in utemeljevanje svojih odzivov na prebrano; razvijanje zavesti o prvem jeziku v večjezični družbi; razvijanje zavesti o slovenskem jeziku in jezikih v družbi nasploh; razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti (2025);
- PRIDEVNIK (29–44). Besedilo: (Mlečna ali temna? To je zdaj vprašanje!); besedišče: naštevanje vrst sadja, zelenjave in drugih rastlin, izvirajočih iz Amerike (33); tvorba vrstnih pridevnikov iz zemljepisnih lastnih imen (*Ljubljana – zrezek, Bohinj – maslo, Slovenija – potica, Idrija – čipke, Francija – solata, Vipava – jota, Kras – pojav, Dolenjska – griči*) (34); primerjava z angleškim izrazjem (*ALI VEŠ? Kar nekaj priimkov skriva v sebi lastnostni pridevnik, npr. za barvo (Erjavac, Bele, Zelenko, Moder, Črnivec, Sivec). Ta pojav pozna tudi večina tujih jezikov, npr. angleščina (Black, Brown, White, Green, Gray)*. (44)); cilji po UN: širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše; oblikovanje jasne predstave o razmerjih med jeziki (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: razvijanje zavesti o slovenskem jeziku in jezikih v družbi nasploh; praktično uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora; razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti, tudi v povezavi s poukom tujih jezikov; spoznavanje besedotvorja slovenskega

²² V analizo so zajeta poglavja obravnave vsebin; poglavje *Z znanjem nad oblake* kot gradivo za preverjanje znanja v analizo ni zajeto.

²³ Če je v besedilu medkulturnost izražata eksplicitno, je zapisano brez oklepajev, sicer v oklepaju.

²⁴ Ob gradivu je oznaka za tip nalog, ki spodbujajo uporabo pripomočkov: slovarja, pravopisa, enciklopedije, zemljevida, spleta ... V nadaljevanju je v besedilu to označeno kot [oznaka splet].

- jezika, s tem razvijanje besedotvorne, metajezikovne, pravopisne in glasoslovne zmožnosti (2025);
- GLAGOL (45–60). Besedilo: (Kolesarjenje po Porečanki); besedišče: uporaba *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* za pojasnitev pomena besed (*viadukt, bazilika, dediščina*) [oznaka splet] (48); primerjava besede *glagol* v različnih jezikih (*ALI VEŠ? Besedo glagol smo Slovenci prevzeli iz ruščine. V angleščini se glagolu reče verb, v nemščini das Verb. Tako angleški kot nemški izraz izvirata iz latinske besede verbum, ki pomeni beseda.* (60)); cilji po UN: razvijanje spoštovanja in naklonjenosti do drugih jezikov in narodov ter medkulturne in socialne zmožnosti; razvijanje informacijske in digitalne pismenosti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti; digitalna kompetentnost: spoznavanje in uporaba aktualnih jezikovnih priročnikov v digitalnem okolju (2025);
 - ŠTEVNIK (61–70). Besedilo: (Veliki podvig neustrašnega Felixa); besedišče: primerjava zapisa števnikov z angleščino (*ALI VEŠ? Števnike od 10 000 dalje lahko zaradi boljše preglednosti pišemo s presledkom ali piko, npr. 11 287 ali 11.287. V angleščini se uporablja vejica (11,287).* (70)); cilji po UN: razvijanje spoštovanja in naklonjenosti do drugih jezikov in narodov ter medkulturne in socialne zmožnosti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno spoznavanje pravopisa slovenskega knjižnega jezika, krepitev zavedanja o zakonitostih zapisanega besedila, tudi v povezavi z vsebinami učnih načrtov drugih predmetov (2025);
 - PRISLOV (71–78). Besedilo: (Vreme); besedišče: primerjava z angleškim idr. izrazjem (*ALI VEŠ? Slovo v več slovanskih jezikih pomeni beseda. Izraz prislov torej dobesedno pomeni »pri besedi«. V angleščini in nekaterih drugih jezikih prislov imenujejo adverb, kar pomeni »ob glagolu«.* (78)); cilji po UN: razvijanje spoštovanja in naklonjenosti do drugih jezikov in narodov ter medkulturne in socialne zmožnosti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti, povezano s poukom tujih jezikov (2025).

Učbeniški del *Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo (Besedila)* je razdeljen na poglavja: *Obvestilo, Opis, Navodilo za delo, Ocena, Seznam, Prijavnica, Mali oglasi, Z znanjem nad oblake.*

- OBVESTILO (6–13). Besedilo: (Obvestilo); nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti (v samem besedilu in nalogah): kulturni elementi (pojem *Noč branja* v slovenskem in tujem prostoru v preteklosti in sedanjosti [oznaka splet] (6, 7), *polnočna čajanka*, *pižama*, *copati*) (6, 7); v uvodnem delu (Razmišljamo in se pogovarjamo): *Ali veš, kdaj je svetovni dan knjige?* (6); cilji po UN: priložnost za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše; razvijanje informacijske in digitalne pismenosti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: praktično uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo; dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti, spoznavanje in redna uporaba jezikovnih portalov; digitalna kompetentnost: spoznavanje, razvijanje in izoblikovanje svojega razmerja do slovenščine na spletnih straneh (2025);
- OPIS (14–27). Besedilo: (opis rjavega medveda v Sloveniji; brez naslova besedila); nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: prvi odstavek besedila (14) o območjih, kjer v Sloveniji živi rjavi medved (povezava s habitatom rjavega medveda drugod po svetu); cilji po UN: priložnost za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: praktično uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo (2025);
- OPIS (14–27). Besedilo: (Bovec); besedišče: razlaga besednih zvez (*kulturna dediščina*, *panjska končnica*) (16), tudi na spletni strani www.fran.si [oznaka splet] (16); razmišljanje o hkratnem slovenskem, italijanskem in nemškem poimenovanju za Bovec [oznaka splet] (16); nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: pripovedovanje o kakšnem kraju, ki ga je učenec obiskal (17); cilji po UN: razvijanje spoštovanja in naklonjenosti do drugih jezikov; priložnost za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše; razvijanje informacijske in digitalne pismenosti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti z uporabo jezikovnih portalov, spoznavanje jezikovnih priročnikov; praktično uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo; digitalna kompetentnost: spoznavanje in redna uporaba aktualnih jezikovnih priročnikov v digitalnem okolju (2025);

- OPIS (14–27). Besedilo: (Šahovska pravila); nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: v besedilu o začetkih in zgodovini razvoja kraljevske igre (22); tvorjenje besedila o svoji najljubši igri oz. športu (pomembni podatki in opis svoje najljubše igre ali športa) (23); besedišče: ob besedilu zapisana razlaga manj znanega oz. strokovnega izrazja (*ep, armada, islam, prestižen*) (22); o pomenu besedne zveze *kraljevska igra* (22); o pomenu besede *čaturanga* v prenesenem in dobrednem smislu (22); cilji po UN: razvijanje jezikovne zavesti; razvijanje spoštovanja in naklonjenosti do drugih jezikov; priložnost za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: razvijanje zmožnosti sprejemanja in tvorjenja (tudi večkodnih) besedil usvojenih vrst ter sprejemanje (večkodnih) besedil neznanih vrst, in sicer ob upoštevanju usvojenih dejavnikov sporazumevanja in lastnosti posameznih besedilnih vrst; dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti z uporabo jezikovnih portalov, spoznavanje jezikovnih priročnikov (2025);
- OPIS (14–27). Besedilo: (Borelioza); besedišče: ob besedilu zapisana razlaga manj znanega oz. strokovnega izrazja (*diagnoza, rdečina, tujek, antibiotik, terapija, spontan, infekcijski*) (24); nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: razmišljanje o zdravju, boleznih – izhodišče za razmišljanje o boleznih v različnih delih sveta; omenjeni so pregovori – izhodišče za razmišljanje o pregovorih v različnih jezikih (*Zdravje je naše največje bogastvo.; Eno jabolko na dan odžene zdravnika stran.*) (26); cilji po UN: razvijanje jezikovne zavesti; priložnost za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: razvijanje zavesti o slovenskem jeziku; dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti (2025);
- NAVODILO ZA DELO (28–32). Besedilo: (Gnezdilnica za čebele samotarke); nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: uvodni del (Razmišljamo in se pogovarjamo) o pomenu pregovorov (*je priden kot čebela*) (28), možnost pogovora o pregovorih v različnih jezikih; cilji po UN: razvijanje jezikovne in narodne zavesti; priložnost za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: razvijanje zavesti o slovenskem jeziku; dejavno in problemsko

- spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poime-
novalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti (2025);
- SEZNAM (38–41) Besedilo: (Športni dan – atletika); nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti (besedišče): o vrstah seznamov (*urniki, nakupovalni listek za trgovino, izpis izposojenih knjig, nabor učbenikov za naslednje šolsko leto*) (39) – izhodišče za razpravo o različnih vrstah seznamov z različnimi načini zapisovanja drugod po svetu (40–41); za-
pis šolskega jedilnika enega tedna – izhodišče za razpravo o različnih
vrstah jedilnikov po svetu; cilji po UN: priložnost za širjenje obzorja ter
za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem
prostoru in širše (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: prakti-
čno uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora; dejavno
in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvi-
janje poimevalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti (2025);
 - PRIJAVNICA (42–45) Besedilo: Razpis tekmovanja iz znanja sloven-
ščine; besedišče: pomen imena tekmovanja *Slovenščina ima dolg je-
zik – Književnost na filmu* [oznaka splet] (42, 43); nakazana možnost za
obravnavo medkulturnosti: razmišljanje o sistemu prijav vpis v glasbeno
šolo [oznaka zahtevnejše] (45) – izhodišče za razpravo o sistemih v
različnih državah, kulturah; organiziranje prireditve *Pokaži, kaj znaš*
z oblikovanjem prijavnice (45) – posredna pobuda za pogovor o vrsti
prireditve glede na kulturno okolje; cilji po UN: priložnost za širjenje
obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evrop-
skem kulturnem prostoru in širše; razvijanje informacijske in digitalne
pismenosti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: praktično
uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora; razvijanje
zavesti o slovenskem jeziku in jezikih v družbi nasploh; digitalna kom-
petentnost: spoznavanje, razvijanje in izoblikovanje svojega razmerja do
slovenščine v aplikacijah, na spletnih straneh (2025);
 - MALI OGLAS (46–49) Besedilo: (Kupimo, prodamo, oddamo); besedi-
šče: pojasnilo izraza *boljši sejem* in prevoda besedne zveze v madžaršči-
ni (*bolhapiacon*) ter angleščini (*flea market*) (47); cilji po UN: priložnost
za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih
v evropskem kulturnem prostoru in širše (2018); jezik, državljanstvo,
kultura in umetnost: praktično uzaveščanje značilnosti slovenskega je-
zikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo; razvijanje zavesti
o slovenskem jeziku in jezikih v družbi nasploh; dejavno in problemsko
spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poime-
novalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti (2025).

Učbeniški del *Izgovarjamo in zapisujemo* je razdeljen na poglavja: *Črke in glasovi, Besede, Pravopisna pravila, Slovenski jezik, Z znanjem nad oblake*.

- BESEDE (17–28). Besedilo: Sporazumevanje; nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: v razdelku Razmišljajmo in se pogovarjamo, v besedilu in nalogah o sporazumevanju med živalmi in primerjava s sporazumevanjem ljudi, sporazumevanje z glasovi in s kretnjami (gluhi ljudje) (18–19); besedišče: o lažnih prijateljih v različnih jezikih (razdelek *ALI VEŠ?: v hrvaščini ali srbščini se mestu reče grad, mizi pa stol; v slovaščini se sužnju reče otrok; v ruščini se škatlji reče banka*) (28); cilji po UN: oblikovanje jasne predstave o razmerjih med jeziki (2018); zavedanje podobnosti ter razlik med jeziki: praktično uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo; dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti (2025);
- PRAVOPISNA PRAVILA (29–52). Nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: vmesno krajše besedilo s predstavitevijo Slovenije kot ene izmed članic EU z izpostavitvijo velikega števila uradnih jezikov EU, o zapisu poimenovanj uradnih jezikov in prebivalcev EU z malo/veliko začetnico (38); besedišče: zapis države, glavnega mesta, prebivalcev, uradnih jezikov, oblikovanja prislova iz imena jezika (*Belgija, Avstrija, Italija, Madžarska, Hrvaška, Finska, Španija, Nemčija, Češka, Slovaška, Poljska*) [oznaka zahtevnejše] (39); zapis kratic (*RS, EU, RTV, OŠ, DZ, SLJ, SV, RKS, SSKJ, NPZ, NUK*) [oznaka splet] (42) in simbolov (*kg, l, h, mm, ha, €, dag, dl, s, cm, m², %, g, hl, min, km, m³, °C*) (43); o razlikah pravopisnih pravil v različnih jezikih (razdelek *ALI VEŠ?: v nemščini se pišejo z veliko začetnico vsi samostalniki, npr. das Bild – slika, der Freund – prijatelj; v angleščini se pišejo z veliko nekatera občna imena, npr. dnevi v tednu in meseci* (Monday – ponedeljek, June – junij), *v španščini pa se imena prebivalcev pišejo z malo začetnico* (esloveno – Slovenec, croato – Hrvat, española – Španka; *v hrvaščini se z veliko začetnico pišejo vsa imena praznikov, npr. Božić – božič, Nova godina – novo leto, Valentinovo – valentinovo.*) (52); cilji po UN: oblikovanje jasne predstave o razmerjih med jeziki; razvijanje informacijske in digitalne pismenosti (2018); zavedanje podobnosti ter razlik med jeziki: praktično uzaveščanje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo; dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje

- poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti; dejavno spoznavanje pravopisa slovenskega knjižnega jezika; digitalna kompetentnost: spoznavanje, razvijanje in izoblikovanje svojega razmerja do slovenščine na spletnih straneh (2025);
- SLOVENSKI JEZIK (53–58). Besedilo: v razdelku Razmišljamo in se pogovarjamo vprašanja o rabi socialnih zvrsti jezika in tujih jezikov v različnih sporazumevalnih okoliščinah (54); predstavitev osebe (Evan Jan Davies; brez naslova besedila); besedišče: obravnava vrst jezikov (*materni jezik, tuji jezik, jezik okolja, uradni jezik, državni jezik*) ob predstavitvi 11-letnika in nalogah (55, 57); spletno raziskovanje o uradnih jezikih Luksemburga [oznaka splet] (55); razmišljanje o sorodnosti in razlikah različnih maternih jezikov sošolcev (55); pogovor o slovničnih, pravopisnih, glasovnih podobnostih in razlikah med slovenščino in tujimi jeziki, ki jih poznajo ali se jih učijo v šoli (55); iskanje podatkov o slovenskih državnih simbolih [oznaka splet] (57); branje slovenske himne in razmišljanje o njenem pomenu (57); cilji po UN: razvijanje svoje jezikovne, narodne in državljske zavesti; oblikovanje jasne predstave o razmerjih med jeziki; zavedanje podobnosti ter razlik med jeziki; razvijanje informacijske in digitalne pismenosti (2018); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: razvijanje zavesti o slovenskem jeziku in jezikih v družbi nasploh, pri čemer so izpostavljeni tērmini materni jezik, uradni jezik, državni jezik, tuji jezik; dejavno in problemsko spoznanje ravnin jezikovnega sistema; digitalna kompetentnost: pridobivanje znanja, ki je potrebno za soočenje z jezikom in z jeziki v digitalni dobi (2025).

Učbeniški del *Slovenščina.si* je razdeljen na poglavja: *Slovenščina na spletu*, *Urejevalnik besedila*, *Elektronsko sporočanje*, *Računalniška predstavitev*.

- SLOVENŠČINA NA SPLETU (6–8). Besedišče: v celotnem poglavju raba izraza *splet* (ki ni razložen); v razdelku Razmišljamo in se pogovarjamo izrazi *računalnik*, *pametni telefon*, *računalniško opismenjevanje* (6); v razdelku Beremo in raziskujemo o podatkih na spletu, ki so jih učenci potrebovali pri slovenščini in pri tujem jeziku, ki se ga učijo (6); uporaba izrazov *jezikovni priročnik*, *vstopna stran*, *iskalnik* (ki niso razloženi) (6, 7); z nalogo povezovanja opis priročnikov (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Slovar novejšega besedja*, *Slovenski pravopis*, *Slovenski etimološki slovar*) (8); razlaga izrazov *pametni telefon*, *tablica* s pomočjo priročnikov na spletni strani fran.si (8) [oznaka splet]; omenjena beseda leta za leto 2013 v Veliki Britaniji (*selfie*) in iskanje

- pomena zanjo v slovenščini na spletni strani fran.si ter samostojno iskanje drugih besed leta (8) [oznaka splet] – nakazana možnost za obravnavo medkulturnosti: izhodišče za iskanje slovenskih besed leta, ki jih v Sloveniji izbiramo od leta 2016; cilji po UN: razvijanje informacijske in digitalne pismenosti; oblikovanje pozitivnega razmerja do slovenskega jezika; oblikovanje zavedanja pomebne vloge materinščine in slovenščine v svojem osebni in družbenem življenju; zavedanje podobnosti ter razlik med jeziki (2018); digitalna kompetentnost: spoznavanje, razvijanje in izoblikovanje svojega razmerja do slovenščine v aplikacijah, na spletnih straneh itd.; spoznavanje in redna uporaba aktualnih jezikovnih priročnikov v digitalnem okolju; jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti, spoznavanje in redna uporaba jezikovnih portalov, spoznavanje jezikovnih priročnikov (2025);
- UREJEVALNIK BESEDILA (9–12). Besedilo: Doba računalnikov, spleta in e-naprav; besedišče: v besedilu zapisano besedišče (*računalnik, splet, e-naprava, spletni dostop, prenosni telefon, socialno omrežje, elektronska pošta, tehnologija, tablica, pametni telefon*) (9) – nakazane možnosti za obravnavo medkulturnosti: izhodišče za razpravo o razlikah med izrazjem (npr. *prenosni telefon* : *pametni telefon, socialno omrežje* : *družbeno/družabno omrežje*) in o (ne)prevzetosti izrazja (npr. *e-pošta* : *email*); razmišljanje o urejanju besedil v elektronski obliki, uporaba izraza *urejevalnik besedila* (10); v oblaku ob risbi izpostavljen izraz *emotikon* in iskanje razlage na fran.si; ob urejanju besedil v elektronski obliki poudarjen pomen pravopisne ustreznosti (10–12) – nakazane možnosti za obravnavo medkulturnosti: možnost razprave o urejanju besedil, pravopisnih pravil v drugih jezikih (ki se jih učenci učijo); cilji po UN: razvijanje informacijske in digitalne pismenosti; oblikovanje pozitivnega razmerja do slovenskega jezika; oblikovanje zavedanja pomebne vloge materinščine in slovenščine v svojem osebni in družbenem življenju; zavedanje podobnosti ter razlik med jeziki (2018); digitalna kompetentnost: spoznavanje možnosti izbire jezikov v aplikacijah, orodjih, seznanjanje s postopki izbire jezikov in zavedanje pomena izbire slovenskega jezika; jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti, spoznavanje in redna uporaba jezikovnih portalov, spoznavanje jezikovnih priročnikov (2025);

- ELEKTRONSKO SPOROČANJE (13–16). Besedišče: v razdelku Razmišljamo in se pogovarjamo izrazi *elektronski naslov*, *e-naslov*, *elektronsko sporočilo*, v medbesedilu še *elektronska pošta* (13), v nalogah še *zadeva* (14), *e-sporočilo* ter *SMS* (15); v nalogah poleg urejanja elektronskih sporočil poudarjen pomen pravopisne ustreznosti (npr. 16); nakazane možnosti za obravnavo medkulturnosti: možnost razprave o pisanju e-sporočil v drugih jezikih (ki se jih učenci učijo, še zlasti v angleščini); v razdelku *ALI VEŠ?* zapisana zanimivost, da internetna povezava med Ameriko in Evropo poteka po kablju (ne prek satelitov) – pogovor o načinu internetne povezanosti v Sloveniji, v domačem kraju, ulici; cilji po UN: razvijanje informacijske in digitalne pismenosti; oblikovanje pozitivnega razmerja do slovenskega jezika; oblikovanje zavedanja pomebne vloge materinščine in slovenščine v svojem osebnem in družbenem življenju; zavedanje podobnosti ter razlik med jeziki (2018); digitalna kompetentnost: spoznavanje, razvijanje in izoblikovanje svojega razmerja do slovenščine v aplikacijah, na spletnih straneh itd.; jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti, spoznavanje in redna uporaba jezikovnih portalov, spoznavanje jezikovnih priročnikov (2025);
- RAČUNALNIŠKA PREDSTAVITEV (17–20). Besedilo: (Celje (opis kraja)); besedišče: v razdelku Razmišljamo in se pogovarjamo uporabljeni besedni zvezi *program PowerPoint* in *računalniška predstavitev* (17), v nalogah izrazi *pisava* (18), *ključne besede*, *elektronska prosojnica* (19), v razdelku *ALI VEŠ?* pa še *mehanični računalnik*, *osebni računalnik* (20) – nakazane možnosti za obravnavo medkulturnosti: gradivo je smiselno izhodišče za razmišljanje o načinu predstavitve pri tujih jezikih, ki se jih učenci (sploh za angleščino, nemščino) učijo, in o drugih možnostih računalniške predstavitve; cilji po UN: razvijanje informacijske in digitalne pismenosti; oblikovanje pozitivnega razmerja do slovenskega jezika; oblikovanje zavedanja pomebne vloge materinščine in slovenščine v svojem osebnem in družbenem življenju; zavedanje podobnosti ter razlik med jeziki (2018); digitalna kompetentnost: spoznavanje, razvijanje in izoblikovanje svojega razmerja do slovenščine v aplikacijah, na spletnih straneh itd.; jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: dejavno in problemsko spoznavanje besedoslovja slovenskega jezika, s tem razvijanje poimenovalne (besedoslovne) in metajezikovne zmožnosti, spoznavanje in redna uporaba jezikovnih portalov, spoznavanje jezikovnih priročnikov (2025).

Sklep

Raziskava zastopanosti medkulturnih komponent za razvijanje medkulturne zmožnosti pri pouku jezika v osnovni šoli za 6. razred v dveh učnih načrtih osnovne šole za predmet slovenščina (UN 2018, UN 2025) in v izbranem učbeniškem gradivu je pokazala precejšnjo prisotnost tovrstnih vsebin.

V UN 2018 so medkulturne komponente del opredelitve predmeta, namena jezikovnega pouka, splošnih ciljev (oblikovanje osebne, narodne in državljske identitete ter razvijanje ključnih zmožnosti vseživljenjskega učenja – predvsem sporazumevanje v slovenskem (knjižnem) jeziku, socialno, estetsko, kulturno in medkulturno zmožnost, učenje učenja, informacijsko in digitalno pismenost, samoiniciativnost, kritičnost, ustvarjalnost, podjetnost ipd.) in operativnih ciljev za področje jezika (razvijanje jezikovne, narodne in državljske zavesti; razvijanje zmožnosti dvosmernega sporazumevanja; razvijanje zmožnosti enosmernega sporazumevanja; razvijanje jezikovne in slogovne zmožnosti (poimenovalne, skladišne, pravorečne, pravopisne in slogovne zmožnosti); razvijanje metajezikovne zmožnosti). V UN 2025 so medkulturne komponente prav tako sestavni del opredelitve predmeta, temeljnih vodil predmeta (sprejemanje, razčlenjevanje, kritično interpretiranje, vrednotenje razvojni stopnji ustreznih besedil ter tvorjenje po vlogi in izbiri koda(-ov) različnih govorjenih in zapisanih besedil; kritično učenje inherentnih lastnosti besedil in jezikovnega sistema, razvijanje ustvarjalnega, spoštljivega, odgovornega odnosa do soljudi, drugačnosti) in še posebej v petih jezikovnih temah (sporazumevanje in besedilo; slovenski jezik v prostoru, družbi in času; jezikovni sistem in njegova vloga; pravopis in pravorečje; slovenščina v digitalni dobi).

V analiziranem učbeniškem gradivu je medkulturna komponenta vsekoli prisotna, eksplicitno najpogosteje v besedišču, predvsem ob primerjanju jezikovnih zakonitosti slovenščine z angleščino in nemščino, z uradnimi jeziki sosednjih držav (italijanščino, nemščino, madžarščino) ter z drugimi slovanskimi jeziki (hrvaščino, slovaščino, ruščino), ob primerjanju prevzetega in neprevzetega (predvsem strokovnega) izrazja, ob tvorbi novih besed ali ob raziskovanju pomena stalnih besednih zvez; v samostojnem poglavju učbeniškega gradiva je izpostavljena obravnava terminov materni jezik, tuji jezik, jezik okolja, uradni jezik, državni jezik. Besedišče je tovrstno obravnavano v različnih poglavjih, npr. ob obravnavi besednih vrst (samostalnika, pridevnika, glagola, prislova), ob obravnavi

pravorečnih, še posebej pa pravopisnih zakonitostih jezika, tudi pri rabi slovenščine na spletu, ob elektronskem sporočanju, računalniških predstavitev in pri delu z urejevalniki besedila.

Eksplisitna izraženost medkulturnosti je v gradivu manj prisotna v besedilih: od 19 besedil, ki kakor koli obravnavajo ali nakazujejo usvajanje medkulturne zmožnosti, je eksplicitno izpostavljena zgolj v dveh besedilih (*Slovenka v veselju*, ob obravnavi samostalnika, in v besedilu brez naslova, *Evan Jan Davies*, ob obravnavi slovenskega jezika).

Medkulturna komponenta je prisotna v vseh razdelkih obravnave vsebin v učbeniškem gradivu, najpogosteje v *Razmišljamo in se pogovarjamo*, *Beremo in raziskujemo*, v posameznih nalogah, v vmesnih besedilih kot dopolnitvah izhodiščnega besedila ali pojasnilih obravnavane jezikovne tematike, zelo pogosto v razdelku ob koncu poglavij *Ali veš?*.

Zgolj nakazanih je ogromno možnosti za obravnavo medkulturnosti, npr. kulturni elementi (pojem *Noč branja* v slovenskem in tujem prostoru v preteklosti in sedanjosti *polnočna čajanka, pižama, copati*); v razdelku *Razmišljamo in se pogovarjamo*, v besedilu in nalogah o sporazumevanju med živalmi in primerjava s sporazumevanjem ljudi, sporazumevanje z glasovi in s kretnjami (gluhi ljudje); vmesno krajše besedilo s predstavitevijo Slovenije kot ene izmed članic EU z izpostavitvijo velikega števila uradnih jezikov EU, o zapisu poimenovanj uradnih jezikov in prebivalcev EU z malo/veliko začetnico. Na več mestih obravnave je oznaka za tip nalog, ki spodbujajo uporabo (spletnih) pripomočkov (npr. slovarja, pravopisa, enciklopedije, zemljevida, spleta).

Vse ugotovljeno potrjuje uresničevanje ciljev v učnih načrtih: vodeno in samostojno pisno ter ustno tvorjenje in utemeljevanje svojih odzivov na prebrano; sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje lastne sporazumevalne zmožnosti; praktično uzaveščenje značilnosti slovenskega jezikovnega prostora, vključno z jeziki, ki ga obkrožajo; razvijanje zavesti o slovenskem jeziku in jezikih v družbi nasploh, pri čemer so izpostavljeni tērmini materni jezik, uradni jezik, državni jezik, tuji jezik; s pomočjo primerov dejavno in problemsko spoznavanje možnosti obravnave jezika na različnih ravneh (glas, beseda, stavek, besedilo) in tem začenjanje povezovanja svojega poznavanja jezikovnega sistema in njegove vloge v logično zaokroženo celoto; spoznavanje, razvijanje in izoblikovanje svojega razmerja do slovenščine v aplikacijah, na spletnih straneh; spoznavanje in redna uporaba aktualnih jezikovnih priročnikov v digitalnem okolju.

Literatura

Bela knjiga Sveta Evrope o medkulturnem dialogu/White Paper on Intercultural Dialogue, 2008. 29. https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf (12. 1. 2026).

Špela BREGAČ idr., 2025: *Učni načrt. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/Ucni-nacrti/2025/UN_OS/Ucni_nacrt_slovenscina_2025.pdf (19. 12. 2025).

Dragica HARAMIJA, 2020: *Gradniki bralne pismenosti: Teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Saška HORVAT, 2011: Vrednotenje medkulturne zmožnosti pri pouku tujega jezika. *Vestnik za tuje jezike*, 3/1/2. 111–120. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-5526HZSJ> (12. 1. 2026).

Marko JESENŠEK, 2024: *Imenitnost slovenskega jezika* (Zora, 157). Maribor: Univerzitetna založba.

Jeziki v vzgoji in izobraževanju. <https://www.gov.si teme/jeziki-v-vzgoji-in-izobrazevanju/> (12. 1. 2026).

Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir (UL EU 2018/C 189/8). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2018:189:FULL&from=SL> (20. 9. 2025).

Vesna KUMER, Črt MOČIVNIK, Mojca SMOLEJ, Tomaž KONCILJA, 2016: *Slovenščina v oblaku. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 6. razredu osnovne šole* (Vrste besed. Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo. Izgovarjamo in zapisujemo. Slovenščina.si. Moji miselni vzorci.). Ljubljana: Rokus Klett.

Nacionalna strategija za razvoj bralne pismenosti za obdobje 2019–2030. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Razvoj-solstva/Novice/Nacionalna_strategija_pismenost_2019_30.doc (12. 1. 2026).

Mojca POZNANOVIČ JEZERŠEK idr., 2018: *Učni načrt. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf (20. 9. 2025).

Priporočilo Sveta (Evropske unije) z dne 22. maja 2018 o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (Besedilo velja za EGP) (2018/C 189/01). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)) (20. 9. 2025).

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025. Sprejeto 1. 6. 2021. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO123> (20. 1. 2026).

Ustava Republike Slovenije (1991). <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=USTA1>. Veljavno od 23. 12. 1991 (zadnja dopolnitev Uradni list RS, št. 98/25 z dne 2. 12. 2025) (15. 12. 2025).

Marijanca Ajša VIŽINTIN, 2010: Medkulturno izobraževanje in medkulturna občutljivost. *Dve Domovini*, 32. 139–150. <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/11042> (20. 1. 2026).

POSSIBILITIES FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE IN LANGUAGE TEACHING IN PRIMARY SCHOOL (USING THE EXAMPLE OF SELECTED MATERIAL FOR THE 6TH GRADE)

Summary

Intercultural competence is closely related to the key competences of literacy, multilingualism, and civic competence, and is defined as the ability of an individual to effectively integrate into a multilingual and multicultural society, with respect for cultural diversity, an interest in different languages, and a focus on intercultural communication. It is essential to respect the linguistic background of each individual, the mother tongue of members of minorities and/or persons with a migrant background, and the official language, the languages of the country(ies) as a common framework for communication. In school, it is essential to offer all students as many stimulating opportunities as possible to encounter other cultures and to enable them to exchange cultural experiences and knowledge to develop a positive attitude towards different cultures, the skills of culturally appropriate communication, and awareness of themselves and others. This forms the identity of a multilingual person as an individual and as a member of a linguistic/national/state community. In doing so, participants in the education system should be enabled to use all the languages they know in an appropriate way for effective communication. The paper presents an analysis of the representation of such content and objectives in the curricula (2018 and 2025) for the 6th grade in the subject Slovene in primary school, and in the textbook *Slovenščina v oblaku. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 6. razredu osnovne šole* with a presentation of possibilities for further discussion.

Izzivi in priložnosti za razvijanje medkulturne zmožnosti pri pouku jezika v gimnaziji

SIMONA PULKO

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
simona.pulko@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.13>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Medkulturna in večjezična zmožnost je zmožnost posameznika za učinkovito vključevanje v večjezično in večkulturno družbo. Pri pouku se razvija s pomočjo učenja jezikov, ozaveščanja lastne identitete ter hkrati z razumevanjem, doživljanjem in udejanjanjem večjezikovne, raznojezikovne in medkulturne stvarnosti. Dijak se je zmožen sporazumevati v več jezikih ter izražati pozitivna stališča in vrednote do lastne kulture in drugih kultur. Prispevek prinaša analizo zastopnosti tovrstnih vsebin (in ciljev) v učnih načrtih za gimnazije (2011 in 2025) ter v učbeniških gradivih *Slovenščina 1–4: moč jezika* in izzive ter priložnosti, ki jih gradiva ponujajo.

Ključne besede: medkulturna zmožnost, jezikovni pouk, gimnazija, učni načrt, učbeniška gradiva, slovenščina

Intercultural and multilingual competence is an individual's ability to participate effectively in a multilingual and multicultural society. In education, such competence is developed through language learning, awareness of one's own identity, and at the same time through understanding, experiencing, and putting into practice multilingual, plurilingual, and intercultural realities. A student can communicate in several languages and express positive attitudes and values toward his own culture as well as other cultures. The paper presents an analysis of the representation of such content (and goals) in curricula for grammar schools (2011 and 2025) as well as in the textbooks *Slovenščina 1–4: moč jezika*, focusing on the challenges and opportunities these materials offer.

Keywords: intercultural competence, language teaching, grammar school, curriculum, textbooks, Slovene

Uvod¹

Jezik je osnovno sredstvo sporazumevanja, temelj narodne in jezikovne identitete ter prostor naših misli in predstav (Krapš Vodopivec, Puc, Ahačič 2021: 50). Ljudje smo bitja jezika, zato je pri pouku zelo pomembno spodbujanje uspešne dvosmerne komunikacije s temeljnim ciljem razvijanja (kritične) sporazumevalne zmožnosti (zlasti lastne jezikovne samozavesti) pri pouku slovenščine kot tudi pri pouku drugih jezikov in predmetnih področij, in sicer na vseh stopnjah formalnega izobraževanja ne glede na materni jezik posameznika². Sodobna učbeniška gradiva pri učečih se skozi koncept obravnave uzaveščajo, da različne jezike lahko opisujemo na podoben način; pri pouku tujih jezikov učeči se zato uporablja znanje, pridobljeno pri pouku učnega jezika, in obratno, zna primerjati jezike, ki se jih uči, in razpozna podobnosti in razlike med njimi. Pri razvijanju medkulturne zmožnosti je ključnega pomena izhajanje iz kulturnih zakonitosti primarnega okolja učečih se, prav tako pa tudi njihova aktivna vključitev v aktivnostih z raznovrstnimi jezikovnimi dejavnostmi, pri katerih je medkulturnost izražena. Razvijanje medkulturne zmožnosti je pomembno tako za tiste učeče se, ki se vključujejo v (slovenski) jezikovni prostor in izobraževalni sistem, kot tudi za tiste, ki jim je slovenščina materni jezik ali jezik izobraževanja/prvi jezik. Prispevek v izhodišče razvijanja medkulturne zmožnosti postavlja učeče se, ki jim je slovenščina materni jezik, tako pri analizi učnih načrtov za predmet slovenščina v gimnaziji kot v izbranem učbeniškem gradivu za gimnazije.

Vloga in položaj slovenščine v Sloveniji in v Evropski uniji

Slovenščina je v Republiki Sloveniji državni in uradni jezik ter eden od uradnih jezikov EU. Je materni jezik za Slovence v Sloveniji in Slovence, ki živijo zunaj meja RS (v sosednjih državah in po svetu), jezik okolja oz. drugi jezik za jezikovne manjšine v Sloveniji in tuji jezik za tujce.

¹ Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² V prispevku je za posameznike, posameznice, dijake, dijakinje, bralce, bralke ipd. uporabljena moška slovnična oblika, ki velja enakovredno za oba spola.

Slovenščina je torej v okviru formalnega izobraževanja učni jezik na vseh stopnjah vzgoje in izobraževanja, torej pri vseh dejavnostih v vrtcu, pri (vseh) predmetih v osnovni šoli in vseh vrstah srednjih šol, v vseh študijskih programih³ in eno od področij dejavnosti v vrtcu in učni predmet v osnovni šoli ter v vseh vrstah srednjih šol.

Priporočilo Sveta Evropske unije (2018/C 189/01) v skupnem evropskem referenčnem okviru za jezike izpostavlja učenje jezikov, medkulturno razumevanje in sodelovanje kot podlago za opredeljevanje jezikovnih kompetenc, zlasti nanašajočih se na (tuje) jezike (1. in 14. načelo). Slovenija je podpisnica dokumenta osmih *Ključnih kompetenc za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okviru* (2018), kjer se prva kompetenca navezuje na pismenost (UL EU 2018/C 189/8), tj. je sposobnost prepoznati, razumeti, izraziti, ustvariti in razlagati koncepte, čustva, dejstva in mnenja v ustni in pisni obliki z uporabo vizualnega, zvočnega in digitalnega gradiva na vseh področjih in v vseh okoliščinah. Pomeni sposobnost uspešnega sporazumevanja in povezovanja z drugimi na ustrezen in ustvarjalen način. Izpostaviti velja tudi drugo kompetenca, ki se nanaša na večjezičnost (UL EU 2018/C 189/8): ta kompetenca določa sposobnost ustrezne uporabe različnih jezikov za učinkovito sporazumevanje. Zanj na splošno veljajo iste glavne razsežnosti spretnosti kot za pismenost: temelji na sposobnosti razumevanja, izražanja in razlage konceptov, misli, čustev, dejstev in mnenj tako v ustni kot pisni obliki (poslušanje, govor, branje in pisanje) v različnih ustreznih družbenih in kulturnih okoliščinah v skladu z željami ali potrebami posameznika. Jezikovne kompetence imajo zgodovinsko razsežnost, vključujejo pa tudi medkulturne kompetence. Zanje je potrebna sposobnost preskakovanja med različnimi jeziki in mediji, opisana v skupnem evropskem referenčnem okviru.

V *Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025* je kot osrednji cilj slovenske jezikovne politike opredeljeno (2021: 8) »[o]blikovanje skupnosti samostojnih govorcev in govork z razvito jezikovno oziroma sporazumevalno zmožnostjo v slovenščini, kakovostnim in učinkovitim znanjem drugih jezikov, z razvito bralno kulturo v slovenščini,

³ »Izjeme so študijski programi tujih jezikov; skupni študijski programi, ki se izvajajo s tujimi izobraževalnimi institucijami; študijski programi, ki jih visokošolski zavodi izvajajo v tujini; deli študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine; študijski programi ali deli študijskih programov, če se vzporedno izvajajo tudi v slovenskem jeziku, vendar se izvajanja v tujih jezikih ne financirajo iz javnih sredstev.« (Jesenšek 2024: 37)

z visoko stopnjo jezikovne samozavesti in z ustrezno stopnjo pripravljenosti za sprejemanje jezikovne in kulturne različnosti.« Kot »temelj vseh drugih pismenosti in [kot] ključna za razvijanje posameznikovih in posamezničnih sposobnosti ter njuno uspešno sodelovanje v družbi« je v *Nacionalni strategiji za razvoj bralne pismenosti za obdobje 2019–2030* (2019: 3) opredeljena bralna pismenost.⁴

Medkulturna zmožnost

Medkulturna zmožnost je opredeljena kot zmožnost posameznika za učinkovito vključevanje v večjezično in večkulturno družbo s spoštovanjem kulturne raznovrstnosti, z zanimanjem za različne jezike ter za medkulturno sporazumevanje in je tesno povezana predvsem s ključnimi kompetencami pismenost, večjezičnost, državljanska kompetenca. Pri tem je pomembno, da se spoštuje jezikovno ozadje vsakega posameznika, materni jezik pripadnikov manjšin in/ali oseb z migrantskim ozadjem ter uradni jezik, jezike držav(e) kot skupnega okvira za sporazumevanje. V okviru državljanske kompetence je zanimanje za politična in družbeno-gospodarska gibanja, humanistiko in medkulturno sporazumevanje opredeljeno kot potrebno za pripravljenost na premagovanje predsodkov in sklepanje kompromisov, ko je to potrebno, in za zagotavljanje socialne pravičnosti ter poštenosti (*Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir*, 2018).

Razvijanje medkulturne zmožnosti

Medkulturna zmožnost se ne nanaša zgolj na opazovanje podobnosti in razlik med kulturami, torej na poznavanje različnih kultur, temveč tudi na razvoj pozitivnega odnosa do različnih kultur, spretnosti kulturološko ustreznega komuniciranja in zavedanja sebe ter drugih. Je pomemben sestavni del oblikovanja identitete večjezičnih ljudi in osebnostnega razvoja posameznika, posameznice, tako bi moral biti razvoj medkulturne zmožnosti sestavni del vsakega namenskega učenja jezikov. Pomembno

⁴ O gradnikih bralne pismenosti v slovenskem (izobraževalnem) prostoru v Haramija (2020).

je, da ponudimo priložnost za izmenjavo kulturnih izkušenj in za razvoj pozitivnega odnosa do različnih kultur.

Medkulturna zmožnost ni pomembna samo za uspešno sporazumevanje med dvema govorcema različnih jezikov, ampak tudi za vsesplošno razumevanje, in sicer pri interpretaciji besedil, sprejemanju tujega, ki izhaja iz razumevanja tega, preseganju predsodkov, poznavanju vsakdanjika, reševanju konfliktov ipd. Pomeni vstop v tujo kulturo, saj je učenje jezika tudi učenje kulture. Pri dijaku se tako razvija sposobnost percepcije sistemov, po katerih deluje družbena skupnost in posledično tudi sposobnost predvidevanja oz. zavedanja, kakšna je ustrezna reakcija v določeni situaciji (Horvat 2011: 111).

Medkulturno zmožnost naj bi imel razvito vsak medkulturni govorec. Skupni evropski referenčni okvir piše o usvajanju medkulturne zmožnosti in razvijanju medkulturne osebnosti, prav tako *Portfolio za evropske jezike*, v *Beli knjigi Sveta Evrope o medkulturnem dialogu* (Horvat 2011: 111) pa poudarjajo, da se mora medkulturna zmožnost razvijati vse življenje, saj se ne more usvojiti sama po sebi, predvsem pa ni stalna. Zato se morajo cilji, ki jih zastavimo pri pouku (upoštevajoč učni načrt), prilagajati, obnavljati, po potrebi tudi spreminjati.

Pouk jezika ponuja veliko priložnosti za razvijanje medkulturne zmožnosti, vendar je ne moremo obravnavati kot nekaj, kar je samo po sebi umevno in se usvaja mimogrede, zato jo je treba smiselno in premišljeno vključevati v pouk oz. učni proces.

Raziskava

Metodologija dela

Zaradi aktualnosti obravnavane teme razvijanje medkulturne zmožnosti pri pouku jezika v gimnaziji sta bila najprej pregledana še aktualni učni načrt za predmet slovenščina za gimnazije (2008) in novo potrjeni učni načrt (2025). Na podlagi analize vsebin, ciljev, standardov oz. pričakovanih dosežkov, povezanih z razvijanjem medkulturne zmožnosti, je bilo za preverjanje zastopanosti obravnavane teme izbrano učbeniško gradivo *Slovenščina: moč jezika 1–4*. V analizi je bila natančno pregledana in izpisana zastopanost medkulturnih komponent, izkazanih eksplicitno z izbranimi temami, z besedili ali besediščem ter osmišljena z jezikovnimi oz. s skupnimi cilji učnih načrtov.

Učni načrt za predmet slovenščina v splošni gimnaziji

(UN 2008 in UN 2025)

Prispevek obsega analizo dveh učnih načrtov za predmet slovenščina za gimnazije, in sicer UN 2008 in UN 2025, ki stopi v veljavo s šolskim letom 2026/2027 (1. 9. 2026), zato bodo v nadaljevanju predstavljeni opredelitev predmeta, namen, vsebine, cilji in standardi oz. pričakovani rezultati obeh, nanašajoč se na obravnavno temo v prispevku.

Učni načrt za predmet slovenščina v splošni gimnaziji (UN 2008)

Učni načrt za predmet slovenščina v gimnazijah v poglavju *Opredelitev predmeta* poudarja, da je spoznavanje temeljnih dejstev in nosilcev zgodovine slovenskega jezika in književnosti eden izmed najpomembnejših pogojev za poglobljanje kulturne, domovinske in državljanske vzgoje, umeščanje reprezentativnih del slovenske ustvarjalnosti v evropske kulturne okvire pa prispeva k medkulturni in širši socialni zmožnosti (UN 2008: 5). Pri splošnih ciljih in kompetencah velja izpostaviti drugega od splošnih ciljev, ki poudarja kritično in razmišljujoče poslušanje ter branje besedil, razčlenjevanje in vrednotenje teh z različnih vidikov ter prepoznavanje morebitne manipulativnosti. Dijaki besedila umeščajo v časovni in kulturni kontekst, kar spodbuja razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (UN 2008: 6). V poglavju *Cilji in vsebine* pri temi Oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi si dijaki uzaveščajo vlogo prvega/maternega jezika in njegove prednosti pred tujimi jeziki ter oblikujejo poseben odnos do njega, vlogo slovenščine v RS in za njene državljane ter poseben odnos do nje kot do uradnega in državnega jezika, vlogo slovenščine in drugih jezikov v EU, vlogo jezikov manjšin v Sloveniji, vlogo slovenščine v zamejstvu in izseljenstvu, večplastnost/raznoverstnost slovenščine in jezikov sploh (UN 2008: 8).

Pri temah *Razvijanje zmožnosti (uradnega) pogovarjanja*, *Razvijanje zmožnosti (uradnega) dopisovanja* in *Razvijanje zmožnosti kritičnega sprejemanja enogovornih besedil* je pri vse temah poudarjena vloga vrednotenja učinkovitosti, ustreznosti in razumljivosti, tudi pravilnost (bodisi sogovorcev pri ustnih besedilih bodisi zapisanih besedil po sprejemanju zapisanih besedil); pomen vrednotenja, presoje je poudarjen tudi pri vrednotenju, presoji lastnih besedil (9–11). Skladno s cilji so zastavljeni tudi

pričakovani dosežki, rezultati, ki izhajajo iz zapisanih ciljev, vsebin in kompetenc (UN 2008: 34–37).

Učni načrt za predmet slovenščina v splošni gimnaziji (UN 2025)

V letu 2025 je bil potrjen nov Učni načrt za predmet slovenščina v gimnazijah (UN 2025). V opredelitvi predmeta je tako pri namenu predmeta kot pri temeljnih vodilih predmeta dosledno poudarjeno doseganje in uresničevanje ciljev v okviru vseh sporazumevalnih dejavnosti na funkcionalni in kritični ravni; razvijamo torej razmišljujočega, kritičnega bralca ter kritičnega uporabnika (tudi presojevalca) neumetnostnih in umetnostnih besedil (UN 2025: 11). Predmet je nadgradnja učnega načrta iz osnovne šole.

Učni načrt vsebuje 18 tem: *Sporazumevanje in besedilo; Slovenski jezik v prostoru, družbi in času; Jezikovni sistem in njegova vloga; Pravopis in pravorečje; Slovenščina v digitalni dobi; Branje literarnih besedil v celoti; Literarni sistem; Stare neevropske književnosti in antika; Srednji vek; Slovenska slovstvena folklor; Od renesanse do baroka; Klasicizem in razsvetljenstvo; Predromantika in romantika; Realizem in naturalizem; Moderna; Književnost prve polovice 20. stoletja; Književnost druge polovice 20. stoletja; Slovenska književnost 21. stoletja*. Teme so opisane, zapisana so dodatna pojasnila k temi, v posamezni skupini ciljev pa so zapisani cilji, standardi znanja in târmini, ki jih dijak mora poznati oz. razumeti (in/ali znati smiselno uporabljati). Pravzaprav so lahko vse teme izhodišče za razvijanje medkulturne zmožnosti, prispevek pa se osredinja predvsem na tiste, ki sledijo ključnim jezikovnim oz. jezikovnokulturnim ciljem posameznih področij skupnih ciljev⁵ (*Sporazumevanje in besedilo*;

⁵ Skupni cilji se opirajo na cilje sistema vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji, ki so opredeljeni v *Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja*, *Zakonu o osnovni šoli*, *Zakonu o gimnazijah* ter *Zakonu o poklicnem in strokovnem izobraževanju* ter različne relevantne dokumente, ki predstavljajo širši okvir tako v slovenskem kot tudi v evropskem prostoru. Pri oblikovanju skupnih ciljev avtorice in avtorji poudarjajo, da ne gre za poenostavljeno dodajanje ciljev obstoječim predmetnim ciljem, temveč za njihovo konkretizacijo z umeščanjem v predmetne cilje. Tako jih bodo učeči se dosegali pri različnih predmetih, v različnih obdobjih, na različnih stopnjah izobraževanja (OŠ in SS). Tako je Komisija za pripravo skupnih ciljev in njihovo umeščanje v učne načrte in kataloge znanj določila pet področij skupnih ciljev: jezik, državljanstvo, kultura in umetnost;

Slovenski jezik v prostoru, družbi in času; Jezikovni sistem in njegova vloga; Pravopis in pravorečje; Slovenščina v digitalni dobi).

V okviru teme *Sporazumevanje in besedilo* (UN 2025: 14)⁶ »dijak uzavešča temeljna jezikovna znanja; nadgrajuje motivacijo in spretnosti s področja razvijanja bralne pismenosti; sprejema, razčlenjuje, tvori in kritično vrednoti različne vrste besedil in s tem razvija svojo (kritično) sporazumevalno zmožnost; pridobiva znanje s področja besedilnih vrst, besediloslovja ter tvorjenja in sprejemanja besedila nasploh«. V okviru skupine ciljev razvijanja bralne pismenosti velja izpostaviti cilja, da dijak zna utemeljiti pomen pismenosti za delovanje v družbi in oblikovanje identitete⁷ ter povezuje in kritično vrednoti informacije v različnih vrstah besedil (UN 2025: 15); v okviru skupine ciljev besedilo, besedilne vrste, besedilne skupine dijak sprejema, tvori, razčlenjuje in kritično vrednoti različne vrste besedil ter s tem razvija svojo (kritično) sporazumevalno zmožnost (UN 2025: 16). Pri standardih znanja izbrane besedilne vrste ponujajo možnosti za razvijanje medkulturne zmožnosti. V okviru skupine ciljev besediloslovje in sprejemanje ter tvorjenje besedila je velja med obveznimi cilji poudariti razvijanje (kritične) sporazumevalne zmožnosti dijakov (UN 2025: 17).

V opisu teme *Slovenski jezik v prostoru, družbi in času*⁸ je zapisano, da dijak (UN 2025: 19) »uzavešča značilnosti slovenskega jezikovnega

trajnostni razvoj; zdravje in dobrobit; digitalna kompetentnost; podjetnost. Pri snovanju teh je bila narejena analiza več tujih kurikulumov, pri čemer je komisija ugotavljala, katera znanja (ključne kompetence) izpostavljajo kot temeljna za sedanjost in prihodnost (2022: 5). Dokument *Skupni cilji in njihovo umeščanje v učne načrte in kataloge znanj* je predstavljal temelj ta razmislek predmetnih kurikularnih komisij pri prenovi učnih načrtov v povezavi z umeščanjem skupnih ciljev v učne načrte in didaktična priporočila.

⁶ Izpostavljen je skupni cilj iz prve skupine skupnih ciljev Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost, tj. 1.1.5.1 Dijak razvija lastne sporazumevalne zmožnosti skozi nenasilno komunikacijo (1.1.5 Jezik in nenasilna komunikacija).

⁷ Skupni cilj 1.1.4.1 Pri vseh predmetih redno bere izbira raznolika bralna gradiva jih razume, poglobljeno analizira in kritično vrednoti.

⁸ Tudi pri tej temi so izpostavljeni skupni cilji znotraj prve skupine skupnih ciljev Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: 1.1.5.1 Dijak razvija lastne sporazumevalne zmožnosti skozi nenasilno komunikacijo.; ob tem pa še skupni cilj 1.2.3.1 Z namenom uresničevanja skupnega dobrega sodeluje z drugimi ter podaja in uresničuje predloge, ki kakovostno spreminjajo skupnost. ter 1.2.3.2 Prek lastnega delovanja ozavešča pomen skrbi za demokratično skupnost ter krepi zavedanje o pomenu pripadnosti skupnostni za lastno dobrobit in dobrobit drugih.

prostora, razvija zavest o prvem jeziku v večjezični družbi, spoznava jezikovne zvrsti in okoliščine za njihovo rabo ter spoznava zgodovino slovenskega jezika. Razvija in krepi svojo jezikovno, narodno in državljsko zavest.«. V okviru skupine ciljev (Slovenski) jezik v družbi dijak razvija zavest o slovenskem jeziku v družbi in jezikih v družbi nasploh. S tem povezani so tudi standardi znanja in usvojeni termini, relevantni za obravnavano temo: prvi (materni) jezik, drugi jezik, tuji jezik, jezik okolja, državni jezik, uradni jezik (UN 2025: 21).

V okviru teme *Jezikovni sistem in njegova vloga*⁹ je posebej poudarjeno, da dijak (UN 2025: 24) »dejavno, problemsko in z vidika celostne obravnave spozna vse ravnine slovenskega jezika. S tem pridobi metajezikovno znanje ter osnovo za razvijanje in krepitev svoje (kritične) sporazumevalne zmožnosti, zlasti svoje jezikovne samozvesti. Znanje, pridobljeno z izpolnjevanjem ciljev in standardov znanja, ne sme biti samo sebi namen, ampak mora biti tesno povezano s sprejemanjem in tvorjenjem besedil.« Tema se povezuje tudi s poukom tujih jezikov, pri tem pa je poudarjena univerzalnost jezikovnega sistema (poudarek na uporabi podobnosti in na primerjavi med jeziki, ki se jih uči, ter razpoznavo podobnosti in razlike med njimi). Zapisano velja za vse ravnine slovenskega jezika, prav tako pa dijak znanj s področja jezikovnih ravnin povezuje z vsemi temami v UN (tudi književnimi) in z UN drugih predmetov (UN 2025: 24).

V okviru teme *Pravopis in pravorečje*¹⁰ je v opisu teme izpostavljeno, da dijak (UN 2025: 35) dejavno in problemsko spoznava pravopis in pravorečje slovenskega knjižnega jezika, s čimer krepi svoje zavedanje o zakonitostih zapisanega, branega, poslušanega ali govorjenega besedila, ter samozavest ob sprejemanju, razumevanju, doživljanju, vrednotenju in tvorjenju besedil v slovenskem knjižnem jeziku za najrazličnejše življenjske potrebe.«

⁹ Skupna cilja, predvidena za uresničevanje pri tej temi: 1.1.3.1 Dijak se zaveda podobnosti ter razlik med jeziki in je na to pozoren tudi pri uporabi gradiv v tujih jezikih, pri uporabi prevajalnikov velikih jezikovnih modelov, avtomatsko prevedenih spletnih straneh idr. (pri vseh predmetih).; 1.1.3.2 Dijak se zaveda, da različne jezike lahko opisujemo na podoben način; pri pouku tujih jezikov zato uporablja znanje, pridobljeno pri pouku učnega jezika, in obratno, zna primerjati jezike, ki se jih uči, in razpoznava podobnosti in razlike med njimi (pri vseh jezikovnih predmetih).

¹⁰ Izpostavljena sta skupna cilja znotraj prve skupine skupnih ciljev Jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: 1.1.1.1 Pri posameznih predmetih razvija zmožnost izražanja v različnih besedilnih vrstah.; 1.1.5.1 Dijak razvija lastne sporazumevalne zmožnosti skozi nenasilno komunikacijo.

V okviru teme *Slovenščina v digitalni dobi*¹¹ velja izpostaviti cilj, da dijak pridobi znanje, ki je potrebno za soočenje z jezikom in drugimi jeziki v digitalni dobi. Pri tem je poudarjeno, da je tema (UN 2025: 38) »zasnovana odprto in omogoča sodoben pouk tudi ob morebitnih nepredvidenih novih jezikovnih tehnologijah ipd. Tema se vsebinsko navezuje in povezuje z več skupnimi cilji, kot so razvoj digitalnih kompetenc, komunikacija in sodelovanje v digitalnem okolju.« V dodatnih pojasnilih je poudarjeno, naj ima dijak ob tej temi možnost samostojnega dela, ki naj temelji na kritičnem razmišljanju, snov pa naj se obravnava tudi v obliki medpredmetnega povezovanja. Tudi pri tej temi oz. še zlasti pri tej je posebej poudarjena kritičnost, in sicer tako pri ciljih kot tudi pri standardih znanja, med drugim velja izpostaviti, da dijak spoznava in redno uporablja trenutno aktualne jezikovne priročnike v digitalnem okolju in jih (UN 2025: 40) »kritično presoja, se zaveda podobnosti in razlik med jeziki ter je na to pozoren tudi pri uporabi gradiv v tujih jezikih, pri uporabi prevajalnikov, velikih jezikovnih modelov ipd., da analizira, primerja in kritično vrednoti verodostojnost in zanesljivost podatkov, informacij in digitalnih vsebin.«

Analiza učbeniškega gradiva *Slovenščina: moč jezika* 1–4

V učbeniških gradivih je medkulturna komponenta lahko izražena eksplicitno z izbranimi temami, z besedili ter besediščem, ki s temami oblikujejo obravnavano celoto.

Slovenščina 1, Moč jezika, Učbenik z vajami za slovenščino – jezik v 1. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol (SLO 1)

Učbeniško gradivo je sestavljeno iz dveh delov, obsega uvod kot ponovitev temeljnega osnovnošolskega znanja in šest poglavij, v prvem delu so ob *Uvodu* še poglavja *Od jezika do besedila*, *O slovenščini*, *Glasoslovje*, v drugem delu pa *Pisanje z veliko in malo začetnico*, *Iz besediloslovja* in *Iz zgodovine slovenskega jezika*.

SLO 1, 1. del

- UVOD – PONOVI TEV JEZIKOVNE SNOVI (5–45). PRAVOPIS; **Velika in mala začetnica** (21–25). Besedišče: velika začetnica pri zapisu lastnih imen ljudstev *Rom* (22), pri zapisu nekrajevskih imen, kjer z

¹¹ Skupni cilj: 4.5 Reševanje problemov (znotraj področja Digitalna kompetentnost).

- veliko pišemo samo prvo (ali edino) besedo v imenu, vse ostale pa z malo, npr. *Črna gora* (23), če je na neprvem mestu lastno ime, pišemo z veliko tudi to besedo, npr. *Julijske Alpe, Severna Amerika* (23); mala začetnica: izpostavljeni so primeri pisanja/zapisa jezikov, zgodovinskih dogodkov, obdobj, npr. *oktobrska revolucija*, nagrad, npr. *oskar* ali pripadnikov verstev, gibanj, nazorov, npr. *musliman* (24).
- **Zapisovanje prevzetih besed** (31–32). Besedišče: zapis prevzetih besed (splošna poimenovanja običajno podomačimo), npr. *kombajn, špageti, džins*, izjema so npr. poimenovanja avtomobilov (31). Lastna imena v zapisu večinoma ohranjamo v izvirnem jeziku, npr. *Stockholm, Giuseppe Verdi*, znane zgodovinske osebnosti (npr. *Krištof Kolumb*), osebe iz antike (npr. *Perzej*), celine (npr. *Avstralija*), države (npr. *Španija*), reke (npr. *Donava*), mesta (npr. *Pariz*) podomačimo (31). Stvarna lastna imena celo prevajamo: *Kralj Ojdip, Sen kresne noči, Rdeča kapica* ipd. (31); tudi naloga utrjevanja s presojanjem ustreznje rabe. (31); cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost; zavedanje in védenje o univerzalnosti jezikovnega sistema (2025).
 - **Pregled zgodovine slovenskega jezika** (38–45). Besedila: *Predniki slovenskega jezika* (38–39); *II. Brižinski spomenik* (izvirnik in prepis v sodobni jezik); *Ta evangeli svetiga Matevsha* (uporaba Frana, korpusa 16)¹², (40); *Janez Svetokriški – uvod v prvi zvezek Svetega priročnika* [splet] (41); *Vodnikovo Povedanje od slovenskiga jezika* [splet] (42); *Žalostno oznanilo – in prijazno povabilo* v Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novicah [splet] (43); *Napake slovenskega pisanja* F. Levstika [splet] (44); *Besedni red v govoru* A. Breznika [splet] (45); v razdelkih *Utrdimo* navodila dijaka usmerjajo v premišljeno, usmerjeno in kritično opazovanje besedil, pri čemer je poudarek na kritičnem in razmišljujočem poslušanju ter branju besedil, razčlenjevanju in vrednotenju teh z različnih vidikov (38–45); cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, zvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje,

¹² Ob vprašanju je oznaka za tip nalog, ki spodbujajo uporabo pripomočkov: slovarja, pravopisa, enciklopedije, atlasa, spleta ... V nadaljevanju je v besedilu zapisano [splet].

- razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavedi (2025).
- OD JEZIKA DO BESEDILA (48–74). **Kaj je jezik?** (49–50). Besedišče: *materni jezik, tuji jezik, klasični jeziki, državni jezik, uradni jezik, ogroženi jeziki, naravni jeziki, umetni jeziki, živi jeziki* (49); besedila: v razdelku *Razmislimo* dijaki razmišljajo, v koliko različnih jezikih bi v njihovem razredu lahko naročili kavo ali povedali nekaj osnovnih podatkov o sebi, katerega tujega jezika bi se radi naučili, kateri so sosedski jeziki Slovenije in umestitev/razvrstitev med germanske, romanske, slovanske in ugrofinske jezike (49); v razdelku *Ali ste vedeli?* se dijaki seznanijo, da so na našem ozemlju več stoletij obstajali nemški »jezikovni otoki«, da so pred Turki k nam pribežali hrvaški in srbski *begunci* ter se danes zato še v Čičariji in Beli krajini govorita hrvaščina in srbsčina, da so se pred petsto leti k nam naselili prvi romski *priseljenci* in je zato eden od jezikov na naših tleh tudi romščina (49); besedišče: *begunci, priseljenci* (49); pri shematskem prikazu *Kaj je jezik* je ena od določilnic, da je temelj narodne in jezikovne identitete [splet] (50).
 - **Nebesedni jezik** (53–54). Besedišče: *emotikon, emodži* (53); *slovenska potica* (55).
 - **Kaj je besedilo?** (57–58). Besedilo: *Pogled v znanost* (predstavitev najpomembnejših jezikoslovcev v preteklosti: Jernej Kopitar, Fran Miklošič, Fran Ramovš, Jakob Rigler, Tine Logar, Zinka Zorko, Martina Orožen, Jože Toporišič, Breda Pogorelec in drugi (58). Naloge, ki sledijo celotnemu poglavju, zajemajo vse obravnavane teme, poudarek je na presoji ustreznosti, pomenske jasnosti in slovnične pravilnosti ter povezanosti; kritičnem in razmišljujočem poslušanju/branju besedil ter razčlenjevanju in vrednotenju teh z različnih vidikov. (59–74); cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavedi (2025).
 - O SLOVENŠČINI (77–110). Besedila: zapis o večjezičnosti: »*Večjezičnost je eno od temeljnih načel EU kot demokratične mednarodne organizacije. Cilji te politike so: komunicirati z državljani v njihovem jeziku, zaščititi bogato jezikovno različnost Evrope, spodbujati učenje jezikov v Evropi.*« [splet] (77); *Načelo je zapisano v Listini EU o temeljnih*

- pravicah – kot državljani EU imate pravico do uporabe katerega koli od 24 uradnih jezikov, kadar se obrnete na institucije EU, ki vam morajo odgovoriti v istem jeziku* (77); *Ministrstvo za kulturo – služba za slovenski jezik*, predstavljena je vloga službe (77–78); *Jezikovne zvrsti slovenščine*; *Zakon o javni rabi slovenščine* [splet] (79); *Narečja*; »*Kejk koroških besied pa vi poznate?*« [splet] (82); *Štajerska narečja* (82); *Primorska narečja* [splet] (82); *Gorenjska narečja* [splet] (83); *Rovtarska narečja* [splet] (83); *Dolenjska narečja* [splet] (83); *Panonska narečja* [splet] (83).
- **Slovenščina v družbi** (84–85). Besedišče: *slovenščina kot materni jezik, jezik okolja oz. drugi jezik (za manjšine) in tuji jezik za tujce* (84); *materni jezik kot odraz narodne identitete*; *Prvi jezik je navadno narečje ali katera druga neknjižna zvrst*. (85); besedilo: *razdelek Pomnimo: Slovenščina je drugi jezik za pripadnike narodnih manjšin (italijanska in madžarska), Rome in priseljence, ki živijo v Sloveniji. Podobno velja za Slovence kot manjšine po svetu*. [splet] (85); besedišče: *slovenščina kot tuji jezik* (85); besedilo: *Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik* [splet] (85).
 - **Slovenščina kot državni in uradni jezik v Republiki Sloveniji** (86–87). Besedišče: *slovenščina kot državni in uradni jezik* (86–87).
 - **Slovenščina in narodnostne manjšine** (87). Besedišče: *narodnostne manjšine, dvojezičnost* (87).
 - **Slovenščina kot uradni jezik Evropske unije** (88). Besedišče: *slovenščina kot uradni jezik EU; raba slovenščine je znotraj EU pravica, od nas in naših predstavnikov v evropskem parlamentu pa je odvisno, ali bo tudi vrednota* (88).
 - **Slovenščina v slovenskem jezikovnem prostoru in v izseljenstvu** (88–92). Besedišče: *slovenščina v zamejstvu* (pri zanimivosti je poudarjen pomen pozitivne plati manjšinskega položaja, tj. večjezičnost in večkulturnost ter vloga mostu med dvema jezikoma in kulturama) (90); besedilo: *Zamejska žalostna*.
 - **Slovenščina pred izzivi** (92–96). Besedila: *Slovenščina pred izzivi* (*Slovenščina v znanosti*: primer besedila o stopnji znanja jezika kot pogoj za študij v Nemčiji); *Slovenščina na spletu, v oglaševanju* [splet] (94); besedišče: *jezikovna kultura* (uzaveščanje različnih govornih položajev, izbira ustrezne jezikovne zvrsti glede na govorni položaj); *jezikovna politika, jezik kot izraz narodne identitete* [splet] (94–95); besedilo: *razdelek Pogled v znanost*: o jezikovni politiki in jezikovnem načrtovanju [splet] (95), poudarjeno, da je osrednji cilj slovenske jezikovne politike

- oblikovanje skupnosti samostojnih govork in govorcev z razvito jezikovno zmožnostjo v slovenščini, zadostnim znanjem drugih jezikov, z visoko stopnjo jezikovne samozavesti ter **ustrezno stopnjo za sprejemanje jezikovne in kulturne različnosti*** (96); *Zakon o javni rabi slovenščine* [splet] (96). Naloge, ki sledijo celotnemu poglavju *O slovenščini*, sledijo teoretičnim izhodiščem, spodbujajo kritičnega bralca, govorca, pisca, uporabnika z uzaveščanjem različnih govornih položajev in posledično ustrezne izbire jezikovne zvrsti jezika, spodbujajo izražanje lastnega mnenja, presojanje, tudi primerjava z Veliko Britanijo (narečje kot znak geografskega izvora : narečje kot znak razredne pripadnosti). Ponujajo veliko praktičnih primerov z napakami, ki dijaka nenehno nagovarjajo k presojanju in kritični rabi. Poudarjeno je uzaveščanje rabe maternega jezika in slovenščine kot drugega jezika. (95–110).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti; zavedanje in védenje o univerzalnosti jezikovnega sistema – poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki; analiziranje, primerjanje in kritično vrednotenje verodostojnosti in zanesljivosti podatkov, informacij (2025).
- GLASOSLOVJE (112–140). Besedilo: v razdelku *Razmislimo* se pojavi primerjava med glasovi slovenskega jezika z glasovi enega tujega jezika in ugotavljanje razlik ob tem. [splet (114).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: razvijanje jezikovne samozavesti; zavedanje in védenje o univerzalnosti jezikovnega sistema – poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki ter kritična, premišljena uporaba gradiv v tujih jezikih (2025).
 - RAZČLEMBE NEUMETNOSTNEGA BESEDILA I (141–147). Besedilo: *Američanka se uči slovensko, da bi Dončiču nekoč rekla: Živjo, Luka!*; besedišče: *večjezičnost* (141); zapis lastnih imen, obisk spletne strani Centra za SDTJ, na katerih ameriških univerzah je mogoče študirati slovenščino in obiskovati lektorat, na spletno stran Slovenska skupnost v ZDA (konzulat Cleveland) [splet] (146).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura

in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti (2025).

SLO 1, 2. del

- PISANJE Z VELIKO IN MALO ZAČETNICO (5–26). Besedilo: pravila za pisanje z veliko začetnico niso enaka za vse jezike; podani so primeri za angleščino in nemščino, pri tem pa je poudarjeno, da pravil iz enega jezika v drugega ne prenašamo avtomatsko. (8).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; zavedanje in vedenje o univerzalnosti jezikovnega sistema (poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki (2025).
- IZ BESEDILOSLOVJA (28–76). Besedila: *Edinstveno dediščino Kobilarne Lipica in lipicance cenijo po vsem svetu* [splet] (73); objektivna predstavitev osebe (75); vabilo na kulturni dogodek ob kulturnem prazniku (75).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).
- IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA JEZIKA (78–118). Besedila: *Zakaj je zgodovina pomembna?* (79–80); *Indoevropski prajezik s primerjalno tabelo zapisa besed* (81); *Praslovanščina* (83–85); *Praslovanščina v Vzhodnih Alpah* (6., 7. in 8. stol.) (85); *Alpska slovanščina* (9. in 10. stol.) [splet] (86); *Brižinski spomeniki in zgodnja slovenščina* (11. in 12. stol.) (86–88); *Drugi slovenski srednjeveški rokopisni spomeniki in narečna slovenščina* (od 13. stol.) (88–94); zanimivi prevodi v sodobno slovenščino: *Služba dami* (90); primeri diplomatskih prepisov, fonetičnih prepisov in prevodov v sodobni jezik (91–92); *Stiški rokopis* (92–93); *Starogorski rokopis* (93), *Stara cerkvena slovanščina* (94–96); *Očenaš v stari cerkveni slovanščini* (zapisi v glagolici, cirilici in prepis v latinico) (96); *Obdobja slovenskega knjižnega jezika* (96–105); *Prvo obdobje – protestantizem (1550–1600)*: primeri besedil v izvirniku in prepisi v sodobno slovenščino, in sicer *Ta evangeli svetiga Matevža* (98);

Postilla slovenska (99); *Psalm 23, En Davidov psalm* (99). Ta koncept je upoštevan tudi v nalogah, kjer najdemo več prepisov besedil: *II. Brižinski spomenik* (diplomatični prepis, približni izgovor, prevod v sodobno slovenščino) (109); *Rateški ali Celovski rokopis* (diplomatični in fonetični prepis) (110); Trubarjev *Ta evangeli svetiga Matevža* (faksimile in prepis v sodobno slovenščino) (112).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).

Slovenščina 2, Moč jezika, Učbenik z vajami za slovenščino – jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol (SLO 2)

Učbeniško gradivo je sestavljeno iz dveh delov in obsega štiri poglavja, prvi del *Oblikoslovje* in *Iz besediloslovja*, drugi del pa *Iz pravopisa* in *Iz zgodovine slovenskega jezika*.

SLO 2, 1. del

- OBLIKOSLOVJE (5–79).
- **Besedne vrste** (10–13). Besedišče: zapis primerov v slovenščini, angleščini, nemščini in francoščini (9); primerjava med jeziki glede sklanjanja; ob slovenskih strokovnih terminih tudi tujke kot pomoč pri prepoznavanju poimenovanj v drugih jezikih (10–11).; Besedila: razdelek *Zanimivost* (o sklonih, členih, o različnih oblikah za izražanje glagolskega časa, o naklonskih glagolih v slovenščini, angleščini, nemščini in francoščini) (9); *To know grammar or to know about grammar* (9); *Določitev spola anglizmov v slovenščini* (12–13).
- **Samostalnik** (13–33). Besedilo: *Utrdim* – pri vprašanjih o sklonih naloga o tem, koliko sklonov pozna slovenščina, koliko angleščina/nemščina; ali je sklanjanje samostalnika Ester v angleščini drugačno kot v slovenščini, ali dijak pozna angleški zaimek, ki ločuje različne sklone; ali pozna kak drug slovanski jezik, ki ločuje sklone in ali jih zna naštet (17).; besedišče: Pri moški sklanjatvi poudarjene pogoste napake pri sklanjanju prevzetih besed, ki jih izgovarjamo drugače kot zapišemo, npr. *radio*.
- **Zaimek** (42–47). Besedilo: pri prvoosebni zaimku poudarjeno, *da samostalnik nadomestimo s prvoosebni zaimkom le izjemoma, ko želimo*

kaj poudariti. V angleščini/nemščini/francoščini in mnogih drugih jezikih je raba osebnega zaimka nujna: On je našel knjigo. (poudarjeno) / Našel je knjigo. (nevtralno); He found a book. Er hat das Buch gefunden. Il a trouvé le livre. (43).

- **Števniki** (47–50). Besedilo: v razdelku *Zanimivost* je pojasnjeno, da je nihanje števnikov med pridevniško in samostalniško rabo značilno za vse slovanske jezike. Drugi jeziki, ki se jih učijo v srednji šoli, tega ne poznajo (vsi števniki so v teh jezikih pridevniki). Na to moramo biti pozorni, saj se lahko hitro zmotimo, ko prevajamo v tuje jezike. Izjema je je le množina števnik tisoč (mille) v latinščini, ki nastopa kot samostalni (49).
- **Glagol** (50–59). Besedišče: pri glagolskem času primerjave z angleščino kot zanimivost pri sedanjiku (54) in pri glagolskem naklonu (55). V slovenščini večinoma uporabljamo tvornik, trpnik uporabimo, ko vršilec dejanja ali nosilec stanja ni pomemben, znan ali ga ne želimo izraziti. (55); spreganje glagola, in sicer trpne povedne, velelna in pogojne oblike v razdelku *Pazite* pojasnjuje, da bodo tujke ob slovenskih poimenovanjih v pomoč pri prepoznavanju podobnih glagolskih oblik v tujih jezikih, npr. *perfekt, imperfekt in futur* (56).
- **Predlog** (60–61). Besedišče: v razdelku *Zanimivost* pojasnjeno, da slovenščina pozna okoli sto predlogov in da je (primerjalno) v angleščini raba predlogov precej zapletena (61). Naloge, ki sledijo celotnemu poglavju *Oblikoslovje*, sledijo teoretičnim izhodiščem in predstavljenim primerjavam; besedilo: *Iz zgodovine pouka slovenskega jezika* (72); cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti; zavedanje in védenje o univerzalnosti jezikovnega sistema – poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki (2025).
- **RAZČLEMLJIVOST NEUMETNOSTNEGA BESEDILA I** (130–137). Besedilo: *Slovenščina kot velik jezik* (130–131). *Sledijo naloge: na osnovi prebranega članka dijaki z jezikoslovcem organizirajo pogovor o sodobnem slovenskem jeziku v družbi drugih jezikov; priprava javnega vabila za objavo na šolski spletni strani, v njem pa morajo natančno predstaviti temo in vsaj dve podtemi. Pri tem navodilo narekuje, naj utemeljijo pomen usvajanja pravil maternega jezika skozi šolski sistem za razvoj jezikovne samozavesti (upoštevanje zgradbe, oblike, slogovne ustreznosti in jezikovne pravilnosti); cilji po UN*: oblikovanje in razvijanje zavesti

o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).

SLO 2, 2. del

- IZ PRAVOPIISA (5–51). **Ločila** (8–9). Besedilo: *Zanimanje za učenje slovenščine na Hrvaškem narašča, težave so z učitelji* [splet] (9).
- **Vejica** (9–16). Besedilo: *Pogled v znanost pri rabi vejice iz prispevka Kozme Ahačiča* *Vejice na dopustu* (primerjava z angleščino in zahtevnostjo rabe vejice v angleščini) (16).
- **Ločila v premem govoru** (24–26). Besedili: poznamo več vrst narekovajev, uzaveščanje rabe pri pisanju na roko oz. na računalnik. Pri pisanju na računalnik ustrezna nastavitve jezika, v katerem pišemo. (25); *Zanimivost* (pojasnjeno, da se v različnih jezikih narekovaji uporabljajo različno. Primer zapisa Sokratove misli »Vem, da nič ne vem.« v slovenščini, angleščini, francoščini, nemščini in ruščini (25)).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti; zavedanje in védenje o univerzalnosti jezikovnega sistema; poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki (2025).
- IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA JEZIKA (54–83). Besedila: *Drugo obdobje – slovenščina v 17. stoletju in prvi polovici 18. stoletja (katoliška doba)* 55–58; besedišče: *erbič, flis, folk, gvant, štima, žlahta* (56); dvojezična in večjezična slovenska mesta [splet] (57–58).
- **Slovenščina v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja** (59–65). Besedila: druga polovica 18. in prva polovica 19. stoletja (osebnosti, položaj slovenščine, razvoj slovenščine) (59–65); *Pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika, Razmah besedil različnih zvrsti, Kopitarjeva slovnica in poenotenje črkopisa, Odločitev za samostojen, »nemcižmov čist« in zvrstno razplasten knjižni jezik*. Naloge, ki sledijo poglavju, so drugačne od vaj v slovnicih in pravopisnih poglavjih, ker je tudi tema drugačna. Ob nalogah, ki so namenjene predvsem pomnjenju

najpomembnejših delov tega poglavja, najdemo bogat in pester nabor raziskovalnih izzivov, kjer se dijak sreča z izvirnimi besedili in ob njih ter nalogah samostojno odkriva, kako se je oblikoval in spreminjal slovenski knjižni jezik pred vzpostavitvijo sodobnega slovenskega knjižnega jezika. (66–83); cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).

Slovenščina 3, Moč jezika, Učbenik z vajami za slovenščino – jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol (SLO 3)

Učbeniško gradivo je sestavljeno iz dveh delov in obsega pet poglavij; v prvem delu sta *Skladnja* in *Iz besediloslovja*, v drugem pa *Iz pravopisa*, *Iz besediloslovja* in *Iz zgodovine slovenskega jezika*.

SLO 3, 1. del

- **SKLADNJA** (5–72). **Kaj je skladnja?** (7–10). *Besedili: Skladnja, Syntax in English* (8). Poudarjen je pomen poznavanja skladnje lastnega jezika, tudi za boljše znanje tujega jezika, skladenjska pravila so namreč v različnih jezikih različna, zato je pomembno, da si znamo skladenjska razmerja dobro predstavljati in jih iz jezika v jezik ustrezno prilagajati. Ponujenih je nekaj primerov iz slovenščine in angleščine, pri tem pa poudarjeno, da spremenjen besedni red v slovenščini ne spremeni pomena, pač pa samo odtenek tega, v angleščini pa se s spremembo besednega reda spremeni pomen, pomenskega odtenka iz slovenščine pa ne moremo izraziti (8): *Jaka ljubi Majo. Majo ljubi Jaka. / John loves Mary. Mary loves John.*
- **Osebek** (23–29). *Besedilo*: v slovenskem jeziku so pogosti stavki, ki nimajo osebka, saj njegovo vlogo opravlja osebna glagolska oblika; v mnogih tujih jezikih pa to ni mogoče, osebek je obvezen (23).
- **Vsebina stavka** (49–52). *Besedilo*: v razdelku *Zanimivost* o zanikanju je primerjalno predstavljeno zanikanje v slovenščini in različnih tujih jezikih, kjer je pojasnjeno, da v slovenščini lahko v stavku zanikamo večkrat ali pa sprašujemo z zanikanim stavkom, česar v večini tujih jezikov ne moremo (51).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski

- kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti; zavedanje in védenje o univerzalnosti jezikovnega sistema (poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki (2025).
- RAZČLEMBE NEUMETNOSTNEGA BESEDILA I (90–98). Besedilo: Vabilo ravnateljici Drame, ki bo spregovorila o gledališču in njegovem pomenu za slovensko kulturo ter pripravila spored predstav, ki bi navdušile srednješolce (97).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti; zavedanje in védenje o univerzalnosti jezikovnega sistema; poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki (2025).

SLO 3, 2. del

- IZ PRAVOPISA (7–34). Besedišče: zapisovanje prevzetih besed: primerjava prevzetih imen, poimenovanj držav v slovenščini z izvirniki: *Kanada, Cambridge, John, Harry; apartheid : aparthajd* (13–18); besedilo: *Zanimivost o tujih pisavah, ki niso latinične, npr. cirilica, abadžahad, katakana, hiragana, hanzi* (18). V nalogah, ki sledijo, je poudarek na primerjavi zapisov v izvirniku in v poslovenjenem zapisu ter navodilo, naj dijak pojasni, katero pravopisno pravilo je bilo pri tem upoštevano (14); dijaki so nagovorjeni, da presodijo izbrane zapise prevzetih besed na fotografijah (15). Poseben poudarek je namenjen posebnostim, izjemam. Vaje logično sledijo teoretičnim izhodiščem in podlagam poglavja, dijak razvija kritično sporazumevalno zmožnost ob primerih iz oglasov, prodajnih letakov iz svojega vsakdana (21–34).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).
- IZ BESEDILOSLOVJA (36–84). Besedili: *Ob prižigu luči knjigam: »Trubarjeva domačija bi morala biti katedrala slovenskega naroda«*

- (54); *Bakrene in aluminijaste pustne maske: Liški pustje – svetovni unikum* (58, 59).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).
- IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA JEZIKA (71–79). Besedila: *Uvedba »novih« oblik v knjižno slovenščino, Velik porast javne rabe »nove knjižne slovenščine«, Dokončno oblikovanje »nove knjižne slovenščine«, Slovenščina v času obeh Jugoslavij (1918–1991), Slovenščina v času samostojne Slovenije*. Sledijo vaje z raziskovalnimi izzivi, s pomočjo katerih dijak razvija kritično sporazumevalno zmožnost. (79–84); cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).

Slovenščina 4, Moč jezika, Učbenik z vajami za slovenščino – jezik v 4. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol (SLO 4)

Učbeniško gradivo je sestavljeno iz dveh delov in obsega pet poglavij; v prvem delu so poglavja *Besedotvorje, Besedoslovje* in *Jezikovni priročniki*, v drugem pa je sedem poglavij znotraj krovne teme *S slovenščino v življenje in na maturo: »Opremite se«; Zaščitite svoje jezikovne pravice; Prilagajajte besedila glede na okoliščine, namen, naslovnika, prenosnik; Presojajte učinkovitost besedil; Razvijajte svojo bralno pismenost; Razložite kaj o svojem jeziku novim prijateljem in poslovnim partnerjem; Pripravite se na maturo*.

SLO 4, 1. del

- BESEDOSLOVJE (31–79). Besedišče: Prevzete besede so besede, ki so v slovenščino prišle predvsem iz tujih jezikov, v preteklosti iz latinščine, nemščine, hrvaščine, danes pa iz angleščine. Njihov zapis puščamo v izvirniku, lahko pa ga tudi podomačujemo – v celoti ali deloma (65); Besedilo: *Zanimivost* o prevzemanju besed, kar je naravni proces v vseh jezikih, saj skupaj z novo predmetnostjo prevzamemo

tudi poimenovanje zanjo. Pri tem je dobro poznati postopek prevzemanja občnih poimenovanj in se zavedati, da imamo pri tem izbiro; raba jezika – tudi prevzetih besed ali domačih ustreznice – pa je vedno odgovornost posameznika. Pri tem so predstavljena teoretična izhodišča ter delitev prevzetih besed, pojasnjena je vloga etimološkega slovarja pri razlagi izvora besed, predstavljen je *Veliki slovar tujk* (66).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti; zavedanje in vedenje o univerzalnosti jezikovnega sistema (poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki (2025).

SLO 4, 2. del

- S SLOVENŠČINO V ŽIVLJENJE IN NA MATURO (7–11). V uvodniku v poglavje je poudarjen pomen samostojnega sprejemanja jezikovnih odločitev dijakov, saj so oz. bodo polnoletni in bodo tudi znanje slovenščine uporabljali samostojno, samostojno sprejemali svoje jezikovne odločitve.
- **Opremite se** (8–11). Besedišče: nastavitev slovenščine kot izbranega jezika na različnih napravah; prav tako pri rabi velikih jezikovnih modelov in pri pretočnih storitvah. (8–11); besedilo: v razdelku *Pomnimo* je poudarjeno, da življenje pred nas postavlja jezikovne izbire. Ena najpomembnejših je, da znamo svoje digitalno okolje nastaviti tako, da se z nami sporazumeva v našem prvem, maternem jeziku (11).
- **Zaščitite svoje jezikovne pravice** (11–14). Besedila: poudarjeno, da je raba slovenščine pravno urejena z *Zakonom o javni rabi slovenščine* in drugimi zakoni. Prikazan je primer kršitve in kako ravnamo v takšnem primeru. Zato je nujno, da kot tvorci in prejemniki javnih besedil poznamo zakonodajo, se zavedamo pravic in dolžnosti in smo jezikovno ozaveščeni.
- **Prilagajajte besedila glede na okoliščine, namen, naslovnik, prenosnik** (14–17). Besedila: avtentični primer besedila, tj. sporočilo o opravljenem vozniskem izpitu različnim naslovnikom, upoštevajoč različne okoliščine in prenosnik (14–17).
- **Presojajte učinkovitost besedil** (18–22). Besedila: kritično opazovanje besedil, prikaz dejanskih ponesrečenih besedil iz vsakdanjega življenja.

- **Razvijajte svojo bralno pismenost** (22–23). *Besedila*: kaj je bralna pismenost in katere sposobnosti zajema: iskanje informacij, razumevanje besedila in vrednotenje ter razmišljanje o besedilu. Odgovornost za razvijanje te je naša, odgovorni smo torej sami.
- **Razložite kaj o svojem jeziku novim prijateljem in poslovnim partnerjem** (24–27). *Besedila*: splošno znanje o slovenskem jeziku kot del osebne splošne razgledanosti: *Kratek povzetek zgodovine slovenskega jezika* (24–25); *Prelomni dogodki v zgodovini slovenskega jezika* (26); *Nekaj številčk o sodobni slovenščini* (27).; cilji po UN: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; umeščanje besedil v kulturni in zgodovinski kontekst, razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti (2008); jezik, državljanstvo, kultura in umetnost: sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje jezikovne samozavesti (2025).

Sklep

Analiza učnih načrtov (UN 2008 in 2025) ter izbranih učbeniških gradiv *Slovenščina: moč jezika 1–4* je pokazala, da je medkulturna komponenta stalno/dosledno prisotna in eksplicitno izražena z izbranimi temami, z besedili ter besediščem, ki s temami oblikujejo obravnavano celoto, prav tako pa gradiva ponujajo veliko možnosti za razvijanje medkulturne in večjezične zmožnosti, ki je nakazana le implicitno, a zaradi bogatega nabora eksplicitno izraženih možnosti ni bila predmet analize. Obravnavane teme in usvajanje jezikovnih ciljev so zasnovani dejavno, problemsko in z vidika celostne obravnave spoznanja vseh ravni slovenskega jezika; dijak je ob aktualnih besedilih nenehno postavljen v vlogo kritičnega bralca, pisca, uporabnika (tudi presojevalca) jezika, ki argumentirano poustvarja in aktualizira različne vsebine.¹³ Učbeniki ob temeljnih vsebinah ter nasvetih in opozorilih, ki služijo orientaciji pred pisanjem besedil, ponujajo še nadgradnjo snovi (*Pogled v znanost*) ter dodatne zanimivosti in znanstvena odkritja v razdelku *Morda vas bo zanimalo podrobneje ...* Naloge, ki sledijo teoretičnim izhodiščem, spodbujajo kritičnega uporabnika jezika

¹³ Dodatno ponavljanje in utrjevanje omogoča sodobna interaktivna nadgradnja na portalu www.iucbenikimk.si, kjer so na voljo dodatne naloge, interaktivne vsebine in povezave do jezikovnih priročnikov.

z uzaveščanjem različnih govornih položajev in posledično ustrezne izbire jezikovne zvrsti jezika ter spodbujajo izražanje lastnega mnenja. Bogat je nabor aktualnih praktičnih primerov z napakami, ki dijaka nenehno nagovarjajo k presojanju in kritični rabi. Ob nalogah, ki so namenjene predvsem pomnjenju najpomembnejših vsebin, učbeniki ponujajo bogat in pester nabor raziskovalnih izzivov, kjer se dijak sreča z izvirnimi besedili in ob njih ter nalogah samostojno odkriva, kako se je oblikoval in spreminjal slovenski knjižni jezik pred vzpostavitvijo sodobnega slovenskega knjižnega jezika. Ob zapisih v izvirniku so podani npr. diplomatični zapis, fonetični zapis ali prevod v sodobno slovenščino. Spoznavanje temeljnih dejstev in nosilcev zgodovine slovenskega jezika in književnosti je eden izmed najpomembnejših pogojev za poglobljanje kulturne, domovinske in državljske vzgoje, umeščanje reprezentativnih del slovenske ustvarjalnosti v evropske kulturne okvire pa spodbuja razvijanje in poglobljanje kulturne in medkulturne zmožnosti. Vse zapisano potrjuje tudi uresničevanje skupnih ciljev, kot so sprejemanje, tvorjenje, razčlenjevanje in kritično vrednotenje različnih vrst besedil in razvijanje lastne (kritične) sporazumevalne zmožnosti; razvijanje lastne sporazumevalne zmožnosti skozi nenasilno komunikacijo; razvijanje jezikovne samozvesti. Nenehno je prisotno zavedanje in vedenje o univerzalnosti jezikovnega sistema; poznavanje in zavedanje podobnosti in razlik med jeziki; tako dijak skozi koncept obravnave uzavešča/usvaja zavedanje in vedenje o univerzalnosti jezikovnega sistema; ob tem pozna ter se zaveda podobnosti in razlik med jeziki; tako pri pouku učnega jezika zato uporablja znanje, pridobljeno pri tujih jezikih in obratno, zna primerjati jezike, ki se jih uči, in razpoznavata podobnosti ter razlike med njimi (pri vseh jezikovnih predmetih).

Literatura

Kozma AHAČIČ, Irena KRAPŠ VODOPIVEC, Matej ŠEKLI, David PUC, 2024: *Slovenščina 4: moč jezika*. Učbenik z vajami za 4. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (1. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dragica HARAMIJA, 2020: *Gradniki bralne pismenosti: Teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Saška HORVAT, 2011: Vrednotenje medkulturne zmožnosti pri pouku tujega jezika. *Vestnik za tuje jezike*. Znanstvena založba Filozofske fakultete. 3, 1/2, 111–120. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5526HZSJ>

Marko JESENŠEK, 2024: *Imenitnost slovenskega jezika* (Zora, 157). Maribor: Univerzitetna založba.

Jeziki v vzgoji in izobraževanju. <https://www.gov.si teme/jeziki-v-vzgoji-in-izobrazevanju/> (12. 1. 2026).

Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir (UL EU 2018/C 189/8). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2018:189:FULL&from=SL> (20. 9. 2025).

Irena KRAPŠ VODOPIVEC, David PUC, Kozma AHAČIČ, Matej ŠEKLI, 2021: *Slovenščina 1: moč jezika*. Učbenik z vajami za 1. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (1. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Irena KRAPŠ VODOPIVEC, David PUC, Kozma AHAČIČ, Matej ŠEKLI, 2021: *Slovenščina 1: moč jezika*. Učbenik z vajami za 1. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Irena KRAPŠ VODOPIVEC, David PUC, Kozma AHAČIČ, Matej ŠEKLI, 2022: *Slovenščina 2: moč jezika*. Učbenik z vajami za 2. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (1. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Irena KRAPŠ VODOPIVEC, David PUC, Kozma AHAČIČ, Matej ŠEKLI, 2022: *Slovenščina 2: moč jezika*. Učbenik z vajami za 2. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Irena KRAPŠ VODOPIVEC, David PUC, Kozma AHAČIČ, Matej ŠEKLI, 2023: *Slovenščina 3: moč jezika*. Učbenik z vajami za 3. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (1. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Nacionalna strategija za razvoj bralne pismenosti za obdobje 2019–2030. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Razvoj-solstva/Novice/Nacionalna_strategija_pismenost_-2019_30.doc (12. 1. 2026).

Mojca POZNANOVIČ JEZERŠEK idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina [Elektronski vir]: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija. Obvezni predmet in matura*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Spletna stran je dostopna na http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf.

Priporočilo Sveta (Evropske unije) z dne 22. maja 2018 o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (Besedilo velja za EGP) (2018/C 189/01). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)) (20. 9. 2025).

David PUC, Kozma AHAČIČ, Irena KRAPŠ VODOPIVEC, Matej ŠEKLI, 2023: *Slovenščina 3: moč jezika*. Učbenik z vajami za 3. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

David PUC, Kozma AHAČIČ, Irena KRAPŠ VODOPIVEC, Matej ŠEKLI, 2024: *Slovenščina 4: moč jezika*. Učbenik z vajami za 4. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol. (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025. Sprejeto 1. 6. 2021. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO123> (20. 1. 2026).

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCES IN LANGUAGE TEACHING IN GRAMMAR SCHOOLS

Summary

Intercultural and multilingual competence is an individual's ability to communicate effectively in a multilingual and multicultural society. This does not entail solely the knowledge of different cultures and their characteristics, but also the development of a positive attitude toward cultural diversity, sufficiently developed skills of culturally appropriate communication, and awareness of oneself and others. It is also an important component of identity formation and personal development of multilingual individuals. Consequently, the development of intercultural competence should be an integral part of any purposeful language learning. Intercultural and multilingual competence is thus included in the curricula of various subjects and, as a cross-curricular theme, in the programme of life and work of education and training.

The course description for the subject Slovene (2008) in the curriculum for grammar schools emphasizes that familiarity with the fundamental facts and key figures of the history of the Slovene language and literature is one of the most important prerequisites for deepening cultural, national, and civic education. Introducing significant Slovene works as part of the European culture additionally contributes to developing broader social competence. Among the general objectives and competences, the second general objective highlights critical and reflective listening to texts, reading them, analyzing and evaluating them from different perspectives, and recognizing potential manipulation. Students situate texts within temporal and cultural contexts, which encourages the development and deepening of cultural and intercultural competence. The paper presents an analysis of the introducing of such content (and objectives) in grammar school curricula (2011 and 2025) as well as in the textbook materials *Slovenščina 1–4: moč jezika*, focusing on the challenges and opportunities these materials offer.

Leksikalna podoba *veselja* v slovenskem jeziku (na primeru gradiva iz Pleteršnikovega slovarja in SSKJ)

INES VORŠIČ

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Maribor, Slovenija
ines.vorsic@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.14>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Veselje je intenzivno in prijetno čustvo, ki pozitivno vpliva na odnose z drugimi ljudmi, hkrati pa nas z drugimi pomembno povezuje tudi jezik, zato v prispevku raziskujemo, kako se *veselje* odraža v slovenskem jeziku. S posebnim ozirom na besedotvorno raven se posvečamo besedotvorni morfemizaciji in stopenjskosti tvorjenk, motiviranih iz izhodiščnega netvorjenega pridevnika *vesel* v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ.

Ključne besede: veselje, slovenski jezik, leksika, besedotvorje, slovar, Maks Pleteršnik

Happiness (i.e. joy) is an intense and pleasant emotion that positively influences relationships with others. At the same time, language plays an important role in connecting people; This paper, therefore, examines how *joy* is reflected in the Slovene language. With focus being on word-formation, the study zeros in on word-formatational morphemization and the gradability of derived forms motivated by the non-derived base adjective *vesel* ("joyful") in Pleteršnik's Dictionary and the SSKJ.

Keywords: happiness (joy), Slovene language, lexicon, word formation, dictionary, Maks Pleteršnik

Uvod

Veselje je intenzivno in prijetno čustvo, ki nas prevzame, ko dosežemo ali doživimo kaj, kar nam je ljubo in pomembno. Veselje se odraža v (na)smehu

in živahnosti, na ta način pa pozitivno vpliva tudi na povezovanje in odnose z drugimi ljudmi. Ker je tisto, kar nas pomembno povezuje z drugimi, tudi jezik, se v prispevku osredinjam na to, kako se *veselje* odraža v slovenskem jeziku. Čustva so v svojem bistvu abstraktne narave in so v jeziku pogosto konceptualizirana s pomočjo metafore, ki pa je po Lakoffu in Johnsonu (1980) kot jezikovni izraz mogoča ravno zato, ker obstaja v konceptualnem sistemu posameznika. Metafore, s katerimi lahko izražamo čustva in občutke, so tako v svojem bistvu konceptualne metafore (Kobal Grum 2021: 113). Raziskati *veselje* z vidika konceptualne metafore, ki je pomemben segment ubesedovanja čustvenih stanj, bi bilo vsekakor zanimivo, vendar pa je moj namen prispevka drugačen. Zanima me namreč, kako se leksem *veselje* obnaša na besedotvorni ravni, pri tem pa sta mi gradivno izhodišče Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894/1895) in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ). V prispevku tako predstavljam raznoliko slovarsko besedišče, povezano s čustvom veselja, a se pri tem omejujem na besedotvorno strukturo – posvečam se besedotvorni morfemizaciji in stopenjskosti tvorjenk, ki so motivirane iz izhodiščnega netvorjenega pridevnika *vesel*. Pri tem izhajam iz teoretičnega razumevanja tvorjenke kot pretvorbene variante določene strukturne oz. funkcijske skladenjske enote (Vidovič Muha 2011) in besedne družine kot skupine besed, ki imajo vse isti koren (Toporišič 2000: 116), oz. združbe tvorjenk, ki so medsebojno povezane na podlagi skupnega korena (Stramljič Breznik 2004a, 2004b).

O čustvih

Čustva so kompleksen psihofiziološki fenomen, ki prežema in kroji vsakodnevno življenje slehernega človeka. Čustva namreč vplivajo na kognitivno delovanje, motivacijo in vedenje posameznika (Smrtnik Vitulić 2009), obenem pa je prepoznavanje in razumevanje tako lastnih čustev kot čustev drugih pomembno za vzpostavljanje in uravnavanje socialnih odnosov (Grosbras idr. 2018), saj čustveni izrazi skupaj z vedenjem, ki ga čustva motivirajo, olajšajo prepoznavanje in dožemanje doživljanja osebe, to pa omogoči, da se druge osebe ustrezno odzovejo. Glede na vrednostni vidik se čustva delijo na pozitivna (prijetna oz. ugodna) in negativna (neprijetna oz. neugodna), upoštevajoč intenzivnost na močna in šibka čustva, z aktivnostnega vidika pa na aktivna (vzbujajoča) čustva, ki jih usmerja simpatično živčevje, in mirna (pomirjajoča), ki jih vodi parasimpatično

živčevje (Kompore idr., 2005). A kot poudarja Smrtnik Vitulić (2009), so vsa čustva, torej pozitivna in negativna, na splošno koristna, saj omogočajo prilagoditev na situacijo, ki jo človek dojema kot zanj pomembno. Po Milivojeviću (2018) se negativna čustva pojavijo, kadar posameznik oceni, da nekaj ogroža njegove vrednote, pozitivna čustva pa tedaj, ko oseba presodi, da je dogajanje skladno z njegovimi vrednotami.

Čustva kot skupek različnih procesov in stanj, ki izražajo človekov vrednostni odnos tako do okolja kot do sebe, omogočajo tudi različne ravni analize. Raziskovanju čustev se tako posvečajo najrazličnejše znanstvene discipline, iščejo odgovore na vprašanja, kot so, koliko čustev poznamo, kako jih prepoznavamo in se nanje odzivamo, kako jih nadziramo, kako jih izražamo in ne nazadnje tudi, kako jih ustrezno poimenujemo. Prav zaradi heterogenosti je definiranje čustev zapleteno in posledično obstaja tudi več klasifikacij primarnih (in sekundarnih) čustev, večkrat izpostavljena pa je klasifikacija Paula Ekmana (1970), utemeljitelja niza šestih osnovnih čustev, ki so univerzalna za vse ljudi in prepoznavna v različnih družbah ter kulturah; to so veselje, žalost, strah, jeza, presenečenje in gnus. Osnovna čustva so biološko utemeljena in se torej odražajo z značilnimi izrazi na obrazu ter fiziološkimi odzivi (Piskač in Marinčič 2024), elementarna čustvena pismenost pa se začne z razvojem sposobnosti besednega izražanja – že v otroštvu, ko otrok različna čustva prepozna in o njih govori z drugimi (Milivojević 2018: 243). Prav besedišče je torej tisto, kar določa raven ozaveščenosti o čustvih.

Veselje se opredeljuje kot močno, a vendar kratkotrajno čustvo, ki vznikne kot intenziven odziv posameznika, kadar doseže kak pomemben cilj (Kovačev, 2004) oz. se mu uresniči katera od pomembnih želja (Milivojević 2018). Utemeljitev psihologije so skladne s slovarskimi razlagami samostalnika *veselje*, ki ima po SSKJ več pomenov, po prvem slovarskem pomenu pa zaznamuje 'stanje prijetne vznemirjenosti, ki se izraža v smehu, petju, živahnosti' oz. v drugem slovarskem pomenu 'prijetno duševno stanje, ki se izraža v vedenju, odnosu do življenja'. Če se na tem mestu usmerim na besedotvorno teorijo, pa je samostalnik *veselje* tvorjena beseda, izpeljana iz podstavnega netvorjenega pridevnika *vesel*. Ta je lastnostni pridevnik slovanskega izvora (Snoj 2015), ki zaznamuje človekovo duševno oz. čustveno razsežnost v smislu, da je (po SSKJ) 'v stanju veselja', 'občuti veselje, zadovoljstvo ob čem', oz. zaznamuje tisto, kar človeku povzroča 'veselje, zadovoljstvo'. Slovarske razlage pomenov netvorjenega pridevnika *vesel* v SSKJ se tako v temelju nanašajo na čustvo, ki ga poimenuje iz pridevnika tvorjeni samostalnik *veselje*.

Veselje v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894/1895)

V nadaljevanju je predstavljeno besedje, tvorjeno iz pridevnika *vesel* in vključeno v Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894/1895), ki je že močno zasidran v slovensko kulturno in jezikovno zavest (Furlan 2024: 12), saj predstavlja bogat leksikalni fond in je, kot poudarja Trojar (2024: 58), neizčrpen vir dragocenih podatkov o različnih plasteh slovenskega jezika do konca 19. stoletja. Kot slovaropisec si je Maks Pleteršnik prizadeval v slovar zajeti čim popolnejši besedni zaklad slovenskega jezika z nabranim gradivom iz knjig od najstarejšega do najnovejšega časa in tudi iz vseh narečij (Stramljič Breznik 2024: 214), pri tem pa je zagovarjal splošno merilo in načelo – sprejeti, kar se v literaturi nahaja in kar narod govori, ter se po možnosti izogibati umetelnemu tvorjenju brez potrditve v rabi in hkrati pretiranemu prevzemanju (Žele 2024: 200).

Besedna družina pridevnika *vesel* v Pleteršnikovem slovarju

Za nabor ustreznega gradiva v elektronski verziji Pleteršnikovega slovarja sem uporabila iskalni pogoj **vesel**. Dobila sem prikaz 60 zadetkov, s seznama pa izločila devet iztočnic,¹ ki so pomensko vezane na leksem *veslo*. Besedna družina nemotiviranega pridevnika *vesel* v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894/1895) tako zajema 50 višjestopenjskih tvorjenk, ki so našteje po načelu abecednega reda:²

naveselíti se, -ím se, vb. pf. sich satt freuen.

nevesēl, -ēla, adj. nicht freudig, unfroh, unlustig, freudlos.

nevesēlje, n. die Unlust, Mur., Cig., Jan.

nevesēlost, f. die Unlust, die Freudlosigkeit.

¹ Izločene iztočnice: *brezvésəln*, adj. ruderlos, Cig.; *četrrovésəln*, -səlna, adj. vierruderig, Cig.; *četrrovésəlnica*, f. ladja č., der Vierruderer, Cig.; *enovésəln*, -səlna, adj. einrudrig, Cig.; *stovésəln*, adj. hundertruderig, Cig.; *stovésəlnat*, adj. hundertruderig, Cig.; *trivésəln*, adj. dreirudrig, Cig.; *vésəltce*, n. dem. veslo; das Ruderchen.; *vésəlnik* 2., m. der Stiel des langen Ruders an einem Floße, Savinska dol.

² Maks Pleteršnik (1894/1895): *Slovensko-nemški slovar*; www.fran.si, dostop 18. 9. 2025.

obveselitelj, m. der Erfreuer, der Tröster, ogr.-Valj. (Rad), Raič (Nkol.).

obveselíti, -ím, vb. pf. erfreuen, Mur., Cig., ogr.-C.; o. se, = razveseliti se, Trub., Kast.; kmetje se jih niso obveselili, LjZv.; obveselil se je veseljni svet, Cv.

obveseljiv, -íva, adj. erfreuend, erfreulich, Mur.; mili, dobrotljivi, obveseljivi, kakor solnce, Ravn.

oneveséliti, -sêlim, vb. pf. ein Unlustgefühl erregen: o. koga, se, Cig. (T.).

oveselíti, -ím, vb. pf. erfreuen, Mur., Cig., Jan., Dalm.; aufheitern, erheitern, Cig., Jan.

oveseljénje, n. das Erfreuen, Slom.

oveseljeváti, -ûjem, vb. impf. ad oveseliti, Mur., Jan.

povesêłak, -łka, m. der Trostgrund, V.-Cig.

poveselíti, -ím, vb. pf. 1) erfreuen; einen Trost geben, Mur., Cig.; p. koga v nalogi, Jap. (Sv. p.); — 2) p. se, sich ein wenig der Freude hingeben; sich einen guten Tag machen, Cig.

poveseljáčiti, -âčím, vb. pf. eine Zeitlang lustig leben, Let.

poveseljénje, n. die Erfreung, der Trost, Jap., Vrt., Burg.

poveseljeváti, -ûjem, vb. impf. ad poveseliti, Mur., Cig.

povesêłnik, m. der Erfreuer, Valj. (Rad).

prevesêł, adj. zu froh; — überaus froh; freudenvoll.

razvesêłan, -łna, adj. erfreulich, Mur., SIN.

razveselitelj, m. der Erfreuer, kajk.-Valj. (Rad).

razveseliteljica, f. die Erfreuerin, kajk.-Valj. (Rad).

razveselítav, -tve, f. die Erfreung, Cig.

razveselíti, -ím, vb. pf. erfreuen; prijetna novica me je razveselila; erheitern, lustig machen; vino ga še razveseli; r. se, von Freude erfüllt werden; r. se koga, česa.

razveseljávati, -am, vb. impf. = razveseljevati, ogr.-Valj. (Rad).

razveseljévânje, n. das Erfreuen; die Ergötzung, die Belustigung(en).

razveseljeváti, -ûjem, vb. impf. ad razveseliti; erfreuen, ergötzen; — erheitern; vino razveseljuje človeško srce.

razveseljevâvac, -vca, m. der Erfreuer, Cig.

razveseljiv, -íva, adj. erfreulich, Mur., C., Levst. (Pril.).

vesêł, -êła, adj. froh, fröhlich, lustig, freudig; vesela igra, das Lustspiel, Cig., Jan., nk.; v. biti česa, mit einer Sache Freude haben; nismo ga nič veseli, wir sind über ihn gar nicht erfreut.

vesēl̥an, -lna, adj. = vesel, Guts., Mur.

veselēti, -ím, vb. impf. = veseliti: veselelo bi me, Dol., Podnanosci-Erj. (Torb.).

veselica, f. 1) die Vergnügung, die Unterhaltung; — 2) = narodna erotična pesem, Gor.

veselíšče, n. der Vergnügungsort, C., LjZv., nk.

veselitelj, m. der Erfreuer, ogr.-C.

veselíti, -ím, vb. impf. freuen, Freude machen; to me veseli; veseli me, da si prišel; nič ga ne veseli nauk; — v. se, sich freuen; ne veseli se vselej ta, kateri se smeja, Kast.; v. se česa, sich auf etwas freuen; Bliža se železna cesta, Nje se, ljub'ca, veselim, Preš.; v. se nad čim, sich über etwas freuen: nad drugih veseljem se veseliti, Ravn.

veseljáčiti, -áčim, vb. impf. lustig, vergnügt leben, Let., SIN.

veselják, m. ein lustiger Geselle, der Lebemann.

veseljce, n. dem. veselje; eine kleine Freude, Ravn.

vesélje, n. die Freude; srpi šume, da jih je veselje (dass es eine Freude ist), Ravn. (Abc.); — das Vergnügen: nedolžno veselje si privoščiti; tudi: veseljé, Cv.; veseljè, Valj. (Rad).

veseljiv, -íva, adj. erfreulich, Jan. (H.).

vesēlka, f. kravje ime, Kr.-Valj. (Rad).

veselník 1., m. der Erfreuer, der Tröster, C.

vesēlnost, f. die Freudigkeit, Guts., Mur.; die Freude, ogr.-Valj. (Rad).

veselolígra, f. = vesela igra, das Lustspiel, Jan., nk.; — prim. češ. veselohra.

veselosrčēn, -čna, adj. frohsinnig, Cig.

veselosrčje, n. der Frohsinn, Cig. (T.).

vesēlost, f. die Fröhlichkeit, die Lustigkeit, die Vergnügtheit; tudi: veselôst, Dict.

veselovânje, n. das Vernügen, C., Guts. (Res.).

veselováti se, -ûjem se, vb. impf. fröhlich sein, sich unterhalten, C.

zaveselíti se, -ím se, vb. pf. von Freude ergriffen werden, LjZv.

zveselíti, -ím, vb. pf. erfreuen; nobena reč jih ne more zveseliti, Dalm.; vino zveseli srce človeku, Met.; — (nam. vzv-).

Abecedno urejen seznam iz slovarja je mogoče prestrukturirati v stopenjski prikaz besedne družine. Tvorjenke so tako prikazane glede na stopnjo tvorbe s pomiki v desno glede na iztočnico, znotraj posamezne stopnje tvorbe pa je upoštevana abecedna razvrstitev. Tvorjenke so členjene na

podstavni in obrazilni del, obrazilni del je v krepkem tisku, ob tvorjenki pa je s krajšavo zapisana besedna vrsta.

Preglednica 1: Besedna družina pridevnika *vesel* v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894/1895)

<i>vesel</i>	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja	4. stopnja	5. stopnja
	ne-vesel prid.				
		nevesel- ost sam.			
	pre-vesel prid.				
	vesel- en prid.				
		veseln- ost sam.			
	vesel- eti glag.				
	vesel- ica sam.				
	vesel- išče sam.				
	vesel- iti (se) glag.				
		na-veseliti se glag.			
		ob-veseliti glag.			
			obvesel- itelj sam.		
			obvese- ljiv prid.		
		one-veseliti (se) glag.			
		o-veseliti glag.			
			oveselj- enje sam.		
			oveselj- eva-ti glag.		
		po-veseliti (se) glag.			
			povesel- ek sam.		
			poveselj- enje sam.		
			poveselj- eva-ti glag.		
			povesel- nik sam.		
		raz-veseliti (se) glag.			
			razvesel- en prid.		
			razvese- ljiv prid.		

<i>vesel</i>	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja	4. stopnja	5. stopnja
			razvesel- itelj sam.		
				razveselitelj- ica sam.	
			razvesel- itev sam.		
			razveselj- ava-ti glag.		
			razveselj- eva-ti glag.		
				razveselj- ev-anje sam.	
				razveselj- avec sam.	
		vesel- itelj sam.			
		veselj- iv prid.			
		vesel- nik sam.			
		vesel- ova-ti se glag.			
			veselov- anje sam.		
		za -veseliti se glag.			
		z -veseliti glag.			
	vesel- jak sam.				
		veseljač- iti glag.			
			po -veseljačiti glag.		
	vesel- je sam.				
		ne -veselje sam.			
		veselj- ce sam.			
	vesel- ka sam.				
	vesel- ost sam.				
	vesel- o -igra sam.				
	vesel- o -srč- en prid.				
	vesel- o -srč- je sam.				

Preglednica 1 in v nadaljevanju preglednica 2 prikazeta tvorbeno strukturo in obseg besedne družine pridevnika *vesel*, kot jo izkazuje slovarsko urejeno besedje Maksa Pleteršnika. Iz izhodiščnega pridevnika *vesel* je tvorjenih 50 tvorjenk. Daleč najproduktivnejša je tvorba navadnih izpeljank, ki jih je skupaj 33. Najvišja stopnja tvorbe je četrta stopnja, ki jo uresničujejo navadni samostalniški izpeljanki s pomenom dejanja, *razveseljevanje*, in vršilca dejanja, *razveseljevalec*, ter feminativ *razveseliteljica*. Sledijo sestavljenke, ki imajo v besedni družini 12 potrditev, v manjši meri pa so zastopane modifikacijske izpeljanke – manjšalnica *veseljce* in feminativ *razveseliteljica*, podredne medponsko-priponske zloženke – pridevnik *veselosrčen* in samostalnik *veselosrčje*, ter z eno potrditvijo samostalniške medponske zloženke – *veseloigra*. Kot zanimivost velja izpostaviti pridevnik *vesel-en*, kjer je pridevniški podstavi *vesel-* dodana pripona *-en* kot najpogostejše pridevniško priponsko obrazilo v slovenščini, a tu pravzaprav ne gre za besedotvornopomensko kategorizacijo, temveč za jasnejšo uvrstitev besede med pridevniki (Legan Ravnikar 2008/2009). Omogoča pa pridevnik *veselen* tudi višjestopenjsko samostalniško izpeljanko s pomenom lastnosti *veselnost*. Sicer je zanimiva še samostalniška izpeljanka *veselka*, saj v Pleteršnikovem slovarju preberemo, da gre za kravje ime (*Kr.-Valj. (Rad)*). Pozornost pritegne tudi samostalnik *poveselek* z besedotvornim pomenom rezultata dejanja, pa tudi samostalnik *veselnik*, ki ga gre razumeti kot sinonim samostalniške izpeljanke *razveseljevavec*. Sopomenska sta tudi glagola *veseleti* in *veseliti*, prav tako tudi glagola *razveseljavati* in *razveseljevati*.

Preglednica 2: Besedna družina pridevnika *vesel* v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894/1895) glede na stopnjo tvorbe in besedotvorno vrsto

	In	Im	Zm	Zm.-p./	Se	Skupaj
1. stopnja	9	0	1	2	2	14
2. stopnja	7	1	0	0	9	17
3. stopnja	15	0	0	0	1	16
4. stopnja	2	1	0	0	0	3
5. stopnja	0	0	0	0	0	0
	33	2	1	2	12	50

Veselje v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*

Kakor je zapisala Metka Furlan (2024: 13), predstavlja slovar Maksa Pleteršnika »leksikološki in leksikografski steber, na katerega so se opirali in se še opirajo raziskovalci slovenskega jezika, nanj so se naslanjali slovenski slovarji, najsi prinašajo knjižno ali pa narečno leksiko«. Besedje iz Pleteršnikovega slovarja je bilo konzultirano tudi pri določanju in sprejemanju iztočnic za *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in je bil tudi opora pri naglasnih, oblikoslovnih, pomenskih in drugih obdelavah v njegovih slovarskih sestavkih (Jakopin 1994: 413, v Furlan 2024: 13). Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894/1895) tako posredno živi tudi v SSKJ. In v nadaljevanju preverjam, katere iztočnice (in podiztočnice) ob iskalnem pogoju **vesel** izpričuje druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja SSKJ, ki zajema besedje z opisi pomenov, uveljavljenih zlasti v zapisanih besedilih v obdobju od 2. polovice 19. stoletja do leta 2013.

Besedna družina pridevnika *vesel* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*

Tudi za nabor ustreznega gradiva v SSKJ (2018) je bil uporabljen iskalni pogoj **vesel**, ki je dal 46 zadetkov. Z dobljenega seznama iztočnic sem izločila pet iztočnic, ki sodijo v besedno družino samostalnika *veslo*.³ Pri tem je treba upoštevati, da so v SSKJ⁴ nekatere besede oz. leksikalne enote dodane kot podiztočnice na koncu slovarskih sestavkov. Besedna družina pridevnika *vesel* v SSKJ tako dejansko zajema skupaj 48 višjestopenjskih tvorjenk, na tem mestu (kakor v slovarju) abecedno razvrščenih:⁵

³ Izločeno s seznama iztočnic v SSKJ: **dvóvêseln** -a -o [dvovesələn in dvovesəlŋ] prid. (ô-ê) ki ima dve vesli: dvoveselni čoln; **ênovêseln** -a -o [enovesələn in enovesəlŋ] prid. (ê-ê) ki ima eno veslo: enoveselni čoln; **vêseln** -a -o [vesələn in vesəlŋ] prid. (ê) nanašajoč se na veslo: potisniti veslo skozi veselno luknjo / veselni drog splavarsko veslo, splavarski drog; **vêselnica** -e [vesəlница] ž (ê) veslača: jadrnice in veselnice; **vêselnik** -a [vesəlŋik tudi vesəŋŋik] m (ê) nar. splavarsko veslo, splavarski drog: z močnimi rokami so vodili veselnike.

⁴ To so: a) pri pridevniku pogostejše rabljeni iz njih izpeljani pravi prislovi ter samostalniška in z njo samostalniško-prislovna raba; b) pri glagolu povratni glagoli s posebnimi pomeni in pogostejše rabljeni deležniki ter iz teh izpeljani prislovi; c) pri drugih iztočnicah samostalniška, pridevniška ali kakšna druga posebna raba.

⁵ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, www.fran.si, dostop 18. 9. 2025.

naveselíti se -ím se dov., navesélil se (ī í)

v veselju, veseljenju doseči veliko mero: na izletu so se naveselili; ob prostih dnevih se je lahko naveselil z njo

naveseljáčiti se -im se dov. (á â)

ekspr. zadovoljiti svojo potrebo, željo po veseljačenju: s prijatelji se je naveseljačil

nèrazveseljív -a -o prid. (ě-ī ě-í)

ki ne razveseli, ne razveseljuje: nerazveseljiva novica / evfem. stanje je nerazveseljivo slabo

nèvesél -a -o [neveseu] prid. (ě-ě)

1. ki mu manjka veselosti, dobre volje: mrk, nevesel človek je / pesn. neveselo srce; neveselo življenje / knjiž., ekspr. ko je izgubil mater, je postajal vedno bolj nevesel žalosten, potr

// ki ne vsebuje, izraža veselja, zadovoljstva: nevesel nasmeh; nevesela pesem

// knjiž., ekspr. ki ne povzroča veselja, zadovoljstva: nevesel dogodek; nevesela novica

● opisovati kaj v neveselih barvah negativno

2. evfem. slab, nezadovoljiv: biti v neveselem položaju

nèvesélo prisl.:

neveselo se smejeti; neveselo razpoložen

obveselíti -ím dov., obvesélil (ī í)

zastar. razveseliti: vsakega je obveselil z majhnim darom; njegovega obiska se je zelo obveselila

oveselíti -ím dov., ovesélil (ī í)

star. razveseliti: z darilom jo je zelo oveselil; obiska se je oveselila / pogovor mu je pregnal žalost in ga oveselil

oveseljèn -êna -o:

pa so le prišli, reče oveseljen; njen oveseljeni obraz se je v hipu spremenil

poveselíti se -ím se dov., povesélil se (ī í)

krajši čas veseliti se: pustili so jo, da se je poveselila daril, preden se je začela slovesnost

// pozabavati se: rad se poveseli; poveselila sta se med mladimi ljudmi / prišel se je malo poveselit

poveseljáčiti -im dov. (á â)

krajši čas veseljačiti: večkrat sta skupaj poveseljačila / malo mora poveseljačiti

prevesél -a -o [preveseu] prid. (ě)

1. preveč vesel: prevesel in lahkomišeln človek / prevesela pesem za tako resno priložnost

2. ekspr. zelo vesel: prinesla mu je preveselo novico

preveseljáčiti -im dov. (á â)

nav. ekspr. prebiti, preživeti v veseljačenju: spominjal se je dni, ki jih je preveseljačil; ostanek noči je preveseljačil pri sosedu

razveselíti -ím dov., razvesélil (ī í)

narediti, povzročiti, da postane kdo vesel: skušal jo je razveseliti; tvoje pismo me je razveselilo; z darilom ga je zelo razveselil / ekspr. pesem mu je razveselila srce

razveselíti se

postati vesel: novice se ni razveselil; prijatelja se je od srca razveselil / ekspr. ob teh besedah se mu je obraz razveselil

razveseljèn -êna -o:

razveseljeni prijatelji; bila je videti zelo razveseljena

razveseljévalec -lca [razveseljévaŭca] m (â)

knjiž. kdor razveseljuje: bil je dober igralec in razveseljevalec občinstva

razveseljévalka -e [razveseljévaŭka tudi razveseljévalka] ž (â)

knjiž. ženska, ki razveseljuje: razveseljévalka srca

razveseljévánje -a s (â)

glagolnik od razveseljévati: razveseljevanje otrok z igračami in knjigami / razveseljevanja je iskal v pijači

razveseljéváti -újem nedov. (á û)

delati, povzročati, da postane kdo vesel: razveseljévati otroke / ekspr. ptičje petje mu je razveseljevalo uho

razveseljéváti se star.

zabavati se: družba se je razveseljevala na vrtu

razveseljújóč -a -e:

razveseljujoče igre; srce razveseljujoče petje

razveseljív -a -o prid. (ī í)

ki razveseli, razveseljuje: razveseljív uspeh; ta novica je zelo razveseljíva

vesél -a -o [veseŭ] prid., veselêjši (ê)

1. ki je v stanju veselja: skupina veselih otrok; od tistega dne ni bil več vesel; vesel je prepeval in vriskal; vesel je bil, da bi plesal; vesela družba ni hotela domov / evfem. ponoči ste bili malo preveč veseli hrupni

// ki je večkrat, rad v stanju veselja: tod živijo veseli ljudje; bil je vesel otrok / človek vesele narave / veseli Dolenjci / veselo mesto mesto z bogatim zabavnim življenjem

// ki izraža, kaže veselje: veseli glasovi otrok; vesel pogled, smeh; veselo petje, ukanje

2. v povedni rabi ki občuti veselje, zadovoljstvo ob čem

a) z roditelnikom: vesel je bil darila, pozdravov; otroško je vesel pohvale; zelo je vesel smuči / vesel je bil gostov bili so mu dobrodošli / ta človek je vesel

življenja rad živi

b) z odvisnim stavkom: bil je vesel, da ga je našel; vesel je, kadar se more z njim pogovoriti / vesel bodi, da si zdrav zadovoljen; vesel mora biti, da ima kaj jesti; vesel je, če lahko komu pokaže svojo zbirko rad jo pokaže

3. ki povzroča veselje, zadovoljstvo: vesel spomin; sporočiti veselo novico; pogovarjati se vesele reči / vzeti kaj z vesele strani

// poln veselja, prijetnega: to so bili veseli časi; imel je veselo mladost; čaka ga vesela prihodnost / vesela zabava; pokvariti veselo razpoloženje / kot voščilo želimo vam vesele praznike

// ki je zabavne, lahkotne vsebine: vesele pesmi; vesela zgodba / vesele besede

4. ekspr. lahkotno se premikajoč, živahen: veseli metuljčki; vesele ribice / veseli oblaki, studenci; veseli plameni / stopati z veselim korakom

5. ekspr. svetle barve, živo pisan: veseli puloverji; veselo cvetje na oknih; griči z veselim zelenjem oklepajo dolino / plašči veselih barv

// svetel, bleščeč: vesela mesečina; veselo junijsko sonce

6. z oslabljenim pomenom poudarja pomen samostalnika, na katerega se nanaša: praznovati veseli pust; minila je vesela mladost; prišla je vesela pomlad; z veselim upanjem obrezovati trto

● ekspr. pripravljati se za veseli dan poroko, svatbo; ekspr. čestitati za veseli dogodek rojstvo otroka; zastar. napisal je dve veseli igri veseloigri; knjiž. veselo oznanilo evangelijske; star. to mu je dal iz veselega srca rad; veselega človeka ima še bog rad veseli, dobrovoljni ljudje so zelo priljubljeni

vesélo

prislov od vesel: veselo skakati, se smejati; veselo žareče oči

// v povedni rabi izraža veselo razpoloženje: pri sosedovih bo zvečer veselo; ni tako veselo, kot se zdi

● star. veselo je gledati ljudi, kako plešejo prijetno; veselo mi je postalo pri duši občutil sem zadovoljstvo

veséli -a -o sam.:

tudi najbolj veseli so utihnili; povej kakšno veselo šalo; pog. zapojmo eno veselo veselo pesem

veselica -e ž (i)

zabavna prireditev s plesom, pri kateri se toči pijača: prirediti veselico; iti na veselico; igrati, plesati na veselici / gasilska, vaška, vrtna veselica; veselica s srečelovom

// ekspr. zabava, pogostitev: dekleta so napravila fantom veselico / dnevi brezskrbnih veselici

veseličen -čna -o prid. (i)

nanašajoč se na veselico: veselični prostor / veselična godba

veselička -e ž (i)

1. ekspr. manjšalnica od veselica: najprej bo kulturna prireditev, nato pa še veselička

2. evfem. žensko spolovilo: skrila je veseličko pod krilce

veselišče -a s (i)

knjiž. prostor, kjer se kdo veseli, zabava: zidanica je bila pozimi veselišče / spremeniti gledališče v veselišče / vrtiljak v veselišču zabaviščnem parku; mestna veselišča zabavišča

veseliščen -čna -o (ī)

pridevnik od veselišče: veseliščni čolni

veselíti -ím nedov. (ī ī)

1. delati, povzročati, da je kdo vesel: pogled na bela pobočja jih veseli; vsa slava, ki jo je dosegel, ga ne veseli več; uspehi otrok starše veselijo / povedal je, kaj ga na njih, pri njih najbolj veseli

// s smiselnim osebkom v tožilniku, z odvisnim stavkom izraža pozitiven čustveni odnos do česa: veseli nas, da delo napreduje; od srca, v resnici ga veseli, da so se pobotali / veselilo bi me, če bi se o tem lahko kdaj pogovorili želim si, da bi se / kot vljudnostna fraza: veseli nas, da ste nas počastili z obiskom; veseli me, da vas vidim

// v medmetni rabi izraža pozitivno mnenje, soglašanje: jutri grem na Triglav.

Me veseli / kot vljudnostna fraza ob pohvali lepo smo se imeli pri vas. Me

veseli; kot vljudnostna fraza pri predstavljanju Janez Koren. Me veseli

2. vzbujati pozitiven odnos, zaradi katerega se zdi kaj, ukvarjanje s čim prijetno, zaželeno: kmetovanje, poklic ga veseli; veseli ga zgodovina / pijača ga ne veseli več ne čuti več potrebe po njej; goji različno sadje, veselijo ga zlasti jabolka najbolj se ukvarja z njimi

- ne veseli me iti v takem vremenu od doma ne grem rad, ne želim iti

veselíti se

1. biti v stanju veselja: ljudje se veselijo ali jokajo; vsi so veseli, veselite se še vi / ekspr. z njim se veseli, kar živi

// delati stvari, ki vzbujajo, izražajo veselo razpoloženje: gledal je otroke, kako se veselijo na travniku; veseliti se s sosedi v zidanici; hrupno se veseliti

2. biti v stanju prijetnega pričakovanja česa: veseli se počitnic; veseliti se pomladi, potovanja; veseli se, da se bo peljala z njim

// imeti pozitiven čustveni odnos do česa: veseli se napredka; veseli se tujega uspeha; od srca se veseli lepe knjige; daril se veseli kot otrok

● ekspr. še danes se veseli čvrstega zdravja je zdrav; bibl. veseliti se z veselimi in jokati z jokajočimi; ekspr. prezgodaj si se veselil kar si pričakoval, se ni izpolnilo

veselēč -ēča -e:

jadrali so, veseleč se, da so si rešili življenje; veseleča se družba

veseljáčenje -a s (ā)

glagolnik od veseljačiti: uživati v veseljačenju; predpustno veseljačenje; želja po veseljačenju

veseljáčiti -im nedov. (á â)

veselo popivati, lahko se zabavati v družbi: s prijatelji je veseljačil pozno v noč; v hotelu so hrupno veseljačili

veselják -a m (á)

1. kdor veseljači: veseljaki so popivali cele noči; petje veseljakov
2. (po naravi) vesel človek: bil je veseljak in dober delavec; veseljaki in čemerneži

veseljákinja -e ž (á)

1. ženska, ki veseljači: opita veseljakinja
2. (po naravi) vesela ženska: ker je veseljakinja, jo imajo povsod radi

veseljáški -a -o prid. (á)

nanašajoč se na veseljake: veseljaška skupina / veseljaško življenje / ekspr. veseljaški otroci hrupno veseli

veseljáštvó -a s (â)

veseljaško življenje: kljub pomanjkanju so se vdajali veseljaštvu; lahko miselno veseljaštvo

vesêlje -a s (é)

ekspr. manjšalnica od veselje: vsak človek ima svoje veselje / napraviti komu veselje

vesêlje -a s (é)

1. stanje prijetne vznemirjenosti, ki se izraža v smehu, petju, živahnosti: vso družbo je zajelo veselje; ekspr. nalesti se veselja od tovarišev; prepustiti se veselju; spodbujati k veselju / ekspr. to je bilo veselje, ko so se srečali
// izražanje te vznemirjenosti: veselje se je sprevrglo v divjanje; vsepovsod vlada veselje; ekspr. mesto hrumi od veselja; hrupno, praznično veselje; trenutki veselja / na vrtu se je začelo razvijati ljudsko veselje; opustiti ponočno veselje veseljačenje
2. prijetno duševno stanje, ki se izraža v vedenju, odnosu do življenja: prinesiti komu veselje in mir; ekspr. veselje kar kipi v njem; živeti v sreči in veselju; vir veselja / ekspr. v tej deželi je doma, prebiva veselje so ljudje veseli / ekspr. veselje mu je sijalo iz oči; njegov nasmeh je poln veselja
// čustvo, ki ga povzroči kaj ugodnega, zaželenega: ob pogledu na otroke ga je prevzelo veselje; ni jim maral greniti veselja; pokazati veselje nad darilom; jokati, vzklikati od veselja; ekspr. kar sije, se topi od veselja zelo je vesel; čisto, ekspr. neizmerno veselje; solze veselja / z učenjem jim dela veselje; ima veselje, če jih lahko spre; z igračo je otroku naredil veliko veselje ga je zelo razveselil; to mi je v veliko veselje
3. kar ima kdo rad, mu je prijetno: pravljice so otroško veselje; vsak človek ima kakšno veselje; ne kratite mu veselja, da hodi v hribe / pripraviti komu veselje razveseliti ga / ekspr. oblaki so prinašali dež namesto zimskega veselja snega
// v povedni rabi, z nedoločnikom izraža prijetnost dejanja, ki ga izraža

nedoločnik: veselje ga je gledati, kako dela; veselje je hoditi po tako lepih krajih; studenec je hladen, da ga je veselje piti / ima avtomobil, da ga je veselje pogledati ima zelo lep, zelo dober avtomobil

4. pozitiven odnos, zaradi katerega se zdi kaj, ukvarjanje s čim prijetno, zaželeno: razviti, vzbuditi v kom veselje do glasbe, za glasbo; na to šolo se je vpisal iz veselja do kemije / imeti veselje do vrta, za vrt, z vrtom / uredili bodo igrišče, naj ima mladina veselje / slikati iz veselja

// vnema, prizadevnost: veselje, s katerim se je lotil dela, se je izgubljalo / z veseljem prebira njegova dela rad; z veseljem jim je zapel / kot vljudnostna fraza: z veseljem vas pozdravljamo med nami; z veseljem sprejmemo vaše povabilo

// v medmetni rabi, v zvezi z veseljem izraža vljuden sprejem predloga, pritrditev: boste prišli? Z veseljem

5. ekspr., v prislovni rabi, v zvezi da je veselje zelo: vojaki so izurjeni, da je veselje; zdravi so, da je veselje; gre gladko, da je veselje / sedli so na sani in je šlo, da je bilo veselje zelo hitro; napivalo se je, da je bilo veselje dosti; krompir je obrodil, da je bilo veselje obilno, bogato

// zelo dobro: plava, pleše, da je veselje; zapel je, da je bilo veselje / lotila se je gospodinjstva, da je bilo veselje zelo uspešno; plezali so, da je bilo veselje zelo spretno

● otroci ji delajo veselje se razvijajo, ravnajo tako, kot si želi; z njim, nad njim nimam nobenega veselja ni tak, kot si želim; vznes. šel je v nebeško veselje umrl je; ekspr. kratko veselje – dolga žalost; ekspr. vsako tele ima svoje veselje izraža dopuščanje sicer nespametnega, neprimernega govorjenja, ravnanja koga

veseloígra -e ž (ī)

gledališka igra vesele, zabavne vsebine: uprizoriti veseloigro / igrati v veseloigri / veseloigra s petjem in plesom

veseloígrica -e ž (ī)

ekspr. manjšalnica od veseloigra: pisal je duhovite veseloigrice

veselóst tudi veselóst -i ž (ô; ê)

1. lastnost, stanje veselega: hliniti veselost; preiti iz veselosti v zamišljenost; razposajena veselost otrok / veselost prebivalcev vinorodnih krajev / veselost zabav, praznovanja

2. star. veselje: nastala je splošna veselost; čudna veselost je prevzela množico; dnevi veselosti / obšla ga je veselost / oči ji sijajo od veselosti / naša žalost je njegova veselost

veselósten tudi veselósten -tna -o prid. (ô; ê)

nanašajoč se na veselost: veselostni znaki / bil je veselostnega srca

veselošólec -lca m (ô)

kdor se udeležuje vesele šole, osnovnošolskega tekmovanja v znanju: podelili so priznanja veselošolcem; tekmovanje veselošolcev

veselošolski -a -o prid. (ô)

nanašajoč se na veselošolce ali veselo šolo: državni veselošolski prvak;
veselošolska delavnica, prijavnica; veselošolsko tekmovanje

vzveselíti -ím dov., vzvesélil (ī í)

star. razveseliti: rad vzveseli koga / vzveseliti se darila, prijatelja

zaveselíti se -ím se dov., zavesélil se (ī í)

knjiž. razveseliti se: zaveseliti se lepega razgleda / si le prišel, se je zaveselil
prijatelj

zaveseljáčiti -im dov. (á â)

ekspr. z veseljačenjem zapraviti: dediščino je zaveseljačil in zakartal

zveselíti -ím dov., zvesélil (ī í)

razveseliti: darilo ga je zveselilo; zveseliti koga s čim / zveseliti komu srce;

zveseliti se obiska, prijatelja / ob tem prizoru se mu zveseli srce

zveseljèn -êna -o:

zveseljen človek; biti zveseljen

Tudi abecedno urejen seznam iz SSKJ je v spodnji preglednici prestrukturiran v stopenjski prikaz besedne družine na enak način kakor poprej: s pomiki v desno glede na iztočnico, z abecedno razvrstitvijo znotraj iste stopnje, členjeno na osnovni in obrazilni del s krepko označenim obrazilom in zapisom besedne vrste.

Preglednica 3: Besedna družina pridevnika *vesel* v SSKJ

<i>vesél</i>	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja	4. stopnja	5. stopnja
	ne -vesel prid.				
		nevesel- o prisl.			
	pre -vesel prid.				
	vesel- i sam.				
	vesel- ica sam.				
		veselič- en prid.			
		veselič- ka sam.			
	vesel- išče sam.				
		veselišč- en prid.			
	vesel- iti (se) glag.				
		na -veselíti se glag.			

<i>vesél</i>	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja	4. stopnja	5. stopnja
		ob -veselíti (se) glag.			
		o -veselíti (se) glag.			
			oveselj- en prid.		
		po -veselíti se glag.			
		raz -veselíti (se) glag.			
			razveselj- en prid.		
			razveselj- eva -ti (se) glag.		
				razveseljev- alec sam.	
					razvese- ljeval- ka sam.
				razveseljev- anje sam.	
				razveselj- uj-oč prid.	
			razveselj- iv prid.		
				ne -razveseljiv prid.	
		vesel- eč prid.			
		vz -veseliti (se) glag.			
		za -veseliti se glag.			
		z -veseliti (se) glag.			
			zveselj- en prid.		
	vesel- jak sam.				
		veseljáč- iti glag.			
			na -veseljáčiti se glag.		
			po -veseljáčiti glag.		

<i>vesél</i>	1. stopnja	2. stopnja	3. stopnja	4. stopnja	5. stopnja
			pre-veseljáčiti glag.		
			veseljáč-enje sam.		
			za-veseljáčiti glag.		
		veselják-inja sam.			
		veseljáš-ki prid.			
			veseljáš-tvo sam.		
	vesel-je sam.				
		veselj-ce sam.			
	vesel-o prisl.				
	vesel-o-ígra sam.				
		veseloígr-ica sam.			
	vesel-ost sam.				
		veselost-en prid.			
	vesel-o-šól-ec sam.				
	vesel-o-šól-ski prid.				

Besedna družina pridevnika *vesel* v SSKJ zajema 48 višjestopenjskih tvorjenk, najproduktivnejše so navadne izpeljanke, v največji meri tvorjene na prvi, drugi in tretji stopnji tvorbe. Sledijo sestavljenke, najproduktivnejše so glagolske sestavljenke na drugi stopnji tvorbe. Štiri tvorjenke, tri navadne izpeljanke in ena sestavljenka, so na četrti stopnji tvorbe, peto stopnjo tvorbe iz pridevnika *vesel* pa potrjuje le ena uslovarjena tvorjenka, feminativna modifikacijska izpeljanka *razveseljevalka*. Manj produktivne od navadne izpeljave in sestavljanja so tvorjenke, nastale z modifikacijsko izpeljavo (ob feminativu *razveseljevalka* še manjšalnice *veseljce*, *veselička*, *veseloigrica*), s konverzno izpeljavo (*veseli*) in z zlaganjem – uslovarjene so ena samomedponska zloženka (*veseloigra*) in dve podredni medponsko-priponski zloženci, sicer vezani na podstavno besedno zvezo *vesela šola* – *veselošolec* in *veselošolski*. Teoretično bi bilo sicer mogoče tvorjenko

veselošolski obravnavati tudi kot drugostopenjsko izpeljanko iz tvorjenke *veselošolec*. Nekoliko natančnejša predstavitev sledi ob shemi kombinatorike obrazil v nadaljevanju.

Preglednica 4: Besedna družina pridevnika *vesel* v SSKJ glede na stopnjo tvorbe in besedotvorno vrsto

	In	Ik	Im	Zm	Zm.-p./	Se	Skupaj
1. stopnja	7	1	0	1	2	2	13
2. stopnja	7	0	4	0	0	8	19
3. stopnja	7	0	0	0	0	4	11
4. stopnja	3	0	0	0	0	1	4
5. stopnja	0	0	1	0	0	0	1
	24	1	5	1	2	15	48

Pridevnik *vesel* kot besedotvorni motivant nekoč in danes

Medsebojna primerjava besedne družine pridevnika *vesel* v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ pokaže skorajda povsem enako frekvenčno razraščanost besednih družin v enem in drugem slovarju, vendar pa je besedje, ki ohranja kontinuiteto rabe in je zabeleženo v obeh slovarjih (ob izhodiščnem pridevniku *vesel* še 22 tvorjenk), je sledeče: *naveselíti se*, *nèvesél*, *obveselíti*, *oveselíti*, *poveselíti se*, *poveseljáciti*, *prevesél*, *razveselíti (se)*, *razveseljévânje*, *razveseljéváti (se)*, *razveseljív*, *vesél*, *veselíca*, *veselíšče*, *veselíti (se)*, *veseljáciti*, *veselják*, *veséljce*, *vesélje*, *veseloígra*, *veselóst/vesélost*, *zaveselíti se*, *zveselíti*. Besedje, zabeleženo samo v slovarju Maksa Pleteršnika: *nevesélje*, *nevesélost*, *obveselítelj*, *obveseljív*, *oneveséliti*, *oveseljénje*, *oveseljéváti*, *povesélak*, *poveseljénje*, *poveseljéváti*, *povesétnik*, *razvesélân*, *razveselítelj*, *razveselíteljica*, *razveselítav*, *razveseljávati*, *razveseljévâvác*, *vesélân*, *veseléti*, *veselítelj*, *veseljív*, *vesélka*, *veselník*, *vesélnost*, *veselosrčân*, *veselosrčje*, *veselovânje*, *veselováti se*. Besedje, ki je dodatno zabeleženo v SSKJ: *naveseljáciti se*, *nèrazveseljív*, *nèvesélo*, *oveseljèn*, *preveseljáciti*, *razveseljèn*, *razveseljéválec*, *razveseljéválka*, *razveseljújóč*, *vesélo*, *veselíčen*, *veselíč-ka*, *veselíščen*, *veselèč*, *veseljácenje*, *veseljákinja*, *veseljáški*, *veseljástvo*, *veseloígrica*, *veselósten/vesélostén*, *veselošólec*, *veselošólski*, *vzveselíti*, *zaveseljáciti*, *zveseljèn*. Tako v Pleteršnikovem času kot danes so z vidika besedotvornih vrst najproduktivnejše

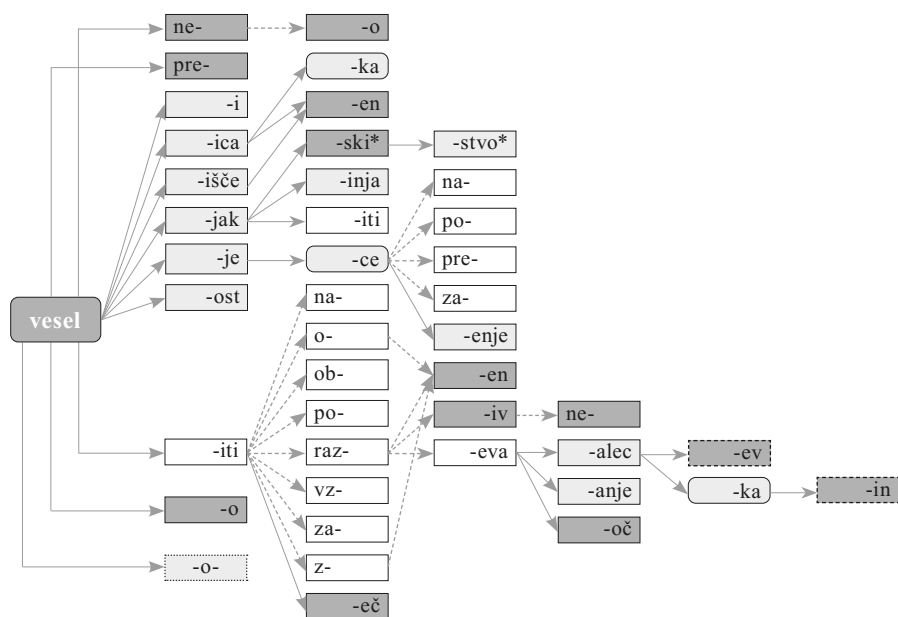
navadne izpeljanke in sestavljenke, manj je v tvorbi iz pridevnika *vesel* modifikacijskih izpeljank in medponskih ter podrednih medponsko-priponskih zloženek. Za razliko od besedne družine *vesel* pri Pleteršniku se v SSKJ pojavi še en primer konverzne izpeljanke (*veseli*).

Kombinatorika besedotvornih obrazil tvorjenk, motiviranih iz pridevnika *vesel*, v SSKJ

Za leksiko slovenskega jezika je značilna bogata morfemska zgradba, ki je posledica oz. rezultat zmožnosti prav (več)stopenjske tvorbe (Voršič, Žele in Ledinek 2024). Na tem mestu se z metodologijo stopenjskega besedotvorja, ki se razume kot jezikoslovni postopek, ki obravnava skupine tvorjenk, razporejene ob netvorjeni besedi, iz katere so te tvorjenke neposredno oz. posredno nastale (Kern 2010, 2017), osredinjam na prikaz obrazilne kombinatorike, ki jo izkazujejo tvorjenke, motivirane iz pridevnika *vesel*. Stopenjsko besedotvorje, kot piše Kern (2017), presega obravnavo binarnega odnosa med motivirajočo in motivirano besedo in tako vključuje več besed, ki so v tvorbenem razmerju. Izhodišča za predstavitev kombinatorike se navezujejo na projekt *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini* (J6-3134) (KOBOS), ki je potekal od leta 2021 do 2025 v sodelovanju Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Inštituta »Jožef Stefan« in Filozofske fakultete Univerze v Mariboru; temeljni cilj projekta je bila celovita analiza kombinatorike priponskih obrazil, kot osnovni vir za analizo pa je služil *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B* (Stramljič Breznik 2004), tj. specialni enojezični slovar, ki leksiko slovenskega jezika ureja po besednih družinah. Slovar tako nakazuje praktično rabo slovenske besedotvorne teorije, ki jo je mogoče raziskovati z besednodružinskega vidika, prav s to težnjo je omenjeni slovar skladenjskemu besedotvorju dodal še uporabo stopenjskega besedotvorja.

Kot je bilo izpostavljeno, se projekt KOBOS posveča kombinatoriki priponskih obrazil, sama pa v nadaljevanju shemo kombinatorike priponskih besedotvornih obrazil v okviru večstopenjske tvorbe pridevnika *vesel* dopolnjujem s pred- in medponskimi obrazili. Na ta način skušam prikazati celostno sliko značilnosti besedotvornega ustroja sodobnega slovenskega jezika z določitvijo sistemsko predvidljive tvorbe v smislu družljivosti obrazil, to pa na primeru tvorbene produktivnosti izhodiščnega pridevnika *vesel*.

Spočetka je treba pojasniti nekatere pojme, npr. besedotvorni niz in tvorbeni model. Besedotvorni niz se obravnava kot nabor besed z isto besedotvorno podstavo, ki so v medsebojnem tvorbenem razmerju (Kern 2010, 2017). Besedotvorni niz poudarja zmožnost stopenjskega tvorjenja, kar pomeni, da je prva netvorjena beseda podstava druge besede (tj. tvorjenke), druga tvorjena beseda je naprej podstava tretje tvorjenke itn. vse do izkoriščenja tvorbene zmožnosti določenega leksema, tvorbeni model pa je simbolni besednovrstni prikaz tvorjenke, iz katerega se dá razbrati njegova tvorjena morfemska zgradba; s procesnega vidika je besedotvorni model ustaljeni pomensko družljivi morfološki sestav iste besedotvorne podstave, ki omogoča stopenjsko tvorjenje smiselnih tvorjenk, in vsak novi člen z dodanim družljivim morfemom predstavlja novo pomensko osamosvojeno in smiselno tvorjenko, vsak nadaljnji člen je tvorbeno višja beseda iste ali druge besedne vrste (Voršič, Žele in Ledinek 2024: 372). V prikazani shemi je v izhodišču na levi strani netvorjeni pridevnik *vesel*, nato pa po stopnjah sledijo obrazila, izkazana v tvorjenkah besedne družine, barvno označena glede na besedno vrsto (siva = prid.; svetlo siva = sam.; bela = glag.; temno siva = prislov). Predponska obrazila so pomaknjena na levo stran, medponska so v sredini, priponska so pomaknjena na desno stran.



Slika 1: Shema kombinatorike obrazil tvorjenk, motiviranih iz pridevnika *vesel*, v SSKJ

Kot je videti, je na prvi stopnji produktivnih enajst obrazil, od tega dve predponski, osem priponskih in eno medponsko obrazilo, na drugi stopnji tvorjenke producira šestnajst različnih obrazil, največkrat so to predponška obrazila za glagolske tvorjenke. Na tretji stopnji je produktivnih devet obrazil, od tega pet priponskih, štiri predponška. Na četrti stopnji so ob predponi s pomenom nasprotnosti produktivna še tri priponska obrazila. Četrta in peta stopnja se izkazujeta z dvema oz. zgolj enim priponskim obrazilom. Če ponazorimo s konkretnimi primeri, na prvi stopnji je pridevnik *vesel* motivirajoč za dve pridevniški sestavljenki (*ne-vesel*, *pre-vesel*), šest samostalniških izpeljank (*vesel-i*, *vesel-ica*, *vesel-išče*, *vesel-jak*, *vesel-je*, *vesel-ost*), eno glagolsko izpeljanko (*vesel-iti (se)*), eno prislovno izpeljanko (*vesel-o*) in eno medponsko zloženko (*vesel-o-igra*). Iz slednje je sicer v besedni družini *vesel* v SSKJ izpeljana še manjšalnica s pripono *-ica* (*veseloigrice*), v shemi pa je ne izpostavljamo, saj se priponja drugokorenski besedi. Na drugi stopnji prvostopenjska pridevniška sestavljenka *nevesel* motivira prislovno izpeljanko *nevesel-o*, prvostopenjska samostalniška tvorjenka *vesel-ica* motivira drugostopenjsko modifikacijsko izpeljanko s pomenom manjšalnosti *veselič-ka* in pridevniško izpeljanko *veselič-en*. Prvostopenjska tvorjenka *vesel-išče* prav tako motivira tretjestopenjsko pridevniško izpeljanko z obrazilom *-en*, tj. *veselišč-en*. Prvostopenjska samostalniška tvorjenka *veselj* je izhodišče treh tvorjenk na drugi stopnji, in sicer pridevniške izpeljanke *veseljaš-ki*, feminativa *veselj* *in-ja*, glagolske izpeljanke *veseljač-iti*. Večjo mero produktivnosti za nadaljnjo tvorbo izkazuje prvostopenjska glagolska tvorjenka *veseliti (se)*, in sicer zlasti na osnovi dodajanja raznolikih predponskih obrazil – zabeleženih je osem glagolskih sestavljenk: *na-veseliti*, *o-veseliti*, *ob-veseliti*, *po-veseliti*, *raz-veseliti*, *vz-veseliti*, *za-veseliti*, *z-veseliti*. Ob sestavljenkah glagol *veseliti (se)* na drugi stopnji motivira tudi izpeljanko *vesel-eč*. Drugostopenjska pridevniška izpeljanka *veseljaš-ki* na tretji stopnji motivira samostalniško izpeljanko *veseljaš-tvo*. Drugostopenjska glagolska izpeljanka *veseljač-iti* je motivirajoča za štiri glagolske sestavljenke na tretji stopnji tvorbe – *na-veseljačiti*, *po-veseljačiti*, *pre-veseljačiti*, *za-veseljačiti*, ter samostalniško izpeljanko s pomenom dejanja *veseljač-enje*. Drugostopenjske glagolske sestavljenke *o-veseliti*, *raz-veseliti*, *zv-veseliti (se)* so motivirajoče za tretjestopenjsko pridevniško izpeljanko (deležnik) z obrazilom *-en* (*oveselj-en*, *razveselj-en*, *zveselj-en*), *razveseliti* tudi za pridevniško izpeljanko *razveselj-iv*. Glagolska tvorjenka *razveseliti* na naslednji stopnji omogoča tudi glagolsko tvorjenko *razveselj-eva-ti*, ki nato na četrti stopnji omogoča samostalniški izpeljanki *razveseljev-alec*

in *razveseljev-anje* ter pridevniško izpeljanko *razveselj-uj-oč*. Na četrti stopnji tvorbe je tudi pridevniška sestavljenka *ne-razveselj-iv*, motivirana iz naklonskega pridevnika *razveselj-iv* na tretji stopnji. Na peti stopnji tvorbe je izkazana feminativna modifikacijska izpeljanka *razveseljeval-ka*. Shema kombinatorike na peti in nato šesti stopnji predvideva še sistemsko predvidljivi, sicer neuslovarjeni, izsamostalniški pridevniški izpeljanki s pomenom svojilnosti – na peti stopnji *razveseljevalč-ev*, na šesti *razveseljevalk-in*.

Če izhajamo iz slovarsko zabeleženega gradiva, je mogoče za izhodiščni netvorjeni pridevnik *vesel* zapisati, da omogoča največ petstopenjsko tvorbo, ob čemer je najdaljši priponski niz štiristopenjski, na drugi stopnji pa ima še vmesno sestavljenko s predpono *raz-*. Najdaljši oz. najproduktivnejši besedotvorni niz tvori besedotvorni model Adj,V,V,V,S,S.⁶ Vendar je nadalje povsem predvidljiva tudi še izpeljava svojilnega pridevnika, zato bi smeli zapisati, da je iz pridevnika *vesel* predvidljiva šeststopenjska tvorba, najdaljši priponski niz pa je v tem primeru petstopenjski z vmesno sestavljenko na drugi stopnji. Slednje je nujno izpostaviti, saj prav predpona obrazila, kakor je razvidno tudi iz sheme kombinatorike, omogočajo večjo možnost višjestopenjske tvorbe. Besedotvorni model najproduktivnejšega niza je v tem primeru Adj,V,V,V,S,S,Adj.

Vesel in sinonimi

Čeprav se v prispevku osredotočam na besedotvorno analizo tvorjenk, ki jih motivira pridevnik *vesel*, pa se z njim neposredno ali posredno vendarle povezuje več drugih temeljnih pojmov. Tako so v *Sinonimnem slovarju slovenskega jezika* (2016) zabeleženi sledeči sopomenski izrazi:

1. *ki je v stanju veselja* SINONIMI: prešeren, veder, star. boder, zastar. obradoščen, star. oveseljen, knj.izroč. radosten; 2. *ki je večkrat, navadno v stanju veselja* SINONIMI: veder, ekspr. svetel; 3. *ki izraža, kaže veselje* SINONIMI: veder, star. boder, knj.izroč. jasen, star. oveseljen, knj.izroč. radosten, ekspr. sončen, ekspr. srečen, ekspr. svetel; 4. *ki je poln veselja, prijetnega; ki povzroča veselje, zadovoljstvo* SINONIMI:

⁶ Simbolni prikaz tvorbenega modela sestavljajo simboli za besedne vrste, zaradi boljše mednarodne razpoznave in primerljivosti so mednarodni: V = verb = glagol, S = substantiv = samostalnik, Ad = adjektiv = pridevnik, Adv = adverb = prislov, P = partikula = členek.

prešeren, srečen, veder, star. boder, knj. izroč. jasen, ekspr. prevesel, knj. izroč. radosten, ekspr. sončen, ekspr. svetel.⁷

Ob koncu me vendarle zanima še, kateri izrazi so povezani s čustvom veselja z vidika psihologije oz. psihoterapije glede na Plutchikovo segmentacijo oz. Plutchikov krog čustev. Plutchik (1988) prepozna osem primarnih čustev, in sicer veselje, sprejemanje, presenečenje, strah, žalost, gnus, pričakovanje, jezo, ki so prikazana v krogu, pri čemer so podobna čustva drugo ob drugem, polarna pa so si nasprotna (Kobal Grum 2021: 57). T. i. krog oz. tudi kolo čustev se pogosto uporablja kot psihoedukativni pripomoček za lažje prepoznavanje in izražanje čustev. Obstaja v več različicah, informativno izpostavljam dve, dostopni na spletu: v prvi (Inštitut Integrum)⁸ se izhodiščni pridevnik *vesel* veže z devetimi pridevniki, vsak od teh pa nadalje še z dvema pridevnikoma: *igriv – vzburjen, predrzen; zadovoljen – svoboden, radosten; zainteresiran – radoveden, vedoželjen; ponosen – uspešen, samozadosten; sprejet – spoštovan, cenjen; močen – pogumen, ustvarjalen; miren – ljubeč, hvaležen; zaupljiv – občutljiv, intimen, optimističen – poln upanja, navdihnjen*. Drug primer kolesa čustev (The Junto Institute)⁹ ima v izhodišču samostalnik *veselje*, njegovo semantično polje pa v kolesu čustev zapolnjujejo naslednji izrazi: *očaranost – občudovanje, prevzetost; navdušenost – zmagoslavje, evforija; vzhičenost – zagnanost, vnema; optimističnost – imeti upanje, zagnanost; ponos – uspešnost, sijajnost; navdušenje – vedrost, blaženost; sreča – zabavati se, razveseliti se; zadovoljstvo – potešenost, zadoščenje*. Iz nabora je razvidno, da je besedišče, povezano s čustvom veselja, v slovenščini izrazito raznoliko. Veselje se v okviru Plutchikovega kroga čustev razrašča v široko mrežo pridevniških na eni in samostalniških poimenovanj na drugi strani, mestoma pa se zapolnjuje tudi z glagoli. Vsekakor predstavlja besedišče, ki sodi na semantično polje veselja, obetavno izhodišče za poglobljeno samostojno obravnavo v prihodnosti.

⁷ *Sinonimni slovar slovenskega jezika*, www.fran.si, dostop 20. 9. 2025.

⁸ <https://institut-integrum.com/product/plakati-custva/>, dostop 21. 9. 2025

⁹ <https://www.pei.si/wp-content/uploads/2021/10/Empatija.pdf>, dostop 30. 1. 2026

Zaključek

V prispevku so predstavljene značilnosti strukturiranja besedne družine kot leksemske združbe s skupnim korenem *vesel*, to pa na gradivu iz Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* (1894/1895) in *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Tako gradivo enega kot drugega slovarja prikaže tvorbeno vitalno kontinuiteto, ki omogoča razvejani, obsežno skoraj povsem enaki, strukturno pa vendarle nekoliko raznoliki besedni družini pridevnika *vesel*. Jezik se spreminja in z njim se najintenzivneje spreminjajo besede, njihova raba, besedotvorne značilnosti. A tvorbeni moč slovenskega jezika ostaja in omogoča razmahnjeno višjestopenjsko tvorbo pridevnika *vesel* kot pridevnika, ki ustvarja poimenovanje temeljnega pozitivnega čustva – *veselja*. Čustvo tako ne razkriva le notranjega sveta posameznika, temveč tudi bogastvo jezikovnega sistema, v katerem se čustveni svet artikulira, kar slovenščino potrjuje kot izrazno živ in imeniten jezik.

Literatura

Paul EKMAN, 1970: Universal facial expressions of emotions. *California Mental Health Research Digest* 8/4, 151–158.

Metka FURLAN, 2024: Dve veliki dediščini Maksa Pleteršnika: *Slovensko-nemški slovar* in rokopisna zbirka zemljepisnih imen. *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. (Zora, 154). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 12–29.

Marie-Hélène GROSBAS, Paddy D. ROSS in Pascal BELIN, 2018: Categorical emotion recognition from voice improves during childhood and adolescence. *Scientific Reports* 8/1, 1–11.

Franc JAKOPIN, 1994: PLETERŠNIK, Maks. *Enciklopedija Slovenije* 8. Ljubljana: Mladinska knjiga. 413.

Boris KERN, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija* 58/3, 335–48.

Boris KERN, 2017: *Stopenjsko besedotvorje: na primeru glagolov čutnega zaznavanja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Darja KOBAL GRUM, 2021: *Vem, hočem, čutim: kognitivno-motivacijski vidiki čustev*. (Razprave FF). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Alenka KOMPARE, Mihaela STRAŽIŠAR, Tomaž VEC, Irena DOGŠA, Norbert JAUŠOVEC, Janina CURK, 2005: *Psihologija: spoznanja in dileme*. Ljubljana: DZS.

Asja Nina KOVAČEV, 2004: *Značilnosti in funkcije emocij ter njihov vpliv na socialno dinamiko*. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo.

George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2008–2009: Besedotvorna podoba slovenske knjižne leksike 16. stoletja s poudarkom na pridevniških tvorjenkah. *Slavistična revija* 56/4, 57/1, 69–91.

Zoran MILIVOJEVIĆ, 2018: *Emocije: razumevanje čustev v psihoterapiji*. Novi Sad: Psihopolis institut.

Davor PISKAČ in Manca MARINČIČ, 2024: *Čustveno življenje metafor: biblioterapevtska perspektiva*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Maks PLETERŠNIK, *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Elektronsko izdajo iz leta 2006 uredile Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec. Ljubljana 2006: Založba ZRC.

Helena SMRTNIK VITULIČ, 2004: *Čustva in razvoj čustev*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Helena SMRTNIK VITULIČ, 2009: *Spoznavanje otrok v razredu*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Jerica SNOJ, Martin AHLIN, Branka LAZAR, Zvonka PRAZNIK, 2016: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.

Marko SNOJ, 2015: *Slovenski etimološki slovar* [Elektronski vir]. 3., e-izd. El. knjiga. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2004a: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B*. (Zora, Priročniki; 1). Maribor: Slavistično društvo.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2004b: Struktura besednodružinskega slovarja slovenskega jezika za črko B. *Jezikoslovni zapiski*, 10/1, 71–90.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. (Zora, 71). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2024: O nekaterih značilnostih feminativov v *Pleteršnikovem slovarju*. *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. (Zora, 154). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 214–225.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Mitja TROJAR, 2024: Jezikoslovna terminologija v *Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju*. *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. (Zora, 154). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 58–67.

Ines VORŠIČ, Andreja ŽELE in Nina LEDINEK, 2024: Od skladenjskega do stopenjskega besedotvorja pri prikazu tvorbenih zmožnosti izbranih glagolov in prislovov. *Slavistična revija* 72/4, 369–388.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. 2. razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Andreja ŽELE, 2024: Slovar kot obnovljivi vir: uporabne nerabljene »Pleteršnikove« glagolske tvorjenke. *Pleteršnikova dediščina: ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. (Zora, 154). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 199–213.

THE LEXICAL REPRESENTATION OF HAPPINESS (JOY) IN THE SLOVENE LANGUAGE (BASED ON MATERIAL FROM PLETERŠNIK'S DICTIONARY AND THE SSKJ)

Summary

Emotions are a complex psychophysiological phenomenon that permeates and shapes the everyday life of every individual. They influence cognitive functioning, motivation, and behaviour (Smrtnik Vitulić 2009), while the ability to recognize and understand both, one's own emotions and those of others, is crucial for establishing and regulating social relationships (Grosbras et al. 2018), as emotional expressions, together with behaviour motivated by emotions, facilitate the recognition and perception of an individual's inner experience and thus enable others to respond appropriately.

Emotions, understood as a set of diverse processes and states that express a person's evaluative relationship to both the environment and the self, also allow for different levels of analysis. Consequently, emotions are studied across various scientific disciplines, which seek answers to questions such as how many emotions there are, how we recognize and respond to them, how we regulate and express them, and how we name them appropriately. Precisely because of this heterogeneity, defining emotions is complex, and several classifications of primary (and secondary) emotions have been proposed. One of the most frequently cited is the classification proposed by P. Ekman (1970), who identified six basic emotions that are universal across humans and recognizable in different societies and cultures: happiness, sadness, fear, anger, surprise, and disgust.

This article focuses on happiness (with the meaning of joyfulness)—an intense and pleasant emotion that arises when we achieve or experience something that is dear and important to us. Happiness is reflected in smiling and liveliness and, in this way, positively influences bonding and interpersonal relationships with other people. Since language is also an important factor in connecting people, this article examines how the emotion of joy is reflected in the Slovene language, particularly at the lexical level. It presents a diverse range of (dictionary-based) vocabulary related to the emotion of joy, with primary focus on the level of word-formation. Special attention is placed on word-formational morphemes and the gradation of

derivations motivated by the base non-derived adjective *vesel* (e.g., *vesel* → *veseliti* (*se*) → *razveseliti* (*se*) → *razveseljevati* → *razveseljevalec* → *razveseljevalka*). The lexical analysis confirms that language reveals a rich world of emotions, while emotions, in turn, reveal an exceptionally rich world of language (in this case Slovene). Through the analysis of *happiness* (*joy*), the paper highlights the vitality, beauty, and magnificence of Slovene.

Povzetek

Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku

MARKO JESENŠEK (UR.)

Slovenski jezik je bil v Pleteršnikovem času sinonim za slovenski narod. Enačba *jezik = narod* je omogočila našim prednikom v 19. stoletju, da so se v okviru avstroogrskih pritiskov potrdili kot samostojen in zgodovinski narod, s tem pa so terjali pravice, ki so jih imeli tudi drugi narodi v večnacionalni avstrijsko-madžarski zvezi. Imenitnost slovenskega jezika je s Pleteršnikovim slovarjem dobila tudi svoj nesmrtni spomenik.

Monografija je postavljena na najširša slovenistična tla – dobrih sto let po Pleteršnikovi smrti preverjamo, koliko Pleteršnikove imenitnosti je ostalo za naš jezik v 21. stoletju, ko ga globalizacija in nespametna anglizacija poskušata odrinjati iz javne rabe in ga postavljati na jezikovno obrobje, kjer je dolga stoletja pred Pleteršnikom že životaril. Pleteršnikovo jezikovno dediščino smo preverili z jezikovno-političnega, literarno-kulturnega in didaktičnega vidika.

Ključne besede: slovenski jezik, književnost in poučevanje slovenščine, Maks Pleteršnik, pouk jezika, medkulturnost, kulturna dediščina

NASLOV UREDNIKA: Marko Jesenšek, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, Slovenija; Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Maribor, Slovenija, marko.jesensek@um.si

DOI <https://doi.org/10.18690/um.5.2026>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Abstract

The Excellence of the Slovene Language a Hundred Years after Pleteršnik

MARKO JESENŠEK (ED.)

The Slovene language was in Pleteršnik's time a synonym for the Slovene nation. The equation *language = nation* enabled our predecessors in the 19th century within the framework of Austro-Hungarian pressures to establish themselves as an independent and historical nation. It also enabled them to demand the rights already bestowed on other nations in this multi-national Austro-Hungarian alliance. Pleteršnik's dictionary has thus secured the excellence of the Slovene language a place among immortals.

The monograph covers the broadest of the Slovene territory – slightly beyond a century after Pleteršnik's death we endeavour to see how much of Pleteršnik's excellence still remains in our language in the 21st century, as globalization and senseless anglicisation have attempted to marginalize it and push it out of public use, letting it linger as it had for centuries before Pleteršnik came. Pleteršnik's linguistic heritage is in this monograph being scrutinized from both the language-political and the literary-cultural points of view.

Keywords: Slovene language, literature and teaching Slovene, Maks Pleteršnik, language classes, multiculturalism, cultural heritage

CORRESPONDENCE ADDRESS: Marko Jesenšek, The Slovene Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, Slovenia; University of Maribor, Faculty of Arts, Department of Slavic Languages and Literatures, Maribor, Slovenia, marko.jesensek@um.si

DOI <https://doi.org/10.18690/um.5.2026>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

Zora 1998–2025

- 1 Jože Lipnik (ur.), *Volkmerjev zbornik*
- 2 Vida Jesenšek, *Okkasionalismen*
- 3 Marko Jesenšek (ur.), Bernard Rajh (ur.), *Dajnkov zbornik*
- 4 Bernard Rajh (ur.), *Dajnkovo berilo*
- 5 Marko Jesenšek, *Deležniki in deležja na -č in -ši*
- 6 Zinka Zorko, *Haloško narečje in druge dialektološke študije*
- 7 Irena Stramljič Breznik, *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*
- 8 Zinka Zorko (ur.), Mihaela Koletnik (ur.), *Logarjev zbornik*
- 9 Marko Jesenšek (ur.), *Murkov zbornik*
- 10 Jože Lipnik (ur.), *Simoničev zbornik*
- 11 Matjaž Birk, »... vaterländisches Interesse, Wissenschaft, Unterhaltung und Belehrung ...«
- 12 Mihaela Koletnik, *Slovenskogoriško narečje*
- 13 Jožica Čeh, *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*
- 14 Edvard Protner, *Herbartistična pedagogika na Slovenskem*
- 15 Suzana Cergol, *Als ich noch der Waldbauernbub war Petra Roseggerja in Solzice Prežihovega Voranca*
- 16 Jože Lipnik (ur.), *Kidričev zbornik*
- 17 Fedora Ferluga Petronio (ur.), *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*
- 18 Marko Jesenšek (ur.), Bernard Rajh (ur.), Zinka Zorko (ur.), *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*
- 19 Bernard Rajh, *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*
- 20 Melanija Larisa Fabčič, *Der Text als existenziale Kategorie expliziert am Beispiel der Textsorte 'autobiographisches Notat'*
- 21 Dejan Kos, *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft*
- 22 Darja Pavlič, *Funkcije podobja v poeziji K. Koviča, D. Zajca in G. Strniše*
- 23 Zinka Zorko (ur.), Miha Pauko (ur.), *Avgust Pavel*
- 24 Oskar Autor, *Paideia*
- 25 Zinka Zorko (ur.), Mihaela Koletnik (ur.), *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*
- 26 Martina Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*
- 27 Alja Lipavic Oštir, *Gramatikalizacija roditelja v nemščini in slovenščini*

- 28 Marko Jesenšek, Zinka Zorko, Mihaela Koletnik, Drago Unuk, Irena Stramljič Breznik, Vida Jesenšek, Melanija Fabčič, Nada Šabec, *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*
- 29 Elizabeta Bernjak, *Slovenščina in madžarščina v stiku*
- 30 Melita Zemljak, *Trajanje glasov štajerskega zabukovskega govora*
- 31 Zinka Zorko (ur.), Mihaela Koletnik (ur.), *Besedoslovje v delih Frana Miklošiča*
- 32 Marko Jesenšek (ur.), *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*
- 33 Marko Jesenšek, *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*
- 34 Branislava Vičar, *Izrazne skladenjske zgradbe v delih Antona Šerfa*
- 35 Mira Krajnc, *Besedilne značilnosti javne govorjene besede*
- 36 Alenka Valh Lopert, *Kultura govora na Radiu Maribor*
- 37 Marija Stanonik, *Hišna imena v Žireh*
- 38 Blanka Bošnjak, *Premiki v sodobni slovenski kratki prozi*
- 39 Anna Kolláth, *Magyarul a Muravidéken*
- 40 Martina Orožen (ur.), *Tinjska rokapisna pesmarica*
- 41 Mihaela Koletnik (ur.), Vera Smole (ur.), *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*
- 42 István Lukács, *Paralele. Slovensko-madžarska literarna srečanja*
- 43 Majda Schmidt, Branka Čagran, *Gluhi in naglušni učenci v integraciji/inkluziji*
- 44 Marko Jesenšek (ur.), Zinka Zorko (ur.), *Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*
- 45 Simona Pulko, *Sporočanje v osnovni šoli*
- 46 Vida Sruk, *Človek odtujen v množico*
- 47 Vida Jesenšek (ur.), Melanija Fabčič (ur.), *Phraseologie kontrastiv und didaktisch*
- 48 Darinka Verdonik, *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru*
- 49 Marko Jesenšek (ur.), *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*
- 50 Marko Jesenšek (ur.), *Besedje slovenskega jezika*
- 51 Marija Stanonik, *Slovenska narečna književnost*
- 52 Rudi Klanjšek, *Pogledi na družbeno spremembo*
- 53 Klementina Jurančič Petek, *The Pronunciation of English in Slovenia*
- 54 Katja Plemenitaš, *Posamostaljenja v angleščini in slovenščini*
- 55 Marko Jesenšek (ur.), *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*
- 56 Marko Jesenšek (ur.), *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*
- 57 Nada Šabec (ur.), *English Language, Literature and Culture in a Global Context*

- 58 Brigita Kacjan, *Sprachelementspiele und Wortschatzerwerb im fremdsprachlichen Deutschunterricht mit Jugendlichen und jungen Erwachsenen*
- 59 Mirko Križman, *Jezikovne strukture v pesniškem opusu avstrijske pesnice Christine Lavant*
- 60 Mihaela Koletnik, *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*
- 61 Vida Sruk, *Filozofska sociološka avantura*
- 62 Johanna Hopfner (ur.), Edvard Protner (ur.), *Education from the Past to the Present. Pedagogical and Didactic Lessons from the History of Education*
- 63 Mira Krajnc Ivič, *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*
- 64 Zinka Zorko, *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*
- 65 Dragica Haramija, *Slovensko-hrvaške vezi v sodobni mladinski prozi*
- 66 Marija Bajzek Lukač, *Slovar Gornjega Senika. A–L*
- 67 Natalija Ulčnik, *Začetki prekmurskega časopisja*
- 68 Kolláth Anna (ur.), *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*
- 69 Jožica Čeh Steger, *Ekspressionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923*
- 70 Bojan Musil, *Sociokulturna psihologija*
- 71 Irena Stramljič Breznik, *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*
- 72 Karin Bakračević Vukman, *Psihološki korelati učenja učenja*
- 73 Bernard Rajh, *Gučati po antùjoško*
- 74 Martina Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika. Od sistema k besedilu*
- 75 Marko Jesenšek (ur.), *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*
- 76 Natalia Kaloh Vid, *Ideological Translations of Robert Burns's Poetry in Russia and in the Soviet Union*
- 77 Branislava Vičar, *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu*
- 78 Darja Mazi - Leskovar, *Mladinska proza na tej in oni strani Atlantika*
- 79 Matjaž Klemenčič, *Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado*
- 80 Marko Jesenšek (ur.), *Globinska moč besede. Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*
- 81 Mojca Tomišić, *Oprostite, zaspal sem se! Glagoli s se v slovenščini*
- 82 Mateja Pšunder, *Vodenje razreda*
- 83 Marko Jesenšek (ur.), *Večno mladi Htinj. Ob 80-letnici Janka Čara*
- 84 Vida Jesenšek (ur.), Alja Lipavc Oštir (ur.), Melanija Larisa Fabčič (ur.), *A svet je kroženje in povezava zagonetna ... Zbornik ob 80-letnici zaslužnega*

- profesorja dr. Mirka Križmana. / Festschrift für Prof. em. Dr. Mirko Križman zum 80. Geburtstag*
- 85 Silviya Borovnik, *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*
 - 86 Наталья Калох Вид, *Роль апокалиптического откровения в творчестве Михаила Булгакова*
 - 87 Wojciech Tokarz, *The Faces of Inclusion. Historical Fiction in Post-Dictatorship Argentina*
 - 88 Marija Švajncer, *Vpogled v azijsko duhovnost*
 - 89 Karel Gržan, *Odreševanje niča s posebnim ozirom na vlogo duhovnika v dramatici Stanka Majcna*
 - 90 Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*
 - 91 Grant H. Lundberg, *Dialect Leveling in Haloze, Slovenia*
 - 92 Kolláth Anna, *A szlovéniai magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában*
 - 93 Marko Jesenšek (ur.), *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*
 - 94 Christine Konecny (ur.), Erla Hallsteinsdóttir (ur.), Brigita Kacjan (ur.), *Phraseologie im Sprachunterricht und in der Sprachendidaktik. / Phraseology in language teaching and in language didactics*
 - 95 Melanija Fabčič (ur.), Sabine Fiedler (ur.), Joanna Szerszunowicz (ur.), *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt / Phraseology in Interlingual and Intercultural Contact*
 - 96 Vida Jesenšek (ur.), Dmitrij Dobrovol'skij (ur.), *Phraseologie und Kultur / Phraseology and Culture*
 - 97 Vida Jesenšek (ur.), Peter Grzybek (ur.), *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus / Phraseology in Dictionaries and Corpora*
 - 98 Simona Štavbar, *Svetniška imena in njihovo prevajanje*
 - 99 Dragan Potočnik, *Viri in pouk zgodovine*
 - 100 Avgust Pavel, *Prekmurska slovenska slovnica / Vend nyelvtan*
 - 101 Jernej Kovač, *Supervizija, stres in poklicna izgorelost šolskih svetovalnih delavcev*
 - 102 Marko Jesenšek (ur.), *Slovenski jezik na stičišču več kultur*
 - 103 Alenka Jensterle-Doležal, *Avtor, tekst, kontekst, komunikacija. Poglavja iz slovenske moderne*
 - 104 Kristina Kočan Šalamon, Natalia Kaloh Vid (ur.), *Sanje. Izbrano delo Lermontova*
 - 105 Milan Ambrož, Lea-Marija Colarič-Jakše, *Pogled raziskovalca. Načela, metode in prakse*
 - 106 Marko Jesenšek (ur.), *Leopold Volkmer. Prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*

- 107 Natalia Kaloh Vid (ur.), *Творчество М. Ю. Лермонтова: мотивы, темы, переводы*
- 108 Marjan Krašna, *Izobraževanje v digitalnem svetu*
- 109 Mihaela Koletnik, *Medjezikovni stiki v besedju iz pomenskega polja kmetija v slovenskogoriškem narečju*
- 110 Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*
- 111 Natalia Kaloh Vid, *Sovietisms in English Translations of M. Bulgakov's The Master and Margarita*
- 112 Melanija Larisa Fabčič, *Hybride Textsorten in Ernst Jüngers Werk – zwischen Essayistik, Diaristik und Fragment*
- 113 Irena Stramljič Breznik (ur.), *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga / Деминутивы в славянских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*
- 114 Marko Jesenšek (ur.), *Rojena v narečje. Akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*
- 115 Marko Jesenšek (ur.), *Toporišičevo leto*
- 116 Mojca Štuhec, *Z železnico do modernejšega Maribora*
- 117 Marko Jesenšek, *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*
- 118 Matjaž Duh, Jerneja Herzog, Tomaž Zupančič, *Likovna edukacija in okoljska trajnost*
- 119 Marko Jesenšek (ur.), *Med didaktiko slovenskega jezika in poezijo. Ob 80-letnici Jožeta Lipnika*
- 120 Marko Jesenšek (ur.), *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstriji*
- 121 Vida Jesenšek (ur.), *Germanistik in Maribor. Tradition und Perspektiven / Germanistika v Mariboru. Tradicija in perspektive / German Studies in Maribor. Tradition and perspectives*
- 122 Alenka Jensterle-Doležal, *Ključki od labirinta*
- 123 Silvija Borovnik, *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*
- 124 Matjaž Klemenčič, Aleš Maver, *Izbrana poglavja iz zgodovine selitev od začetkov do danes*
- 125 Eva Premk Bogataj, *Časovno v večnem in večnost v minljivem*
- 126 Jožica Čeh Steger (ur.), Simona Pulko (ur.), Melita Zemljak Jontes (ur.), *Ivan Cankar v medkulturnem prostoru. Ob stoti obletnici Cankarjeve smrti*
- 127 Alenka Valh Lopert, Mihaela Koletnik, *Non-standard Features of the Slovene Language in Slovene Popular Culture*
- 128 Irena Stramljič Breznik, *Med besedo in besedno zvezo*
- 129 Marko Jesenšek, *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*
- 130 Marija Švajncer, *Slavko Grum – vztrajati ali pobegniti onkraj*
- 131 Vida Jesenšek, Horst Ehrhardt (ur.), *Sprache und Stil im Werk von Alma M. Karlin / Jezik in slog v delih Alme M. Karlin / Language and Style in the Work of Alma M. Karlin*

- 132 Matjaž Klemenčič, Tadej Šeruga, *Pregled zgodovine slovenske skupnosti v Elyju, Minnesota*
- 133 Mira Krajnc Ivič (ur.), Andreja Žele (ur.), *Pogled v jezik in iz jezika. Adi Vidovič Muha ob jubileju*
- 134 Andreja Žele, Mira Krajnc Ivič, *Sodobna slovenska skladnja: diskurzni in slovnični vidik*
- 135 Marko Jesenšek (ur.), *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine. Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*
- 136 Irena Stramljič Breznik, *Besedotvorje: teoretično, praktično in didaktično*
- 137 Natalia Kaloh Vid, *Re-translations to Paratexts to Children's Literature. The Diversity of Literary Translation*
- 138 Matjaž Duh, Jerneja Herzog, *Likovna apreciacija v vzgoji in izobraževanju Primeri kvalitativnih raziskav*
- 139 Irena Orel (ur.), Martina Orožen (ur.), Marko Jesenšek (ur.), *Vodnikov katekizem. Kershanski navuk sa Illirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga Zesarftva*
- 140 Matjaž Klemenčič, Milan Mrdenović, Tadej Šeruga, *Politična participacija slovenskih etničnih skupnosti v ZDA. Študija primerov Clevelanda, Ohio, in Elyja, Minnesota*
- 141 Marko Jesenšek (ur.), *Deroči vrelec Antona Krempla*
- 142 Vida Jesenšek, *Beiträge zur deutschen und slowenischen Phraseologie und Parömiologie*
- 143 Tjaša Markežič, Irena Stramljič Breznik, *Feminativi v slovenskem jeziku*
- 144 Nada Šabec, *Slovene Immigrants and their Descendants in North America: Faces of Identity*
- 145 Marko Jesenšek, *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*
- 146 Marko Jesenšek (ur.), *Čitalništvo in bralno društvo pri Mali Nedelji*
- 147 Silvija Borovnik, *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*
- 148 Marko Jesenšek (ur.), *Narečno besedje slovenskega jezika. V spomin na akademikinjo Zinko Zorko*
- 149 Simona Pulko (ur.), Melita Zemljak Jontes (ur.), *Slovenščina kot drugi in tuji jezik v izobraževanju*
- 150 Marko Jesenšek (ur.), *Dialektologija na Dnevih akademikinje Zinke Zorko*
- 151 István Lukács, *Krležine nepokretne i pokretne slike*
- 152 Alenka Jensterle Doležal, *Slovene Women Writers at the Beginning of the 20th Century*
- 153 Tadej Kralj, *Slovenščina v Torontu in okolici nekoč in danes*
- 154 Marko Jesenšek (ur.), *Pleteršnikova dediščina. Ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*
- 155 Marko Jesenšek, *Poglavja o različicah slovenskega jezika*

- 156 Jožica Čeh Steger, *Razgledi po slovenski moderni. Nacionalni, večkulturni in medkulturni koncepti, kratka proza in poezija*
- 157 Marko Jesenšek, *Imenitnost slovenskega jezika*
- 158 Mihaela Koletnik, Benedikta Gungl, *Oblačilno izrazje pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah*
- 159 Marija Bajzek Lukač, *Jezik ob meji in na meji*

Marko JESENŠEK (ur.), 2016: *Toporišičevo leto*. (Zora 119). Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 225 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2018: Jezikovna politika Republike Slovenije. *Slavia Centralis* 11/2, 7–284.

Marko JESENŠEK (ur.), 2020: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine. Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Veliki madžarsko-slovenski slovar*. (Zora 135). Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 399 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2022: *Narečno besedje slovenskega jezika. V spomin na akademikinjo Zinko Zorko*. (Zora 148). Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 294 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2024: *Pleteršnikova dediščina. Ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*. (Zora 154). Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 380 str.

Marko JESENŠEK (ur.), 2026: *Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku*. (Zora 160). Uredil Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba; Slavistično društvo Maribor. 340 str.



**SLAVISTIČNO DRUŠTVO
MARIBOR**



Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru